

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Кристина Д. Дуканац
ИСЛАМИСТИЧКИ ЕКСТРЕМИЗАМ
У РЕПУБЛИЦИ СЕВЕРНОЈ МАКЕДОНИЈИ ОД РАСПАДА СФРЈ ДО
ДАНАС
Докторска дисертација

Београд, 2025

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Kristina D. Dukanac
ISLAMISTIC EXTREMISM
IN REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA FROM BREAKUP OF SFRJ
UNTIL NOW
Doctoral Dissertation

Belgrade, 2025

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

Ментор:

проф. др Ивана Дамњановић

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Чланови комисије:

проф. др Драган Симеуновић

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

проф. др Ненад Путник

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

доц. др Дејан Јовановић

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Датум одбране: _____

Захвалност

Дуг, изазован и исцрпан пут научног истраживања не би био могућ без подршке многих.

Највећу захвалност дугујем својој породици. Родитељима, мајци Горгини и оцу Драгану, који су ме несебично, безрезервно и из дана у дан охрабривали на путу истраживања и личног напретка. Велико хвала сестрама Катарини и Валентини, које нису дозволиле да узлетим превише високо и које су биле уз мене, непрестано ме подсећајући да је сваки изазов решив. Велико хвала веренику Марку, који је био ветар у леђа током целог пута истраживања, подржавао и веровао када ни сама нисам.

Неизмерну захвалност дугујем професору Драгану Симеуновићу, који је у мени подстакао рађање идеје научног истраживања и пружао искрену подршку током читавог програма докторских академских студија.

Велика захвалност менторки Ивани Дамњановић, као безусловної подршци за сваки корак и смернице у истраживању.

Доценту Дејану Јовановићу велико хвала за подршку и значајне сугестије у свим корацима истраживања.

Хвала свим пријатељима и колегама на подршци, заједничком проналаску решења за одређене потешкоће у истраживању и сву радост коју су ми пружали као подстицај да не одустајем.

У Београду, април 2025. године

Мајци,

која је умела да разуме, утеши и верује.

Подаци о докторској дисертацији

Наслов: „Исламистички екстремизам у Републици Северној Македонији од распада СФРЈ до данас“

Сажетак: Сагледавање исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији од распада СФРЈ до данас представља полазну тачку у одређивању постојећих и потенцијално нових облика исламистичког екстремизма и у крајњем тероризма. Његово истраживање као друштвене појаве са увек негативним последицама захтева детаљнију анализу у циљу стварања безбедног друштва у Републици Северној Македонији, њеном региону и шире. У даљем раду се указује на потребу успостављања опште прихваћене дефиниције појма исламистичког екстремизма и неопходност дистинкције са сродним феноменима попут фундаментализма, национализма, радикализма, исламизма, вахабизма, цихадизма, салафизма и тероризма. Упоредном анализом геополитичког положаја Републике Северне Македоније у корелацији са простором и становништвом Републике Србије, односно дела њене суверене територије Косова и Метохије, Републике Албаније и исламистичких земаља, указује се на потребу сагледавања изазова, ризика и претњи исламистичког екстремизма као нераскидиве везе са безбедносним индикаторима њиховог геополитичког положаја. Детаљнији приступ истраживања се ослања на теорију реализма у међународним односима и теорију феминизма којом се осветљава улога жене у борби против исламистичког екстремизма. Свеукупна анализа потврђује почетну хипотезу да је Република Северна Македонија изложена високом ризику од исламистичког екстремизма. Успостављање континуиране борбе против истраживаног феномена у Републици Северној Македонији је неопходно на свим нивоима уз сарадњу са регионалним и међународним институцијама. Предвиђеном студијом случаја се сагледава конфликт у Републици Северној Македонији из 2001. године, који даје преглед кључних елемената датог сукоба и поставља темеље у сагледавању мотива, узрока, манифестације и последица сукоба као водиле ка могућим сукобима у будућности.

Кључне речи: Република Северна Македонија, ислам, исламистички екстремизам, тероризам, вахабизам

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: политичка теорија, политичка аналитика

УДК број: 327.88:323.28]:28(497.7)(043.2)

316.647.7:32(497.7)(043.2)

28-184.25(497.7)(043.2)

Information on the PHD thesis

Title: “Islamistic extremism in Republic of North Macedonia from breakup of SFRJ until now”

Abstract: The overview of Islamistic extremism in the Republic of North Macedonia from the breakup of SFRJ until present time is the starting point of determining current and future form of Islamistic extremism. Given that it always has negative corollaries, it demands thorough analysis so as to provide security to the country, region and beyond.

In addition, the work will point out the need to have a generally accepted definition of Islamistic extremism, and more so, to make the distinction of related phenomena such as fundamentalism, nationalism, radicalism, Islamism, wahhabism, jihadism, salafism and terrorism. This work provides comparative analysis of geopolitical relations between the Republic of North Macedonia, the Republic of Serbia, and its Autonomous Province of Kosovo and Metohija, Republic of Albania and Islamistic countries with their territory and population. The analysis implies that challenges, risks and threats of Islamistic extremism are closely related to the security indicators of the given geopolitical aspect. The research relies on the theory of realism in international relations and feminism, which indicates the importance of the role that women have in the fight against Islamistic extremism. The hypothesis of this work is based on various research and highlights that the Republic of North Macedonia has high risk of Islamistic extremism. The necessity of fighting against Islamistic extremism in Republic of North Macedonia must be in cooperation with local and international forces. The presented case study describes the conflict in the Republic of North Macedonia during the year of 2001 which includes the key elements and its consequences. All this can give insights to possible conflicts in the future.

Key words: Republic of North Macedonia, Islam, Islamistic extremism, Terrorism, Wahhabism

Scientific field: Political sciences

Scientific subfield: Political theory, political analytics

UDC number: 327.88:323.28]:28(497.7)(043.2)

316.647.7:32(497.7)(043.2)

28-184.25(497.7)(043.2)

Садржај

1....Увод и методолошки оквир	1
2....Одређење појма исламистички екстремизам	17
2.1. Исламистички екстремизам	21
2.2. Узроци исламистичког екстремизма	26
3....Разликовање исламистичког екстремизма од сродних феномена	28
3.1. Фундаментализам	28
3.2. Национализам	32
3.3. Радикализам	36
3.4. Исламизам	39
3.5. Вахабизам	41
3.6. Џихадизам	43
3.7. Салафизам	46
3.8. Тероризам	47
4....Релације исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији са простором и становништвом Републике Србије (посебан осврт на Косово и Метохију), Републике Албаније и Републике Турске	52
4.1. Историјске претпоставке исламистичког екстремизма у Републици Србији (посебан осврт на Косово и Метохију)	52
4.1.1. Вахабизам у Србији	55
4.1.2. Релација исламистичког екстремизма Републике Северне Македоније са простором Србије	57
4.1.3. Релација исламистичког екстремизма Републике Северне Македоније са становништвом Србије	61
4.1.4. Институционализација исламске заједнице у Србији	68
4.1.5. Финансирање исламистичког екстремизма у Србији	69
4.2. Историјске претпоставке исламистичког екстремизма на простору Републике Албаније	72
4.2.1. Релација исламистичког екстремизма Републике Северне Македоније са простором Албаније	76
4.2.2. Релација исламистичког екстремизма Републике Северне Македоније са становништвом Републике Албаније	80
4.2.3. Институционализација Исламске заједнице у Републици Албанији ...	84
4.2.4. Финансирање исламистичког екстремизма у Републици Албанији	87
4.3. Историјске претпоставке исламистичког екстремизма на простору Републике Турске	91

4.3.1. Релација исламистичког екстремизма Републике Северне Македоније са простором Турске	95
4.3.2. Релација исламистичког екстремизма Републике Северне Македоније са становништвом Турске	97
4.3.3. Институционализација исламске заједнице у Турској	101
4.3.4. Финансирање исламистичког екстремизма у Турској	104
5....Фактори радикализације који воде ка исламистичком екстремизму	109
5.1. Такфирска идеологија у Републици Северној Македонији	109
5.2. Фактори радикализације који воде ка исламистичком екстремизму у Републици Северној Македонији	111
5.3. Регрутација појединаца ка исламистичком екстремизму	118
5.4. Карактеристике радикализованих појединаца	121
5.5. Страни борци	123
5.6. Оснивање вахабијских центара у Републици Северној Македонији	130
6....Безбедносне импликације исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији	134
6.1. Однос исламистичког екстремизма и организованог криминала	134
6.2. Ширење верске пропаганде	139
6.3. Спречавање исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији	151
7....Фактори подстицања и спутавања исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији	163
7.1. Фактори подстицања исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији	163
7.2. Финансирање исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији	171
7.3. Деловање Гуленових присталица у Републици Северној Македонији	176
7.4. Фактори спутавања исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији	182
8....Студија случаја - Манифестација исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији током 2001. године	188
8.1. Узрок сукоба из 2001. године у Републици Северној Македонији	188
8.2. Мотиви и циљеви сукоба из 2001. године у Републици Северној Македонији	193
8.3. Ослободилачка национална армија (ОНА)	198
8.4. Манифестација сукоба из 2001. године у Републици Северној Македонији	203
8.5. Завршетак сукоба из 2001. године у Републици Северној Македонији	208
8.6. Охридски оквирни споразум	211

8.7. Последице сукоба из 2001. године у Републици Северној Македонији	219
9....Закључак	224
10..Литература	234

1. Увод и методолошки оквир

Период истраживања дате теме полази од распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ), чији је саставни део поред Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине (БиХ), Хрватске и Словеније чинила и Република Северна Македонија. Низом политичких и војних догађаја током 1991. године долази до распарчавања и спорог, али неминовног распада дотадашње СФРЈ. Република Северна Македонија стиче независност 8. септембра 1991. године. Назив Републике Северне Македоније се мењао кроз историју, те тако назив Бивша Југословенска Република Македонија одлази у историју 2019. године, након разрешења спора око имена са Грчком.

Ислам се као религија у Републици Северној Македонији први пут јавља у 14. веку. Уз разноврсне осцилације у позитивном и негативном контексту развоја ислама на истраживаном простору и геополитичку ситуацију кроз векове, до данас ислам заузима значајну улогу у целокупној религијској слици простора са тенденцијом ширења. Свакодневица у савременом свету долази као саставни део свеprisутних, учесталих, временски брзих и непредвидивих глобалних промена, уз проширивање постојећих и појаву нових друштвених сукоба. Актери поменутих друштвених сукоба могу бити државни и недржавни субјекти. Недржавни субјекти су неретко организовани у верским и религијским групама, покретима и организацијама. Отпор и одговор према неистомисљеницима проналазе у радикалним активностима устаљеним супротно од цивилизацијских норми и вредности. Религија као таква, најмоћнију улогу остварује у обликовању судбина цивилизација. Она заузима средиште законодавства, освајања и истраживања у вези између земаљског и метафизичког света. Поједини аспекти друштва, укључујући и религију поседују одређен степен рањивости, те су подложни дисторзијама.

Геополитички положај Републике Северне Македоније, као интегрални део Балканског полуострва, има неколико фактора који га одређују:

1. Географска локација земље, геофизичке и геоморфолошке карактеристике тла и регионалног окружења;
2. Унутрашње-политички разлози;
3. Спољно-политички чиниоци;
4. Војно-стратегијски положај.¹

Унутрашње-политички разлози, као фактор геополитичког положаја, односе се на облик државног уређења, тип политичког система, као и степен друштвеног, економског и демократског развоја. Супротно томе, спољно-политички чиниоци се односе на спољну политику земље и територијалне претензије суседних земаља, великих сила или бојних савеза. Следећи фактор у целокупности геополитичког положаја указује на војно-стратегијски положај државе. Овај фактор је директно условљен величином територије посматране државе, њеном економском, војном и

---

¹ Деспотовић Љубиша, *Српска геополитичка парадигма*, Каирос, Сремски Карловци, 2012, стр. 118.

демографском моћи, учешћем у неком од војних савеза, њене војне неутралности и војне доктрине.

Република Северна Македонија чини саставни део међународних односа на Балканском полуострву. Геополитичка прерасподела међународних односа на Балканском полуострву често се означава термином *балканизација*². Овај термин носи негативну конотацију и односи се на територијално-политичке конфликте, етничко распарчавање, верску и националну искључивост и идентитетско оспоравање. Територија Републике Северне Македоније се налази на размеђу три континента, Европе, Азије и Африке. Као таква, представља контакт три велике религије, уз њихово сударање и међусобно мешање. На посматраном простору долази до судара православне, римокатоличке и исламске религије, али и њихових цивилизацијско-културолошких разлика и интереса. Република Северна Македонија се налази на позицији главног саобраћајног коридора, због чега копненим и воденим путем повезује Медитеран, афрички и азијски континент са земљама северне, централне и средње Европе. На исти начин, преко Средоземног мора повезује Европу са светским морима и океанима. Данас, актуелизацијом енергетског чворишта, сви поменути коридори истовремено чине и енергетске коридоре за велике системе, попут Руске Федерације, САД и Европске уније (ЕУ).³

Одабрана тема дисертације у фокус ставља ислам као религију, начин живота и однос према другим религијама и појединцима, као и екстремно интерпретирање исламских постулата и активно манифестовање овакве интерпретације. У раду се дефинише исламистички екстремизам 20. века, преливање таласа исламистичког екстремизма на простор Републике Северне Македоније, њеног региона и шире. У наставку ће бити приметно коришћење термина исламистички екстремизам, што повлачи неопходност објашњења дистинкције исламистички и исламски. Коришћење одреднице исламистички у синтагми исламистички екстремизам, означава већи интезитет и обим исламизације односа у друштву, неретко и уз употребу насиља. У односу на друге монотеистичке религије, ислам заузима значајно место у целом свету. У корелацији са осталим монотеистичким религијама ислам постаје значајан аспект међународних односа. Религијско и научно посматрање религије се разликује, те тако човек посматра религију као божанско порекло, а научник као верску идеју коју стварају људи. Када се осврнемо у прошлост, видимо да су идеје увек биле у центру религије и да су оне те које покрећу људе на промену света.⁴ У исламу се поменуто оправдава уз ослањање на свету књигу ислама, те је често присутна фloscuла код исламистичких екстремиста да одређено понашање налаже Куран.

У зависности од доживљаја религије, произилазе реакције и степен деструктивности уверења. Разноврсни и опречни ставови бројних аутора о дисторзији религије повезују религију и екстремизам. Једни сматрају да религијски сукоби настају као последица успостављања и ширења атеизма, што даље религију води ка приватној сфери појединца. Други, повезују религију са екстремизмом, означавајући поједине

² Балканизација је „подела вишенационалне државе на мање етнички хомогене целине и користи се за означавање етничког сукоба унутар мултиетничких држава“. Појам балканизација настаје пред крај Првог светског рата, као потреба означавања етничке и политичке дезинтеграције. Данас, употреба овог појма настаје услед објашњавања распада мултиетничких држава и њихове девалвације, етничко чишћење и грађански рат. Pringle Robert, "Balkanization", Britannica, 15.10.2024., <https://www.britannica.com/topic/Balkanization>, (04/04/2025).

³ Ibid.

⁴ Фарес Валид, *Рат идеја-ишадизам против демократије*, Досије студио, Београд, 2018, стр. 30-31.

конфликте као сукоб две или више религија. На пример, сукобе на Балканском полуострву почетком 90. година прошлог века виде као сукоб све три религије, чиме се сукобима директно даје верска димензија. Исламистички екстремизам захтева сагледавање односа његових конзумента према Светом, као и лични доживљај ислама као религије.

Семе исламистичког екстремизма је посејано на истраживани простор током 20. века. Деведесетих година прошлог века, услед ратних дешавања, у Републику Северну Македонију и њен регион долази велики број активних учесника, који по окончању сукоба остају на истраживаном простору. Њихова стварна мисија се односила на проналажење следбеника унутар муслиманског друштва. Идеје су се кретале у правцу оснивања организације, која ће наследити и ширити идеје исламистичког екстремизма и стварање базе за ширење радикалног ислама у остатку Европе, са крајњим циљем остваривања терористичких аката. Касније, повећање претње од исламистичког екстремизма на истраживаном простору долази од стране *белих муџахедина*, односно *беле Ал Каиде*, која је имала за циљ стварање моста за спровођење својих активности према Европи, од Авганистана и Пакистана преко Турске, Републике Северне Македоније, Албаније, Србије, Црне Горе и БиХ.⁵ Назив бели муџахедини добијају због својих следбеника, који су најчешће плаве косе и очију.

Међу бројним повратницима са страних ратишта несумњиво има носилаца и преносилаца радикалних идеја, који своје потпуно дејство могу постићи међу локалним становништвом. Циљ радикализованих појединаца може имати немерљиве последице међу становништвом Републике Северне Македоније, у корелацији са регионом и шире. Изазов у погледу ширења исламистичко-екстремистичких идеја долази услед погрешног тумачења и доживљаја ислама, неразумевања религиозности појединца, колективне успаваности и незаинтересованости, израженог отуђења вере, културе и идентитета, просторног пражњења и демографског пада, медијског манипулисања информацијама и политичког калкулисања.⁶ Доласком на истраживани простор и остатак Балканског полуострва и окончањем сукоба, вахабитски мисионари започињу процес остваривања утицаја на локалне имаме и вернике, оспоравањем правоверности њихових ставова. Њиховом ширењу вахабитског учења доприносе професори и теолози који су стицали и проширивали знање на различитим универзитетима земаља исламског света. Након бројних сукоба на истраживаном простору и његовом региону, материјална ситуација становништва је била лоша. Као предлог за њено решење, вахабитски мисионари нуде различите врсте хуманитарне помоћи уз прихватање правила понашања које они пропагирају. О озбиљности њихове намере говори податак да је од 1975. до 2003. године потрошено 70 милијарди америчких долара хуманитарне помоћи од стране бројних хуманитарних организација из Саудијске Арабије за помоћ и мисионарски рад у иностранству. До 2012. године, финансирање исламистичких пројеката на Балканском полуострву прелази 50 милиона евра на годишњем нивоу. Поменута средства умногоме помажу младим верницима и имамима приликом одласка на студије у арапске земље. Поред тога, подстичу наталитет, ширење исламистичко-екстремистичке пропаганде, штампање и дистрибуцију литературе исламистичко-екстремистичког садржаја, оснивање вахабитских центара, џамија и других регрутних центара и објеката намењеним ширењу идеја исламистичког екстремизма.

⁵ Деспотовић Љубиша, *Српска геополитичка парадигма*, op. cit., стр. 220.

⁶ Глишин Вања, „Религија (ислам) као генератор политичког насиља на простору Балкана“, *Култура полиса*, 15/2018, стр. 176.

Исламско буђење и позивање следбеника на спровођење идеологије исламистичког екстремизма представља велику опасност за Републику Северну Македонију, као и њен регион. Последњих година, утицај вахабитског покрета захтева све већу пажњу стручне и шире јавности. Исламистички екстремисти посматрају истраживани простор и остатак Балканског полуострва као зону посебних интереса, при чему је могућ проналазак следбеника међу потурченим православцима. Тежња ка стварању Калифата на светском нивоу не заобилази дати простор, посебно уз тежњу ка идеји о панисламском јединству, коју је могуће пронаћи међу локалним становништвом исламске вероисповести истраживаног простора. Повезивање европских муслимана са исламским земљама на Блиском истоку, исламистички екстремисти виде кроз уједињење делова Србије (Косово и Метохија и Санџак), делова Црне Горе (Бијело Поље, Рожаје, Плав и Гусиње), делова БиХ, делова Албаније, Републике Северне Македоније, Бугарске и Турске.

Носиоци пројекта Велика Албанија остварују своје активности као неформална група под називом *Национални комитет за ослобођење и одбрану албанских територија* (*The National Committee for the Liberation and Defense of Albanian Territories*). Према пројекту, стварање тзв. Велике Албаније би требало спровести у пет корака:

1. анексија општина Прешево, Бујановац и Медвеђа на југоистоку Србије, а затим северних делова Црне Горе, Републике Северне Македоније и Грчке;
2. одбрана територија Косова и Метохије и појединих општина у Републици Северној Македонији;
3. постизање независности Косова и Метохије;
4. уједињење свих албанских земаља;
5. стварање заједничке независне албанске државе на Балкану.⁷

Семе будућег планираног калифата има несумњиве тенденције ка истраживаном простору, што може резултирати тиме да Република Северна Македонија постане треће велико жариште исламистичког екстремизма, поред БиХ и Србије, односно њеног саставног дела Косова и Метохије. Уз то, Република Северна Македонија има тенденције да постане жариште насилног фундаментализма због растућих верско-етничких тензија и убрзане радикализације исламских верника. Дестабилизацијом западног дела Балканског полуострва, омогућава се подстицање регрутације милитантних форми исламистичког екстремизма и последично, ширење глобалне терористичке мреже.

Сузбијање активности исламистичког екстремизма и у крајњој линији тероризма је оствариво и могуће. Напори државног и недржавног сектора морају бити усмерени ка повезивању и разумевању учења и мотива исламистичких екстремиста. Успостављањем и развијањем сарадње са регионом и другим земљама Европе и света, Република Северна Македонија може допринети локалном, регионалном и националном плану спречавања и сузбијања активности исламистичког екстремизма и у крајњем случају тероризма. Борби против исламистичког екстремизма умногоме доприноси доступност литературе о самом појму. На тај начин, становништво истраживаног простора проширује степен знања и шири га. Постојећу литературу о исламистичком

---

⁷ Rakić Marko, Dragiša Jurišić, "Wahhabism as a Militant Form of Islam on Europe's Doorstep", *Studies in Conflict & Terrorism*, 9/2012, p. 654.

екстремизму је могуће поделити у неколико целина. Литература се најчешће односи на структурно посматрање исламистичког екстремизма и пружање узрочног, теолошког и/или идеолошког објашњења исламистичког екстремизма. Непостојање општеприхваћене дефиниције исламистичког екстремизма и тероризма у великој мери отежава ефикасно и ефективно спровођење напора за њихово сузбијање и спречавање. Основи исламистичког учења захтевају темељну анализу, у оквиру које се спроводи разматрање геополитичких типова у оквиру ислама и његова различита тумачења, базирана на посебном знању, простору и времену.⁸ Неопходност сузбијања исламистичког екстремизма у циљу одржавања сигурности и безбедности друштва истраживаног простора, његовог региона и шире, повлачи за собом избегавање примене толерантног и пасивног односа према било ком виду насиља, односно религијском, етничком, националном, политичком, социјалном или другом. Свако толерисање било ког вида насиља несумњиво директно води ка територијалној и националној деструкцији овог простора.

Истраживана тема није производ амбиције за проналаском дефинитивног одговора о деструкцији исламистичког екстремизма на истраживаном простору, већ изношење виђења и корелације феномена исламистичког екстремизма као увек негативне друштвене појаве и других феномена који би могли утицати на његово ширење, утемељивање и појаву његових нових облика. У том циљу, кроз истраживање се представља генеза радикалног исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији, њеном региону и шире од распада СФРЈ до данас, као и преглед појединих догађаја који указују на остварен и постигнут утицај идеологије исламистичког екстремизма у друштву.

Посебно напомињемо, истраживање теме дате дисертације нема за циљ увреду било ког муслимана, већ се бави искључиво сагледавањем радикалне стране ислама као негативне друштвене појаве. Сprovedено истраживање може допринети сагледавању основних карактеристика исламистичког екстремизма и указивању на потребу његовог сузбијања и спречавања.

---

⁸ Бјелајац Жељко, „Исламска држава: између мита и стварности“, *Међународни проблеми*, 1/2016, стр. 58.

Предмет и циљеви истраживања

Формулација проблема

Хипотетички ставови о проблему

Широк спектар глобалних утицаја чини простор Републике Северне Македоније погодним за развој позитивних и негативних друштвених промена. Одговор на негативне друштвене промене најчешће креће од радикализације и идеја супротстављања неистомишљеницима, које касније воде до исламистичког екстремизма.

Исламистички екстремизам представља међународни безбедносно-верски феномен, који има политичке последице. Неопходност утврђивања заступљености исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији се сагледава кроз корелацију исламистичког екстремизма земаља Западног Балкана, одређивању степена ризика од преливања на земље региона и уочавању недостатака у ефективној и ефикасној борби за његово спречавање.

Присуство исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији карактерише постојање нелегалних исламских заједница као супротност легалним исламским заједницама. Њихово постајање представља безбедносни изазов за Републику Северну Македонију, а последично и за Западни Балкан. Тумачење ислама као извора политичког идентитета и деловања води ка ширењу исламистичко-екстремистичких ставова на истраживаном простору, уз паралелно ширење екстремистичких активности у региону Републике Северне Македоније. Последица поменутог се тумачи као немогућност исламских заједница да се одупру саудијској школи ислама и бројним финансијским донацијама. Немогућност легалних исламских заједница да се супротставе бројним девијацијама друштва, допринела је покушајима вахабита за боље позиционирање и регрутацију својих присталица. Допринос поменутом даје и нестабилна политичка ситуација у земљи и региону, као и застој у међународним интеграцијама.

У протеклој деценији, исламистичком екстремизму су посебан подстицај дали велики успеси ИСИЛ (Исламска држава) у ратним зонама, у области Ирака и Сирије, што је допринело да је велики број младих узео учешће у овој организацији. Статистички подаци појединих државних органа за превенцију насилног екстремизма и борбу против тероризма у Републици Северној Македонији показују да је значајан број македонског становништва учествовао у ратним зонама, при чему је приметно да се већи део тог становништва вратио у земљу. Одређени степен радикализације и добијана финансијска подршка за спровођење екстремистичких активности у великој мери дају допринос да Република Северна Македонија постане ново уточиште исламистичких екстремиста.

Значај истраживања

Значај истраживања предложене теме се састоји у одређивању појма исламистичког екстремизма, као основе за његово препознавање и разумевање. Сагледавање узрока исламистичког екстремизма даје прегледност дате појаве на истраживаном простору. Дистинкцијом исламистичког екстремизма и сродних феномена се иде ка свеобухватном разумевању и немогућности замене датог феномена другим девијантним друштвеним појавама. Истраживана тема показује да су изазови, ризици и претње исламистичког екстремизма Републике Северне Македоније у директној повезаности са безбедносним индикаторима њиховог геополитичког положаја. Неопходност исламистичких екстремиста за спровођење активности исламистичког екстремизма води ка процесу радикализације, регрутације и интеграције становништва истраживаног простора са истомишљеницима. Сагледавањем поменутог, прави се дистинкција између екстремистичке идеологије и акције. Сходно немогућности предвиђања радикализације, сагледавањем њених узрока, фактора и фаза, могуће је уочити рањиве групе становништва и датих околности, које могу утицати на повећан ризик од исламистичког екстремизма. Указивањем на безбедносне импликације исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији тежи се свеобухватној анализи безбедносног ризика који овај феномен носи са собом. Сагледавањем безбедносних импликација у области исламистичког екстремизма указује се на неопходност његовог спречавања кроз адекватне превентивне активности, безбедносне процене и програме дерадикализације исламистичких екстремиста. У крајњем, целокупно сагледавање узрока, манифестације, ескалације и последица исламистичког екстремизма на истраживаном простору представља кохезиван елемент у глобалној борби против тероризма.

Резултати досадашњих истраживања

У истраживању ће се користити проверена и непроверена научна сазнања домаћих аутора – Симеуновић Драган, „Тероризам“; Симеуновић Драган, „Homegrown terrorism as a challenge for homeland security“; Симеуновић Драган, „Исламска држава“; Јевтић Мирољуб, „Политикологија религије“; Суботић Милован, „Исламистички екстремизам као парадигма верски фондираног насиља“; Суботић Милован, „Екстремизам под окриљем религије“; Баришић Срђан, „Институционализација исламских заједница након распада СФРЈ“; Аћимовић Љубивоје, „Суочавање са међународним тероризмом“; Глишин Вања, „Религија (ислам) као генератор политичког насиља на простору Балкана“ и страних аутора – Јавдан Амјад, „Религијски фундаментализам и модерна“; Бећиревић Едина, „Salafism vs. Moderate Islam“, Šitković Ejub, „Religije i politički ekstremizam“; Bardhi Ismail, „Islam and Muslims in Macedonia“; Brown Keith, „The Past in Question Modern Macedonia and the Uncertainties of Nation“; Farmer Brian, „Understanding Radical Islam: Medieval Ideology in the Twenty-first Century“; Loring Danforth, „The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World“; Bilici Mucahit, „The Fethullah Gülen Movement and Its Politics of Representation in Turkey“; Willkison Matthew, „The genealogy of terror“; Panovski Atanas, „The spread of Islamic extremism in the Republic of Macedonia“, Grizold Anton, Zupančić Rok, „Analiza konflikta v Makedoniji“; Stojkovski Filip, Kalajdziovska Natasia, „Community Perspectives on the Prevention of Violent Extremism in Macedonia“, Richard Martin, „Encyclopedia of Islam and the Muslim World“; Atkins Stephen, „Encyclopedia of Modern Worldwide Extremists and Extremist Groups“; Hasan Usama, „The Balance of Islam in Challenging Extremism“.

Сазнања из правне области долазе из домаћих (Национална Стратегија на Република Македонија за спречување на насилан екстремизам (2018-2022), Кривичен законик на Република Македонија, Законот за спречување на перење пари и финансирање на тероризам) и меѓународних оквира, који се односе на одређивање заједничких водећих принципа и стратешких циљева у области превенције насилног екстремизма између Републике Северне Македоније са земљама региона и меѓународном заједницом, као и са стратешким партнерима попут ЕУ, Сједињених Америчких Држава, НАТО, Организацијом за европску сарадњу и безбедност и другим меѓународним организацијама.

Многи аутори су збирно посматрали област исламистичког екстремизма у земљама Западног Балкана. Ипак, о детаљнијем сагледавању исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији, као појединачном примеру и значају његовог сагледавања, колико је аутор упознат, не може се уочити присуство релевантне научне и емпијске грађе. Сходно томе, посматрајући исламистички екстремизам у Републици Северној Македонији, уочава се важност његовог истраживања што доприноси оправданости пријаве предложене теме докторске дисертације.

Предмет истраживања

Теоријско одређење предмета истраживања

У оквиру предмета истраживања дате теме на значајно место у раду долазе идеологија и религија. Његово дефинисање укључује факторе који утичу на развој исламистичког екстремизма, попут историјског, религијског, географског, демографског, социолошког, и културолошког. Уз присуство промене равнотеже снага у међународним односима, Балкан се налази пред бројним безбедносним изазовима, међу којима је доминантан изазов идеологије исламистичког екстремизма који стоји иза највећег савременог безбедносног изазова, односно глобалног тероризма.

Екстремизам, као комплексна друштвена појава води ка настајању и оправдавању агресивног понашања, које је неминовно у супротности са другом расном, националном, верском или другом групом. Екстремизам је појава која је временски и просторно одређена. Захтева „монолитни идентитет“⁹, што се на примеру Републике Северне Македоније може видети у верској основи исламистичког екстремизма. У истраживању дате теме се полази од свеобухватне дефиниције екстремизма, по којој екстремизам представља непожељан вид политичког мишљења, који потенцијално доводи до дестабилизације једне државе, па и читавог региона. Исламистички екстремисти на простору Северне Македоније себе доживљавају као чуваре верског колективитета, који своје деловање виде кроз подстрекивање неекстремиста на насиље.

У истраживању се користе постојеће теорије и парадигме у области међународне и националне безбедности, које тероризам виде као претњу глобалној безбедности. У предмету истраживања доминантну улогу има теорија политичког насиља, по којој Драган Симеуновић дефинише екстремизам као „сложену друштвену појаву засновану на пренаглашеним биолошким потребама самозаштите и ксенофобичној варијанти идентитетног механизма, које служе формирању и оправдању тешко допустивих ставова и агресивног понашања којима се, као непријатељска, угрожава нека расна, верска, етничка или друга група. Екстремизам одликују вигилантни, формално заштитни став према сопственој групи, који подразумевају претерану ревност у изналажењу непријатеља и право на нетрпељивост, мржњу, агресивност према правом или претпостављеном непријатељу, као и тенденцију преузимања вођства у својој групи или скупини ради њеног мобилисања, са намером систематског преласка граница друштвено дозвољеног понашања, а све у име очувања вредности, идентитета и перспективе своје групе“¹⁰. Ослањањем на теорију реализма, у предложеном истраживању се тежи стварању објективног и реалног мишљења о заступљености исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији. Поглавље сагледавања безбедносних импликација у потпоглављу сагледавања спречавања исламистичког екстремизма, обухвата теорију феминизма, која посматра жене кроз категоризацију моћи и родне равноправности у области важних актера у спречавању исламистичког екстремизма. Примена интерпретативне епистемологије је усмерена ка концептуализацији безбедносних импликација исламистичког екстремизма, које дају

⁹ Симеуновић Драган, *Тероризам*, Правни факултет, Београд, 2009, стр. 156.

¹⁰ Ibid.

увид у конституисање изазова, ризика и претњи и адекватној примени механизма спречавања исламистичког екстремизма на истраживаном простору.

Операционално одређење предмета истраживања

Предмет истраживања је исламистички екстремизам у Републици Северној Македонији обухвата период од распада СФРЈ до данас. Током 1991. године Република Северна Македонија стиче независност, те се овај период може сматрати почетном временском тачком у истраживању уз кратак осврт на неколико претходно утицајних догађаја на исламистички екстремизам. Истраживање обухвата простор Републике Северне Македоније уз регион, као саставни део Западног Балкана. У истраживању се даје преглед организација утицајних на исламистички екстремизам у Републици Северној Македонији и њеном региону, попут Ослободилачке војске Косова (ОВК), Албанске националне армије (АНА), Оружане формације Републике Косова, и појединаца попут Осаме бин Ладена, Шукри, Алије, Реџепа Меметија, Омера Бајрамија, Абуа Усаме, Абдула Јашарија и других.

Циљеви истраживања

Научна дескрипција

Циљ научне дескрипције је научно описивање релевантних индикатора истраживања, безбедносних појава и процеса од значаја за предмет рада. Научна дескрипција обухвата прецизно и систематично описивање догађаја који су претходили или били продукт исламистичког екстремизма, потенцијалне и постојеће актере исламистичког екстремизма, њихову улогу и активност на истраживаном простору, као и начин финансирања исламистичког екстремизма на простору Републике Северне Македоније и њеног региона.

Научна класификација

Научном класификацијом се одређују услови и узроци настанка исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији, последично и њеном региону. У истраживању се тежи приказивању основних услова развоја исламистичког екстремизма и форми његовог даљег постојања као безбедносно верског феномена. Ради свеукупног сагледавања дате теме, у истраживању се приступа научној класификацији узрока, фактора и фаза радикализације појединаца и група ка исламистичком екстремизму, положају легалних и развоју нелегалних исламских заједница, корелацији са простором и становништвом Републике Северне Македоније и држава Западног Балкана, и делом исламских земаља. Научном класификацијом се даје преглед организација које посредно или непосредно учествују у финансирању исламистичког екстремизма на датом простору.

Научно објашњење

Кроз докторску дисертацију, аутор ће покушати да изврши сагледавање присутности исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији у корелацији са земљама региона и исламским земљама, али и његове безбедносне импликације. Ради адекватног сагледавања присутности исламистичког екстремизма на истраживаном простору, неопходно је сагледати факторе радикализације који се уз постојање идеје исламистичког екстремизма могу сматрати основним покретачем вршења активности исламистичког екстремизма. Последице исламистичког екстремизма су у корелацији са другим феноменима, што може произвести далекосежне последице за цело друштво.

Коришћењем теоријских одређења појма исламистичког екстремизма и његове корелације са сродним феноменима приказати се основе за њихово препознавање на простору Републике Северне Македоније. Тако постављен теоријски оквир предложене теме даје могућност за темељно сагледавање феномена исламистичког екстремизма и разумевање његових релација са простором и становништвом других земаља.

Сагледавањем безбедносних импликација исламистичког екстремизма се указује на разумевање постојећег ризика од ескалације активности исламистичких екстремиста. Критичка анализа исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији указује на важност превентивних активности надлежних државних органа у земљи и

њихову неминовну сарадњу са другим регионалним и међународним телима у борби против исламистичког екстремизма.

Научно откриће

На основу свега наведеног, приметно је да тема исламистичког екстремизма отвара бројна питања, попут политиколошког, социолошког, културолошког, безбедносног и других питања. Научно откриће предложене теме ће се заснивати на новим научним сазнањима поткрепљеним емпиријским налазима, који би проистекли из саставног дела истраживачког рада. Истраживачки део предложене теме ће бити усмерен на утврђивање покретача радикализације код македонског становништва, које одлази на страна ратишта и узрока ширење идеја исламистичког екстремизма на простору Републике Северне Македоније.

На основу предмета истраживања се може закључити да ће спроведено истраживање у мањој мери пружити велика научна открића, али ће у већој мери приказати како се на систематичан начин дошло до сазнања која указују да је феномен исламистичког екстремизма на простору Републике Северне Македоније важан, те да је његово сагледавање неопходно ради успостављања сигурног окружења на Западном Балкану.

Хипотетички оквир

Хипотетички оквир истраживања се ослања на чињеницу да исламистички екстремизам представља међународни безбедносно-верски феномен са политичким последицама. Истраживање уз општу хипотезу садржи и неколико посебних и појединачних хипотеза уз одговарајући број релевантних индикатора. Истраживање је формулисано кроз општу и четири посебне хипотезе.

Општа хипотеза:

Република Северна Македонија је изложена високом ризику од исламистичког екстремизма.

Прва посебна хипотеза:

Одлазак муслиманског дела становништва из Републике Северне Македоније на страна ратишта и њихов повратак поспешују радикализацију македонског становништва.

Друга посебна хипотеза:

Савремени економски, политички и безбедносни услови погодују развоју и ширењу исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији.

Трећа посебна хипотеза:

Исламистички екстремизам у Републици Северној Македонији је у релацији са исламистичким екстремизмом земаља западног дела Балканског полуострва.

Четврта посебна хипотеза:

Феномен исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији има своју специфичност због присуства Гуленових присталица на тлу те државе, што може представљати и фактор подстицања, али и фактор спутавања пораста исламистичког екстремизма у тој држави.

Методологија

Формулисан предмет истраживања намеће потребу коришћења адекватног методолошког оквира, како би се доказале постављене хипотезе и оправдали циљеви истраживања. У циљу ефикасног и ефективног истраживања наведене теме, неопходно је применити квалитативне методе истраживања. Ради потпуног сагледавања предмета рада у складу са постављеним хипотетичким оквиром, у истраживању ће се користити следеће методе:

1. Опште научне методе: аналитичко – дедуктивна, хипотетичко – дедуктивна, компаративна методе и метода моделовања;

2. Аналитичке основне методе: метода анализе, метода дедукције, метода специјализације и метода апстракције;

Синтетичке основне методе које ће се користити у раду се односе на методу синтезе, методу индукције и методу конкретизације.

У истраживању ће се користити првенствено секундарни извори, који се односе на систематизацију досадашњих научних сазнања. Продубљивање знања о општим и посебним карактеристикама исламистичког екстремизма и стварање нових научних сазнања ће се постићи уз употребу квалитативне и квантитативне анализе података из примарних (документа међународне заједнице) и секундарних извора (научни чланци, зборници, монографије). Употребом овог методолошког оквира, аутор тежи стварању објективног и реалног мишљења о предложеној теми докторске дисертације. Кроз истраживање ће се примењивати упоредно историјска метода, којом се тежи целокупном сагледавању настанка исламистичког екстремизма на територији Републике Северне Македоније, његове распрострањености и корелације простора и становништва са исламистичким екстремизмом других земаља. Уз то, ова метода даје могућност уочавања начина ширења постојећих и стварање нових облика исламистичког екстремизма.

Анализа садржаја

Анализа садржаја своје место у истраживању проналази у изради теоријског дела рада, који се базира на употреби писаних извора. Услед специфичности и конспиративности података у вези исламистичког екстремизма, у истраживању се користи критички приказ доступне литературе и законске регулативе. Применом анализе садржаја се тежи приказивању чинилаца, узрока и покретачких снага политизације ислама. Применом анализе садржаја се даје само делимично сагледавање истраживања што упућује на неопходност њене примене уз друге методе.

Компаративна метода

Употребом ове методе се тежи упоредном сагледавању специфичности и различитости исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији. Посебан осврт у истраживању се даје анализи сличности и разлика, развоју и деловању исламистичког

екстремизма на простору Републике Северне Македоније, њеном региону и корелацији са исламским земљама. Применом компаративне методе се тежи доприносу идентификовања узрока дефинисаног проблема истраживања, односно онога што узрокује угрожавање безбедности Републике Северне Македоније. Упоредном анализом различитих научних радова у области исламистичког екстремизма се тежи теоретском истраживању формулисаног проблема.

Дедуктивна метода

У истраживању се користи дедуктивна метода, као облик извођења закључака кроз анализу општих ставова, који су у посредној или непосредној вези са узроцима истраживаног феномена, на основу чега се изводе посебни и појединачни закључци.

Студија случаја

У истраживању се користи метода студије случаја, која чини основу прелиминарне фазе истраживања и свој допринос даје у формулисању хипотеза. Ова метода допуњава разраду предложене теме кроз сагледавање најбитнијих особина исламистичког екстремизма, ситуација и процеса, што касније одређује постојеће стање и открива узрочне факторе посматране појаве. Студија случаја нам даје могућност за проучавање појединца, групе и заједнице.

Научна и друштвена оправданост

Проширивањем научног фонда о исламистичком екстремизму као друштвеном феномену даје се могућност адекватног и потпуног сазнања појаве, његовог даљег ширења и распрострањености, сагледавања потенцијалних рањивих категорија и указивања на неопходност примене превентивних мера у борби против исламистичког екстремизма. Утврђивање друштвених и политичких услова који погодују ширењу исламистичког екстремизма води ка уочавању рањивих категорија и спречавању даље радикализације и индоктринације становништва Републике Северне Македоније и њеног региона. Предложена тема даје допринос у дефинисању и успостављању смерница за предузимање законодавних решења и примену и контролу спровођења превентивних мера у спречавању исламистичког екстремизма.

Друштвена оправданост истраживања се прожима кроз указивање на појаву нових изазова у области исламистичког екстремизма, нове карактеристике комуникације међу исламистичким екстремистима и спровођење њихових активности, што даље води ка свеукупним изазовима за очување безбедности Републике Северне Македоније, а последично њеног региона и шире.

Полазећи од наведеног предмета истраживања и постављених циљева, његов очекивани резултат је утврђивање да ли простор Републике Северне Македоније постаје ново уточиште исламистичког екстремизма на основу сагледавања постојећих карактеристика на датом простору. Указивањем на неопходност механизма његовог спречавања доприноси се оснаживању политичког система Републике Северне Македоније и ефикасном супротстављању претњама исламистичког екстремизма.

2. Одређење појма исламистички екстремизам

Целокупно сагледавање суштинских и битних значења исламистичког екстремизма најпре води ка појмовном одређењу екстремизма као основног појма у датој сложеници. Истраживање започиње лексичким одређењем и дефиницијом, односно суштинским одређењем екстремизма као друштвене појаве и његове изворне многозначности. Уз задржавање изворних значења, реч екстремизам у пољу политике временом добија нови смисао.¹¹

Екстремизам се појављује у различитим облицима и својствен је за средине које су у процесу модернизације, политичке интеграције и у којима још увек нису завршени важни историјски процеси.

Лексичко одређење екстремизма полази од корена латинске речи *extremus* која означава крајност, односно крајњу границу нечега што је прихватљиво или неприхватљиво. Поред крајности, лексички се одређује и као „претераност, врхунски распон, нешто што је једва подношљиво“¹².

Латинским изразом *ad extrema* екстремизам се одређује као нешто што иде до крајњих граница. Основна карактеристика дефиниције екстремизма је граница, које нису уједначене и могу се јавити у различитим формама (обичаји, закони, религијске и моралне норме), што условљава и различитост поимања екстремизма. У зависности од успостављених граница и аксиолошког система иста појава се у једној средини може посматрати као екстремизам, док у другој истовремено то не мора бити.

Дефинисање екстремизма у политичкој теорији до сада није дало много резултата. Трагање за његовом свеобухватном дефиницијом наилази на многобројне коментаре о екстремизму уз опис његових облика, актера, циљева и последица. Поједини аутори, попут Стивена Еткинса (*Stephen Atkins*) наводе да „има врло мало ствари које је тешко дефинисати као што је тешко дефинисати екстремизам“¹³. Поменути аутор наводи да је лакше дефинисати тероризам, него екстремизам. Посматрајући тероризам као друштвену појаву, у питању је појава која почиње завером, али се завршава конкретним деструктивним актом. Екстремизам тиња иза политичке сцене, при чему производи последице које могу бити у многоме теже од терористичког акта.¹⁴ Поједине дефиниције екстремизма приступају овој појави упрошћено или пренаглашено. Дефиниција аутора Томаса Кофија (*Thomas Coffey*) криминализује екстремизам, одређујући га као појаву у којој је „политички екстремиста неко ко користи насиље и криминалне активности да би реализовао свој политички циљ“¹⁵. Драган Симеуновић даје свеобухватну дефиницију екстремизма, по којој екстремизам представља „сложену друштвену појаву засновану на пренаглашеним биолошким потребама самозаштите и

¹¹ Симеуновић Драган, „Одређење екстремизма из угла теорије политике“, *Српска политичка мисао*, 2/2019, стр. 12.

¹² Ibid.

¹³ Atkins Stephen, *Encyclopedia of Modern Worldwide Extremists and Extremist Groups*, Greenwood Press, London, 2004, p. 25.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Coffey Thomas, *A better democratic model*, Trafford, Canada, 2003, p. 150.

ксенофобичној варијанти идентитетног механизма, које служе формирању и оправдању тешко дозвољивих ставова и агресивног понашања којима се, као непријатељска, угрожава нека расна, верска, етничка или друга група. Екстремизам одликују вигилантни формално – заштитни став према сопственој групи који подразумевају претерану ревност у изналажењу непријатеља и право на нетрпељивост, мржњу, агресивност према правом или претпостављеном непријатељу, као и тенденцију преузимања вођства у својој групи или скупини ради њеног мобилисања са намером систематског преласка граница друштвено дозвољеног понашања, а све у име очувања вредности, идентитета и перспективе своје групе“¹⁶.

Феномен политичког екстремизма и његов утицај на исламистички екстремизам није довољно истражен. Досадашња истраживања у овој области показују да је реч о међународном проблему. Утицај политичког екстремизма на политичке односе једне земље је од великог значаја, јер је реч о облику политичког деловања и о појави која има безбедносни, социјални, политиколошки и антрополошки значај. Политички екстремизам води ка настајању и развоју постојећих облика тероризма.¹⁷ Представља „изразито политичку појаву“¹⁸, која увек настаје са политичким намерама и као таква егзистира у области политике. Политички екстремизам не постоји без политичког циља. Као облик понашања који прелази границу дозвољеног, политички екстремизам се у сфери политике испољава у два вида. Први се односи на заговарање екстремних политичких циљева прихватљивим методама и други, покушај реализације политичких циљева коришћењем неприхватљивих метода. Појава нових видова екстремизма указује на његов велики потенцијал. Нови видови екстремизма су неонацизам и дихадизам, али и његова тенденција да ниче на новом тлу. Његово деловање најчешће почиње прогоном противника и неистомисљеника чије размере сежу до терористичких активности. Као што је раније поменуто, религија није једини и искључиви елемент екстремизма, али њена екстремна интерпретација може бити покретач многим екстремистима. Политички екстремизам се као савремена политичка појава одређује као мишљење и понашање крајње политичке деснице, левице или неке радикалне верске струје.¹⁹ У ширем смислу, ова друштвена појава обухвата политичка схватања и понашања појединаца, група и организација, која у великој мери одступају од прихватљивог, легалног и легитимног у политичким односима. У ужем смислу, екстремизам чини спремност на употребу насиља и најгрубљих метода и средстава за остваривање политичких циљева.²⁰ Последице политичког екстремизма могу имати несагледиве размере. Комплексност екстремизма као друштвене појаве се огледа у настајању и оправдавању агресивног понашања, које је неминовно у супротности са другом расном, националном, верском или другом групом.²¹

„Екстремизам захтева монолитни идентитет“²², који у свом појмовном одређењу уједно, али не и искључиво може бити верски. Ојачање идентитета кроз поистовећивање са одређеном групом води ка њеном оснаживању, при чему се њени припадници боље и сигурније осећају. Поменуто поистовећивање не може само себи

¹⁶ Симеуновић Драган, *Тероризам, општи део*, op. cit., стр. 156.

¹⁷ Вуковић Небојша, Зоран Милосављевић, „Политички облици екстремизма“, *Војно дело*, 4/2015, стр. 121.

¹⁸ Ibid, стр. 122.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Вуковић Небојша, Зоран Милосављевић, „Политички облици екстремизма“, op. cit., стр. 123.

²¹ Симеуновић Драган, „Одређење екстремизма из угла теорије политике“, op. cit., стр. 28.

²² Ibid, стр. 20.

бити циљ. Мешани идентитет у екстремизму отежава одговор на спознају себе. У екстремистичком окружењу мешани идентитет изазива осуду, те стога није необична појава мржње према стварним или привидним издајницима. На пример, када се ради о преласку у другу веру. Оваква мржња у екстремистичкој средини има премисе најстрашније мржње, будући да се ради о нагонској врсти. Повећању његове негативности доприноси свеprisутни двоструки страх. Страх од слабљења свог колектива одливом њихових припадника доприноси степену жељеног насиља над другима. Друго, уколико екстремизам почива на предрасудама, предрасуде се стварају и на супротној страни, чиме се доприноси увећавању постојећег зла и елиминисању његовог уклањања. Мишљење екстремиста се заснива на томе да се елиминација предности противника постиже елиминацијом самих непријатеља.²³ Код исламистичког екстремизма је ова појава карактеристична код цихадиста, који позивају вернике на борбу против неистомишљеника. Са политиколошког аспекта, исламистички екстремизам се може посматрати као појава екстремне муслиманске деснице, коју одликује недискриминаторско насиље широких размера.²⁴

Страх представља најјаче оружје исламистичких екстремиста, чиме се изазива општа несигурност у друштву и неповерење према званичним институцијама државе. Насиље којим се служе исламистички екстремисти изазива страх свих.

Екстремизам се у сваком друштву посматра као негативан вид политичког мишљења, из разлога што као друштвена појава дестабилизује заједницу. Његове основне карактеристике су агресивност наступа, при чему је свеprisутно одсуство толеранције. Уз одсуство толеранције је често присутно фанатичко предузимање екстремистичких радњи у име узвишених циљева, при чему екстремисти себе доживљавају као једине истинске чуваре колективитета од опасности по свој расни, верски или национални колективитет. Једна од главних функција екстремизма се односи на подстрекавање неекстремиста на насиље, подизањем њихове агресивности усмерене ка другом, другачијем од свог колективитета. Екстремисти свој утицај посредују силом, који их може омасовити и довести до такве ситуације у друштву где екстремисти постају већина политичке сцене једног друштва. Тада, екстремисти престају бити екстремни у својој средини, али на међународном плану могу постати још екстремнији.²⁵

Поред горе поменутог монолитног идентитета, важно својство исламистичког екстремизма је и групни идентитет. Групни идентитет се базира на монолитном идентитету, при чему се код групног идентитета тражи само једно, али битно својство. Код исламистичког екстремизма то може бити припадност исламу или дубока религиозност припадника екстремистичке групе. Драган Симеуновић препознаје групни идентитет као важно својство екстремизма, при чему напомиње да такав идентитет као извор фанатизма и повишене спремности за употребу насиља, нетолерантности и ксенофобије може имати премисе убилачког, упркос томе што је у питању типичан племенски идентитет који није цивилизацијски превазиђен. Уз групни идентитет, основу екстремизма чини групни нарцизам, који искључује било коју опцију супротну екстремистичким ставовима. Појединац као припадник екстремистичке групе

---

²³ Ibid, стр. 21-22.

²⁴ Суботић Милован, *Екстремизам под окриљем религије*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2015, стр. 66.

²⁵ Симеуновић Драган, „Одређење екстремизма из угла теорије политике“, *op. cit.*, стр. 23-24.

има обавезу оданости и одлучности у спровођењу екстремистичких циљева. Другачије мишљење од оног што екстремисти заговарају се не прихвата.²⁶

Екстремизам је могуће рашчланити на три врсте²⁷, односно:

1. Коришћење екстремних метода и средстава за спровођење неекстремних циљева;
2. Коришћењем неекстремних метода и средстава за спровођење екстремних циљева;
3. Коришћењем екстремних метода и средстава за спровођење екстремних циљева.

Појава нових видова екстремизма, попут исламистичког екстремизма, показује да је потенцијал екстремизма велики, али и тенденцију његовог обнављања на постојећем и појављивања на новом тлу.²⁸ Виолентна интерпретација ислама је основни елемент идеологије исламистичког екстремизма.²⁹ Хатмајер наводи да је исламистички екстремизам својствен десничарским екстремистичким групацијама. Тачније, наводи да су религијске групе један од седам облика екстремне деснице. У питању је религијски мотивисан екстремизам базиран на насиљу, који води ка дискриминацији оних који имају супротна уверења.

Проблеми у одређењу екстремизма настају из више разлога. Екстремизам као друштвена појава настаје у различитим сферама друштва и није појава чисто политичког карактера. Друго, екстремизам је појава која је сачињена од културолошко-религијских разлика. Оно што је у једној религији и културама прихватљиво, у другој може бити окарактерисано као екстремизам. Одређење екстремизма је временски условљено, па се неке појаве прихватљиве у једном временском раздобљу данас могу сматрати изузетно екстремним.³⁰

Неразликовање екстремизма од сродних феномена, попут радикализма, тероризма, фундаментализма, национализма и других представља једну од основних препрека у његовом дефинисању.

---

²⁶ Ibid, стр. 24.

²⁷ Симеуновић Драган, *Тероризам, општи део, op. cit.*, стр. 156.

²⁸ Симеуновић Драган, „Одређење екстремизма из угла теорије политике“, *op. cit.*, стр. 25.

²⁹ Ђорић Марија, „Мигрантска криза као генератор десничарског и исламистичког екстремизма у Европи“, *Политичка ревија*, 1/2017, стр. 46.

³⁰ Ђорић Марија, „Теоријско одређење екстремизма“, *Култура полиса*, 17/2012, стр. 47-49.

2.1. Исламистички екстремизам

Религија као непресушни извор идеја услед погрешног схватања може бити покретач различитог националног поступања, фанатичког понашања и екстремистичког деловања. Освртом на социолошки аспект веровања у прошлости, уочљива је стална потреба веровања код људи, која води ка поистовећивању и осећају сигурности. Иако је приметно да су веровања била различита, чинила су једно од разграничења међу народима, а понекад и са фаталним исходима.³¹ Самјуел Хантингтон у свом делу „Сукоб цивилизација“³² показује да сукоби због разлике у веровању нису ствар далеке прошлости, већ да су присутни и у 20. и 21. веку.

Дефинисање појма религије у научној јавности још увек није усаглашено. Социолог и филозоф Ђуро Шушњић даје сложену дефиницију религије, по којој „свако веровање у апсолутну и мистичну моћ, од које човек зависи, и која контролише његов живот и смрт, али на коју може утицати, ако се понаша на одређене начине; своја искуства са том моћи може да изражава на когнитиван, емоционалан, практичан и мистичан начин, тачније у облику учења, обреда, заједнице верника или харизматске личности; стицање и изражавање искуства са том моћи има за њега одређено значење, а за заједницу одређен значај, јер би без тога његов живот и живот заједнице изгледао сасвим друкчије. Религија је особен начин живота који се описује у њеном учењу, доживљава у посебној врсти искуства, остварује у њеним обредима, изражава у њеним симболима, огледа у врховним вредностима, прописује у нормама, оживотворује у заједницама верника, учвршћује у установама, отеловљује у светим личностима, осећа на светим местима и у свето време. Учење, искуство, обред, симбол, вредност, норма, заједница, установа, личност, свето време и место све су то облици у којима апсолутна и мистична моћ делује то јест постаје видљива преко последица које изазива“³³. Француски филозоф Емил Диркем у свом делу „Елементарни облици религиозног живота“³⁴ истражује друштвене детерминанте условљавања религиозне природе код човека. Диркем тврди да је религија поред система обичаја и систем идеја, која има за циљ да изрази свет. Он наводи два аспекта³⁵ религије, односно:

1. Културно-ритуалну или практичну страну религије, и
2. Систем идеја као теоријско-сазнајну, интелектуалну димензију.

О религији као извору сукоба, најпре говори немачки социолог и политичар Макс Вебер који је указао да религија може представљати потенцијалну сферу сукоба због личних унутрашњих тензија. О негативним односима према религији писао је и немачки филозоф Фридрих Ниче. Ниче је означио религију као негативну друштвену снагу, која је одговорна за очување кротких и слабих, чиме значајно слабе људску врсту. Критику религије износили су бројни француски просветитељи, попут Жан Жака Русоа, Жан ле Рон д'Аламбера и Дени Дидроа говорећи да филозофија и ум треба да

³¹ Глишин Вања, „Религија (ислам) као генератор политичког насиља на простору Балкана“, *op. cit.*, стр. 165.

³² Huntington Samuel, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1998, стр. 40.

³³ Глишин Вања, „Религија (ислам) као генератор политичког насиља на простору Балкана“, *op. cit.*, стр. 166.

³⁴ Durkheim Emile, *The Elementary forms of Religious Life*, The Free Press, New York, 1995, pp. 3-18.

³⁵ Глишин Вања, „Религија (ислам) као генератор политичког насиља на простору Балкана“, *op. cit.*

буду водич кроз историју. Британски филозоф Берtrand Расел истиче да свака религија има три аспекта: цркву, веровање и кодекс личног морала.³⁶

Сагледавањем претходних аспеката даје се могућност уочавања значаја верских симбола и институција, њихове злоупотребе и уочавања разлика у веровању и израженој субјективности исламске религије.

Француски филозоф Блез Паскал у свом делу Мисли, истиче да „људи зло не чине никада тако потпуно и радосно као из верског убеђења“³⁷. Поменути филозоф говори о позитивном одговору на питање повезаности насиља и религије. Историјске чињенице Паскаловог времена говоре о значајним последицама верског екстремизма. Верски екстремизам не произилази ни из једног учења религије и светих списа.³⁸ Склоност верског екстремизма да потисне права других религија и секуларног друштва је у корелацији са организовањем насиља против њих. Поједини аутори указују да појединац који верује у постојање неког невидљивог света тежи успостављању антидемократског система вредности.³⁹

Исламистички екстремизам се везује за религију ислама. Ислам је друга по величини монотеистичка религија, која се јавља у 7. веку.⁴⁰ Лексичко одређење долази од арапске речи *ислам*, која означава преданост. Реч ислам је изведена од речи *селама*, која означава мир. У верском одређењу, ислам означава потпуну преданост Богу.⁴¹ Пророк Мухамед представља централну личност ове религије, коме се приписује оснивање религије ислама. Муслимани верују да су Божије речи послате по Мухамеду и да су представљене у светој књизи по називу Куран⁴². Мухамед је увео пет стубова ислама, који представљају саставни део муслиманског живота. Пет стубова ислама подразумевају веровање (*шехадет*), молитву (*намаз*), бригу за сиромашне (*зекат*), пост и ходочашће (*хаџ*). Шехадет се односи на веровање да постоји само један Бог (Алах) и да је Мухамед Божији Посланик. Оваква изјава се зове *kelime-i-šehadet* и сви верници је морају изговарати на арапском језику. Намаз представља најзначајнији вид исламске молитве, која се обавља пет пута дневно чиме се остварује нераскидива повезаност између човека и Бога. Намаз предводи особа која познаје Куран и која је изабрана од стране заједнице. Састоји се од телесних покрета и изговарања одломака из Курана на арапском језику. Поред колективне, постоји и појединачна молитва. Обе молитве се могу вршити свуда. Зекат подразумева да су људи који имају богатство исто добили од Бога и да су у обавези да један његов део издвајају за сиромашне. Сви муслимани су у обавези да се придржавају Рамазанског поста. Дужност муслимана, односно ходочашће се састоји од неопходности њиховог одласка у Меку сваке године у 12. месецу

³⁶ Ibid, стр. 166-167.

³⁷ Штитковац Ејуб, „Религија и политички екстремизам“, *Херетикус*, 2/2007, стр. 93.

³⁸ Ibid, стр. 93-94.

³⁹ Weinberg Leonard, Ami Pedahzur, *Religious Fundamentalism and Political Extremism*, Frank Cass, London, 2004, p. 41.

⁴⁰ Глишин Вања, „Религија (ислам) као генератор политичког насиља на простору Балкана“, *op. cit.*, стр. 169.

⁴¹ Ријасет Исламске заједнице Србије, „Шта је ислам?“, 10.05.2023, <https://rijaset.rs/2023/05/10/sta-je-islam/>, (11/01/2023).

⁴² Кур'ан (Qur'an) је света књига муслимана и представља темељ духовног и материјалног живота. Састављен је од 114 сура, односно поглавља. Већи део сура потиче из Меке, а остатак из Медине. Глишин Вања, „Религија (ислам) као генератор политичког насиља на простору Балкана“, *op. cit.*, стр. 170.

исламског календара. Завршетак ходочашћа се обележава муслиманским празником Курбан бајрамом.⁴³

Исламско учење показује да су вера и политика неодвојиве. Према муслиманској државно-правној теорији, свака држава која хоће да буде муслиманска мора почивати на принципима мединске државе. Односно, у таквој држави суверенитет припада искључиво Богу и сви законски акти морају бити засновани на светој књизи ислама, Курану. Према исламу, муслимани читавог света треба да чине јединствену заједницу, која ће бити окупљена под јединственом заставом и једним владаром. Муслиманско веровање каже да је свет подељен на два дела. Први део се односи на *дар ал ислам*, што представља земљу мира, односно кућу ислама. Други део се односи на *дар ал харб*, што представља кућу рата. Задатак сваког муслимана је заштита куће ислама, односно исламске државе и исламског права. Уз то, сваки муслиман има обавезу да шири границе своје вере на рачун неверника. Историчар Срђа Трифковић указује да постоји и међу фаза *дар ал сулх*. Ова фаза се односи на простор у коме су муслимани мањина, уз прихватање мирољубивог става како би обманули своје суседе. Изводи се да је основни задатак муслимана одбрана своје територије од неверника и њихово покоравање све док ислам не завлада целим светом.⁴⁴

Ради свеукупног сагледавања мотивације и деловања исламистичких екстремиста за насилјем и акцијама, неопходно је сагледати тумачење ислама по Курану на много шири и дубљи начин. Свака неравнотежа у тумачењу Курана води ка екстремном деловању. Могуће је пронаћи да поједина тумачења Курана указују да сама религија упозорава људе Светог писма (*Ahlal-Kitab*) да не прибегавају екстремизму у религији. Пророк Мухамед је указивао да се у тумачењу ислама може појавити опасност од одласка у крајност религији (екстремизам), при чему је своје следбенике учио корацима који би давали уравнотежен духовни живот и заштиту од деструктивног екстремизма. Пророк Мухамед упозорава вернике на опасност од одласка у крајност религији, па даје практичне кораке који пружају уравнотежен духовни живот верницима, штитећи их од исламистичког екстремизма. Историјски пример ране фазе развоја исламске религије и појаве екстремизма се може пронаћи код Хариџија (*Kharijis*), који су били најдеструктивнији екстремисти у историји ислама. Њихова љубав према четвртом калифу Алију се претворила у мржњу и побуну против његовог ауторитета. Деструктивност њиховог деловања је резултира Алијевим убиством. Хариџије су касније прерасле у такфире, а затим и у бројне подсекте. Други корак се ослања на речи Абуа Хурејра (*Abu Hurayra*), једног од Мухамедових следбеника, који заступа став да муслимани своју истинску веру проналазе у намазу. Абуови религиозни ставови полазе од умерености, чиме истиче да се верници не смеју понашати супротно Сунни. Абу истиче да свако понашање супротно Сунни, води ка екстремизму. Трећи корак наводи вернике на зекат као стуб ислама, при чему скреће пажњу на одсуство себичлука. Четврти корак говори о неопходности богослужења, али исто тако и о времену за квалитетан одмор. Пети корак говори о намазу, при чему се истиче да појединачна молитва треба да траје дуже од колективне. Свако одступање од наведеног принципа

⁴³ Ријасет Исламске заједнице Србије, „Шта је ислам?“, ор. cit.

⁴⁴ Глишин Вања, „Религија (ислам) као генератор политичког насиља на простору Балкана“, ор. cit., стр. 170-171.

води ка наметању сопственог разумевања религије другима, што у појединим случајевима може директно водити ка екстремизму.⁴⁵

Страни аутори, попут сарадника Метју Вилкинсона (*Matthew Wilkinson*) на Универзитету у Оксфорду, дају преглед преклапања и указују на кључне разлике између ислама, исламизма и исламистичког екстремизма.

Слика 1. Приказ односа ислама, исламизма и исламистичког екстремизма⁴⁶

Приказана шема даје преглед сличности и разлика посматраних феномена, док коришћење адекватне палете боја олакшава њихову дистинкцију. Тако од најтоплије, жуте, као нечега изворног иде до најхладније плаве, као појаве са негативним последицама. Иако наизглед корелативне појаве, у својој основи ови феномени садрже темељне разлике.

Први круг је представљен жутом бојом, означавајући изворну и традиционалну веру муслимана. Традиционална вера води ка активистичким корацима сваког верника, што се у исламу сматра саставним делом легитимног понашања. Обе појаве се могу сматрати као корисне и за појединца и за друштво. Када исламистички активизам води

⁴⁵ Hasan Usama, *The Balance of Islam in Challenging Extremism*, Quilliam, London, 2012, pp. 5-11.

⁴⁶ Wilkinson Matthew, *The genealogy of terror (How to distinguish between Islam, Islamism and Islamist Extremism)*, Routledge, United Kingdom, 2019, p. 5.

ка исламу, који прераста у идеологију, настаје други, зелени круг који представља исламистичку идеологију. Овај круг је најчешће штетан и за појединца и за друштво. У овој фази, појединци који заговарају веру као идеологију, најчешће не наилазе на директно охрабривање за спровођење незаконитих делатности. Корак који води ка следећем кругу се спроводи кроз активности ненасилног исламистичког екстремизма и наноси штету и појединцу и друштву. У овој фази је приметно подстицање појединаца на мржњу према другима, који су у супротности са њиховим ставовима. Последњи, плави круг указује на последњу фазу овог процеса и односи се на насилни исламистички екстремизам. У овој фази су приметне негативне последице и за појединца и за друштво. Карактеришу је насилне екстремистичке радње које укључују нелегално понашање и вршење терористичких аката. Између прва два круга унутар посматране заједнице долази до раздвајања на истомишљенике и неистомишљенике. Између другог и трећег долази до радикалнијег раздвајања, што води ка трећој фази и кулминацији екстремног раздвајања муслимана и немуслимана са смртним последицама. Прва фаза укључује муслимане који су одани вери и своје понашање заснивају искључиво на записима Мухамеда, при чему се избегава било које понашање за које Куран каже да је забрањено. У другој фази се тежи успостављању оданости шеријатском праву у потпуности, што имплицира успостављање шеријатског права у свим сегментима са тежњом дезавуисања неисламског система управљања. Последња, трећа фаза укључује потпуно успостављање шеријатског права и формирње исламске државе у целом свету, док се све религије и мишљења супротна исламу одбацују.⁴⁷

Као одговор на исламистички екстремизам настаје екстремна десница. Појављује се у различитим појавним варијантама, од неофашистичких група и организација, до антисистематских снага и популистичких покрета.⁴⁸ Као комплексан феномен, екстремна десница се одређује као „понашање и мишљење на граници дозвољеног са тенденцијом да се та граница пређе, својствено покретима, групама и организацијама, ређе појединцима, који се служе наци-фашистичким средствима и методима у остваривању великих циљева. У зависности од врсте колективитета којем припадају, десничари се боре за супремацију неке групе, нације, расе или религије, ниподаштавајући све оно што се разликује од њиховог система вредности”⁴⁹.

---

⁴⁷ Ibid, pp. 5-7.

⁴⁸ Ђорић Марија, „Мигрантска криза као генератор десничарског и исламистичког екстремизма у Европи“, *op. cit.*, стр. 48.

⁴⁹ Ђорић Марија, *Екстремна десница: међународни аспекти десничарског екстремизма*, Удружење Наука и друштво Србије, Београд, 2014, стр. 134-135.

2.2. Узроци исламистичког екстремизма

Прошлост нам говори да је Балкан турско подручје, посебно сагледавањем сукоба, који су били суровији уколико су имали верски елемент. О сукобима на Балкану се може говорити посматрањем њихових карактеристика религиозне борбе, које су дефинисане великим религијама, попут римског католицизма, источног православља и ислама. Поједини аутори указују да је „буђење ислама“⁵⁰ током двадесетог века постало велики изазов. Буђење ислама је процес претварања света у јединствену земљу ислама. Овај процес се врши етапно кроз три фазе и неколико подфаза. Фазе буђења ислама почињу представљањем уједињења Арапа, окупљањем свих муслимана и исламизацијом читавог света. Подфазе се односе на поновно успостављање шеријата у земљама где је ислам већ био доминантан, за коју је оснивач покрета Муслиманска браћа Хасан ал Бана рекао „Свака земља где је речено нема Бога осим Алаха, део је наше отаџбине. Она је света и за њу се мора водити свети рат“⁵¹. Хасан ал Бана овим речима указује да је земља у којој је као владајући закон постојао шеријат, уствари „Божија својина“⁵². Као таква, предата је муслиманској умми као феј, односно колективно добро на управу. Посматрана као Божија воља, свака деисламизација овакве земље се сматра као њено нарушавање и изричито противна вољи творца света. Из тог разлога, сви муслимани су обавезни да кроз свети рат поврате Божији суверенитет.⁵³ Поред европских земаља, у такве земље спадају и земље бивше Југославије, међу којима је несумњиво Република Северна Македонија. О сихадизму и искључивости ислама говоре бројни савремени идеолози као екстремизму који „буја под плаштом ислама“⁵⁴. Још од 20. века поједини идеолози, попут Абдула Вахаба, Хасана ал Бана, Сајида Кутба и Хомеинија заснивају своје доктрине на фундаменталистичком веровању да исламска заједница још увек постоји, иако смо били сведоци распада калифата у двадесетим годинама прошлог века. Уз то, идеолози указују да је исламска заједница на удару неверности у целом свету.⁵⁵

Корени исламистичког екстремизма у савременом друштву се поистовећују са искључивим ставовима исламиста. Насупрот традиционалном муслиманском друштву у коме су сви становници били муслимани и на Богу је било одређивање доброг или лошег, у савременом муслиманском друштву су заступљени муслимани који преузимају улогу јединог исправног муслимана. Врата ширења екстремизма под плаштом ислама управо доводи наметање „једино исправног пута и грабљење ексклузивитета у одлучивању ко је правоверац, а ко кривоверац“⁵⁶.

Наративи који упућују на ислам као религију која нужно води ка исламистичком екстремизму могу имати велике последице. Могу водити ка исламофобији, изазивајући страх од свега што је муслиманско. Такво етикетирање муслиманске популације нужно води ка две чињенице. Прво, повезивање ислама са тероризмом истицањем склоности

⁵⁰ Јевтић Мирољуб, *Савремени сихад као рат*, Нова књига, Београд, 1989, стр. 26.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Глишин Вања, „Религија (ислам) као генератор политичког насиља на простору Балкана“, *op. cit.*, стр. 171.

⁵⁵ Ibid, стр. 172.

⁵⁶ Суботић Милован, *Екстремизам под окриљем религије*, *op. cit.*, стр. 99.

муслимана да врше терористичке акте и довођење ислама у компатибилну везу са тероризмом. Поједини аутори означавају исламистички екстремизам као исламофашизам, желећи да на тај начин укажу на радикалну компоненту исламистичког екстремизма која се остварује уз надмоћ онога ко га спроводи, што је једна од основних компонената фашизма. Они који желе да изједначе исламистички екстремизам са исламофашизмом истичу да је суштина исламистичког екстремизма у повратку калифата. Тиме се искључује узрочност насиља и исламистичког екстремизма, као и критички разлог појма калифата, избегавајући појам самоуправљања.⁵⁷

О стварној мисији муџахедина на простору Балкана писао је Љубиша Деспотовић, који истиче да муџахедини имају за циљ да „унутар самог муслиманског друштва пронађу следбенике и створе организацију која ће наследити и ширити њихове идеје, у циљу стварања базе за даљи продор радикалног ислама у Европу и вршење терористичких аката“⁵⁸, при чему истиче да се ради о трећем победоносном походу на ислам.

Многи домаћи и међународни муслимански лидери осуђују верски екстремизам и критикују радикалне исламске покрете. Они упозоравају на извртање изворног учења ислама. У својим изјавама истичу да ислам заговара умереност, а не силу и да муслимани морају бити опрезни, јер постоје фанатици који се представљају промотерима ислама. Фанатике сматрају помагачима слабљења ислама, муслимана и њихових земаља. У својој борби ка очувању изворног ислама, приметно је да муслимански лидери силу не посматрају начином ширења ислама.⁵⁹

---

⁵⁷ Haleem Irm, *The Essence of Islamist Extremism (Recognition through Violence, Freedom through Death)*, Routledge, United Kingdom, 2014, pp. 164- 166.

⁵⁸ Деспотовић Љубиша, *Српска геополитичка парадигма*, op. cit., стр. 220.

⁵⁹ Esposito John, *Islamska prijetnja mit ili stvarnost?*, UIO SELSEBIL, Živinice, 2001, str. 3-4.

3. Разликовање исламистичког екстремизма од сродних феномена

3.1. Фундаментализам

Лексичко одређење фундаментализма потиче од латинске речи *fundamentum*⁶⁰, која означава основу. Истраживањем феномена фундаментализма прибегава се употреби различитих термина његовог означавања. У исламу, појам фундаменталисте означава припадника радикалне друштвене групе, који тежи већој исламизацији.⁶¹

При одређивању појма фундаментализам сусрећу се многобројни синоними или дихотомије и укључују: интегрizam, конзервативизам, радикализам, тероризам, исламизам, традиционализам и бројне друге појмове.

У времену у коме живимо се уочава појава „све оштријих фундаменталиста“⁶², посебно у исламу. При дефинисању фундаментализма у оквирима религије, најчешће се прибегава идеологији. Погрешно је генерализовати да религијски фундаментализам има искључиво елементе политичке идеологије. Сваки религијски фундаментализам не значи нужно идеологију, а поготову уколико такав фундаментализам није заснован на политичкој намери, није офанзиван и нема потенцијал мобилизације.⁶³ Исламски фундаментализам се не може означити као глобална претња, јер би се у том случају насиље и тероризам изједначили са исламом. Нелегитимном употребом, извртањем ислама као религије и изједначавање са екстремизмом води ка потискивању вере и праксе муслимана у целом свету. Страх и поступци фундаментализма стварају атмосферу у друштву да су искључиво ислам и исламске организације криви за такво стање, иако је реч заправо о искривљеној интерпретацији ислама.⁶⁴

Фундаментализам је идеологија која се намеће верском колективу, представљајући се као последњи корак ка успостављању заборављених вредности.⁶⁵ У већини случајева се приписује екстремистима, чиме се оправдава страх умерених и прагматичних владара. У научним круговима постоји забринутост од поистовећивања исламског фундаментализма са другим појавним облицима. Муслимани избегавају, а у појединим случајевима и негирају употребу термина екстремизам, радикализам и фундаментализам. Прихватају искључиво термине који се односе на исламизацију друштвеног и политичког система својих и других земаља, док у крајњем негирају секуларизам.⁶⁶ При дефинисању термина фундаментализам, неопходно је успоставити границу између оних који обнову ислама виде као рушење свих неистомисљеника,

⁶⁰ Lemanto Eduardus, "Fundamentalism: a Religious Cognitive Bias? A Philosophical Discourse of Religious Fundamentalism", *Rudin journal of philosophy*, 1/2023, p. 164.

⁶¹ Јевтић Мирољуб, *Савремени џихад као пат*, op. cit., стр. 245.

⁶² Simeunović Dragan, "Contemporary jihadism as ideology used by terrorist organisations", *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego*, 10/2016a, p. 35.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Esposito John, *Islamska prijetnja mit ili stvarnost?*, op. cit., стр. 373.

⁶⁵ Simeunović Dragan, "Contemporary jihadism as ideology used by terrorist organisations", op. cit., p. 36.

⁶⁶ Weinberg Leonard, Ami Pedahzur, *Religious Fundamentalism and Political Extremism*, op. cit., pp. 81-83.

односно неисламских система и владара, који фундаментализам виде као саобраћавање исламског идеала и стварности.⁶⁷

Исламски фундаментализам нема никакву повезаност са исламом као религијом. То је политички ислам, који се назива исламизам и који представља милитантну идеологију верског фундаментализма.⁶⁸ Исламски фундаментализам осликава тежњу повратка фундаментима ислама. Може се поделити на више група, односно:

1. „фундаментализам у званично признатим државним границама“;
2. „фундаментализам теолошки образованих кадрова са статусом *алима*“;
3. „покрет верника, најчешће без теолошког образовања, али најрадикалнијих тумача ислама“⁶⁹.

Прва група укључује фундаментализам, који је званично признат у министарствима верских послова и теолошким школама. Друга група се односи на алиме као харизматске личности чије присуство је распрострањено широм исламског света, који своје ставове проповедају у џамијама. Њихова најчешћа проповед је *хутба*⁷⁰. Трећа група представља заступање најрадикалнијих ставова и тумачења ислама у чијој идеологији је оружана борба највећи допринос вери. Њихова оружана борба против неистомисљеника представља доказ „привржености Мухамедовој објави“⁷¹.

Религијски фундаментализам је сложен феномен, који укључује много елемената, попут личног, културног и социолошког, што захтева додатна истраживања. Иако се прва појава религијских фундаменталистичких идеја везује за протестантизам⁷², појава фундаментализма се у евроатлантском јавном дискурсу углавном везује за ислам. Међу широким и разноврсним појмовним одређењем исламског фундаментализма, може се закључити да је заједничка карактеристика заговорника исламистичког фундаментализма повратак изворним принципима и ставовима ислама.⁷³

Успостављање хијерархије постојећих врста фундаментализма се разликује у зависности од тока ислама. Узимајући степен милитантности као критеријум успостављања хијерархије, код сунитског тока ислама се као најнижи степен уочава фундаментализам широких маса верника, затим фундаментализам улеме и као крајња граница исламски оријентисан екстремизам. Код шиитског тока ислама ситуација је другачија, те се као најмилитантнији облик уочава фундаментализам улеме. При истраживању хијерархије, узимајући у обзир циљеве и методе деловања, уочавају се значајне разлике. Као последица њихове различитости у пољу друштвеног деловања долази до настанка различитог статуса појединих фундаменталистичких група.⁷⁴

⁶⁷ Јевтић Мирољуб, *Савремени џихад као рат*, op. cit., стр. 246.

⁶⁸ Lemanto Eduardus, „Fundamentalism: a Religious Cognitive Bias? A Philosophical Discourse of Religious Fundamentalism“, op. cit., p. 166.

⁶⁹ Ibid, p. 247.

⁷⁰ Richard Martin, *Encyclopedia of Islam and the Muslim World*, Macmillan Reference, USA, 2004, p. 394.

⁷¹ Јевтић Мирољуб, *Савремени џихад као рат*, op. cit., стр. 247.

⁷² Зорко Марта, „Савремени фундаментализам“, *Међународне студије*, 1/2007, стр. 72.

⁷³ Јавдан Амјад, „Религијски фундаментализам и модерна“, *Часопис за криминалистику, криминологију и сигурносне студије*, 1-2/2019, стр. 61-65.

⁷⁴ Јевтић Мирољуб, *Савремени џихад као рат*, op. cit., стр. 248.

Критичари исламског фундаментализма указују да екстремни фундаментализам у савременом свету не раздваја три ствари у исламу. Прво, екстремни фундаментализам не препознаје границу између извора вере и његовог историјског превођења у конкретно време. Прецизније, у исламу се као извор вере сматра људско схватање извора вере у „неком добу, неком месту, неком духовном расположењу“⁷⁵. Света књига ислама Куран је подложен поновном тумачењу, при чему нема коначног тумачења. Друго, екстремни фундаментализам не признаје позитиван фундаментализам ислама. Позитивним елементима фундаментализма ислама не дозвољавају да традиција ислама прерасте у традиционализам, односно тумачење Курана обогаћује традицију ислама. Треће, екстремни фундаментализам подразумева наметање ислама као универзалне вере, која не познаје географске границе.⁷⁶

Религијски фундаментализам представља изразито милитантан феномен. Његова милитантност настаје из следећих разлога⁷⁷:

1. Нова појава је увек контроверзна;
2. Нова појава мора имати елементе милитантности, бар у сегменту супротности постојећем;
3. Онај ко не може да реализује оно што говори и проповеда, не може бити вођа другима;
4. Ексклузивност;
5. Основа сукоба је садржана у одлуци селекције;
6. Бог је на њиховој страни, али се борбом то мора доказати;
7. Свако превазилажење постојећег стања подразумева могућност борбе;
8. Нови идентитет се искључиво може ојачати борбом;
9. Фундаментализам настаје као негација или одбрана постојећег.

У циљу адекватнијег и потпунијег разумевања појма фундаментализам, неопходно је укратко указати на његову разлику од сродних феномена, попут исламизма и радикализма. Док исламском фундаментализму доприноси сваки верник ислама својим аутентичним тумачењем Курана и постулатима вере, исламизам и радикализам представљају свесно деловање организованог дела заједнице верника са „свим атрибутима политички оформљеног покрета“⁷⁸. Основни циљ групе верника који заговарају исламизам или радикализам је трансформација друштвених односа у политичкој доктрини која је заснована на исламу. Посматрајући исламизам и радикализам као један од начина спровођења Мухамедовог идеала, може се рећи да су ужи појам од фундаментализма и део његове свеукупности. Посматрајући милитантност исламизма и радикализма неоспорно је реч о најспецифичнијим и најмилитантнијим формама фундаментализма.⁷⁹ Позивањем исламиста на Пророково време се остварује основна суштина фундаментализма, односно „намера повратка фундаменту дозвољава да се не извлаче историјске поуке“⁸⁰.

⁷⁵ Јавдан Амјад, „Религијски фундаментализам и модерна“, *op. cit.*, стр. 66.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Simeunović Dragan, „Contemporary jihadism as ideology used by terrorist organisations“, *op. cit.*, pp. 36-37.

⁷⁸ Јевтић Мирољуб, *Савремени џихад као рат*, *op. cit.*, стр. 249.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Роа Оливије, *Џихад и смрт*, Академска књига, Нови Сад, 2017, стр. 73.

Исламски фундаментализам је конзервативни верски покрет, који захтева повратак исламским вредностима и шеријату. Основни циљ исламског фундаментализма је супростављање модернизацији. Исламски фундаментализам се најчешће везује за тероризам са Блиског истока. Мали број фундаменталиста у крајњем постају терористи. Прва исламска фундаменталистичка држава се оснива 1979. године, револуцијом у Ирану.⁸¹

Криза савременог света не утиче на фундаменталисте, већ они реагују на кризу коју савремени свет производи за њихову верску заједницу и њену сигурност опстанка.⁸² Глобализација, модернизација и урбанизација 60-их и 80-их година прошлог века доводи до стварања савременог фундаментализма. Посматрајући фундаментализам данас, уочљиво је да се ради о новом концепту идеологије који са ранијим фундаментализмом има заједничко само име и корене. Поред религијског изолационизма, у модерним облицима фундаментализма долази до успостављања нових облика и циљева борбе.⁸³

---

⁸¹ Бјелајац Жељко, „Исламска држава: између мита и стварности“, *Међународни проблеми*, 1/2016, стр. 59.

⁸² Јавдан Амјад, „Религијски фундаментализам и модерна“, *op. cit.*, стр. 67.

⁸³ Зорко Марта, „Сувремени фундаментализам“, *op. cit.*, стр. 91-92.

3.2. Национализам

Утемељивачи националистичке идеологије су бројни, попут Макијавелија, Русоа, Мацинија, Ренана, Фихта и Хегела, поред којих се конституисање нације кроз било које време везује за бројне друге мислиоце и политичаре као кључне у подстицању стварања нације и државног обликовања. Драган Симеуновић указује да националистичка идеологија „настаје као идеологија интеграције грађанске класе у борби против касног феудалног политичког, економског и културног партикуларизма“⁸⁴. За разлику од других идеологија, национализам настаје на митовима, култовима и интерпретацијама историјских збивања. Услед недостатка доктрине као подлоге, национализам је у симбиози са другим доктринама, које му пружају оно што је тренутно потребно ради бољег пласирања у друштву. Због тога је кроз историју присутно многобројно различитих врста национализма, попут либералног, конзервативног и других.⁸⁵

Национализам је политичко и морално негативна друштвена појава, коју је потребно посматрати конкретно историјски. Скала националних осећања може ићи од припадности својој нацији до агресивног национализма.⁸⁶

Сваку етничку групу чини колективни идентитет, који у својој основи има језик, веру, расу и земљу порекла са њеном културом и обичајима. Несумњиво је да се етнички идентитети међусобно разликују, па као такви представљају одређену опасност у мултинационалним и мултирелигијским друштвима. Поменута опасност може прерасти у рађање идеологије коју етничка група остварује на уштрб других етницитета и целовитости једне територије. Такве појаве су у пратњи међуетничких сукоба, међу којима се све чешће јавља тероризам. Саставне компоненте национализма су појмови нације, националног идентитета и етницитета. Етницитет представља део друштва, при чему се од његове већине разликује по колективном идентитету, кога чине комбинација језика, вере, расе и земље порекла са културом и обичајима. Уз то, етницитет укључује и схватање и дефинисање стварности који даље укључују веровања, вредности и симбол који воде ка акцији и понашању. Шира друштвена заједница чини нацију, али она као таква мора настати по основу заједничког живота мноштва људи на одређеној територији. Да би била потпуна, неопходно је да се заснива на економском и културном јединству уз осећај повезаности, солидарности и припадности истом националном идентитету. Припадници нације могу бити један народ, односно потицати из једне државе или више земаља, односно бити више народа. Национални идентитет је део социјалног идентитета и у условима глобалне нестабилности лако прераста у његов водећи сегмент. У случају постојања више националних група, због различитих оквира идентификације долази до развијања осетљивости на разлике. Такве разлике *ми-они* доприносе учвршћивању националног идентитета. Када границе међу групама достигну ниво непропусности, статусни односи постану нестабилни, а међусобне разлике доживљавају као нелегитимне, долази до најјаче идентификације са сопственом групом.⁸⁷ Неретко, присталице таквих идеологија су нетолерантне према другим етничким и религијским групама. Такви идентитети најчешће уз националистичке тежње укључују и екстремистичке. Њихове одлике су „схватања и понашања која

⁸⁴ Симеуновић Драган, *Нација и глобализација*, Просвета, Београд, 2014, стр. 24.

⁸⁵ Ibid, стр. 24-25.

⁸⁶ Тадић Љубомир, *Наука о политици*, Завод за уџбенике, Београд, 1996, стр. 521-526.

⁸⁷ Мијалковић Саша, Горан Амићић, „Екстремни национализам и безбедност савременог друштва“, *Социолошки преглед*, 3/2012, стр. 367-370.

карактеришу егоцентричност, нетолерантност, неумереност и искључивост у постављању политичких циљева и интереса и спремност на употребу насилних метода и средстава ради њиховог остварења и достизања⁸⁸, што представља екстремни национализам.

Национализам је друштвена појава која представља буђење етничких, верских и расних група. Укључује право групе на властиту државу, заједнички идентитет на бази националне свести, осећај патриотизма и заједништва на бази језика, културе и религије. Опречна схватања национализма указују на његово позитивно и негативно одређење.⁸⁹ Може се одредити и као „неумерено истицање припадности једној нацији припадника те нације, као и истицање значаја и вредности националног идентитета/идентификовања, националне културе и обичаја“⁹⁰ и није склон реформисању. Национализам ствара нације, док се обрнуто не може потврдити. Национализам користи селективно постојеће историјско наслеђе умножавања културе и културног богатства, при чему га најчешће радикално мења.⁹¹

Основне одлике национализма као идеологије су способност иницирања и одржавања духа колективизма, национална солидарност и елитизам. Испољавање елитизма при националистичкој идеологији се остварује у два правца. Први, ка одређивању позиције своје нације у односу на друге нације и други, однос националног вођства према сопственој нацији. Носећи принцип националистичке идеологије је искључивост.⁹² Вредности националистичке идеологије се остварују кроз „национални интерес, националне симболе, националну традицију и обичаје, националну историју, Национални као колективни идентитет, националну слогу и националну државу“⁹³.

Према другом одређењу, национализам се види као искључиво негативна појава. Посматра се као деструктивна појава и представља тенденцију једне нације да оствари своје интересе на рачун интереса друге или других нација. Појам национализам може имати негативну конотацију, при чему се у том случају поједини аутори одлучују или за употребу само појма национализам или као придев којим се потенцира на његовој деструктивности.⁹⁴

Свака националистичка идеологија поседује упоришне тачке као:

1. „тумачење највише могуће вредновање националне заједнице као биолошке и интересне заједнице, до чије се потврде важности стиже искључиво статусом посебне, националне државности,
2. ауторитаризам испољен у култу вође и захтеву за потпуним потчињавањем:
  - појединца националном интересу апстрактног колективитета и
  - државног апарата апсолутној контроли владајуће националистичке странке или националистичког покрета;

---

⁸⁸ Ibid, стр. 370.

⁸⁹ Ibid, стр. 370-371.

⁹⁰ Новаковић Александар, „Национализам и транзиција“, *Српска политичка мисао*, 2/2009, стр. 112.

⁹¹ Gellner Ernest, *Нације и национализам*, Политичка култура, Загреб, 1998, стр. 75-76.

⁹² Симеуновић Драган, *Нација и глобализација*, op. cit., стр. 26.

⁹³ Ibid, стр. 26-27.

⁹⁴ Мијалковић Саша, Горан Амићић, „Екстремни национализам и безбедност савременог друштва“, op. cit., стр. 370-372.

3. инсистирање на нужности припадања сваког појединца некој нацији,
4. прецењивање значаја националне хомогенизације у врло различитим етапама друштвеног развоја,
5. изразита мобилизациона моћ услед окренутости ирационалном („вођа говори срцу“),
6. митски садржаји политике и историје као добро конструисан основ пријемчивости те идеологије за масе,
7. елементи утопије,
8. схватање о увек могућој ексклузивности позиције сопствене нације у односу на друге (ова тврдња нема негативну конотацију, јер се може говорити о ексклузивитету не само надмоћне него и лошије позиције, на пример позиције угрожености нације),
9. давање великог значаја вери, националној издаји и лојалности вођству за успех националне хегемонизације,
10. развијање склоности за персоналну идентификацију са успесима или неуспесима читаве нације,
11. лакоћа радикализације спољне и унутрашње политике⁹⁵.

Услед деловања узрочно последичних веза за настанак национализма разликују се његови нивои. Поједини аутори одређују слојеве национализма⁹⁶ као:

- Мржњу према другима, која се може сматрати површинским нивоом национализма, а уједно представља извор национализма за друга два нивоа;
- Аутонационализам – мржња према припадницима властитог националног идентитета;
- Интровертни национализам – мржња према властитом идентитету. Уједно и најтеже препознатљив облик национализма.

Други аутори⁹⁷ одређују слојеве национализма као:

- Унитаризам – тежња ка јединству и истоветности;
- Сепаратизам – тежња ка отцепљењу, који се може прелити у сецесионизам и иредентизам. Сецесионизам представља испољавање екстремизма у међунационалним односима кроз сепаратизам уз оружаном насиље или шире, као тежњу издвајања одређене националне и државне целине из шире организације (федерације, конфедерације, заједнице независних држава), у коју је била добровољно укључена. Иредентизам је врста сецесионизма којим се тежи ка присаједињењу туђе области, земљи или држави којој би, по праву на самоопредељење требало да припада.

Истраживањем поменуте теме највише доприноси посматрање поделе национализма на:

- Национал-шовинизам – може бити екстреман, радикалан и ултранационални. Односи се на некритичко величање своје нације уз отворено потцењивање,

⁹⁵ Симеуновић Драган, *Нација и глобализација*, op. cit., стр. 27-28.

⁹⁶ Соколовић Џемал, *Нација против народа*, Библиотека XX век, Београд, 2006, стр. 279-280.

⁹⁷ Мијалковић Саша, Амићић Горан, „Екстремни национализам и безбедност савременог друштва“, op. cit., стр. 374.

вређање и распиривање мржње других. Манифестује се кроз сепаратизам, иредентизам и унитаризам;

- Клерошовинизам и верски фанатизам – Клерошовинизам представља злоупотребу цркве и вере у политичке сврхе, некритичко величање своје религије и потцењивање, вређање и распиривање мржње према припадницима других религија, као и преотимање верника других религија. У комбинацији са национал-шовинизмом доводи до међуверских сукоба. Верски фанатизам настаје када се врше тешки злочини услед заслепљености деструктивном верском идеологијом и шовинизмом;
- регионални партикуларизам – тежња ка издвајању регионалног идентитета.⁹⁸

О односу националистичке идеологије и религије, Драган Симеуновић указује на њихове митске и прагматичне карактеристике. Националистичка идеологија помаже у стварању најмоћније суверене државе, уколико постоји недостатак у инструментализовању националне цркве за дневно политичке, стратешке или историјске циљеве националистичког покрета. Националистичка идеологија као савршен облик државе види националну државу, која одликује националним симболима (химна, застава, грб, празници, историјски датуми и обичаји). Националистичка елита овакве државе остварује тежње ка успостави дух национализма у образовном систему, науци, култури и другим областима друштвеног живота.⁹⁹

Јак печат у култури муслимана и њиховом национализму оставља ислам, који има позитиван став према нацији и националном питању. Са друге стране, ислам осуђује национализам који прераста у фанатизам. У исламској литератури екстремни национализам се означава као *asabijjet*. Његово даље тумачење полази од хадиса, који се доноси на речи пророка Мухамеда да свако ко помаже и/или умре заслепљен национализмом, умире неисламском смрћу и да муслиман није онај ко пропагира искључиви национализам. Да екстремном национализму нема места у исламу говори и куранско начело, по коме насиљу нема места у вери.

Утицај глобализације чини да се нација упркос њеној индивидуалности ставља у страну под дејством мултинационалних корпорација. Код екстремизма је својствен групни идентитет, иако је нехомоген и исцепкан на различите идеологије. Његов групни идентитет је оно што је препознатљиво без обзира да ли се ради о религијском или другом облику екстремизма. Независно од врсте наступа екстремиста, тежња ка идентификацији са ауторитетом групе, који их води је увек присутна. Према томе, може се закључити да екстремистички покрети имају ауторитарну црту. За осећај колективног идентитета је од посебне важности нација, па се тако код десничарског екстремизма може уочити да је управо колективни идентитет заслужан за глорификацију нације и групног нарцизма.¹⁰⁰

О примерима национализма ће се говорити у наставку истраживања, са посебним освртом на идеју формирања тзв. Велике Албаније, која је дефинисана 1878. године на Првој призренској лиги.

---

⁹⁸ Ibid, стр. 376.

⁹⁹ Симеуновић Драган, *Нација и глобализација*, op. cit., стр. 31.

¹⁰⁰ Ђорић Марија, „Глобализација и политички екстремизам“, *Годишњак Факултета политичких наука*, 5/2011, стр. 425.

3.3. Радикализам

Дефинисање радикализације укључује различите елементе, међу којима је најчешће заступљено посматрање феномена радикализације као „психолошки процес усвајања екстремистичког става“¹⁰¹ и „процес развијања екстремистичких идеологија и уверења“¹⁰². Могу се издвојити два заједничка својства поменутим и сличним дефиницијама. Прво, све имају заједничко становиште да се ради о индивидуалном процесу са психолошким елементима или психолошким и социолошким елементима. Друго, заједничко становиште да се током процеса радикализације усвајају радикална и екстремистичка уверења и идеологије.¹⁰³ Поред регресивног, може имати и прогресивно значење. Дакле, насупрот негативном, радикализам може имати и позитивно значење. Уочавају се два тумачења радикализма, као повратак на старо са ретроградним карактером и обнављање из корена, што имплицира одређени степен новог.¹⁰⁴

Супротстављање феномену радикализације отежава непостојање општеприхваћене дефиниције. Овај недостатак у општем дефинисању појма искривљује схватање насилног екстремизма. Различито схватање радикализације води на две стране. Прву, у којој насиље представља централну тачку радикализације. И другу, у којој се централно место даје идеологији, која може или не мора довести до насиља. Оно што је заједничко свим дефиницијама полази од препознавања појма радикализације као индивидуалан и непредвидив процес. Радикализација као таква је у блиској вези са насилним екстремизмом.¹⁰⁵ Употреба различитих термина попут радикализација која води ка тероризму, терористичка радикализација, насилна радикализација, радикализација и исламска политичка радикализација су честе синтагме у контексту тероризма. Услед научних неслагања око одређења појма радикализације, може се закључити да је већини аутора заједничко запажање две кључне димензије, које доприносе одређењу појма. У питању су когнитивна и бихевиорална димензија.¹⁰⁶ Покушају одређења радикализма и радикализације, Савет Европе је дао дефиницију према којој насилни радикализам представља „феномен прихватања мишљења, ставова и идеја који могу довести до тероризма“¹⁰⁷. Дакле, реч је о процесу промене која се завршава личном и политичком трансформацијом. Бројне студије показују да постоје јасно дефинисане фазе које воде од симпатизера до радикализоване особе. Први ниво садржи све чланове заједнице међу којима се траже рањиви појединци. Други ниво чини формирана група рањивих појединаца, док се на трећем нивоу налазе они код којих су развијена радикална и екстремна уверења, али који још увек нису реализовали терористички акт.

¹⁰¹ White Jonathan, *Terrorism & Homeland Security*, Cengage Learning, US, 2011, p. 53.

¹⁰² Borum Randy, “Radicalization into Violent Extremism A Review of Social Science Theories“, *Journal of Strategic Security*, 4/2011, pp. 7-36.

¹⁰³ Радаковић Грош Ђурица, „Узроци радикализације терориста“, *Полиц. сигур.*, 3/2018, стр. 330.

¹⁰⁴ Ђеранић Предраг, Милица Сикимић, „Радикализација и насилни екстремизам који воде ка тероризму“, у зборнику: *Регионална сарадња у сузбијању прекограничног криминала, Бијељина, Република Српска*, (ур. проф. др Биљана Симеуновић Патић), Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2018, стр. 35.

¹⁰⁵ Abbas Tahir, “Perspectives on Terrorism“, *Terrorism Research Initiative*, 3/2017, p. 55.

¹⁰⁶ Лалић Велибор, Миле Шикман, „Теоријски и практични аспекти концепта радикализације која води теоризму“, у зборнику: *Регионална сарадња у сузбијању прекограничног криминала, Бијељина Република Српска*, (ур. проф. др Биљана Симеуновић Патић), стр. 49-51.

¹⁰⁷ Ђеранић Предраг, Милица Сикимић, „Радикализација и насилни екстремизам који воде ка тероризму“, *op. cit.*, стр. 33.

На трећем нивоу је могуће постојање оних који врше регрутацију чланова са нижих нивоа. На врху лестнице се налазе припадници терористичких организација који реализују терористичке акције. Према студији Међународног истраживачког центра за борбу против тероризма (ICST) постоје три нивоа узрока радикализације. Први подразумева ниво индивидуе, који се односи на кризу идентитета, осећање отуђености, маргинализације, дискриминације, стигматизације и одбијања. Други ниво укључује ширу радикализовану заједницу или групу која представља мост до терористичке организације. Најчешће се ове групе налазе у лошим или изузетно тешким животним условима, што може бити плодно тло за радикализацију. Рањивим групама у овом сегменту се посматрају националне, етничке или верске групе, које су мањина у посматраној држави. Трећи ниво се односи на улогу владе и друштва у земљи и иностранству, степен радикализације у ставовима јавних личности и политичара и одсуство могућности за пристојан друштвено економски статус.¹⁰⁸

Разумевање радикализма и његове везе са истраживаном темом има основе у истраживању његове нихилистичке димензије. У истраживању се радикализам посматра као чин побуне, при чему насиље представља циљ, а не средство његовог остваривања. Радикализам у овом облику представља свесни и намерни избор, а не опцију.

Оливије Роа, у свом делу „Джихад и смрт“ даје нову димензију тероризма¹⁰⁹, говорећи о његовој исламизацији. Исти аутор истиче да тероризам управо проистиче из исламизације радикализма, а не из исламске радикализације. Овим појмом се даје одговор на питање зашто и како млади бунтовници у исламу препознају парадигму свог бунта, при чему се не пориче да је исламски фундаментализам у развоју претходних 40 година.

Разликовање радикализованог појединца од салафисте се уочава приликом одсуства строгог придржавања верске праксе. Радикализовани појединци не поштују свакодневне норме кроз пет стубова ислама, што је најчешће присутно у тражењу пречица за поштовање исламских норми и тиме ослобађајући себе од упражњавања редовне верске праксе. Радикализовани појединци се у потпуности разликују од салафиста, па тако одбацују било какву везу са својом породицом. За њих се може рећи да су верници, али не и истински салафисти. Закључно је да извор радикализације таквог појединца не лежи у салафизму. Може се рећи да је радикализацији и салафизму код таквог појединца заједничка искључиво матрица, али не и узрочно-последична веза. Код радикализованих појединаца је заступљена мржња према постојећем друштву, за које није нужно да буде муслиманско. Та мржња је далекосежна и састоји се у трагању радикализованих појединаца за сопственом смрћу, али и у масовним крвопролићима.¹¹⁰ Последица радикализације је уочљива у променама на когнитивном нивоу у смеру ка усвајању екстремних уверења.¹¹¹

---

¹⁰⁸ Ibid, стр. 35-37.

¹⁰⁹ Роа Оливије, *Джихад и смрт*, op. cit., стр. 12.

¹¹⁰ Ibid, стр. 96-110.

¹¹¹ Радаковић Грош Ђурица, „Узроци радикализације терориста“, op. cit.

Насилна радикализација се може дефинисати као „друштвени и психолошки процес увећане и усмерене радикализације кроз укљученост у насилни недржави покрет“¹¹². Док екстремизам долази као завршни процес радикализације, насилни екстремизам представља процес прихватања и учествовања у насилним радњама, као последица екстремних и радикалних уверења. Насилна радикализација се реализује кроз две фазе. Прво, укључивањем у терористичку групу и друго, учествовањем у терористичким активностима.¹¹³

Нови таласи насилног екстремизма, радикализма и тероризма са позадином религијских, етничких и политичких разлога настају паралелно са идеологијама које се противе демократским и либералним вредностима. Као динамичан процес, радикализација која води ка тероризму утиче на појединца да прихвата терористичко насиље као могуће и оствариво. Адекватна превенција радикализације и настанка насилног екстремизма лежи у разумевању узрока њиховог настанка, односно откривању покретача радикалног и екстремистичког понашања.¹¹⁴ На основу претходно поменутих кључних фактора који доприносе одређењу појма радикализације, когнитивног и бихевиоралног, настаје појам дерадикализације, као обрнут процес радикализације. Програм дерадикализације је потребно успоставити код појединаца или у заједницама, који су радикализовани.¹¹⁵

---

¹¹² Horgan John, Kurt Braddock, “Rehabilitating the Terrorists?: Challenges in Assessing the Effectiveness of De-Radicalization Programs“, *Terrorism and Political Violence*, 2/2010, p. 279.

¹¹³ Радаковић Грош Ђурица, „Узроци радикализације терориста“, *op. cit.*, стр. 331.

¹¹⁴ Ђеранић Предраг, Милица Сикимић, „Радикализација и насилни екстремизам који воде ка тероризму“, *op. cit.*, стр. 33-37.

¹¹⁵ Лалић Велибор, Миле Шикман, „Теоријски и практични аспекти концепта радикализације која води тероризму“, *op. cit.*, стр. 51.

3.4. Исламизам

Научна и стручна литература која се односи на исламску мисао указује на неколико термина, међутим ниједан од њих није адекватан у целовитом дефинисању процеса у савременом исламу. На почетку, потребно је направити дистинкцију појма исламизам и исламистички. Тарик Куленовић у свом „Политичком исламу“ указује да је исламизам политичка идеологија која се јавља у муслиманским и немуслиманским друштвима где постоји муслиманска популација. Исламизам види и као низ политичких идеологија где ислам није само религија, већ и политички систем. Прави дистинкцију између муслимана и исламисте, указивањем да се муслиман постаје рођењем, а исламиста свесном одлуком. Више аутора сматра да је исламизам специфичан вид насиља, као продукт стања у коме су се исламске земље нашле након цивилизацијског и културног заостатка у односу на друге цивилизације. Зачетницима исламског друштвеног препорода се сматрају интелектуалци, међу којима се издавајају исламски активиста и идеолог Џемалудин ал Афгани (*Jamal al-Din al-Afghani*) и Мухамад Абдух (*Muhammad Abduh*). Ови активисти су најпре пошли од преиспитивања шеријата, што резултира уочавањем две врсте препорода. Први, исламистички, са нагласком на оживљавање најчистијег ислама, који се назива *усулија* и други, који тежи овосветским циљевима са погледом на прошлост. Зијаудин Сардар (*Ziauddin Sardar*) заговара средњи пут помирења шеријата и модерности. Његово тумачење види ислам као исламски закон и етички кодекс који може помоћи у решавању постојећих и будућих проблема.¹¹⁶

Исламизам се поистовећује са традиционалним конзервативним исламом, у коме се джихад посматра као неопходно и примарно средство за борбу против неверника. Такво разумевање ислама неминовно води ка употреби насиља, попут предузимања различитих насилних радњи, укључујући отмицу, убиство, самоубиство и убиство других бомбашким нападима и друге терористичке активности. Заговорници исламизма су они који норме традиционалног конзервативног ислама стављају у срж својих уверења и праксе, користећи језик ислама и његове метафоре у посматрању стварности. Суштински посматрано, поменути заговорници ислама прибегавају идеологији исламизма у којој своје радикално политичко деловање оправдавају религијском терминологијом. У заговарању таквих ставова могуће је повремено кршење општих тенденција, при чему је приметна неравнотежа у веровању и мотивима. Ипак, такво схватање религије ислама је минимално и не супротставља се традиционално конзервативним принципима. Приликом заговарања идеологије исламизма могуће је, али не нужно, његово преплитање са другим идеологијама. Могуће је посматрати исламизам као дискурс који за циљ има стављање ислама у средиште једног друштва. Почетном тачком исламизма се може означити тврдња о муслиманској субјективности, која сеже до крајњих покушаја реконструкције друштва у коме ће владати исламски принципи. Први верују да ислам треба да буде основа политике и друштва, док други заступају ставове да је потребно извршити реконструкцију политичке власти и свих државних послова и успоставити глобални

---

¹¹⁶ Грбић Зоран, Бориша Лечић, *Чувари Алахове воље*, Службени гласник, Београд, 2021, стр. 37-40.

исламски поредак. Друга група заговорника исламизма као једино решење у спровођењу својих ставова види рат против неистомишљеника.¹¹⁷

Глобална процена показује да се демократска политичка култура у области људских права утврђује као међународна норма за националну и међународну праксу. Секуларизам је требало да пружи потребан простор религијама и понуди заштиту друштва од гнева религијских ратова. Веровало се да је религија оивичена теолошким димензијама и друштвеним утицајем. Ипак, демократске земље су превиделе једну неослабљену нит идеологије цихадизма, која представља колизију између демократије и цихадизма на нивоу политичке културе. Данас, она постаје најдраматичнија тема за разматрање.¹¹⁸

---

¹¹⁷ Farmer Brian, *Understanding Radical Islam: Medieval Ideology in the Twenty-first Century*, Peter Lang, New York, 2008, pp. 36-37.

¹¹⁸ Фарес Валид, *Рат идеја-цихадизам против демократије*, op. cit., стр. 112-113.

3.5. Вахабизам

Вахабизам настаје у првој половини 18. века у централном делу данашње Саудијске Арабије, географском подручју званом Неџд. Оснивачем вахабизма сматра се Мухамед ибн Абд-ал Вахаб, по коме је вахабијски покрет добио име. Вахабизам се као државна религија испољава у Саудијској Арабији. Као што Драган Симеуновић истиче вахабизам је правац који се развија у више земаља света, док Балкан представља једну од три кључне области његовог испољавања.¹¹⁹ Учење вахабизма се заснива на тежњи сваког истинског верника да заговара изворни ислам. Као најважнији принцип, Вахаб је истицао монотеизам. Посматрајући вахабизам, уочава се да је реч о сунитском огранку ислама, који се залаже за повратак његовим основним и изворним принципима. Присталице овог покрета истичу да се верници морају понашати у складу са Кураном и Суном, уз верска учења и правила из времена пророка Мухамеда. Приметно је да се ради о фундаменталистичком покрету, јер се његове присталице залажу за повратак древним учењима ислама, са исказивањем изразите нетрпељивости према неистомишљеницима, пре свега шиитима, дервишима, суфистима и либералном исламском учењу. Чланови вахабијског покрета позивају своје присталице на џихад, како би неистомишљенике насилно усмерили на пут њиховог тумачења.¹²⁰

Вахабизам се одређује као „утицајни верски покрет у оквиру сунитског огранка ислама, који захтева повратак на темеље исламске вере, у смислу да муслимани треба да се понашају и делују у складу са Кураном и суном, верским учењима и начином живота, који су постојали у време Божијег посланика Мухамеда и побожних предака из прве три генерације муслимана“¹²¹. Присутно је тумачење бројних аутора¹²² да је вахабизам политички покрет који је настао у исламу у конкретним условима у циљу реализације политичких циљева.

Карактеристике следбеника вахабизма су многобројне и полазе од физичких и ритуалних основа. Физичке карактеристике су усмерене на облик фризура (обријане главе код мушкараца), облик браде (дуге браде код мушкараца) и начин одевања (жене носе ферецу¹²³, а мушкарци широке и кратке панталоне). Спровођење ритуалних клањања се код вахабизма врши на хамбелијски начин.¹²⁴

До терористичког напада на Куле близнакиње у САД, широј јавности било је непознато значење појединих термина везаних за вахабизам. Тек након поменутог напада, бројна научна и шира јавност долази до идентификације вахабизма. Савремени вахабизам даје погодно тло за развој екстремистичких идеја, односно формирању затворених и фанатичних група које одступају од такфиризма, а теже примењивању стратегијских корака Ал Каиде. Почетак терористичких активности у 21. веку, које изводе вахабије доводи до појаве нових облика терориста бомбаша самоубица. Посматрајући њихове активности, а касније детаљном анализом, долази се до закључка да сви муслимани

¹¹⁹ Симеуновић Драган, *Тероризам*, op. cit., стр. 223.

¹²⁰ Rakić Marko, Dragiša Jurišić, “Wahhabism as a Militant Form of Islam on Europe's Doorstep“, op. cit., pp. 650-651.

¹²¹ Потезица Оливер, *Вахабије између истине и предрасуда*, Филип Вишњић, Београд, 2007, стр. 23.

¹²² Грбић Зоран, Бориша Лечић, *Чувари Алахове воље*, op. cit., стр. 60.

¹²³ Дуга женска марама, која прекрива главу и лице.

¹²⁴ Симеуновић Драган, *Тероризам, опити део*, op. cit.

нису бомбаши самоубице, али засигурно да су сви бомбаши самоубице вахабије. Западни део Балканског полуострва, а као његов саставни део и Република Северна Македонија долази у коштац са вахабизмом 1980. година. Његово ширење овим просторима укључује неколико фаза. Прва фаза, која је трајала до краја Хладног рата, говори да су промотери вахабијског учења били студенти исламских наука, који су из матичних земаља послати на студије у Саудијску Арабију и друге исламске земље, у којима су завршавали универзитете под утицајем вахабизма. Посматрајући ову фазу, уочено је да су донације исламских земаља имале значајан пораст. На овим просторима су поменутим донацијама изграђени исламски центри, верске школе и џамије. Долазило је до јачања односа исламског улеме и панисламских организација. У овој фази су постојале тензије између локалних муслимана и вахабијског учења, јер су муслимани западног дела Балканског полуострва видели вахабизам као врсту претње сопственом идентитету. Друга фаза, траје од 1992. до 1995. године, када се стварају повољни услови за ширење вахабизма недалеко од истраживаног простора. Наиме, рат у БиХ окупља добровољце из многобројних исламских земаља, а међу њима и бројне присталице вахабијског покрета. Након рата, многобројне вахабије остају на простору западног дела Балканског полуострва са крајњим циљем: проналажења следбеника и стварања организације која ће ширити идеологију вахабија. Трећа фаза се реализује од 1996. до 2002. године и имала је за циљ повећање броја следбеника вахабијског покрета међу локалним муслиманима. У овој фази долази до формирања прве локалне вахабијске организације Активна исламска омладина и настаје недалеко од Републике Северне Македоније, у БиХ. На овим просторима и касније настају бројне организације са истим циљем. Четврта фаза започиње након терористичког напада 11. септембра 2001. године у САД, а њен главни циљ се односио на сузбијање свих исламских покрета и организација. Карактеристично за ову фазу је смањење хуманитарних активности исламских организација, а за многе и потпуна забрана. Ипак, многе земље су остале при сарадњи у размени студената и тежњи ка њиховом образовању у истом интензитету као у претходним фазама. Од 2003. године, вахабијске идеје на простору западног дела Балканског полуострва почињу да јачају у великој мери, нарочито уз утицај исламских земаља попут Катара, Пакистана и Саудијске Арабије.¹²⁵

На истраживаном простору и његовом региону је било присутно негирање вахабизма све до 2006. године, након чега се услед низа инцидената и агресивног понашања следбеника вахабизма са ових простора, вахабизам све озбиљније схвата као екстремизам.¹²⁶

---

¹²⁵ Rakić Marko, Dragiša Jurišić, "Wahhabism as a Militant Form of Islam on Europe's Doorstep", op. cit., p. 651-652.

¹²⁶ Симеуновић Драган, *Тероризам, општи део*, op. cit.

3.6. Цихадизам

Цихадизам треба посматрати као део експанзије ислама, који данас има најбржи напредак у освајању света и верника. Теорија цихадизма се развија од 50их година 20 века. Појмовно одређење цихада је покушало да да неколико исламиста. У том одређењу, цихад добија нови облик, при чему постаје индивидуална обавеза верске природе попут пет стубова ислама. Египћански аутор Фараг (*Abd al-Salam Faraj*) даје појмовно одређење цихада као „одсутну обавезу“¹²⁷, односно као шести стуб ислама. Такво одређење види цихад као индивидуалну, сталну и глобалну верску обавезу. Палестински аутор Абдулах Азам (*Abdallah Azzam*) одређује цихад као школу за верску и војну обуку. Циљ његовог појмовног одређења цихада је образовање муслимана одвојеног од етничке, националне, племенске и породичне припадности. Његово схватање цихада се одражава и на друге сегменте муслиманског живота, укључујући други тип живота у заједници, брачних односа, отуђења од политичког живота у муслиманским друштвима и усвајање нових начина живота. Амерички грађанин Анвар ал Авлаки (*Anwar al-Awlaki*) ког је заврбовала Ал каида је написао текст о цихаду, који је 2011. године кружио Интернет платформом. Анвар је том приликом истакао да је цихад највећи чин ислама и да „спас уме лежи у његовом остваривању“¹²⁸. Цихад види као једини спас у свету где су муслиманске земље под окупацијом неверника (*kuffar*) када у свету не влада Алахов закон и када се тежи искорењивању ислама. Анвар истиче да је цихад обавеза сваког, полазећи од детета, чак и када се дететови родитељи противе, али и жене, чак и када јој муж то забрањује.¹²⁹ Улема о *ехлул китабу* говори о немуслиманима, која све припаднике монотеистичких религија неселективно карактерише као невернике. Нетолеранција и нетрпељивост према њима има своју препознатљиву теолошку агенду.¹³⁰

Цихадизам је глобални покрет који укључује различите интерпретативне облике исламистичког учења. Борбене интерпретације екстремних муслимана чине основу осећаја повезаности унутар своје вере. Допринос остваривању ратовања за своје идеале широм света пружа радикализам, као саставни део цихадизма. Интерпретације цихада укључују употребу силе и као свети рат против неверника. Поједине интерпретације подстрекавају на верски тероризам као искључиво реактивни акт, а друге на верски тероризам као најекстремнији облик цихадизма, које укључују непрекидно насиље.¹³¹

Цихад представља учење, које позива вернике да испуне своју дужност и боре се против непријатеља религије. Куран посматра цихад као дужност која се може испунити кроз четири корака „срцем, језиком, руком или мачем“¹³². Остваривање цихада срцем је „велики рат (арп. *al-džihad-ul-kabir*)“¹³³ и односи се на сваког муслиманског верника, који мора да води унутрашњу борбу против самог себе, својих порока, незнања и зла. Ратовање руком и језиком се односи на вербалну одбрану и

¹²⁷ Роа Оливије, *Цихад и смрт*, op. cit., стр. 23.

¹²⁸ Ibid, стр. 22.

¹²⁹ Ibid, стр. 22-24.

¹³⁰ Шљиво Мехо, „Псеудорелигијско легитимизирање екстремизма и деконституализација ислама“, *Нови Муалим*, 65/2016, стр. 10.

¹³¹ Симеуновић Драган, *Тероризам, опити део*, op. cit., стр. 209.

¹³² Бјелајац Жељко, „Исламска држава: између мита и стварности“, op. cit., стр. 59.

¹³³ Ibid.

исправно деловање сваког муслиманског верника. Џихадисти воде „мали свети рат (*al-džihad-ul-sagir*)“¹³⁴ против оних који „уносе у свет насиље и зло, који поричу веру и истину, сеју лаж, суровост и нетрпељивост, који теже да сукобљавају народе и да их лише слободе“¹³⁵. Борба мачем подразумева дужност џихадиста да воде рат против непријатеља ислама. Џихадисти верују да ће уколико погину у вођењу своје борбе постати мученици, односно *шехиди* (*shaheed*) и да тиме обезбеђују себи место у рају. Концепт џихада се односи на коришћење идеолошког оружја у циљу стварања идеалног муслиманског друштва.¹³⁶ Етимолошки посматрано, џихад даје тумачење да се ради о појму који представља напор усмерен ка Богу, ипак са друге стране, не указује на његову милитаристичку страну од настанка ове речи. Од Пророкових времена се развија широк спектар правно-научне литературе, која за циљ има одређивање појма џихада. Ова литература има за циљ избегавање одређивања појма џихада као изговора за побуне и одржавања насиља унутар заједнице. Џихад није део пет стубова ислама, већ колективна обавеза. Џихад се односи на одређену територију настањену немуслиманима, и тиче се искључиво муслимана са те територије. Џихад морају објавити овлашћене верске вође и могу га спроводити само добровољци који испуњавају одређене услове, попут „допуштање свог оца уколико је малолетан, мора да измири своје дугове, мора да се увери да његова породица располаже приходима и материјалном подршком“¹³⁷. Поједини аутори истичу да је џихад борба на Божијем путу, која је предузета ради ширења његове речи и исламске вере засноване на чистом монотеизму. Крајњом суштина џихада се види искључиво мир читавог човечанства у коме су доминантна правила искључиво једне религије, односно ислама.¹³⁸ Мотиви за џихад се разликују, па се тако не може говорити о истим мотивима на истраживаном простору и на пример, Блиског истока. Ипак, циљ свих џихадиста је исти и односи се на стварање по њиховом мишљењу праве исламске државе.¹³⁹ Џихадистички ратови су у прошлости имали за циљ пораз демократије и неверника уз враћање света на салафистичко златно доба, односно њихов модел за будућност.¹⁴⁰

Џихад као синоним за свети рат у силаму има снажно значење. Посматрајући изворно значење појма џихад, може се закључити да је „пожртвован општенародни верски ангажман на плану афирмације и ширења мухамеданства, који додуше укључује насиље, али који исто тако није сводљив тек на насиље... данас у свету исламског тероризма име Џихад углавном асоцира на организациону прошлост“¹⁴¹.

Политички аспект џихадизма указује да се ова друштвена појава може посматрати као појава екстремне муслиманске деснице. Исламистички екстремизам и исламистички тероризам могу користити џихадизам као своје оружје, чиме постају исламска варијанта неофашизма.¹⁴²

Не може се рећи да џихад представља нови појавни облик глобалног тероризма. Развој облика глобалног тероризма почиње у 19. веку, при чему врхунац свог развоја достиже

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Роа Оливије, *Џихад и смрт*, op. cit., стр. 21.

¹³⁸ Јевтић Мирољуб, „Идеја исламске трансформације света“, *Политичка ревија*, 4/2008, стр. 1434.

¹³⁹ Симеуновић Драган, „Contemporary jihadism as ideology used by terrorist organisations“, op. cit., p. 38.

¹⁴⁰ Фарес Валид, *Рат идеја-џихадизам против демократије*, op. cit., стр. 118.

¹⁴¹ Симеуновић Драган, *Тероризам, општи део*, op. cit., стр. 198.

¹⁴² Ibid, стр. 166.

70их година 20. века. Ови облици тероризма се односе на примену насиља ка врло симболичним метама или невиним цивилима, без обзира какве последице производе. Џихадизам у свом постојању садржи генерацијску димензију, која је нераздвајни део екстремистичког друштва. Оливије Роа, у свом делу „Џихадизам и смрт“ наводи да је џихадизам својствен покрету младих, који се образује мимо верских и културолошких димензија друштва, а као такав представља нераздвајни део младалачког друштва. Њихова идејна упоришта су исламска и односе се на успостављање глобалног исламистичког система, односно калифата. Опчињеност смрћу је заједничка особина савременим џихадистима и терористима.¹⁴³

Џихадисти занемарују или у потпуности одбијају све политичке или верске претходнике. О одсуству колонијалне генеалогije говори чињеница да се џихадисти веома ретко или никад не враћају у земљу свог порекла како би водили џихад. У случају преобраћених муслимана, који услед екстремне радикализације заговарају џихад, долази до стварања везе у којој се заговара џихад, а не одређена врста сукоба.

Муслимански екстремисти са простора Европе и САД дају посебан облик џихадизма, који се означава као самоникли исламистички тероризам, односно „*homegrown terrorism*“¹⁴⁴. Своје надахнуће проналазе у ставовима Бин Ладена и других исламистичких екстремиста, попут Ајмана ал-Завахирија (*Ayman Al-Zawahiri*), Абу Јахија Ал Либија (*Abu Zahza Al-Libi*) и Абу Мусаба Абд Вадуда (*Sheikh Abu Musab Abd Al Wudud*). Екстремизам пропагиран од стране претходно поменутих екстремиста је најчешће реактивне природе. Своје реакције заснивају на личној перцепцији ниског вредновања битисања и религијског веровања од стране околине у којој се налазе, а најчешће хришћанско јудејске средине.¹⁴⁵

---

¹⁴³ Роа Оливије, *Џихад и смрт*, оп. cit., стр. 5-29.

¹⁴⁴ Симеуновић Драган, *Тероризам, општи део*, оп. cit., стр. 220.

¹⁴⁵ Ibid, стр. 220-221.

3.7. Салафизам

Салафизам уређује понашање појединца, у коме се дају смернице за његово поступање у свакодневном животу, укључујући и употребу насиља. Салафизам осуђује самоубиство, сматрајући да се тим чином ниподаштава Божија одлука. Салафиста је опседнут спасењем, верујући да само кроз живот може да се припреми за сусрет са Богом, поштујући правила и ритуале вере. Посматра се као предворје цихадизма, из чега произилази да је сваки цихадиста нужно био салафиста, али не и обрнуто, сваки салафиста не мора нужно бити цихадиста. Салифиста је веома строг у поштовању норми Курана, па га тако не може ништа оправдати од њиховог непоштовања, сем у случајевима који су изричито предвиђени шеријатом. Они верују да их поштовање и поковање правилима припрема за судњи дан. Одбацују мржњу овоземаљског живота, јер је он поклон вернику од Бога и прилика за сопствено спасење.¹⁴⁶

Вахабије, цихадисти и салафисти верују да је историја линеарно напредовање. По тако, сви догађаји, „од успона ислама на Арабијском полуострву у седмом веку до данас“¹⁴⁷, чине јединствене кораке ка једном циљу, без обзира на различите историјске, политичке, културолошке и друге одигране промене. Цихадисти верују да су њихове битке, односно тероризам наставак прошлих битака. У оправдавању данашњих акција, цихадисти позивају на историјске догађаје у исламским ратовима одиграним вековима уназад.¹⁴⁸

Разлози за регрутацију верника у милитантне салафијске кругове могу бити разноврсни. Најчешће осећање које води ка овој врсти салафизма је осећање отуђености. Тиме се подстиче потреба за припадањем и визија наде за будућност. Једноставност салафијског наратива је још један у низу разлога за приступање милитантној форми салафизма. Једноставност је утемељена у ханбелијском¹⁴⁹ учењу ислама. У салафијским круговима влада јака друштвена димензија, тежи се јединству и братству. Приступање салафијским круговима захтева промену на индивидуалном, али и на ширем друштвеном нивоу. Укључује широк спектар обавеза према према салафистима и захтева лојалност заједничким веровањем.¹⁵⁰

Бројна лаичка схватања полазе од питања да ли умерени ислам може стати на пут радикалном исламу и терористичким активностима. Потребно је пронаћи границу у схватању ислама којим се осуђује тероризам и заговара духовно значење цихада и са друге стране, радикалног ислама код вахабија који су одговорни за успостављање и ширење радикалне верзије ислама кроз тероризам и у крајњем цихад.¹⁵¹

---

¹⁴⁶ Ibid, стр. 65-97.

¹⁴⁷ Фарес Валид, *Рат идеја-цихадизам против демократије*, op. cit., стр. 117.

¹⁴⁸ Ibid, стр. 116.

¹⁴⁹ Реч је о ханбелијском мезхебу, који је једна од четири сунитске правне школе ислама. Њеним оснивачем се сматра Ахмед ибн Ханбел. Сличан је шафијском мезхабу. Holtzman Livnat, “Hanbalis”, *Oxford Bibliographies in Islamic Studies*, (ed. Andrew Rippin), p. 1.

¹⁵⁰ Bećirević Edina, *Salafism vs. Moderate Islam*, Atlantic Initiative, Sarajevo, 2016, pp. 66-81.

¹⁵¹ Роа Оливије, *Цихад и смрт*, op. cit., стр. 66.

3.8. Тероризам

Након терористичког напада 11. септембра 2001. године, појам тероризма постаје најактуелнија политичка тема у свету. Упркос претходним годинама у којима је било свеприсутно игнорисање научног одређења појма тероризма, од 11. септембра његово истраживање добија нову димензију и води га ка најактуелнијем феномену за истраживање друштвено политичких појава. Повећање научног интересовања за уочавање и дескрипцију нових и сродних феномена тероризму води ка ефикаснијем отклањању неадекватних истражених појава, што је пожељно и прихватљиво. Са друге стране, тероризам је веома сложен друштвени феномен и захтева адекватну и прецизну научну анализу и објашњење. Утврђивање међународно признате дефиниције тероризма је условљено опречним потребама у оквиру ОУН (Организација Уједињених нација). Прво, потребом за наметањем једне општеприхваћене дефиниције и друго, потребом за њеним избегавањем.¹⁵² Историјски контекст тероризма варира, што са собом повлачи и променљивост дефиниције тероризма. Данас се тероризам везује за велике групе, које су независне од државе, за верске фанатике који користе насиље, али и за насилничке групе које тероришу друге у циљу остваривања одређеног циља (на пример, очување животне средине).¹⁵³

Спектар терористичких активности, аката и претњи је разноврсан. У савременом друштву још увек није успостављена универзална и општеприхваћена дефиниција тероризма, што води ка бројним полемикама о истраживаном феномену. Допринос неразумевању феномена тероризма доприноси постојање бројних организација које „практикују тероризам зарад остваривања циљева политичке, верске и идеолошке природе“¹⁵⁴. Бројни истраживачи сматрају непостојање јединствене и општеприхваћене дефиниције тероризма главним фактором тероризма у будућности. Као што је претходно поменуто, тероризам је сложена, променљива и развојна појава.¹⁵⁵ Тероризам се може посматрати као реализовани екстремизам¹⁵⁶, али је оправдано рећи да је „сваки тероризам потврђени екстремизам на делу“¹⁵⁷. Тероризам је сложен облик политичког насиља, док екстремизам није нужно политичка појава и може се јавити у различитим сегментима друштва.¹⁵⁸

У дефинисању тероризма значајну улогу има екстремно заговарање религије. Религиозна веровања и убеђења дају контекст дефиницији тероризма. Уочљиве су три идеје око којих се окупља верско насиље. Прва, односи се на верске групе које себе виде као једине за прочишћење света за долазак нове епохе, па се уједно могу сматрати и „насилном есхатологијом“¹⁵⁹. Друга идеја је приметна око верских група у којима се појединци посматрају као одабрани да уништавају друге људе у име праведности, што у крајњем може довести до насилне нетолеранције и верског рата. Трећа идеја се

¹⁵² Симеуновић Драган, *Тероризам, општи део*, ор. cit., стр. 13-17.

¹⁵³ Вајт Донатан, *Тероризам*, Александра Прес, Београд, 2004, стр. 6.

¹⁵⁴ Бјелајац Жељко, „Исламска држава: између мита и стварности“, ор. cit., стр. 57.

¹⁵⁵ Симеуновић Драган, *Тероризам, општи део*, ор. cit., стр. 17-18.

¹⁵⁶ Вуковић Небојша, Зоран Милосављевић, „Политички облици екстремизма“, ор. cit., стр. 121.

¹⁵⁷ Ђорић Марија, „Теоријско одређење екстремизма“, ор. cit., стр. 59.

¹⁵⁸ Ibid, стр. 49.

¹⁵⁹ Вајт Донатан, *Тероризам*, ор. cit., стр. 7.

односи на оне који стварају сурогат религију и предузимају насилничке акције у име својих веровања.¹⁶⁰

Неопходно је посматрати тероризам кроз геополитичку призму, као вишедимензионални друштвени и политички феномен који „поприма нове димензије са терористичким актима који производе све безобзирније и бруталније облике насиља“¹⁶¹. Посматрање тероризма на другачији начин, неминовно води ка стварању херметички затвореног и изолованог феномена. Тако посматран и изопштен од других глобалних токова води ка формирању уског, једностраног и парцијалног приступа при чему се замагљује суштина посматраног феномена. Посматрајући феномен тероризма кроз горе поменути геополитичку призму могуће је уочавање да се ради о перманентној и снажној људској претњи, односно националној и међународној заједници. Узроци ескалације тероризма подстакнутог религијским разлозима се налазе у сложеним активностима свакодневице.¹⁶² Тероризам представља неконвенционалну, специфичну и примарну претњу безбедности.¹⁶³ Тероризам, нарочито етнички и верски мотивисан сепаратизам, иредентизам и унитаризам, представља посебан облик насиља заснованог на национализму.¹⁶⁴

Најквалитетније дефиниције су оне дефиниције које настају применом комбиноване методе емпијског и теоријског сазнања. Поједини аутори указују на постојање разноврсних дефиниција тероризма, која је условљена њиховим многобројним наменама. При дефинисању тероризма у зависности од циља употребе, користи се разноврсна терминологија.¹⁶⁵

Савремени тероризам као вишедимензионални феномен се може теоријски одредити као „сложен облик организованог групног, и ређе индивидуалног или институционалног политичког насиља обележен не само застрашујућим брахијално физичким и психолошким, већ и софистицирано-технолошким методама политичке борбе којима се обично у време политичких и економских криза, а ретко и у условима остварене економске и политичке стабилности једног друштва, систематски покушавају остварити велики циљеви на морбидно спектакуларан начин, а непримерено датим условима, пре свега друштвеној ситуацији и историјским могућностима оних који га као политичку стратегију упражњавају“¹⁶⁶. Друштвено угрожавајући опус тероризма укључује „претњу силом у оквиру интензивне психолошко-пропагандне делатности, злоупотребу Интернет платформе у терористичке сврхе, отмице, уцене, психофизичко злостављање, атентате, саботаже, диверзије, самоубилачке нападе, појединачна и масовна политичка убиства, и интенцију испољавања ређе над стварним и потенцијалним политичким противницима, а чешће над представницима система и невиним жртвама“¹⁶⁷. Тероризам, уз индивидуалност, нелегитимност, нелегалност и

---

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Бјелајац Жељко, „Исламска држава: између мита и стварности“, *op. cit.*, стр. 54.

¹⁶² Ibid, стр. 54-55.

¹⁶³ Pavličević Predrag, “Rationality in the phenomenon of terrorism and counterterrorism strategy“, *Law and politics*, 4/2017, p. 48.

¹⁶⁴ Мијалковић Саша, Амићић Горан, „Екстремни национализам и безбедност савременог друштва“, *op. cit.*, стр. 377-378.

¹⁶⁵ Симеуновић Драган, *Тероризам, општи део*, *op. cit.*, стр. 76-78.

¹⁶⁶ Ibid, стр. 78.

¹⁶⁷ Ibid.

неинституционализованост насиља, увек је окренут против одређених институција неког друштва, односно против државе.¹⁶⁸

Класификација тероризма укључује разноврсне критеријуме, узимајући у обзир његову комплексност, динамизам и многобројне појавне облике. У циљу успостављања адекватне класификације, неопходно је користити критеријум претежности и установљивање одређеног својства као главног. Тако, верски фундиран тероризам спада у групу класификације тероризма према својим главним циљевима. Истраживана тема се може повезати са подгрупом поменуте класификације у оквиру тероризма који је фундиран на интерпретацијама великих религија. Циљеви терориста нису увек уско повезани са општим опсегом важења. Тако, промене које изискују терористички акти нису увек једнаке, поједини терористи имају за циљ промене које се тичу целог света, други теже циљевима у оквиру своје религијске или националне средине или државе, и други разноврсни циљеви. Друге класификације које је могуће успоставити су: према средствима (конвенционални, биохемијски и нуклеарни) и методима (конвенционални, самоубилачки, сајбер тероризам и нарко-тероризам) и према субјекту тероризма (индивидуални, тероризам организација и илегалних група и институционални тероризам).¹⁶⁹

Религија може бити посредни или непосредни узрок тероризма и других облика насиља. Такво схватање религија се појављује деведесетих година прошлог века, у коме су се религија и тероризам тесно повезивали. Од тада се тероризам повезује са насилним религијским учењем, што може прерасти у милитанту идеологију.¹⁷⁰ Код терориста који спроводе терористичке акте у име религије, свет виде као бојно поље на путу силе светла и мрака. За њих се победа постиже једино потпуним уништењем непријатеља. Узимајући исламистички тероризам као пример, сврха тероризма је преображење у ислам или убијање Божијег непријатеља. Тиме религију која је заснована на миру и правди, исламистички екстремисти претварају у религију нетолерантне мржње, што представља уједно одлику верског насиља и тероризма у било којој религији.¹⁷¹ Иако екстремизам и тероризам могу бити заступљени у било којој религији, посматрајући статистичка истраживања, велики број терористичких организација је засновано на идеологији исламског фундаментализма.¹⁷²

Терористи који користе религију као свој мотив се разликују од националистичких и етничких терориста у неколико основних критеријума. Прво, разликовање светог од световног терора, по коме свети терор садржи одређен систем вредности који је у супротности са световним. Терористи који се служе световним терором имају за циљ рушење постојећег политичког система и успостављање новог. Верски терористи заговарају постизање победе ван политичких оквира и потпуно уништавање непријатеља, без могућности преговарања. Свет посматрају бојним пољем у коме се сукобљавају силе светла и мрака. Убијање непријатеља виде као обредни чин. О корелацији тероризма са религијом указује често позивање на веру од стране терориста и повезивање разних религијских група са тероризмом. Верски идентитет је најснажнији идентитет, јер је везан за Бога и представља последње човеково уточиште

---

¹⁶⁸ Ibid.

¹⁶⁹ Ibid, стр. 82-85.

¹⁷⁰ Бјелајац Жељко, „Исламска држава: између мита и стварности“, *op. cit.*, стр. 57-58.

¹⁷¹ Вајт Донатан, *Тероризам*, *op. cit.*, стр. 36-37.

¹⁷² Вуковић Небојша, Зоран Милосављевић, „Политички облици екстремизма“, *op. cit.*, стр. 121.

после искушења и неуспеха. Верски тероризам је укорењен у индивидуалном и колективном идентитету. За разлику од других врста тероризма, верски тероризам представља најстарији облик и уједно је најраспрострањенији. Иранском исламском револуцијом долази до успона савременог верског тероризма и континуираног пораста група и организација у ширењу идеја исламског фундаментализма и подстицања борбе против неистомишљеника. Верски тероризам води ка потискивању идеолошког теоризма. Уједно, заузимајући централно место постаје мобилишући фактор у етничком и националном тероризму. Утицај верског фанатизма на ширење тероризма је довео до појаве феномена исламског тероризма. Исламски фундаментализам је тероризму дао нову форму бруталности и фанатизма.¹⁷³ Исламистички тероризам као сложени појам чине верници са фанатизованим понашањем, које настаје услед повећане религиозности окренутој ка изворном учењу ислама. Историјски посматрано, реч је о верницима који су присутни у муслиманским учењима од пре две хиљаде година. Њихов циљ се односи на убијање неистомишљеника и публицитет спроведених терористичких аката. Остваривање циљева подразумева примену најпримитивнијих и најужаснијих активности без обзира ко је жртва. Терористе у остваривању поменутих циљева води искључиво дух и идеја за коју се жртвује, искључујући тако било која добра и материјалне вредности. Уз стално усавршавање и трагањем за новим облицима екстремизма, терористи теже да вршењем терористичких аката изнова уздрмају темеље глобалне безбедности.¹⁷⁴

Тероризам се не може објаснити кроз социјалне фрустрације друштва, оспоравањем и политичком мобилизацијом. Опредељивање на тероризам нема директну везу са друштвеном, политичком и верском мобилизацијом. Ипак, говорећи о симптому тероризма, мора се напустити категорија политичке рационалности.¹⁷⁵

Извршиоце терористичких активности карактерише нарцистички став, који посматра однос према смрти далеко од стварности. У прилог томе, говори њихово осмишљавање сопственог наступа у самој акцији, али и време пре, током и након самог акта, о чему говоре бројни аудио и видео снимци постхумно објављени. Посматрани као нихилисти, у средишту њиховог акта лежи смрт, која брише њихове животне грехове. Нихилистичким схватањем да само смрт води у рај, цихадисти самоубиство виде на месијански чин, уздизањем на ниво Пророка.¹⁷⁶ У времену у коме живимо није нужно да потенцијални екстремиста дође у директан контакт са члановима терористичке организације, нити да прође обуку у терористичким камповима. Довољно је да потенцијални екстремиста буде вођен фатвама ауторитета, што узрокује извршење самосталног напада. Средства за извршење аката су разнолика, па се тако за разлику од ранијих аката која су извршавана углавном експлозивом, данас користе различита средства, попут хладног оружја, превозних средстава и друго.¹⁷⁷

За адекватније разумевање тероризма неопходно је објаснити и направити дистинкцију међу сродним терминима, попут државног и међународног тероризма. Државни тероризам означава терористички акт кога организује, подстиче и иза кога својом

¹⁷³ Бјелајац Жељко, „Исламска држава: између мита и стварности“, *op. cit.*, стр. 58-60.

¹⁷⁴ Деспотовић Љубиша, *Српска геополитичка парадигма*, *op. cit.*, стр. 69-70.

¹⁷⁵ Роа Оливије, *Цихад и смрт*, *op. cit.*, стр. 7-10.

¹⁷⁶ *Ibid*, стр. 76-88.

¹⁷⁷ Ђорић Марија, „Мигрантска криза као генератор десничарског и исламистичког екстремизма у Европи“, *op. cit.*, стр. 47.

логистичком подршком стоји нека држава. Циљ спровођења државног тероризма је дестабилизација или вршење притисака на непријатељски режим. Неретко, државни тероризам држава спроводи у циљу застрашивања сопственог становништва. Припадници обавештајних служби, специјалних јединица или плаћеници најчешће спроводе ову врсту тероризма. Други сродан појам од кога се мора направити јасна дистинкција је појам међународног тероризма. Сваки тероризам има ову компоненту, али шире прихваћени критеријуми за његово одређење су: циљеви терористичке организације су усмерени против безбедности више држава, када деловање терориста излази из оквира њихових државних граница и када су терористи пореклом из више држава. Употребу овог термина би требало избегавати, јер појам тероризам сам по себи укључује аспект међународног.¹⁷⁸

Медији који публикују терористичке акције доприносе ширењу политичко-религијских идеја, што узрокује све дубљу рањивост глобалне заједнице. Циљ тероризма може бити различит, од идеолошке конфронтације, етничких или верских разлика до спровођења конкретних активности у дестабилизацији државе. Тероризам као такав нема идеолошку подлогу, али садржи елементе верског и идеолошког опредељивања.¹⁷⁹

---

¹⁷⁸ Симеуновић Драган, *Тероризам, опити део*, op. cit., стр. 81.

¹⁷⁹ Деспотовић Љубиша, *Српска геополитичка парадигма*, op. cit., стр. 64-65.

4. Релације исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији са простором и становништвом Републике Србије (посебан осврт на Косово и Метохију), Републике Албаније и Републике Турске

4.1. Историјске претпоставке исламистичког екстремизма у Републици Србији (посебан осврт на Косово и Метохију)

Геополитички и геостратешки положај Балкана, његово историјско наслеђе, друштвени и политички процеси у прошлости и данас указују на погодност простора за развој исламистичког екстремизма. Његовом укоренивању доприноси глобални тренд пораста исламистичког активизма и оружаних сукоба, укључујући различите идеолошке облике политичког насиља на простору бивше СФРЈ, међу којима је и простор Републике Србије (у даљем тексту Србије) и његов саставни део, простор Косова и Метохије.¹⁸⁰

Исламистичка мрежа у Републици Северној Македонији и Србији је разграната, софистицирана и добро организована. Основни циљ њеног постојања је ширење идеологије исламизма, исламистичког екстремизма и пружање логистичке подршке њеним присталицама од Блиског истока до Западне Европе. Састоји се од верских и финансијских институција, шеријатских насеља, екстремистичких медија и књижара. Циљ исламистичких екстремиста на истраживаним просторима полази од успостављања исламистичке државе уз територије региона, односно Албаније, Црне Горе, Србије, односно тзв. Санџака и Косова и Метохије и Грчке. Успостављањем исламске државе тежи се формирању сопствене владе, која би функционисала у складу са шеријатским правом. Први кораци ка њеном успостављању су усмерени на стварање мреже екстремистичког насиља и параџемата.

Према расположивим подацима, може се поставити хипотеза да је исламистички екстремизам присутан на простору Србије, односно њеног саставног дела Косова и Метохије од 1913. године до данас.¹⁸¹ Албански национализам је кроз своју историју по својој природи био секуларан дужи период и као такав представљао погодно тло за развој албанског национализма и колективног убеђења за развој етничког идентитета и инструмената асимилације. Почетком распада СФРЈ од 1989. године, па све до 1999. године траје успостављање друштвене хегемонизације Албанаца у Србији, односно на Косову и Метохији.¹⁸² На истраживаном простору, у Србији и њиховом региону успостављена је разграната мрежа исламистичког екстремизма након распада СФРЈ. Основни разлози његовог успостављања смештени су у историјским и савременим нетрпељивостима међу муслиманима и немуслиманима, slabим институцијама, распрострањеним криминалним активностима, корупцији и мигрантској кризи. Уз

¹⁸⁰ Стевчевић Стеван, „Генеза радикалног исламизма на Балкану“, *Теме*, 2/2016, стр. 613.

¹⁸¹ Krasniqi Kole, *Islamist extremism in Kosovo and the countries of the region*, University Haxhi Zeka, Kosovo, 2019, pp. 18-26.

¹⁸² Fuga Altin, „A discourse analysis of the Albanian political thought during the period 1990- 1999“, master's thesis, University of Oslo, 2007, pp. 29-34.

напоменуто, недостатак капацитета за ефикасно и ефективно супротстављање исламистичком екстремизму будућност истраживаног региона је неизвесна и зависи од активности за спречавање исламистичког екстремизма читаве Европе.¹⁸³ Период након рата је омогућио да простор Србије, односно Косова и Метохије постане подложен утицајима различитих међународних организација и ширењу исламистичког екстремизма под плаштом хуманитарних организација са радикалним програмима.¹⁸⁴ По окончању ратних дешавања на простору Србије, односно њеног саставног дела Косова и Метохије, до нових тензија долази и у његовом региону. У Републици Северној Македонији у марту 2001. године, спровођењем екстремистичких активности од стране Албанаца под вођством ОВК и посредно Осама бин Ладена. Почетак сукоба карактерише изјава тадашњег македонског премијера Љупчета Георгијевског, који упозорава на присуство „нових Талибана“¹⁸⁵.

У Пакистану 1998. године је одржана 18. исламска конференција на којој је великоалбански сепаратизам и тероризам у Србији на Косову и Метохији означен као цихад, а муслимански свет позван на ослобађање окупираних муслиманских територија. Убрзо долази до успостављања сарадње ОВК са муџахединима, екстремистима и следбеницима Ал Каиде. Сарадња Албанаца са српским, македонским, босанским и црногорским исламским регрутима долази као резултат успостављене глобалне исламистичке стратегије, а ову сарадњу посматра као кључну за продор ислама и цихада на тло западне Европе. Крајем 1998. године долази до преласка светих ратника са простора земаља из региона у Србију на Косово и Метохију, под организацијом Осама бин Ладена и Ал Каиде. Упоредо са тим, ОВК је склоњена са листе терористичких организација. Албански лидер из Србије, прецизније са Косова и Метохије, Ибрахим Ругова је увидевши опасност од радикалних исламиста, упозорио да поједине партије толеришу међународна терористичка упоришта под контролом ОВК. Ибрахим Ругова тада истиче да су припадници ОВК спремни на организовање терористичких активности под контролом и у име Осама бин Ладена. О Србији и њеном саставном делу Косову и Метохији, као упоришту исламистичко екстремистичких идеја својевремено је говорио и главни муфтија Исламске заједнице Наим Трнава, који је тражио од ЕУЛЕКС-а и КФОР-а поштрвавање контроле уласка исламистичких фундаменталиста на простор Косова и Метохије.¹⁸⁶

Указивањем да се на територији Србије, односно Косова и Метохије налазе вахабије и муџахедини који формирају ћелије као регрутни центар за придобијање младих косовских Алабанца, потврђује чињеницу да се Косово и Метохија може посматрати као један од регрутних центара исламских фундаменталиста.

Данас, у Србији постоји разграната мрежа ширења верске нетолеранције и глорификовања насиља. Састоји се од књижара, медија и Интернета и тежи промовисању екстремистичких идеја. На њиховим штампаним материјалима и Интернету се налазе брошуре екстремиста попут исламистичких идеолога Јусуфа Ал Карадавија и Саида Кутба. Њихова активност је усмерена на промоцију цихада,

¹⁸³ Вукоичић Јелена, „Исламистички тероризам на Балкану“, у зборнику: *Регионална сарадња у сузбијању прекограничног криминала: савремени изазови тероризма и мигрантске кризе*, (ур. Предраг Ћеранић), стр. 103.

¹⁸⁴ Agon Demjaha, Lulzim Peci, *What happened to Kosovo Albanians: The impact of religion on the ethnic identity in the state building-period*, KIPRED, Priština, 2016, pp. 5-6.

¹⁸⁵ Деспотовић, Љубиша, *Српска геополитичка парадигма*, op. cit., стр. 228.

¹⁸⁶ *ibid*, стр. 226-227.

самоубилачких напада и насиља према неистомишљеницима и немуслиманима. Поменуте платформе се користе за пренос вести са цихадистичких фронтова, проповеди екстремистичких имама са Блиског истока и лидера Ал Каиде.¹⁸⁷ Видео Исламске државе у коме позивају Балканске муслимане да им се придруже и да убију неистомишљенике представља пример промоције исламистичког екстремизма. Видео долази током 2015. године и актуелног сукоба у Републици Северној Македонији. Видео је имао широк утицај у региону, што је условило сукоб у Албанском селу Лазарет.¹⁸⁸

---

¹⁸⁷ Вукоичић Јелена, „Исламистички тероризам на Балкану“, *op. cit.*, стр. 113-114.

¹⁸⁸ Ejduš Filip, Predrag Jureković, *Violent Extremism in the Western Balkans*, Federal Ministry of Defence and Sports, Austria, 2016, pp. 5-6.

4.1.1. Вахабизам у Србији

Продор вахабистичких идеја на простор Србије и њену покрајину Косово и Метохију долази 1990их година са простора БиХ. По завршетку рата у БиХ 1995. године, муџахедини са простора Маглаја оснивају прву верску школу. Међу првим ученицима у овој верској школи присутни су становници Србије, а као један од каснијих вахабијских вођа у тзв. Санцаку предњачи становник Сјенице, доктор Алија Махмудић. Иако је школа затворена након неколико година, остаје одржавање четворомесечних летњих курсева. Поједини аутори истичу да на поменутих камповима полазници осим стицања и проширивања знања о вахабизму, пролазе и одређену терористичку обуку. Агресивније деловање вахабизма на територији Србије се испољава у периоду од 2005. до 2007. године. На територији Новог Пазара, 2007. године српске снаге безбедности изводе акцију хапшења вишечлане терористичке групе, коју чине вахабијске присталице. У акцији је убијен вођа овог покрета, Исмаил Прентић.¹⁸⁹

Пораст конзервативног учења ислама и његових присталица у Србији на простору Косова и Метохије подстиче растуће друштвене разлике, док вахабије користе свеприсутну унутрашњу нестабилност. Посебна опасност од ширења вахабистичког учења из Србије са Косова и Метохије се односи на земље западног дела Балканског полуострва, због ширења идеје стварања тзв. Велике Албаније.

Вахабитске идеје на овим просторима долазе до изражаја кроз деловање организација попут Светске исламске лиге, Организације исламске конференције, Светске скупштине муслиманске омладине и других организација са исламистичким конзервативним и фундаменталистичким идејама. Статус сталних гостију у Организацији исламске конференције имају Република Северна Македонија и Косово и Метохија. Поједини аутори указују да је последњих година приметна активност вахабита у овом делу Балкана, при чему посебан допринос дају исламисти из Пакистана и Катара. Посебно треба поменути деловање Међународне исламске организације та помоћ (ИРО) из Саудијске Арабије и бројне хуманитарне организације из Катара, о чему ће више речи бити у последњем поглављу истраживане тематске целине. О корелацији вахабизма у Републици Северној Македонији и суверене територије Србије, односно Косова и Метохије говоре подаци о блиској сарадњи бројних исламских теолога са ових простора, који су школовани у Саудијској Арабији и Пакистану.¹⁹⁰

Као што је горе поменуто, семе вахабизма на простору Србије је посејано 1998. године. Сталном тежњом ка његовом темељнијем успостављању и остваривању вахабитских идеја настају трајне, немерљиве и несагледиве последице по становнике западног дела Балканског полуострва. Спровођењем вахабитских идеја тежи се отварању пута ка остатку Европе, „Зато је потребно разбити Србију, одвајањем Рашке области... Да би

¹⁸⁹ Rakić Marko, Dragiša Jurišić, “Wahhabism as a Militant Form of Islam on Europe's Doorstep“, op. cit., p. 653.

¹⁹⁰ Потежица Оливер, „Вахабити придошлице на Балкану“, *Политикологија религије*, јан/2017, стр. 220-222.

Србија пала потребно је активирати муслиманске енклаве на њеној територији. У ту сврху треба искористити Албанце из Прешева, Медвеђе и Бујановца“¹⁹¹.

У Србији на Косову и Метохији постоје бројне контрадикторности у вези вахабија и вахабијског покрета. Бројне забуне изазивају конзервативни салафијски имами и са друге стране, либералнији имами и део друштва који заговара секуларизам. Салафијски имами се не одричу вахабизма као верско правне школе сунитског ислама, па се из тог разлога најчешће повезују са насилним екстремизмом. Традиционална школа ислама и сунитски огранак под називом Ханбал своју примену учења у Србији на простору Косова и Метохије успостављају након НАТО бомбардовања 1999. године.¹⁹²

---

¹⁹¹ Јевтић Мирољуб, *Дихад у Босни и време глобализације*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2013, стр. 191.

¹⁹² Shpend Kursani, *Report inquiring into the causes and consequences of Kosovo citizens' involvement as foreign fighters in Syria and Iraq*, Kosovar Center for Security Studies, Pristina, 2015, pp. 34-35.

4.1.2. Релација исламистичког екстремизма Републике Северне Македоније са простором Србије

Србија признаје потпуни суверенитет Републици Северној Македонији од 1996. године. До 2008. године између Републике Северне Македоније и Србије се одржава добар билатерални однос. У октобру исте године долази до међусобног погоршања услед признавања независности Косова и Метохије од стране Републике Северне Македоније.¹⁹³

Кроз новију историју, размимоилажења ове две државе било је присутно до 2022. године у области непризнавања аутокефалности Македонској православној цркви од стране Српске православне цркве. Данас, однос истраживаних држава је у сталном напретку, уз тенденцију ка константном побољшању друштвених, економских, дипломатских, безбедносних и других билатералних односа.

Косово и Метохија је јужна покрајина у саставном делу територије Србије и као таква главно геополитичко и геостратешко чвориште Балкана. Косовско метохијска област представља област западног балканског дела и раскрсницу свих путева који воде од истока ка западу. Да на Косову и Метохији није било других народа сем Срба, показују историјски подаци о Старој Србији, која обухвата простор од јужне босанске границе до Косовске Митровице. Ово подручје као саставни део обухвата Косово поље, Приштину, Пећ, Ђаковицу, Призрен и област јужно од Шар планине до Тетова и Велеса.¹⁹⁴ Простор Косова и Метохије карактерише неколико геополитичких обележја. Контакт се јавља као последица укрштања хришћанства и ислама, али и три цивилизацијско културолошка сегмента Балкана, односно западна, православна и исламска цивилизација. Поред контактности, овом простору су својствена и друга геополитичка обележја, попут граничности, чворности и фрагментираности.¹⁹⁵ Посматрајући исламистички екстремизам и деловање њихових присталица, поједини аутори означавају простор Косова и Метохије као један од најрањивијих простора у Европи.¹⁹⁶

Геополитички контекст Србије и Републике Северне Македоније се неизоставно посматра као подручје у срцу копненог масива Балкана. Његове карактеристике се односе на фронталност и потенцијал трајне деструкције целовитости његовог подручја. У Србији, „зона фронталног уклињавања“¹⁹⁷ захтева што дубљу и што ширу пенетрацију у српско национално-државну територију. Западномакедонско-косовскометохијски правац садржи *албански клин* према централној зони и главним саобраћајним коридорима Балканског полуострва. Крајњи циљ је освајање поменутих области и преузимање контроле. У циљу припајања зони исламског повезивања на

¹⁹³ Đukanović Dragan, “North Macedonia and its Neighbours: Challenges and Perspectives“, *Croatian International Relations Review*, 85/2019, p. 95.

¹⁹⁴ Деспотовић Љубиша, „Геополитичка судбина Косова и Метохије-између евроатлантске окупације и пројекта Велике Албаније“, *Политика националне безбедности*, 2/2017, стр. 33-34.

¹⁹⁵ Глишин Вања, Љубиша Деспотовић, „Геополитички и безбедносни аспекти Косовско-Метохијског чвора“, *Војно дело*, 3/2022, стр. 5.

¹⁹⁶ Kushi Sidita, “Balkanizing the War on Terror“, *E-International Relations*, mar/2015, p. 5.

¹⁹⁷ Деспотовић Љубиша, *Српска геополитичка парадигма*, op. cit., стр. 221.

Балкану и дубљег територијалног продора ка Европи муслиманско-бошњачки клин¹⁹⁸ продира у Рашко-полимску област ради дестабилизовања и територијалног одвајања од Србије. На важност геополитичког и геостратешког положаја сувереног дела Србије, Косова и Метохије посебно указује географско централни геополитички положај. Кроз историју, косовско метохијски простор је био подложен цивилизацијским, верским, популационим и многим другим кретањима, која су имала правац дуж оса северозапад-југоисток, североисток-југозапад и обрнуто. На тај начин, ово кретање спаја Западни и Јужни простор, који су по Збигњеву Бжежинском кључни за везу са Средњим простором, односно Русијом и тиме спречавају спуштање ка евроазијском приобаљу. О важности геостратешког и геополитичког положаја Србије и Републике Северне Македоније говори и прављење војних база САД на њиховим територијама. У Србији на Косову и Метохији под називом Бондстил код Урошевца, а у Републици Северној Македонији војну базу Криволак код Скопља.¹⁹⁹

Заједничка одлика простора Србије, њеног саставног дела Косова и Метохије и Рашке области у релацији са Републиком Северном Македонијом је верска обнова кроз учесталу изградњу многобројних богомоља и различитих облика исламске културе. Освртом на милитантну форму, милитантну димензију исламистичког екстремизма уочљиво је оштећење и скрнављење хришћанско верских објеката и несумњиво других форми хришћанске културе.²⁰⁰ Однос Србије, односно Косова и Метохије и Републике Северне Македоније према албанском простору, односно северу и централној Албанији датира још од средине 19. века. О геостратешком значају сувереног дела Србије, Косова и Метохије је указао географ Јован Цвијић, двојачко сагледавајући важност овог простора. Прво, политичка димензија поменутог простора се односи на питање демократије и самоопредељења. Друго, геополитичка димензија сагледава борбу за простор и животне могућности између две популације. Јован Цвијић је још тада истакао да решавање косметског питања не значи нужно решавање свих политичких проблема, јер ће се наставити борба за животни простор у условима једностране демографске експанзије и постојеће пренасељености, а све на националној основи. Писац и дипломата Иво Андрић је указивао на две битне димензије ових делова Балкана. Прво, унутрашњи етнички проблеми имају међународну димензију и друго, геополитички садржај територије има велики значај за унутрашње и спољашње стратегије.²⁰¹ Заједничка одлика простора Србије, њеног саставног дела Косова и Метохије и Рашке области у релацији са Републиком Северном Македонијом је верска обнова кроз учесталу изградњу многобројних богомоља и различитих облика исламске културе. Освртом на милитантну форму, милитантну димензију исламистичког екстремизма уочљиво је оштећење и скрнављење хришћанско верских објеката и несумњиво других форми хришћанске културе.²⁰²

Након терористичког напада 11. септембра 2001. године у САД, милитантне форме екстремизма су се прошириле и на западни део Балканског полуострва. Утицај Ал

---

¹⁹⁸ Ibid.

¹⁹⁹ Деспотовић Љубиша, „Геополитичка судбина Косова и Метохије-између евроатлантске окупације и пројекта Велике Албаније“, *op. cit.*, стр. 38-39.

²⁰⁰ Суботић Милован, Милош Миленковић, „Екстремизација Косовско-метохијског простора као препрека дијалогу“, *Војно дело*, 3/2022, стр. 64.

²⁰¹ Павић Радован, „Србија, Македонија и Космет према Албанији и Албанцима“, *Политичка мисао*, 1/1991, стр. 159-172.

²⁰² Суботић Милован, Милош Миленковић, „Екстремизација Косовско-метохијског простора као препрека дијалогу“, *op. cit.*.

Каиде на Србију и њен простор Косова и Метохије и Републике Северне Македоније је постао приметан, а претња од насилног екстремизма и тероризма стварна. При ескалацији религиозних сукоба, простор сувереног дела Србије, Косова и Метохије и Републике Северне Македоније постаје средиште могућих изолованих сукоба. Многе откривене терористичке организације на овим просторима су националистичке по својој идеологији. Процењује се да је пораст исламистичко екстремистичких организација на западном простору Балканског полуострва уследио након војних акција у Ираку од 2003. до 2011. године.²⁰³

У Србији на Косову и Метохији су смештена упоришта вахабија, а највише у Призрену, јужном делу Косовске Митровице, Дреници, Пећи, Мокрој Гори, Ропотову, Урошевцу и Качанику. Иако настали пре више од 20 година, њихово постојање заузима све већу пажњу почетком 21. века. Међу главним проповедницима ислама у Србији на Косову и Метохији налазе се они који су дипломирали и похађали Исламске универзитете у арапским земљама. Међу финансијерима њихових активности, налазе се исламске хуманитарне организације из арапских земаља, о чему ће више речи бити у каснијим поглављима. На простору сувереног дела Србије, Косова и Метохије је присутна константна тежња да се преобрате млади муслимани и приступе вахабијском покрету. Начини регрутовања верника су многобројни и разноврсни. Један од њих је давање месечне новчане накнаде, а заузврат се од верника захтева прихватање вахабијског начина молитве и ширење вахабијске пропаганде чиме се тежи придобијању нових присталица.²⁰⁴

У Србији на простору Косова и Метохије доминантно делује мезхеб салафијског типа, док је салафијски ислам у константном успону. Присталице салафистичког учења у различитим групама спроводе своје активности на истраживаном простору и Србији. Заједничким активностима, потпомогнути значајним финансијским средствима организују многобројне едукације, предавања и тренинге посредством савремених метода комуникације.²⁰⁵ Салафисти на простору Републике Северне Македоније су подељени у неколико џемата, који делују мимо Исламске заједнице. Њихове активности су усмерене ка хуманитарној помоћи, салафијским предавањима и дистрибуцији салафијских материјала кроз медијски садржај.²⁰⁶ Такфиризам који је ширио Шукри Алија, своје место проналази најпре на простору Гњилана, а затим и у Качанику, Елез Хану и Витини. Приметно, сва места су блиска граници са Републиком Северном Македонијом, односно Скопљем.²⁰⁷

Радикализација етнонационализма свој највећи утицај остварује деведесетих година 20. века. Његов утицај је приметан и данас као нови мобилизаторски фактор. Распадом

---

²⁰³ Simeunović Dragan, Adam Dolnik, "Security Threats of Violent Islamist Extremism and Terrorism for South East Europe and Beyond", *Shaping South East Europe's Security Community for the Twenty-First Century*, (ed. Radovan Vukadinovic), pp. 87-88.

²⁰⁴ Rakić Marko, Dragiša Jurišić, "Wahhabism as a Militant Form of Islam on Europe's Doorstep", op. cit., pp. 653-654.

²⁰⁵ Суботић Милован, Милош Миленковић, „Екстремизација Косовско-метохијског простора као препрека дијалогу“, op. cit., стр. 64-65.

²⁰⁶ Šutarov Vasko, "The Threat Posed by Foreign Terrorist Fighters to the Republic of Macedonia and the Western Balkans", *Between salavation and terror: Radicalization and the foreign fighter phenomenon in the Western Balkans*, (ed. Peter Neumann), pp. 103-104.

²⁰⁷ Shpend Kursani, *Report inquiring into the causes and consequences of Kosovo citizens' involvement as foreign fighters in Syria and Iraq*, op. cit., p. 55.

Југославије се успоставља нови регионални поредак западног дела Балканског полуострва, који данас раније поменути мобилизаторским фактором може довести до редифинисања актуелног регионалног поретка, нарочито у случају паналбанске политике. Током 2014. године долази до оживљавања идеје из деведесетих година 20. века и проглашавања тзв. Републике Илирда. Поменута идеја долази као последица формирања паравојних оружаних снага у појединим деловима Републике Северне Македоније, у којима су настањени Албанци. Нарастање тензија у међуетничким нетрпељивостима изазива нестабилност и међустраничке сукобе, што може довести до угрожавања унутрашње ситуације земље, уз тенденцију и опасност њиховог преливања на суседе. У Србији на простору Косова и Метохије постоји потенцијална опасност од појаве нестабилности, услед немогућности политичке, економске и безбедносне интеграције ентитета на северу овог простора.²⁰⁸

Кретање идеје исламистичког екстремизма на простору Србије, посебно Косова и Метохије у релацији са простором Републике Северне Македоније је веома тешко предвидети. Посебно отежавајући фактор се односи на повећане тежње одређеног броја муслиманског становништва ка радикалним идејама ислама, повратак радикализованих појединаца или група са страних ратишта и индоктринација становништва. У тренутку истраживања поменуте теме може се рећи да је ризик од терористичких активности исламистичких екстремиста у Србији на простору Косова и Метохије и Републике Северне Македоније могућ, али истовремено ограничен. Поменуто се може променити услед избијања друштвених и/или политичких криза уз продубљивање и интензивирање сукоба на Блиском Истоку.²⁰⁹

---

²⁰⁸ Ђукановић Драган, „Западни Балкан: стални усуд европске периферије“, *Међународни проблеми*, 4/2015, стр. 357-359.

²⁰⁹ Суботић Милован, Милош Миленковић, „Екстремизација Косовско-метохијског простора као препрека дијалогу“, *op. cit.*, стр. 66.

4.1.3. Релација исламистичког екстремизма Републике Северне Македоније са становништвом Србије

Процењује се да у западном делу Балканског полуострва највише муслимана живи у Албанији, Републици Северној Македонији, Србији, односно Косову и Метохији и БиХ. Међу њима су доминантне три групе исламистичких екстремиста које теже успостављању шеријата. Прва група је повезана са Муслиманском браћом, друга са вахабијама и трећа са мањом групом насилних цихадиста.²¹⁰ Државе западног дела Балканског полуострва су постале доминантно етничке захваљујући структури становништва и уставним дефиницијама. Србија је моноетничка држава, док је Република Северна Македонија двоетничка.²¹¹ Република Северна Македонија признаје националне мањине на својој територији Уставом из 1991. године и истим гарантује заштиту мањинских права.²¹² Са друге стране, Србија Уставом из 2006. године штити права националних мањина на својој територији, која су зајамчена Уставом. Права националних мањина у Србији се састоје од права која припадају свим грађанима, али и додатних, индивидуалних и колективних права зајамчених Уставом.²¹³ Муслимани на Балкану имају различиту етничку структуру са личном историјском генезом, што може допринети да идеје радикалног исламизма пронађу своје уточиште међу њима. Исламизација Балкана представља процес који је уследио као последица Отоманске империје и последично, прелаз дела становништва на ислам. Балкански муслимани су углавном следбеници ханефитске верскоправне школе у оквиру сунитског учења ислама, али су присутна и суфијска учења. Шиитска учења ислама су мање присутна на Балкану упркос тежњама Ирана да оствари свој утицај на овом простору.²¹⁴

Сепаратистичко-терористички покрет исламистичких екстремиста делује на простору Србије, односно њеног саставног дела Косова и Метохије више од једног века. Албански етнонационализам и етносепаратизам своју идеолошку основу проналазе у буђењу националне свести Албанаца током Велике источне кризе од 1875. до 1878. године. Као резултат настаје политичка организација Лига за одбрану права арбанашког народа, односно Прва призренска лига. Циљ оснивања оваквог савеза је уједињење свих Албанаца и стварање албанског вилајета. Идеја великоалбанске Лиге узрокује настанак бројних етносепаратистичких покрета и организација у Србији, Републици Северној Македонији и њиховим суседима, пре свега Грчкој и Црној Гори, која своје деловање реализују терористичким активностима. Идеја присаједињења сувереног дела Србије, Косова и Метохије Албанији настаје током Бујанске конференције, одржане од 31.12.1943. до 02.01.1944. године у албанском селу Бујан, када је Обласни комитет КПЈ за Космет донео одлуку о спровођењу поменуте идеје.

²¹⁰ Wither James, "Salafi – Jihadists: a Threat to the Western Balkans?", *Violent Extremism in the Western Balkans*, (eds. Filip Ejodus, Predrag Jureković), pp. 41-42.

²¹¹ Ђукановић Драган, „Западни Балкан: стални усуд европске периферије“, *op. cit.*, стр. 354.

²¹² Устав на Република Македонија, „Собрание на Република Македонија“, <https://www.sobranie.mk/content/Odluki%20USTAV/UstavSRSM.pdf>, (24.04.2022).

²¹³ Устав Републике Србије, „Службени гласник РС“, https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html, (15.11.2023), члан 14, члан 75.

²¹⁴ Стевчевић Стеван, „Генеза радикалног исламизма на Балкану“, *op. cit.*, стр. 618.

Великоалбанска идеја се задржава и током Треће Призренске лиге, одржане у Њујорку током 1962. године.²¹⁵

Почетком септембра 1991. године Република Северна Македонија доноси одлуку да почне са процедуром изласка из тадашње СФРЈ. Касније, из страха од могућности избијања рата, Република Северна Македонија у децембру 1992. године захтева од Уједињених нација (УН) да успостави команду преко Снага за превентивно распоређивање (*United Nations Preventive Deployment Force*). Од средине јуна 1993. године, америчке копнене снаге успостављају контролу на граници Републике Северне Македоније и Србије, односно Косова и Метохије. Поменуте снаге УН су повучене крајем фебруара 1999. године. Све наведено доприноси да око 360 хиљада Албанаца из Србије са Косова и Метохије током марта 1999. године пређе на територију северозападног дела Северне Македоније.²¹⁶

Заједничка одлика исламистичког екстремизма на простору Србије, односно њеном саставном делу Косову и Метохији и Републици Северној Македонији је тежња остваривању идеје исламистичких екстремиста тзв. Велике Албаније о присаједињењу и поковању њиховог становништва исламу.

Демографија Србије у простору Косова и Метохије је сложена, приступ њеног мерења ограничен, а статистички подаци су најчешће обликовани у корист оног ко их спроводи. У постојећој литератури су најчешће дате слободне процене, које се заснивају на пуким нагађањима. Утврђивање стварног демографског стања на Косову и Метохији је тешко и чини се, најзахтевније од целокупног простора западног дела Балканског полуострва. У наставку истраживања се даје објективан сублимат истраживаних извора и литературе.

Први попис након распада СФРЈ је спровео Покрајински завод за статистику Косова и Метохије и тиме показао да је на простору Косова и Метохије присутно 1.956.000 становника, од чега је присутно 82% Албанаца, 10% Срба и 8% осталих. Попис је бојкотовао већи део становништва албанске народности. Процена је спроведена де јуре, јер је обухватала и део становништва који је на раду у иностранству. Де факто процена је износила 1.935.000 становника, што је за 33.000 мање од процене де јуре за исти период. Током деведесетих година на простору Косова и Метохије није спроведен попис становништва, а миграциони токови у том периоду не поседују званичну документацију. У периоду пред сукоб 1998-1999. године спроведене су две независне процене становништва, коју су спровели Савезни завод за статистику СРЈ и група француских демографа са Универзитета Montesquieu-Bordeaux. Прва процена показује да је 1997. године на простору Косова и Метохије живело де јуре 2.188.000, а де факто 2.166.000. Исти завод за 1998. годину процењује да на простору Косова и Метохије живи де јуре 2.222.000. Друга процена показује да на простору Косова и Метохије у октобру 1998. године живи де факто 2.044.000 становника.²¹⁷ Последњи попис становништва из 2011. године показује да на простору Косова и Метохије живи 1.739.825 становника, међу којима је присутно 95,6% муслимана, 2,2% католика, 1,5%

²¹⁵ Стевановић Обрад, et al., „Превенција етнички мотивисаног тероризма у Србији-студија случаја Бујановац, Прешево, Медвеђа“, *Теме*, 4/2012, стр. 1705.

²¹⁶ Nigel Thomas, Krunoslav Mikulan, *The Yugoslavia Wars (2)-Bosnia, Kosovo and Macedonia 1992-2001*, Osprey, USA, 2006, pp. 51-52.

²¹⁷ Brunborg Helge, *Report on the size and ethnic composition of the population of Kosovo*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2009, pp. 1194-1195.

хришћана 0,7% осталих.²¹⁸ Последњи доступни подаци показују да је дошло до пораста становништва на простору Косова и Метохије, те да их данас има 1.773.971.²¹⁹

Према последњем попису Републике Северне Македоније из 2021. године, њен простор де факто чини 58% Македонаца, 24% Албанаца, 4% Турака и 2,5% Рома. Овај попис показује да нерезиденте чине 258.932 становника, од којих 24,55% Македонаца, 66,42% Албанаца, 4,78% Турака и 4,25% осталих. Овај попис показује да је свеукупни број становника Републике Северне Македоније 1.836.713.²²⁰

Национални покрет Косова (НПК) и Народни покрет за ослобођење Косова (НПОК) оснивају ОВК, којом предводе левичарски екстремисти, односно припадници марксистичко-лењинистичке струје. ОВК свој правац деловања дели на два дела, при чему је један усмерен на решавање проблема политичким средствима и други на стварање Републике Косова оружаним путем. Присуство исламистичког екстремизма и његових радикалних активности потврђује учешће муџахедина у оружаним активностима на простору Косова и Метохије кроз ОВК и друге исламске хуманитарне организације. Командни штаб ОВК су чинили бројни исламски борци, међу којима су били присутни борци из Авганистана, Алжира, Египта, Чеченије и Ирана. Стејт департмент током 1998. године званично проглашава ОВК терористичком организацијом и показује да се активности ове организације финансирају из илегалних токова. У октобру 1999. године долази до расформирања ОВК. У годинама после њеног расформирања долази до реализације активности бројних оружаних група Албанаца углавном из редова некадашње ОВК.²²¹ Све већа корелација исламског радикализма и албанских екстремиста доводи до оснаживања ОВК у периоду 1992-1997. године. У оснаживању значајну улогу заузима „Исламистички оружани покрет“, који 1995. године на Народној арапској исламској конференцији (ПАИС) у Картуму заговара формирање нових команда за вођење цихада на Балкану.²²² Ефекат преливања исламистичког екстремизма са Србије и њене покрајине Косова и Метохије ка Републици Северној Македонији је неминован. Наведено показује да је ОВК проузроковала наставак активности исламистичких екстремиста са простора Косова и Метохије ка југу Србије и Републици Северној Македонији.²²³

Паравојне терористичке организације ОВК и ФАРК (Оружане формације Републике Косова) су основане од 1992. до 1997. године на Косову и Метохији. Као допринос великоалбанској идеји, ове организације су тежиле остваривању идеје о отцепљењу Косова и Метохије од Србије и његово присаједињење Албанији. У тежњи ка остваривању своје идеје, ове организације су користиле и промовисале употребу насиља која води ка тероризму, посебно у периоду од 1998. до 2000. године. Током

²¹⁸ Central Intelligence Agency, “The World Factbook”, 17.06.2016., <https://web.archive.org/web/20160629220626/https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2122.html#kv>, (18/11/2023).

²¹⁹ ASK, “Treguesit kryesorë”, 27.05.2015., <https://ask.rks-gov.net/>, (18/11/2023).

²²⁰ Државен завод за статистика Република Северна Македонија, „Вкупното резидентно население на Република Северна Македонија изнесува 1 836 713 жители“, 30.03.2022., <https://popis2021.stat.gov.mk>, (18/11/2023).

²²¹ Влада Републике Србије, „Албански тероризам и организовани криминал на Косову и Метохији“, 07.06.2012., <https://www.scribd.com/doc/96277601/Bela-Knjiga-2003-Srpski>, (29/02/2024), стр. 12-17.

²²² Пантелић Небојша, „Генеза албанског екстремизма и тероризма на Косову и Метохији“, *Политичка ревија*, 1/2008, стр. 109.

²²³ Bardos Gordon, “Containing Kosovo”, *Connections*, 4/2004, p. 30.

1999. и 2000. године долази до преливања екстремистичких и терористичких активности са територије Косова и Метохије на југоисток централне Србије и северозападни простор Републике Северне Македоније. Истовремено на простору Косова и Метохије, односно Прешева, Бујановца и Медвеђе долази до формирања екстремне паравојне формације Ослободилачке војске Прешева, Бујановца и Медвеђе (ОВПБМ), а на територији Републике Северне Македоније ОНА и АНА. Њихове активности и циљеви су били идентични циљевима и идејама ОВК и ФАРК на Косову и Метохији. Деловање ОВПБМ на простору Косова и Метохије, у општинама Прешево, Бујановац и Медвеђа је према званичним подацима, од 21.06.1999. до 21.11.2000. године резултирало 296 терористичких напада.²²⁴ О повезаности исламистичког екстремизма са простора Србије и Републике Северне Македоније говори низ мотива који су утицали на формирање Ослободилачке војске Прешева, Медвеђе и Бујановца (ОВПМБ) и ОНА, чији задатак је био покретање оружаних акција током 1999. године на простору југа Србије и западне Републике Северне Македоније. Од новембра 2000. године почиње ширење албанских екстремистичких група на југ Србије и север Републике Северне Македоније, при чему се простор Косова и Метохије користи као уточиште и база за дестабилизацију ових простора. Током разоружавања ОНА у Републици Северној Македонији, бројни припадници ове организације прелазе у АНА без икаквих званичних процедура, при чему избегавају санкције међународне заједнице, која у том тренутку проглашава ОНА терористичком организацијом.²²⁵ У активностима ОНА у Републици Северној Македонији је, према званичним подацима учествовало 150 муџахедина, међу којима је одређен број са Косова и Метохије, а који су раније живели и обучавали се у арапским земљама.²²⁶

Муџахединска јединица Абу Бекир Сидик делује на простору сувереног дела Србије, Косову и Метохији у области Дренице средином 1998. године. Логистичка и финансијска подршка организације долази из Зенице у БиХ, од Исламско балканског центра и Активне исламске омладине. Муџахединска организација Абу Бекир Сидик, је након деловања у Србији на простору Косова и Метохије, формирана у БиХ уз помоћ финансијских донација Саудијске Арабије и Турске. Последњи расположиви подаци у време истраживања показују да је у поменутој јединици током 1998. године било присутно 115 муџахедина од којих су велики број били држављани Републике Северне Македоније. Одлуком да се јединица расформира, велики број њених присталица се враћа на територију Србије на простор Косова и Метохије. Испостава Абу Бекир Сидик под називом Игаса се представља као хуманитарна организација са седиштем у Скопљу. Руководиоци ове организације су били једини од инструктора Абу Бекир Сидика током оружаних сукоба у Србији на Косову и Метохији.²²⁷

Терористичка организација *АНА* је основана крајем 1999. године, али интевизирање својих активности спроводи током 2001. године.²²⁸ АНА делује на простору Србије, односно севера Косова и Метохије и југа кроз дивизију Адем Јашари. На простору Републике Северне Македоније у њеном западном делу, АНА делује кроз дивизију Скендербег. На југу Србије, АНА делује кроз две групе, Трновачку на челу са Киримом

²²⁴ Стевановић Обрад, et al., „Превенција етнички мотивисаног тероризма у Србији-студија случаја Бујановац, Прешево, Медвеђа“, ор. cit., стр. 1706-1707.

²²⁵ Влада Републике Србије, „Албански тероризам и организовани криминал на Косову и Метохији“, ор. cit., стр. 14-18.

²²⁶ Ibid, стр. 43.

²²⁷ Ibid, стр. 40-44.

²²⁸ Ibid, стр. 17.

Јакупијем (*Qirim Jakupija*) и Добросинску групу, на челу са Шефхетом Муслијом (*Šefçet Musliju*). Фронт за национално уједињење Албанаца (ФНУА) има Комитет у Приштини и Комитет у Скопљу. Финансирање АНА за југ Србије долази из дијаспоре, путем активности организованог криминала и од појединих политичких партија. Финансирање из дијаспоре долази кроз различите фондове, попут Албанског националног фонда, Домовина зове, Слобода народа, Фонд Косова, Универзитет Тетова, Пријатељи КЗК и Фатмир Кимај (*Fatmir Qimaj*).²²⁹ Организација АНА се заснива на територијалном принципу, тзв. дивизијама са штабовима. Територија Косова и Метохије у области Дарданија је у надлежности дивизије Адем Јашари, чије седиште је у Гњилану. Територија Западне Македоније, тзв. Илирди је у надлежности дивизије Скендербег са штабом у Дебру и Тетову.²³⁰ Своје деловање заснива на активностима герилске борбе са циљем изазивања дестабилизације југа Србије, западног дела Републике Северне Македоније и њиховог региона. Током 2003. године, АНА користи снажну медијску пропаганду са тенденцијом да се представи као „крвна организација свих терористичких и сепаратистичких група у региону“²³¹. Исте године, њене присталице спроводе низ аката насиља у Србији на простору Косова и Метохије и Републике Северне Македоније. Вођа ове организације, Виган Градица изјављује да АНА делује на свим албанским територијама које узурпирају православци, уз посебан осврт на српске и македонске православце. Основни мотиви за спровођење акција леже у верском мотиву и тежњи ка разбијању територијалног интегритета истраживаних територија. Верски мотив се проналази оправдање у постулатима цихада. Крајњи циљ присталица АНА је стварање исламске тзв. Велике Албаније и распарчавања територија, међу којима су и простор Србије, посебно Косова и Метохије и Републике Северне Македоније. Њене присталице имају и специфична обележја на истраживаним територијама.²³²

Исламистички екстремисти посматрају истраживане просторе као одскочницу за ширење и спровођење терористичких активности према Западној Европи.²³³

Релације простора сувереног дела Србије, Косова и Метохије и Републике Северне Македоније су значајне и у погледу логистичких активности исламистичких екстремиста. Ове просторе могу користити као основне токове криминалних активности од којих се убирају приходи за спровођење даљих исламистичко екстремистичких активности. Основни постулат активности свих горе поменутих организација је верски мотив, односно верска мржња према хришћанима. Цихад је основно извориште насиља усмерен ка становништву Србије, Републике Северне Македоније и њеног региона.

У Републици Северној Македонији од 2003. до 2006. године је приметно повећање агресивности салафиста према имамима из Исламске верске заједнице Македоније. Током 2005. године је уследило неколико агресивних напада према скопским имамима. По процени из 2013. године у Републици Северној Македонији је било присутно 3000

²²⁹ Avduqi Ibrahim, „Генеза и организациона структура ФНУА и АНА“, 07.08.2014., <https://www.scribd.com/document/26749667/Terorizam-Jug-Srbije>, power point, (03/03/2024).

²³⁰ Влада Републике Србије, „Албански тероризам и организовани криминал на Косову и Метохији“, ор. cit., стр. 18.

²³¹ Ibid, стр. 17.

²³² Пантелић Небојша, „Генеза албанског екстремизма и тероризма на Косову и Метохији“, ор. cit., стр. 110-114.

²³³ Ibid, стр. 109.

салафиста у Скопљу, Тетову, Струги и Куманову. Њихове активности су финансиране донацијама Саудијске Арабије, Јордана, Сирије и Ирана. Салафисти у Србији на Косову и Метохији делују по принципу затворених заједница, па се њихове активности усмеравају ка регрутовању старешина албанских породица, претежно у руралним подручјима. О најбруталнијим активностима салафиста у Србији на Косову и Метохији говори Мартовски погром²³⁴, који је током марта 2004. године ескалирао у српској општини Зубин Поток. Албански сепаратисти су током 2004. године убили десетине, ранили стотине и протерали више од 4000 Срба и других неалбанаца. Током марта 2004. године је уништено и разрушено неколико православних храмова и културних споменика.²³⁵

Протеривањем немуслимана, рушењем и уништавањем православних храмова и културних споменика на простору Србије, салафисти се приближавају циљу трајне политичке и верске репресије целог региона. На овај начин се отвара нови пут успостављању албанског идентитета у Србији и њеном региону, као и уништавања вишевековне историје, уз мењање духовне и културне мапе истраживаних простора.

Заједничко деловање исламистичког екстремизма у Србији са простора Косова и Метохије и Републике Северне Македоније на страним ратиштима је остварено кроз терористичку организацију Хаџат Тахрир ал Шам (ХТШ), односно њен огранак под називом Џамат Албан, која делује у Сријском граду Идлибу. Током 2018. године је објављен видео снимак на албанском језику у коме је приказан арсенал оружја којим располаже ова терористичка јединица.²³⁶

Учешће на страним ратиштима у Ираку и Сирији је према званичним подацима до 2012. године узело преко 130 појединаца, од којих је 16 погинуло²³⁷, а од 2012. до 2016. године 314 држављана, међу којима је било 44 жене и 28 деце.²³⁸ Сви су отишли са истим циљем, да се придруже Исламској држави у борби за цихад. Извештај о узроку и последицама укључивања грађана сувереног дела Србије, Косова и Метохије као страних бораца на простору Сирије и Ирака показује да је одређени број имама из Скопља донео идеју исламистичког екстремизма на простор Косова и Метохије током 2000их година. Идеје исламистичког екстремизма поменути имама развијају током студирања на Блиском истоку где остварују висок степен радикализације под утицајем такфирских идеја са идеолошким основом у Египту.²³⁹ Ширење такфирске идеологије у Републици Северној Македонији је у корелацији са ширењем екстремистичке идеологије у Србији на простору Косова и Метохије. Један од имама који је прихватио такфирску идеологију, Шукри Алија је рођен у Србији на Косову и Метохији, а већи део свог живота је провео у Републици Северној Македонији. Шукри Алија је развијао

²³⁴ Babić Marko, "Two faces of Islam in the Western Balkans: Between Political Ideology and Islamist Radicalization", *Perseverance of Terrorism: Focus on Leaders*, (eds. Marko Milosevic, Kasper Rekawek), pp. 132-135.

²³⁵ Влада Републике Србије, „Мартовски погром 2004. године“, 28.09.2020., <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/19988>, (05/11/2023).

²³⁶ Вукелић Милан, „Исламски екстремизам на Косову и Метохији – безбедносни изазов за Републику Србију“, *Војно дело*, 3/2022, стр. 79.

²³⁷ Jankuloska Gordana, "Policing, Violent Extremism in the Western Balkans", *Violent Extremism in the Western Balkans*, (eds. Filip Ejodus, Predrag Jureković), p. 153.

²³⁸ Shtuni Adrian, *Dynamics of Radicalization and Violent Extremism in Kosovo*, US Institute of peace, Washington, 2016, p. 2.

²³⁹ Shpend Kursani, *Report inquiring into the causes and consequences of Kosovo citizens' involvement as foreign fighters in Syria and Iraq*, op. cit., p. 51.

радикалне такфирске идеје у Сирији, Саудијској Арабији и Египту. По повратку, почетком 2000. година, Шукри Алија пропагира своје идеје у Скопљу и силом подстиче идеолошке промене у Македонској исламској заједници. Под притиском и оптужбама, Шукри Алија своје уточиште проналази у Србији на Косову и Метохији, а истовремено има изграђену базу подршке, следбеника и ученика у Републици Северној Македонији. Један од његових следбеника, Реџеп Мемиши је такфирску идеологију проповедао у једној од џамија у Скопљу. Према појединим извештајима, Реџеп Мемиши је вршио регрутацију и директно подржавао ИСИС. Шукри Алија је ухапшен, а затим изручен Републици Северној Македонији крајем 2012. године.²⁴⁰

Више фактора показује да је суверени део Србије, Косово и Метохија погодан за регрутовање и мобилизацију становништва за одлазак на страна ратишта. Поједина истраживања показују да су територије Приштине и Призрена уточишта регрутера. Узимајући категорију два страна бораца на десет хиљада становника, истраживање показује да више од трећине укупног узорка броја страних бораца потиче из пет општина, и то Елез Хана, Качаника, Митровице, Гњилана и Витина. Општине Елез Хан и Качаник, које се граниче са Републиком Северном Македонијом, представљају две најрањивије општине с обзиром на то да је укупно 30 страних бораца са ових простора упркос чињеници да ове две општине дају само 2,4% укупног становништва из Србије са простора Косова и Метохије.²⁴¹

---

²⁴⁰ Ibid, op. cit., p. 53.

²⁴¹ Shtuni Adrian, “Dynamics of Radicalization and Violent Extremism in Kosovo“, op. cit., pp. 3-5.

4.1.4. Институционализација исламске заједнице у Србији

Исламска заједница на Косову и Метохији и остатку Србије имају саставну улогу у превенцији радикализације и исламистичког екстремизма на овим просторима.²⁴² Ипак, сведоци смо да је у претходном периоду долазило до појединих одступања услед одсуства контроле Исламске заједнице над појединим џамијама на простору Косова и Метохије, које су касније означене као регрутни центри за исламистичке идеологије и регрутовање албанских бораца за страна ратишта.²⁴³

Исламска заједница у Србији на простору Косова и Метохије се оснива 1993. године са центром у Приштини. Поред центра у Приштини, заједница је организована у још седам региона, и то у Гњилану, Косовској Митровици, Призрену, Пећи, Урошевцу, Прешеву и Ђаковици.²⁴⁴ На челу Исламске заједнице Косова се налази муфтија Наима Тернава од 2003. године, који истиче да је циљ заједнице образовање, заштита верника од екстремизма и поларизације вере.²⁴⁵ Упркос наведеном, у претходном периоду Исламска заједница Косова је дала велики допринос развоју радикалног ислама кроз истицање да не примећује све видљивији утицај вахабистичких центара предвођених Саудијском Арабијом на истраживаном простору. Ови центри, кроз оснивање разних организација под панданом хуманитарних и градњу џамија, шире радикалну исламску идеологију, која инспирише косовске Албанце да пођу у цихад. Значајну информацију открива албански интелектуалац Ветон Сурои у књизи *Амбасадор и друге јеретичке белешке*, где наводи да су током 2012. године све џамије у Србији на територији Косова и Метохије добиле меморандум директно од Исламске заједнице Косова, која је представљала службени став ове институције и по којој је истог дана морала бити објављена хутба (проповед). У овој хутби од шест тачака истицала се важност Шама, односно Сирије, која је приказана као земља у којој се води борба за ислам, коју је и Алах одредио као изабрану земљу. Вест о смрти о цихадисте Лавдрима Мухаџерија, који је био један од вођа ИСИС у Сирији, објављена је са минарета џамије у Качанику јуна 2017. године, што је такође још један пример подршке Исламске заједнице у развоју радикалног ислама на њеној територији.²⁴⁶

Претходни председник Исламске заједнице Косова Рецеп Боја је средином 1998. године позивао преко разгласа џамије на цихад, чиме је опомињао Албанце на обавезу узимања учешћа у истом.²⁴⁷

²⁴² Speckhard Anne, Ardian Shajkovci, “The Balkan Jihad Recruitment to Violent Extremism and Issues Facing Returning Foreign Fighters in Kosovo and Southern Serbia“, *Soundings*, 2/2018, p. 103.

²⁴³ Fidair Berisha, “The Indoctrination of Religious Practitioners by the Takfir Ideology and the Current Situation According to Citizens' Survey in Pristina“, *SSRN*, feb/2019, pp. 1-12.

²⁴⁴ Ternava Naim, *Islamic community of the Republic of Kosovo*, Iliri, Prishtine, 2013, p. 15.

²⁴⁵ Jakupi Adem Zylfije, „Muftija Naim Ternava izabran po peti put na čelo Islamske zajednice Kosova“, AA, 21.10.2023., <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/muftija-naim-ternava-izabran-po-peti-put-na-čelo-islamske-zajednice-kosova/3028475> (18/11/2023).

²⁴⁶ Вукелић Милан, „Косово и Метохија — регрутни центар Исламске државе у срцу Балкана“, Балканист, 19.05.2020., <https://balkanist.rs/kosovo-i-metohija-regrutni-centar-islamske-drzave-u-srcu-balkana/>, (30/09/2023).

²⁴⁷ Пантелић Небојша, „Генеза албанског екстремизма и тероризма на Косову и Метохији“, *op. cit.*, стр. 109-110.

4.1.5. Финансирање исламистичког екстремизма у Србији

Финансирање исламистичког екстремизма у Србији на простору Косова и Метохије долази од многобројних међународних организација у којима предњаче поједине из Саудијске Арабије, Уједињених Арапских Емирата, Катара, Кувајта и Турске. Поједине организације су продужена рука организација из региона. У даљем тексту ће бити приказане најактивније сунитске и шиитске организације које делују у Србији на простору Косова и Метохије.

Најчешће и најбројније организације које шире салафијску идеологију у Србији на простору Косова и Метохије су Међународна исламска организација за помоћ (*The International Islamic Relief Organization*), Исламска помоћ широм света (*Islamic Relief Worldwide*) и Фондација свете земље за помоћ и развој (*Holy Land Foundation for Relief and Development*). Заједничка одлика организација усмерених на финансирање исламистичког екстремизма у Србији на Косову и Метохији је међусобна сарадња којом се тежи размени кадрова и средстава за реализацију исламистичких пројеката и успостављања сарадње са другим организацијама са истим циљем.²⁴⁸ Циљ њихових активности је усмерен на покораване целокупног становништва исламу и приближавање, а у крајњем и покораване калифату. Поменуто организације донирањем средстава под плаштом хуманитарне помоћи потпомажу развијање радикалног ислама. Оснивањем многобројних џамија у Србији на Косову и Метохији пропагирају идеологију која за многе може представљати основ, покретач и уточиште радикалних активности.²⁴⁹

Једна од најпознатијих организација из Саудијске Арабије која делује у Србији на Косову и Метохији је Фондација ал Харамаин (*The Al-Haramain Islamic Foundation-AHIF*). Њена делатност је „превођење и дистрибуција исламске литературе, помоћ сиромашном становништву, изградња џамија и медреса, организовање разних манифестација верског карактера, обезбеђивање стипендија за школовање у исламским земљама“²⁵⁰. Извештај под називом Део активности Уједињеног саудијског комитета на Косову показује да је претходно поменута организација донирала 18 милиона евра на простор Србије и њеног саставног дела Косова и Метохије, као помоћ за изградњу девет џамија и финансијску помоћ појединим медијима. Седиште Фондације ал Харамаин је у Призрену. Према расположивим подацима у време истраживања, активности организације су усмерене на обучавање и пружање логистичке подршке екстремно оријентисаним Албанцима у Србији на простору Косова и Метохије и Републике Северне Македоније. Ова организација највећу финансијску подршку за своје активности добија од Саудијске Арабије.²⁵¹

Према појединим извештајима, Саудијска Арабија се наводи као значајан финансијер исламистичког екстремизма у Србији на Косову и Метохији. Својим донацијама у

²⁴⁸ Krasniqi K, *Islamist extremism in Kosovo and the countries of the region*, op. cit., p. 62.

²⁴⁹ Вукелић Милан, „Исламски екстремизам на Косову и Метохији – безбедносни изазов за Републику Србију“, op. cit., стр. 77-78.

²⁵⁰ Ibid, стр. 78.

²⁵¹ Влада Републике Србије, „Албански тероризам и организовани криминал на Косову и Метохији“, op. cit., стр. 43.

великој мери доприноси развоју конзервативних верских идеја, а најчешће донацијама хуманитарних организација и фондација за обнову кућа, за изградњу школа, џамија и за штампање верских књига. Различите хуманитарне организације Саудијске Арабије су подржале отварање преко 30 специјализованих школа за учење Курана у руралним областима Србије, односно Косова и Метохије у периоду након НАТО бомбардовања 1999. године. Фондације ових организација су засноване и на различитим стипендијама за студирање у Саудијској Арабији.²⁵²

Након кризног периода у Србији на простору Косову и Метохији током 1998-1999. године и у Републици Северној Македонији током 2001. године, уследио је период друштвених сукоба, значајног сиромаштва становништва и високог нивоа корупције. Поједине процене показују да је након поменутог периода у Србији на подручју Косова и Метохије деловало око 60 невладиних организација, претежно из Турске и са Блиског истока. Своје активности су прошириле и на регион. Екстремистичко исламистичке организације које су развиле своје активности на истраживаном простору су *Al Waqf Al Islami*, Помоћ и развој Косова (*Kosovo Aid and Development*), *Nektari-He*,²⁵³ Саудијска комисија за помоћ Косову и Чеченији (*The Saudi Joint Relief Committee for Kosovo and Chechnya-SJRC*)²⁵⁴.

Организације које подржавају терористичке активности и промовишу екстремистичко исламистичку идеологију су утицале на Исламску заједницу и проузроковале раздор међу појединим муслиманима и уједно позивале муслимане на учешће у џихаду на страним ратиштима, посебно у Сирији и Ираку. Поменуте организације су *Gjurma*, *Kalliri i Mirësisë*, *Njeshmëria*, *Singeriteti*, *Parimi*, *Meszxhidi Studentor*, *Rinia Istogase*, *Çelësi*, *Argumenti*, *Pema e Bamirësisë*, *Rinia Islame* и друге. Већина поменутих организација је деловала у Србији на Косову и Метохији до 2008. године.²⁵⁵

Упркос непостојању шиитске мањине у Србији на Косову и Метохији, поједине проиранске организације су оствариле деловање на њеној територији. Циљ деловања поменутих организација је био промовисање религије и спровођење иранског утицаја на регион. Поменуте организације су: *NISA*, *Qur an*, *Ehli Bejti u Ibn Sina*. У Призрену је основан независни Институт за хуманистичке науке (*Institute for the study of human sciences*), чији циљ је био едукација и научно истраживачки рад у области персијске књижевности и културе. Организације *NISA* и *Bregu i Diellit* су основале канал на друштвеним мрежама под називом *Dielli pas Reve* и медије *Media e Lire u Press Lajme*.²⁵⁶

Поред салафијских и проиранских невладиних и хуманитарних организација које делују у Србији на простору Косова и Метохије и њеном региону, свеprisутне су и Турске невладине и хуманитарне организације чији циљ је подстицање исламистичког екстремизма и радикализма и оживљавање проосманских уверења. Турске организације које делују у Србији на простору Косова и Метохије су: *Asociacioni për Kulturë, Edukim*

²⁵² Kursani, *Report inquiring into the causes and consequences of Kosovo citizens' involvement as foreign Shpend fighters in Syria and Iraq*, op. cit., p. 36.

²⁵³ Krasniqi Kole, *Islamist extremism in Kosovo and the countries of the region*, op. cit., pp. 61-62.

²⁵⁴ Blumi Isa, „The Islamist challenge in Kosovo“, *Current History*, 662/2003, p. 124.

²⁵⁵ Krasniqi Kole, *Islamist extremism in Kosovo and the countries of the region*, op. cit., p. 62.

²⁵⁶ Ibid, p. 63.

*dhe Arsimim (Association for Culture and Education-AKEA), The Humanitarian Relief Foundation (IHH) и The Sylejmania Society.*²⁵⁷

---

²⁵⁷ Ibid.

4.2. Историјске претпоставке исламистичког екстремизма на простору Републике Албаније

У марту 1991. године донет је Устав по коме је Република Албанија (у даљем тексту Албанија) секуларна држава, а слобода вероисповести загарантована. У Албанији су доминантне четири религијске заједнице: сунитски Муслимани, Бекташи, православци и католици. Најдоминантнија религијска заједница су сунитски муслимани, познатији још као Исламска заједница Албаније.²⁵⁸ Република Северна Македонија је 8. септембра 1991. године проглашена као грађанска држава. Ипак, оспоравање њеног уставног уређења земље долази од стране македонских Албанаца, који чине националну мањину. Неретко, захтевају да се Република Северна Македонија прогласи федералном државном заједницом Македонаца и Албанаца.²⁵⁹

Поједини аутори сматрају да се исламистички екстремизам прво појавио на територији Албаније, крајем осамдесетих година прошлог века кроз фундаменталистичке идеје са Блиског истока. Њеним првим пропагандистима се сматрају исламске хуманитарне организације. Истовремено, у Албанији се одвија процес либерализације и пут ка братству у исламским земљама, што је довело до ширења проиранских фундаменталистичких идеја. Осама бин Ладен је деведесетих година успоставио исламистичке кампове на северу Албаније у циљу исламизације ОВК. Основни циљ за успостављање кампова је био усмерен на претварање простора западног дела Балканског полуострва у главну базу исламистичких оружаних активности у Европи.²⁶⁰ Одређени подаци показују да је Осама бин Ладен посетио Албанију током 1994. и 1998. године, истичући да је циљ посете пружање хуманитарне помоћи муслиманској нацији.²⁶¹

Бројне екстремистичке групе са Блиског истока су виделе заједнички муслимански верски идентитет са становништвом Албаније као прилику за ширење својих активности и остваривања позиције на простору Албаније попут капије Западне Европе. Уз донације из иностранства, тадашња Влада Салија Берише тежи ка искоришћавању заједничког верског идентитета у циљу економских улагања. Као резултат настаје војни споразум са Турском, чиме се омогућава стратешка линија у правцу Истанбул-Сарајево. Током ратова 1990их година бројни екстремисти су ову стратешку линију искористили за прелазак на истраживане просторе. Током рата у БиХ 1995. године, Албанија постаје капија босанским муслиманима за приступ оружју. Након рата, бројни појединци су се вратили на простор Албаније надајући се да ће постати европска база и уточиште за екстремисте.²⁶²

²⁵⁸ Dyrnishi Arjan, "Radicalization and the Governance of Islam in Albania", *Between salvation and terror: Radicalization and the foreign fighter phenomenon in the Western Balkans*, (ed. Peter Neumann), pp. 23-24.

²⁵⁹ Павлица Бранко, „Албанска мањина у Републици Македонији-од међуетничких сукоба до албанског тероризма: 1991-2001“, *Теме*, 4/2004, стр. 350.

²⁶⁰ Simeunović Dragan, "Islamistični ekstremizem na Zahodnem Balkanu", *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 2/2018, pp. 129-130.

²⁶¹ Spahiu Ebi, "Albanian Migrants and Risks of Radicalization", *Between salvation and terror: Radicalization and the foreign fighter phenomenon in the Western Balkans*, (ed. Peter Neumann), p.35.

²⁶² Ibid, pp.33-34.

Порасту броја екстремиста на истраживаном простору доприноси чланство Албаније у Организацији исламске конференције 1992. године, што су екстремистичке муслиманске фракције искористиле као могућност за приступ региону.²⁶³ Чланством се Албанија обавезује на поштовање циљева Организације, који се односе на: учвршћивање исламске солидарности међу чланицама; поштовање права на самоопредељење, суверенитет, независност и територијални интегритет чланица; помоћ државама чланицама које су под окупацијом у обнављању суверенитета и територијалног интегритета; остваривање заједничких интереса у глобалним политичким, економским и друштвеним процесима; учвршћивање односа земаља чланица у циљу обезбеђивања глобалног мира и безбедности; јачање економске интеграције; промоција исламског учења и наслеђа; очување права, достојанства и верског идентитета муслиманских заједница и мањина у државама које нису чланице; сарадња у борби против тероризма и других криминалних активности.²⁶⁴ Исте године, на Међународном савету за цамије у Меки и Саудијској Арабији долази до постизања неколико циљева, међу којима је и идеја о заједничком суверенитету Албанаца и осталих муслимана са Македонцима у Републици Северној Македонији.²⁶⁵

На 18. Исламској конференцији одржаној 1998. године у Пакистану, сепаратизам и тероризам на простору Србије, односно Косова и Метохије који се спроводи у циљу стварања тзв. Велике Албаније, окарактерисан је као цихад. Тада су Албанци позвани са свим другим исламским регрутерима са простора западног дела Балканског полуострва на продор и преношење цихада у западну Европу, што је уједно представљало и део глобалне исламистичке стратегије. Њихово деловање носи неколико порука:

1. наставља се процес територијалног заокруживања тзв. Велике Албаније;
2. долази до нових форми тежње просторне аспирације ка Републици Србији, Црној Гори, Републици Северној Македонији и Грчкој;
3. процес територијалног заокруживања има подршку САД и Турске;
4. концепт националног уједињења Албанаца се спроводи исламским радикализмом.²⁶⁶

До јачања исламистичког екстремизма у Албанији долази током 1999. године и након тензија у Републици Србији, односно Косову и Метохији, када велики број муџахедина из исламских и западних земаља почиње да долази на њен простор. Касније, иста ситуација се прелива и на Републику Северну Македонију, где се међу придошлим муџахединима налази велики број пропагандиста исламистичког екстремизма и учесника у оружаном сукобу.²⁶⁷ Касније, након терористичких напада на зграде америчких амбасада у Најробију и Дар ес Саламу и откривања повезаности са египатским Исламским цихадом под вођством Ајмана ал-Завахирија долази до разбијања исламистичке мреже у Албанији. Сукоби међу традиционалним и

²⁶³ Суботић Милован, *Екстремизам под окриљем религије*, op. cit., стр. 299-300.

²⁶⁴ Charter of the Organisation of Islamic Cooperation (OIC), "Organisation of Islamic Cooperation", 11.07.2024., [efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.oicoci.org/upload/documents/charter/en/oic_charter_2018_en.pdf](https://www.oicoci.org/upload/documents/charter/en/oic_charter_2018_en.pdf), (06/12/2023).

²⁶⁵ Јевтић Миролуб, „Идеја исламске трансформације света“, op. cit., стр. 1449-1450.

²⁶⁶ Деспотовић Љубиша, „Геополитичка судбина Косова и Метохије-између евроатлантске окупације и пројекта Велике Албаније“, op. cit., стр. 42-43.

²⁶⁷ Simeunović Dragan, „Islamistični ekstremizem na Zahodnem Balkanu“, op. cit., p. 130.

придошлим вахабитским струјама су константни и често попримају озбиљније димензије. Пример из јануара 2002. године говори у прилог томе, када исламистички екстремисти врше атентат на Салиха Тиварија, високо позиционираног верског вођу Исламске заједнице Албаније. Салих Тивари се залагао за неприхватање финансијске и друге врсте помоћи од хуманитарних организација. Да се тензије нису смириле ни у каснијем периоду, говори пример из 2005. године када је покушана промена Статута Исламске заједнице у Албанији у циљу наметања вахабитске верске праксе.²⁶⁸

Поједини подаци показују да становништво Албаније верује да је ислам у свакој пори живота, односно да ислам утиче и на приватан и друштвени живот албанског народа. Ови подаци показују да ислам има политичке институције, које су одговорне за ширење идеја исламистичког екстремизма.²⁶⁹

У Албанији је заступљена идеологија такфира, чији следбеници заговарају радикалну верзију ислама и исламистичке политичке идеологије. У спровођењу активности исламистичког екстремизма се селективно користе одломцима Курана.²⁷⁰ Такфиризам у Албанију долази кроз кругове Саудијске Арабије. Непосредни контакти имама из Албаније и њеног региона су остваривани у Саудијској Арабији приликом њиховог студирања, што поједини подаци и показују. Имам Генци Абдурахим Балес (*Genci Abdurrahim Balles*) био је у исто време на школовању у Саудијској Арабији када и Реџеп Меммиши²⁷¹, о чијем утицају је било речи у претходном поглављу. Простор Албаније карактерише неотакфирска фракција ислама, која делује кроз вахабијске организације и за основни циљ има насилно успостављање балканске исламске државе, која ће постојати и деловати искључиво посредством шеријатског права. Обухватала би територије Албаније, БиХ, Србије, односно Косово и Метохију и тзв. Санџак и Републику Северну Македонију.²⁷²

Продор вахабизма у Албанију је дошао, као и у остале крајеве западног дела Балканског полуострва, преко исламских центара, школа и хуманитарних организација. Оснивањем неколико вахабијских института и центара, који неминовно угрожавају и регион, албански исламистички центри постају главна тачка регрутације младих за џихад. Подаци од 2013. до 2018. године показују да су ови центри у том периоду послали око 150 појединаца на Блиски исток, који су последично приступили ИСИС-у и огранку Ал Каиде, Џабат ал Нусра (*Džabat al-Nusra*).²⁷³ Посебан утицај на ширење вахабизма на истраживаном простору је имала Међународна исламска организација за помоћ (*IIRO*) из Џеде и бројне организације из Катарa. Организације из Саудијске Арабије су донацијама утицале на изградњу око 200 џамија углавном у северном делу земље ка граници са Републиком Србијом, односно Косовом и Метохијом. Поједини подаци показују да је вођа вахабита у Албанији, Пакистанац Абдел Сакир Аслам током

²⁶⁸ Суботић Милован, *Екстремизам под окриљем религије*, op. cit., стр. 300-301.

²⁶⁹ Simeunović Dragan, „Islamistični ekstremizem na Zahodnem Balkanu“, op. cit., pp. 131-132.

²⁷⁰ Дуканац Кристина, „Упоредна анализа исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији и Републици Албанији од 2001. године до данас“, *Национална безбедност*, 16/2022, стр. 43.

²⁷¹ Shpend Kursani, *Report inquiring into the causes and consequences of Kosovo citizens' involvement as foreign fighters in Syria and Iraq*, op. cit., p. 55.

²⁷² Simeunović Dragan, „Islamistični ekstremizem na Zahodnem Balkanu“, op. cit., p. 132.

²⁷³ Ibid, pp. 136-135.

2014. године упутио око 400 деце на школовање у верске школе широм Саудијске Арабије и Пакистана.²⁷⁴

У Републици Албанији по први пут долази до признавања опасности од верског екстремизма након напада на Шарли Ебдо (*Charlie Hebdo*) у Паризу 2015. године. Тадашње институције, на челу са премијером Еди Рамом указују на потенцијалну претњу исламофобије, која може бити инспирисана десничарским покретима и политичким партијама у Европи.²⁷⁵

Превенција исламистичког екстремизма у Републици Албанији даје веће резултате уласком земље у НАТО 2009. године.²⁷⁶ У циљу превенције од исламистичког екстремизма, албанско министарство унутрашњих послова је донело неколико инструкција за поступање према Албанцима, који студирају на Блиском истоку и према особама арапског порекла, које бораве на територији Албаније.²⁷⁷

Будућност исламистичког екстремизма у Албанији и његово преливање ка земљама региона, посебно Републици Северној Македонији је тешко предвидети. Албанија, као земља са већинским муслиманским становништвом је неминовно подложна утицају исламистичког екстремизма. Тумачење ислама супротно постулатима Курана може водити ка ширењу исламистичког екстремизма и његовом преливању на земље региона, а као најближу и Републику Северну Македонију. Историјске претпоставке показују да је исламистички екстремизам са овог простора неретко био у корелацији са исламистичким екстремизмом других земаља у којима је албанско становништво заступљено као етничка мањина. О корелацији исламистичког екстремизма Албаније и Републике Северне Македоније, њиховог простора, становништва и актуелних или потенцијалних финансијера исламистичког екстремизма показате наредна поглавља.

---

²⁷⁴ Потезица Оливер, „Вахабити придошлице на Балкану“, оп. cit., стр. 222-223.

²⁷⁵ Bayrakli Enes, Farid Hafez, *European Islamophobia report*, Seta, Turkey, 2016, p. 14.

²⁷⁶ Simeunović Dragan, „Islamistični ekstremizem na Zahodnem Balkanu“, оп. cit., p. 137.

²⁷⁷ Суботић Милован, *Екстремизам под окриљем религије*, оп. cit., стр. 301.

4.2.1. Релација исламистичког екстремизма Републике Северне Македоније са простором Албаније

Геополитичка корелација истраживаних простора полази од албанског етничког фактора и двонационалности Републике Северне Македоније²⁷⁸, што даље истраживање показује да је поменуто и узрок њихове нестабилности. Албанија је, као саставни део Балкана, позиционирана у источном региону Европе и представља погодно тло за кретање ка западноевропским земљама.²⁷⁹

Република Северна Македонија је географски позиционирана у југоисточном делу Европе, у средишту западног дела Балканског полуострва и западно гранична са Албанијом.

Прву деценију македонске независности карактерише потреба за федерализацијом државе и стварањем два моноетничка идентитета, албанског и македонског. Дипломатски односи Републике Северне Македоније и Албаније се успостављају у априлу 1992. године, као потреба након све већег насељавања Албанаца у западне делове Републике Северне Македоније. Током 1992. године долази до проглашења тзв. Републике Илирида, а касније и њеног периодичног појављивања у условима политичке и друштвене нестабилности у земљи и региону. Проглашење Републике Илирида укључује доношење декларације независности и успостављање потпуне једнакости између Албанаца и Македонаца. Идеја успостављања поменуте Републике тежи мењању унутрашњих граница Републике Северне Македоније и води ка формирању конфедерације. Међуетничка нетрпељивост добија све веће размере 2001. године, када се манифестује кроз вишемесечне оружане сукобе у северозападном делу Републике Северне Македоније. Поприште албанске паравојне формације уз унутрашњи систем координације је био смештен у командни штаб ОНА од краја јануара до средине августа 2001. године. Македонска страна је у сукобу привремено изгубила град Тетово. Сукоби између албанских побуњеника и македонских власти трају до 2001. године. Сукоб резултира поразом албанске паравојне формације у Танушевцима и Арачинову и великим бројем расељених лица и људских жртава на обе стране.²⁸⁰ Окончање сукоба долази 13. августа 2001. године доношењем Охридског мировног споразума, који је спроведен након доношења Устава Републике Северне Македоније.²⁸¹

Република Северна Македонија је потписивањем споразума променила устав, албански језик је поред македонског језика постао други службени језик, док је у јавном сектору и безбедносним снагама омогућено запошљавање већег броја Албанаца и припадника других мањинских група. Током 2014. године долази до краткотрајног оживљавања

²⁷⁸ Gibas Krzak Danuta, "Geopolitical determinants of Macedonia as part of the Balkan instability", *Politeja*, 4/2014, p. 211.

²⁷⁹ Hoxha Bardhyl, *Military Review-Security and Defence Review Training and Doctrine Command*, Centre for Doctrine Publications Branch, Tirana, 2013, pp. 122-123.

²⁸⁰ Пророковић Душан, „Геополитички положај (БЈР) Македоније“, *Српска политичка мисао*, 2/2013, стр. 205-211.

²⁸¹ Đukanović Dragan, "North Macedonia and its Neighbours: Challenges and Perspectives", op. cit., p. 94.

горе поменутог пројекта са почетка 90их година 20 века и формирања Републике Илирида, ипак без већих размера и последица по стабилност истраживаних простора.

Слика 2. Карта Републике Северне Македоније са територијом Републике Илирида²⁸²

Латентни и манифестни сукоби, који са собом носе ризик да се прошире на суседни регион карактеришу област западног дела Балканског полуострва, међу којима значајно место заузимају истраживане територије. Међуетничке тензије у Републици Северној Македонији су константе и могу се прелити на суседе, међу којима је и Албанија. Поједини делови Републике Северне Македоније су настањени Албанцима и карактерише их њихово удруживање и формирање паравојних формација.²⁸³ Тако, оружани сукоби током 2007. године у планинском подручју Шаре проузрокују нестабилност у селима Бродец, Весала и Вејце. Сукоби у пролеће 2012. године започињу у Скопљу, Тетову и Прилепу, али свој врхунац достижу код Железарских језера недалеко од Скопља, када је убијено петорица Македонаца. Овај сукоб је први сукоб, коме се званично признају религијске димензије. Резултати сукоба у виду хапшења неколико осумњичених Албанаца, међу којима и оних који су учествовали на страним ратиштима у Авганистану и Ираку, доводе до масовних протеста Албанаца у Скопљу.²⁸⁴ Током 2014. године долази до краткотрајног оживљавања горе поменутог

²⁸² Марушић Сениша, „Албанци у Скопљу прогласили Републику Илирида“, BIRN, 19.10.2014., <https://balkaninsight.com/sr/2014/09/19/albanci-proglasili-republiku-iliridu-u-makedoniji/>, (15/01/2024).

²⁸³ Ђукановић Драган, „Западни Балкан: стални усуд европске периферије“, ор. cit., стр. 353-358.

²⁸⁴ Дуканац Кристина, „Упоредна анализа исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији и Републици Албанији од 2001. године до данас“, ор. cit., стр. 51.

пројекта са почетка 90их година 20 века и формирања Републике Илирида, ипак без већих размера и последица по стабилност истраживаних простора. Касније, током 2016. године Република Северна Македонија и Албанија реализују акцију хапшења 25 особа осумњичених за планирање терористичког напада у Албанији.²⁸⁵

До периода истраживања, Република Северна Македонија и Албанија се суочавају са низом етничких инцидената, углавном без већих размера. Упркос слабијим етничким тензијама, присуство прошлости је непрестано.

Најјаче миграционе струје у западни део Републике Северне Македоније долазиле су из северног дела Албаније. Миграције су вршене у неколико праваца, међу којима је један од њих ишао правцем Кораб-Горња Река-Кичевска котлина. Други, Кораб-Горња Река-Горњи Плог-Сува Гора-планина Водно-планина Мокра. Трећи правац је ишао преко Србије, односно области Косова и Метохије, Шар планине и Републике Северне Македоније, односно Полога ка околини Скопља. Поједини подаци показују да су ове миграције чинили Арбанаси из групе Геги. Са друге стране, миграције из јужног дела Албаније су имале ужи ток, у правцу Струга-Охрид-Ресан-Битољ. Ове миграције су чинили припадници групе Тоска.²⁸⁶ Историјски гледано, поред религијске различитости главна препрека повезивању ове две главне етничке групе Албанаца су допринеле природне и географске баријере. Геге су биле заступљене у планинским пределима северне Албаније и сувереног дела Србије Косова и Метохије, а Тоске у близини реке Шкумби, која протиче кроз централне делове Албаније. Услед бројних међусобних разлика, прикривени антагонизми су и данас присутни.²⁸⁷ Регрутни центри из региона Републике Северне Македоније омогућавају и олакшавају реализацију активности исламистичког екстремизма. У корелацији са простором Албаније, вахабистички и салафистички регрутни центри су најзаступљенији око Тиране, Елбасана, Поградеца, Драча и Либражда. Поједини подаци показују да се највећи број вахабија налази у албанским селима Лешница и Ремењ.²⁸⁸ Екстремизам и радикализам са простора Албаније на простор Републике Северне Македоније долази из подручја Поградеца, Елбасана, Либразхда, Булкиза, Церика, Кукеса, Дибера, Тиране и Драча.²⁸⁹

Кретање исламистичког екстремизма са простора Републике Северне Македоније и Албаније је тешко предвидети. Свеукупно посматрање истраживаних простора показује значајно присуство муслиманског становништва, заступљеност повратника са страних ратишта из Сирије и Ирака и верску индоктринацију младих људи у локалној средини и широм муслиманског света.²⁹⁰ Отежавајући фактор успостављања дугорочне стабилности на простору Републике Северне Македоније чине тежње одређеног броја

²⁸⁵ Национална Стратегија на Република Македонија за борба против тероризам (2018-2022), „Влада на Република Македонија“, https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/bpt_nacionalna_strategija_2018.pdf, (27/08/2024), стр. 20.

²⁸⁶ Павлица Бранко, „Албанска мањина у Републици Македонији-од међуетничких сукоба до албанског тероризма: 1991-2001“, оп. cit., стр. 343.

²⁸⁷ Малбашевић Зоран, „Албански и мађарски сепаратизам као генератор политичког насиља у Југоисточној Европи“, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Београд, 2019, стр. 124.

²⁸⁸ Трајкоски Пецо, „Геополитичка и безбедносна анализа на радикалниот ислам на Балканот“, магистерски труд, Филозофски факултет, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Скопје, 2018, стр. 72.

²⁸⁹ Hide Enri, „Violent Extremism and Religious Radicalism in Albania“, *Violent Extremism in the Western Balkans*, (eds. Filip Ejodus, Predrag Jureković), Federal Ministry of Defence and Sports, Austria, 2016, p. 100.

²⁹⁰ Вукоичевић Јелена, „Исламистички тероризам на Балкану“, оп. cit., стр. 115.

муслиманског становништва ка радикалним идејама ислама, који су најчешће у корелацији са одређеним бројем муслиманског становништва са простора Албаније и других земаља у региону и остатку муслиманског света.

4.2.2. Релација исламистичког екстремизма Републике Северне Македоније са становништвом Републике Албаније

Насељавање Албанаца на простор Републике Северне Македоније датира од 17. и 18. века, након миграције православног становништва ка северу земље 1689. године после устанка под вођством Петра Карпоша.²⁹¹ Република Северна Македонија први пут помиње Албанце у Уставу СР Македоније 1974. године као националност на својој територији.²⁹² Република Северна Македонија и Албанија успостављају дипломатске односе 1992. године, након насељавања Албанаца у претежно западне делове Републике Северне Македоније. Недуго затим је уследило формирање идеје за стварање два моноетничка ентитета, албанског и македонског, чиме долази до формирања Републике Илирида исте године²⁹³, о чему је више речи било у претходном поглављу.

Албанија је по структури становништва моноетничка, а Република Северна Македонија двоетничка држава.²⁹⁴ Становништво Републике Северне Македоније карактерише хетерогена етничка структура, док националност у укупном становништву има значајну улогу. Дестабилизирајући фактор Републике Северне Македоније чине македонски Албанци, придошли са простора сувереног дела Србије Косова и Метохије, који имају форму терористичког деловања и екстремизма.²⁹⁵ Албанска популација у Републици Северној Македонији је заступљена у Скопљу и његовој околини, у Куманову и у западном делу Републике Северне Македоније у градовима Тетово, Гостивар, Дебар и Струга. Процењује се да око 25% укупног становништва Републике Северне Македоније говори албанским језиком.²⁹⁶ Данас, демографију Албаније чини око 3 милиона становника, од којих се 80% изјашњава као Албанци. Религијску слику Албаније чине муслимани са 56,7% укупног становништва, католици 10%, хришћани 6,8%, атеисти 2,5%, бекташи 2,1%, остали 5,7% и неизјашњени 16,2%.²⁹⁷

Попис становништва представља статистичку операцију у временским интервалима, најчешће на десет година, полазећи од званичног пребројавања становништва на територији једне земље, од географски територијалних јединица до целокупне државе, укључујући демографске, социјалне и економске карактеристике укупног становништва. Основни циљ спровођења пописа становништва је вишеструк и односи се на утврђивање броја становништва и његовог територијалног распореда, добијање података о образовним, економским, етничким, миграционим и осталим карактеристикама становништва. Поред утврђивања тренутног стања становништва у једној земљи, попис становништва даје и податке који могу бити значајни за пројекције

²⁹¹ Gibas Krzak Danuta, "Geopolitical determinants of Macedonia as part of the Balkan instability", op. cit., p. 216.

²⁹² Павлица Бранко, „Албанска мањина у Републици Македонији-од међуетничких сукоба до албанског тероризма: 1991-2001“, op. cit., стр. 327.

²⁹³ Đukanović Dragan, "North Macedonia and its Neighbours: Challenges and Perspectives", op. cit., p. 94.

²⁹⁴ Ђукановић Драган, „Западни Балкан: стални усуд европске периферије“, op. cit., стр. 354.

²⁹⁵ Kushi Sidita, *Combating shared meance: Terrorism as a security and social threat in the Wesertn Balkans and beyond*, Aspen policy institute, New York, 2015, p. 51.

²⁹⁶ Hoxha Bardhyl, "Military Review-Security and Defence Review Training and Doctrine Command", op. cit., p. 104.

²⁹⁷ Central Intelligence Agency, "The World Factbook", op. cit., (05/12/2023).

кретања становништва у будућности. У Републици Северној Македонији се попис становништва спроводи по основу Закона о попису становништва, које доноси Собрање Републике Северне Македоније. Од распада СФРЈ у Републици Северној Македонији је спроведено четири пописа становништва. Први, спроведен 1991. године није био потпун, па је у истој деценији, 1994. године спроведен други. Попис из 1994. године је први попис македонског становништва након стицања независности. Након распада СФРЈ, Албанци добијају много већи ниво представљања у Македонији и појављују се све већа оспоравања ексклузивног права Македонаца на државу. Представници албанске мањине истичу неприхватање положаја мањине, сматрајући да сачињавају 30-40% укупне популације Републике Северне Македоније. Попис становништва из 1994. године Републике Северне Македоније показује да Албанци чине 22,9% укупне популације. У годинама после пописа је приметно да долази до пораста албанске мањине, па тако поједини подаци из 2004. године показују да у том тренутку у Републици Северној Македонији, Албанци чине 25,17% укупне популације. У следећим годинама, примарни циљ политичких програма албанских странака у Републици Северној Македонији се односи на добијање већих групних права. Поједини лидери ових странака дефинишу и усмеравају своје захтеве ка остваривању наследног права на државотворност, док теже службеној употреби албанског језика и националних симбола.²⁹⁸

Трећи, попис становништва из 2002. године представља последњи попис у Републици Северној Македонији, који је спроведен традиционалном методом. Након њега, четврти попис македонског становништва је спроведен 2021. године комбинованом методом, који укључује технолошки приступ пописним и претпописним базама података.²⁹⁹ Попис становништва из 2002. године показује да је укупно становништво Републике Северне Македоније чинило 2.022.547 становника. По овом попису, структуру националне припадности су чинили Македонци са 1.297.981 становника, Албанци са 509.083 становника, Турци са 77.959, Роми са 53.879, Срби са 35.939, Бошњаци са 17.018, Власи са 9.695 и остали са 20.993 становника. Овај попис је показао да је 2002. године у неколико општина Републике Северне Македоније било заступљено преко 10.000 Албанаца. Најзаступљенији градови са Албанским становништвом према овом попису становништва су Скопље са 103.891, Тетово са 60.886, Гостивар са 54.038, Чаир са 36.921, Струга са 36.029 и Сарај са 32.408 становника. Остале општине са албанским становништвом су: Боговиње са 27.614, Куманово са 27.290, Липково са 26.360, Желино са 24.195, Врапчиште са 21.101, Теарце са 18.950, Гази Баба са 12.502, Студеничани са 11.793, Дебар са 11.348, Зајас са 11.308, Арачиново са 10.879 и Осломеј са 10.252 становника.³⁰⁰ У општинама Скопље, Куманово, Осломеј и Струга је приказано албанско становништво чинило мањину по попису становништва из 2002. године, док је већинска вероисповест била православље. У свим осталим поменутих општинама су већинско становништво чинили Албанци, док је ислам већинска вероисповест. Последњи попис у Републици Северној Македонији је спроведен 2021. године, којим је обухваћено 1.836.713 становника и 258.932 нерезидената.³⁰¹ Према

²⁹⁸ Станковић Пејновић Весна, „Постаје ли Македонија бинационална држава“, *Социолошки преглед*, 1/2010, Српско социолошко друштво, Београд, 2010, стр. 232-233.

²⁹⁹ Државен завод за статистика Република Северна Македонија, „Попис на населението“, 15.09.2011., <https://www.stat.gov.mk/OblastOpsto.aspx?id=31>, (22/01/2024).

³⁰⁰ Republic of North Macedonia State Statistical Office, “Total population, households and dwellings According to the territorial organization of The Republic of Macedonia, 2004, 2002”, 09.06.2011., <https://www.stat.gov.mk/Publikacii/knigaXIII.pdf>, (22/01/2024).

³⁰¹ Државен завод за статистика Република Северна Македонија, „Вкупното резидентно население на Република Северна Македонија изнесува 1 836 713 жители“, *op. cit.*

овом попису, резидентно становништво у Републици Северној Македонији чини 58% Македонаца, 24% Албанаца, 4% Турака и 2,5% Рома. Попис је показао да се од укупног броја нерезидената, 24,55% становника изјаснило као Македонци, 66,42% као Албанци, 4,78% као Турци и други. Посматрајући заједно резидентно и нерезидентно становништво, долази се до података да становништво Републике Северне Македоније чини 54% Македонаца и 29% Албанаца. Вероисповест у Републици Северној Македонији је по последњем попису становништва мешовита, а статистички подаци показују да се 46,14% становништва изјаснило као православци, 32,17% као муслимани, 0,37% као католици. За разлику од претходних пописа, на овом попису становништва су приметне верске заједнице којих није било на претходним, попут евангелистичких протестаната, агностика, будиста и других. Подаци поменутог пописа су показали да је језичка слика Републике Северне Македоније сачињена од македонског, албанског, турског, ромског, влашког, српског и босанског језика. Тако, 61,38% пописаног становништва означава македонски језик као матерњи, 24,34% као албански, 3,41% као турски, 1,73% као ромски, 0,17% као влашки, 0,61% као српски и 0,85% као босански.³⁰²

Септембар 2007. године доноси нове нестабилности у односу македонско албанског становништва, након што признавање независности Косова и Метохије од стране Републике Северне Македоније доводи до етничких тензија. Група албанске мањине (*Democratic Union for Integration-DUI*) директно утиче на признавање Косова и Метохије као државе 9. октобра 2008. године, као део коалиције Демократске партије Албанаца (*Democratic Party of Albanians-DPA*). Да тензије између македонског и албанског становништва не јењавају, говори и сукоб у Гостивару током пролећа 2012. године, услед одржавања насилних демонстрација. Демонстрације су уследиле као последица убиства два Албанца.³⁰³

Поједини подаци показују да је до јуна 2014. године са простора Албаније на простор страних ратишта отишло између 50 и 90 појединаца.³⁰⁴ Период од 2012. до 2016. године обухвата 140 појединаца са простора Србије, који су отишли на страна ратишта у Сирију и Ирак, од којих се 44 вратило, а 20 је убијено. Међу 76 појединаца, који су 2016. године још увек били на страним ратиштима, било је присутно 12 жена и 32 деце.³⁰⁵ Основним покретачима за радикализацију појединаца наводе се низак ниво образовања и лоша економска ситуација у земљи. Други фактори радикализације се односе на друштвене и институционалне вакуме, али и идеолошке инспирације пласиране у писаним изворима и медијима.³⁰⁶ Поједини подаци показују да регрутери за страна ратишта најчешће долазе из централног дела земље из руралних подручја у близини Тиране, Елбасана, Либразхда и Поградеца. Одређени број регрутера је присутан и у већим градовима, попут Скадра и Валона.³⁰⁷ У јуну 2015. године иступа Албанац Абу Бакир ал Албани, који се издваја ставовима против режима и цивила ка земљама региона Албаније, а посебно ка Републици Северној Македонији. У августу

³⁰² Дуканац Кристина, „Упоредна анализа исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији и Републици Албанији од 2001. године до данас“, *op. cit.*, стр. 44-45.

³⁰³ Gibas Krzak Danuta, „Geopolitical determinants of Macedonia as part of the Balkan instability“, *op. cit.*, p. 222.

³⁰⁴ Kushi Sidita, „Balkanizing the War on Terror“, *op. cit.*, p. 1.

³⁰⁵ Ejodus Filip, Predrag Jureković, *Violent Extremism in the Western Balkans*, *op. cit.*, p. 10.

³⁰⁶ Džuverović Nemanja, „Socio-economic roots of Extremism in the Region“, *Violent Extremism in the Western Balkans*, (eds. Filip Ejodus, Predrag Jureković), p. 31.

³⁰⁷ Ibid, p. 36.

исте године, осумњичен повратник са страног ратишта позива етничке Албанце у Републици Северној Македонији на акцију против „словенских крсташа“, као одговор на његово хапшење.³⁰⁸ Током новембра 2016. године уследило је низ хапшења припадника ИСИЛ-а, који су планирали терористичке нападе на истраживаним просторима.³⁰⁹ У периоду од 2015. до 2020. године 15 лица албанског порекла из Републике Северне Македоније, који су отишли и вратили се са страног ратишта у Сирији оптужени су за кривично дело тероризам.³¹⁰ Већина страних бораца са простора Републике Северне Македоније је албанског порекла и на страним ратиштима у Ираку и Сирији се групишу по језичким или етничким мотивима са косовским и албанским борцима.³¹¹

НАТО бомбардовање Србије на простору Косова Метохије током 1999. године узрокује прелазак припадника ОВК на територију Републике Северне Македоније. Касније, они се придружују трупам ОНА на простору Албаније. Након рата, Албанци на простору сувереног дела Србије Косова и Метохије захтевају све већу аутономију и равноправан статус са остатком становништва. Припадници Ослободилачке народне војске (*People's Liberation Army*) започињу оружану борбу са властима Републике Северне Македоније, захтевајући једнака права албанске мањине. Македонска фракција ОВК током 2000. године изазива низ инцидената на границама Републике Северне Македоније и Србије, односно Косова и Метохије. Све претходно доводи до побуне ОНА 15. марта 2001. године у Тетову. Решење конфликта се постиже доношењем Охридског споразума³¹², чиме Албанци на простору Републике Северне Македоније добијају могућност да албански језик постаје званични језик у делу државе где језик говори више од 20% становништва.

Албанско етнички фактор, његова латентност и унутрашњи проблеми Републике Северне Македоније могу постати жариште у међусобном односу Албаније и Македоније, али и њиховом региону. Посебну претњу представља заступљеност и све већа тежња ка остваривању идеје тзв. Велике Албаније. На сепаратистичке тенденције Албанаца у Републици Северној Македонији утиче и радикализација становништва из региона.³¹³

---

³⁰⁸ Šutarov Vasko, “The Threat Posed by Foreign Terrorist Fighters to the Republic of Macedonia and the Western Balkans“, op. cit., pp. 113-114.

³⁰⁹ Ibid, p. 115.

³¹⁰ De Bolle Catherine, *European Union Terrorism Situation and Trend report*, European Union Agency for Law Enforcement Cooperation, European Union, 2021, p. 76.

³¹¹ Šutarov Vasko, “The Threat Posed by Foreign Terrorist Fighters to the Republic of Macedonia and the Western Balkans“, op. cit., p. 106.

³¹² Gibas Krzak Danuta, “Geopolitical determinants of Macedonia as part of the Balkan instability“, op. cit., pp. 221-222.

³¹³ Ibid, p. 224.

4.2.3. Институционализација Исламске заједнице у Републици Албанији

Успостављање и развој Исламске заједнице у Албанији има четири фазе.³¹⁴ Прва, почиње формирањем албанске државе и владавине краља Зога, која траје од 1923. до 1939. године. Друга фаза историјског развоја Исламске заједнице обухвата период од 1939. до 1944. године, у време инвазије Италије, а касније и Немачке. Албанци своју лојалност током ове фазе пребацују са краља Зога на Италијане и њихову верзију албанског национализма. Тадашњи поглавар муслиманске заједнице, Бехџет Шапати (*Behxhet Shapati*) приказује Мусолинија као спасиоца муслимана. Исту политику прокламује и поглавар Исламске заједнице Шериф Ленгу (*Sherif Lëngu*), на чијем челу је био од 1942. до 1945. године.³¹⁵ Трећа фаза развоја Исламске заједнице почиње 1945. и траје до 1967. године. На њеном челу се нашао Муса Али Баша (*Musa Ali Basha*) од 1945. до 1954. године и Есат Муфтија (*Esat Myftija*) од 1966. до 1967. године. Успостављање комунизма у Албанији утиче да трећа фаза развоја њене Исламске заједнице представља период турбуленције и питања њеног опстанка. Полазећи од чињенице да комунизам не прихвата религију ни у једној форми, у периоду трајања ове фазе развоја долази до покретања масовних атеистичких програма и пропаганди у школама и медијима. Након што је држава 1946. године спровела економску реформу у земљи, Исламска заједница остаје без значајног дела своје имовине. У овој фази, Исламска заједница бива ускраћена за комуникацију са остатком света, док су њене активности биле под контролом државног Комитета за питање свештенства. Проповеди имама су претходно морали да буду одобрени од комунистичких званичника. У периоду од 1967. до 1990. године, све религије су биле забрањене у Албанији, а Исламска заједница престаје да постоји. Ипак, бројни имами настављају са проповедима у својим домовима и затвореним круговима. По укидању забране верских обреда 1990. године, почиње четврта фаза развоја Исламске заједнице у Албанији. Исте године у новембру се организује намаз 60 хиљада муслимана у џамији у Скадру. Уставом из 1991. године Албанија је и легално секуларна држава, при чему поштује слободу вероисповести и ствара услове за њено остваривање. Након дугогодишњег утицаја комунизма, Исламска заједница Албаније је захтевала реорганизацију. До реорганизације долази 1991. године, одржавањем конгреса у Тирани, на коме је формулисан и одобрен статус заједнице. Задатак Исламске заједнице у овом периоду је био усмерен на изградњу нове инфраструктуре и духовног вођства. Исламска заједница Албаније у остваривању овог циља добија велику подршку многобројних арапских земаља, попут Малезије, Либије, Саудиске Арабије, Турске, Египта, Јордана, Јемена и Туниса. Период од 1995. до 1997. године представља турбулентан период услед кога се од стране државе бројни Арапи и албански дипломци, који су се враћали са универзитета из арапских земаља окарактерисани као вахабије. Период од 1999. до 2000. године се може означити као период арабизације Исламске заједнице и ширење салафизма и арапских исламских трендова међу муслиманима.³¹⁶

Последња фаза историјског развоја Исламске заједнице у Албанији почиње 2001. године и траје до данас. Терористички напад у САД 11. септембра 2001. године у

³¹⁴ Jazexhi Olsi, "Albania", *Islamic Leadership in the European Lands of the Former Ottoman and Russian Empires: Legacy, Challenges and Change* (eds. Egđūnas Račius, Antonina Zhelī ā zkovala), pp. 49-50.

³¹⁵ Ibid, p. 52.

³¹⁶ Ibid, pp. 52-59.

многоне утиче на судбину ислама у Албанији. Током 2003. године након убиства генералног секретара Исламске заједнице Албаније Салија Тиварија (*Sali Tivari*), долази до раздвајања Исламске заједнице Албаније и арапских невладиних организација. Државни органи Албаније су као званични мотив убиства истакли сукоб око донација невладине Фондације ал Харамин. Поједини подаци показују да је од 2005. године већина медреса и руководства под утицајем Турских џемата. Водећа организација међу њима је фондација Сема (*The Sema Foundation*) под покровитељством покрета Фатулаха Гулена (*Fethullah Gülen*). Управљања медресима у Тирани, Каваји, Корчи, Елбасану и Берату.³¹⁷ Током 2011. године, отварају Исламски универзитет у Албанији.³¹⁸

Слом комунистичког режима 90их година проузрокује поновно успостављање верских заједница у земљи и широм света. На сличан начин, Исламска заједница Републике Албаније свој правни легитимитет успоставља током 2009. године, иако је свој институционални легитимитет успостављала од 1923. године. Исламска заједница Републике Албаније од 2009. године представља албански муслимански поредак у институционалном облику, пратећи ханафијску правну школу.³¹⁹ Као независна верска организација муслимана, постоји од 1923. године са седиштем у Тирани. У оквиру Исламске заједнице Албаније постоји неколико формираних огранака и верских организација, међу којима су Форум муслимана Албаније, Удружење исламских интелектуалаца и Асоцијација исламских добротворних организација.³²⁰

Форум муслимана Албаније се представља као албанска невладина организација, коју су 2005. године основали муслимански верници у Тирани и њен основни циљ се односи на одбрану и очување ислама и муслимана у Албанији и свету. Као независна хуманитарна организација, Форум муслимана Албаније има за циљ праћење и спречавање исламофобије, расизма, верске и расне дискриминације. Поред заштите муслимана, ова организација се залаже и за заштиту других заједница у земљи, односно Турака, Арапа, Индопакистанаца и других.³²¹ Циљеви Форума муслимана Албаније су: постојање организације на простору Албаније и окупљање интелектуалаца и следбеника ислама; промовисање ислама у Албанији и свету као религију мира, толеранције и разумевања; одбрана ислама у Албанији и свету и права да се верује у складу са Уставом Албаније и Универзалном декларацијом о људским правима; борба против свих облика расизма, ксенофобије и дискриминације верника; јачање политичке, историјске, културне и верске слике муслимана у Албанији; окупљање грађана Албаније око активности које се односе на ислам, без обзира на етничку припадност и порекло; обавља координационе активности за све организације, удружења, институције и друге групе исламске вероисповести на простору Албаније; даје подршку верским заједницама Албаније пружањем консултативне помоћи, информација и материјалних залиха, које обезбеђују донатори из земље и света; креира своје медијске канале; организује студијске центре за студије ислама и религије у Албанији; организује семинаре са албанским интелектуалцима и политичарима у циљу формирања лобистичке групе за одбрану верских и националних интереса земље;

³¹⁷ Ibid, pp. 59-65.

³¹⁸ Zaimi Gerta, *Religious radicalization and violent Islamist extremism in Albania, Macedonia and Kosovo*, COE DAT (NATO), Turkey, 2017, p. 44.

³¹⁹ Spahiu Ebi, "Foreign Fighters, Religious Radicalism and Violent Extremism in Albania and the Western Balkans", *Violent Extremism in the Western Balkans*, (eds. Filip Ejodus, Predrag Jureković), p. 65.

³²⁰ Суботић Милован, *Екстремизам под окриљем религије*, op. cit., стр. 301.

³²¹ The Muslim forum of Albania, „About us“, 19.02.2007., <https://forumimusliman.org/english/kush.html>, (23/01/2024).

ширење верских и научних знања у земљи; организовање јавних кампања ради пружања вести и изазивања офанзивних тенденција против вере у Албанији; пружање подршке економским потребама и правима верских заједница које обезбеђује локална и републичка власт.³²²

Исламска заједница је подржала рад исламских невладиних организација и тиме допринела ширењу њиховог екстремистичког и радикалног утицаја.³²³

На простору Албаније постоје организације и имами, који одбацују ауторитет Исламске заједнице Републике Албаније и теже промовисању такфирске идеологије ислама у бројним џамијама широм земље. У периоду од 2001. до 2010. године, имами Бјур Хиса (BuĴar Hisa) и Генци Баља (Genci Balla) врше регрутацију и финансирање терористичких активности у неколико верских заједница у Тирани, Елбасану, Либразхду и Поградецу.³²⁴ Појава независних имама, који воде приватне џамије широм Албаније воде ка појави алтернативне верзије ислама, која се удаљава од онаквог ислама за који се залаже Исламска заједница Албаније.³²⁵

У редовима оваквог практиковања ислама може доћи до скретања у радикализам и исламистички екстремизам. Његовом ширењу доприноси утицај све присутније глобализације, несметаног кретања литературе и проповедања идеје исламистичког екстремизма широм друштвених мрежа и платформи.

---

³²² The Muslim forum of Albania „Our Aims“, 19.02.2007., <https://forumimusliman.org/english/qellimi.html>, (23/01/2024).

³²³ Hoxha Bardhyl, *Military Review-Security and Defence Review Training and Doctrine Command*, op. cit., p. 123.

³²⁴ Spahiu Ebi, „Foreign Fighters, Religious Radicalism and Violent Extremism in Albania and the Western Balkans“, op. cit., p. 69.

³²⁵ Jazexhi Olsi, „Albania“, op. cit., p. 67.

4.2.4. Финансирање исламистичког екстремизма у Републици Албанији

У Албанији је током 1990их година долазило до све већег демократског развоја слободе вероисповести. Бројне невладине организације са Блиског истока су у том периоду виделе могућност за оживљавање ислама кроз дистрибуцију разноврсног верског материјала и хуманитарне помоћи. Фактори попут рата у БиХ од 1992. до 1995. године, почетак оружаних сукоба у Албанији током 1997. године, почетак рата у Србији на Косову и Метохији 1998. и 1999. године и избијање сукоба у Републици Северној Македонији 2001. године, су довели до неконтролисаног уласка бројних исламистичко екстремистичких организација са Блиског истока на истраживани простор. Ове верске организације, под панданом хуманитарне, своје деловање на простору Албаније остварују кроз дистрибуцију радикалне верске литературе, спровођењем многобројних курсева и верских школа, слањем муслимана на студије у исламске центре арапског света и пружањем хуманитарне помоћи. Неке од њих су: Међународна исламска организација за помоћ (*The International Islamic Relief Organization-IIRO*), Арапско-албанска исламска банка (*The Arab Albanian Islamic Bank*), Фондација Мувафак (*The Muwafaq Foundation*), Фондација ал Харамин, Друштво за препород исламске баштине (*The Society of the Revival of Islamic Heritage-RIHS*).³²⁶

Прва хуманитарна организација у Албанији, која успоставља своје деловање је Међународна исламска организација за помоћ (*The International Humanitarian Islamic Organization-IIRO*). Своје деловање успоставља почетком 1990. године, након што је у Албанији успостављена слобода вероисповести. Међународна исламска организација за помоћ је вахабијска организација, коју финансира и подржава Саудијска Арабија. Поред пружања подршке Ал Каиди, ова организација пружа подршку и другим терористичким организацијама, попут ГИА (*GIA*) и ФИС (*FIS*). Поједини подаци показују да је Међународна исламска организација за помоћ представљала тзв. кишобран организацију за многобројне невладине организације, које су у каснијем периоду дошле на простор Албаније. Ова организација је имала важну улогу у пружању финансијске и логистичке подршке муџахединима током рата у БиХ. Главни циљ организације је усмерен ка успостављању вахабијске теологије на истраживаним просторима и њиховом региону и омогућавање простора за терористичке активности.³²⁷

Албанија постаје чланица Организације исламске сарадње (*Organization of the Islamic Conference*) током 1992. године. Чланством је омогућено лакше издавање виза, што је даље водило ка једноставнијем и несметаном продору екстремистичких и радикалних исламистичких терористичких структура из арапског света на истраживане просторе. Чланство Албаније у Организацији исламске сарадње је довело до буђења верске свести и јачање ислама, што је проузроковало слање десетине Албанаца у Турску и на Блиски исток на школовање кроз теолошка учења и обуку. Да се радило о елементима исламистичког екстремизма показује што је у Каиру 1999. године осуђено 107 појединаца са Балкана за тероризам. Међу осуђенима је био и заменик Осама Бин Ладена, Ал Завахири. На суђењу је истакнуто да је Осама Бин Ладен заједно са другим терористичким структурама оснивао неколико хуманитарних организација на

³²⁶ Krasniq Kole, *Islamist extremism in Kosovo and the countries of the region*, op. cit., p. 62.

³²⁷ Hoxha Bardhyl, *Military Review-Security and Defence Review Training and Doctrine Command*, op. cit., p. 125.

истраживаном простору и финансирао стварање прве исламистичко екстремистичке ћелије у региону Балкана. Поменуте ћелије су служиле за многобројне терористичке активности, међу којима су скривање терориста са Блиског истока, међународна трговина оружјем, прање новца и друге криминалне активности.³²⁸

Простор Албаније карактерише оснивање института и центара за образовање у складу са вахабијским доктринама ислама. Њихово формирање се остварује кроз фонд Муназмат ал Дава ал Исламија (*Munazmat al Dava al Islamija*) и донацијама из Алжира и Кувајта. Појединци који покажу приврженост идеологији и верском учењу, своје школовање настављају на факултетима у Саудијској Арабији, Пакистану, Јемену и Египту. Неретко, појединци своје усавршавање настављају кроз војне обуке у истим државама. По повратку у Албанију, радикализовани појединци су задужени за индоктринацију и ширење идеје цихада.³²⁹ Формирање центара и института за школовање верника у Албанији и њиховог усмеравања ка вахабијско идеолошким уверењима и радикалног исламског фундаментализма добија све веће размере. Поред верника из Албаније, ови центри и институти окупљају вернике из региона, међу којима је несумњиво и Република Северна Македонија. Један од њих, центар Хафиза се налази у предграђу Тиране, у граду Саук и финансира га фондација Дрита, која већину финансијских средстава добија из Саудијске Арабије и Кувајта. Остали Хафиза центри се налазе у западним албанским градовима Гоца и Кавај, чије донације долазе из горепоменутог фонда Муназмат ал Дава ал Исламија, који је повезан са Ал Каидом. На североистоку Албаније у предграђу општине Дибер, у месту Булџиза се налази Институт Ебу Ханифе, који се финансира донацијама фондације Таибх, чија финансијска потпора потиче из Алжира, Сирије и Кувајта. Поједини подаци показују да је деловање института Ел Хагри најјаче у централном делу Албаније, односно граду Елбасан. Овај Институт је директно финансиран од Комитета Кувајтске доброте.³³⁰

Одређена истраживања показују да финансирање исламистичког екстремизма у Албанији не долази само кроз фондове организација, већ и кроз друге криминалне активности које су посредно или непосредно повезане са активностима тероризма. Терористичка организација АНА у многим западним земљама Балканског полуострва има своје огранке, чији основни задатак полази од прикупљања новца за финансирање својих активности. Њене трансакције се остварују на релацији Тирана-Дебар-Приштина. Новац се слива на рачуне Даута Зурија у Бечу и фирму Караван у Тирани, која је у власништву саудијског бизнисмена Јашина Кадија. Средства из Саудијске Арабије за фирму Караван долазе преко фирми Мак Албанија и Цемент Албанија, које су у власништву Абдул Латиф Сала. Новац долази у Тирану преко банке Дарданија.³³¹

Након терористичког напада 11. септембра 2001. године у САД, под притиском САД бројним саудијским и вахабитским транснационалним хуманитарним организацијама је забрањено деловање у Албанији. Саудијске организације којима је забрањено деловање

³²⁸ Krasniq Kola, *Islamist extremism in Kosovo and the countries of the region*, op. cit., pp. 60-61.

³²⁹ Simeunović Dragan, "Islamistični ekstremizem na Zahodnem Balkanu", op. cit., p. 131.

³³⁰ Јоксиф Душан, „Радикални ислам на Балкану (1): Где се школују будући терористи“, Вести, 08.08.2013., <https://arhiva.vesti-online.com/Vesti/Tema-dana/334971/Radikalni-islam-na-348>, (25.01.2024).

³³¹ Влада Републике Србије, „Албански тероризам и организовани криминал на Косову и Метохији“, op. cit., стр. 19-20.

су Фондација ал Харамин, Светска исламска организација за помоћ, Удружење за оживљавање исламског наслеђа, Ал Мувафак и Ал Вакф.³³²

Финансирање и подршку исламистичко екстремистичких и терористичких активности на истраживаном простору спроводе терористичке организације Ал Каида, Египатски исламски цихад (*Egyptian Islamic Jihad-ELJ*), Алжирско исламски фронт спаса (*Algerian Islamic Salvation Front-FIS*) и Наоружана исламска група Алжира (*Islamic Armed Islamic Group-GIA*), у виду подршке за прикупљање и расподелу средстава невладиних и хуманитарних организација.³³³ Поменуте организације имају за циљ инфилтрацију својих присталица у хуманитарне организације, а затим њихово подстицање на контролу средстава и усмеравање ка терористичким активностима, коришћењем предности легитимног статуса организације, коришћење ислама као покрића за поларизацију и радикализацију Албанаца и њихову индоктринацију у екстремистичке покрете, вођење ефикасне и ефективне пропаганде и регрутације.³³⁴

Невладине организације блиске терористичкој организацији Ал Каида, које су деловале на простору Албаније и Републике Северне Македоније у циљу подршке терористичких активности су: Међународна исламска организација за помоћ (*The International Islamic Relief Organization-IIRO*), Фондација Мувафак (*The Muwafaq Foundation*), Фондација ал Харамин.³³⁵

Ширењу вахабијске идеологије у Албанији је у великој мери допринела фондација ал Харамин, која уз подршку Саудијске Арабије своје деловање на истраживаном простору остварује од 1992. године. Активности организације су биле усмерене на изградњу вахабијских џамија, културних центара, пружање подршке за школовање у Саудијској Арабији и индоктринацију албанских имама у салафијску идеологију. У периоду од 1993. до 1998. године у организацији долази до инфилтрације чланова организације Египатског исламског цихада (*Egyptian Islamic Jihad-ELJ*). Циљ организације је био усмерен на отварање нових ћелија за регрутовање становништва и подстицање на терористичке активности ради дестабилизације унутрашњег стања земље и њеног региона. У периоду од 1999. до 2005. године вођство организације преузимају некадашњи вахабијски и салафијски студенти из Саудијске Арабије.³³⁶

Државни органи Албаније теже сузбијању исламистичког екстремизма, а у прилог томе говори неколико акција затварања и сузбијања активности и ширег деловања појединих хуманитарних организација. На простору Албаније је затворена организација БИФ (*Benevolence International Foundation*) током 2002. године, након откривања њене повезаности са Ал Каидом.³³⁷ Повезаност са Ал Каидом и Осама бин Ладеном се остваривала кроз учешће, финансирање, планирање, омогућавање, припремање и извршавање дела и активности, које су биле усмерене ка снабдевању, продаји и преносу

³³² Суботић Милован, *Екстремизам под окриљем религије*, op. cit., стр. 301.

³³³ Hoxha Bardhyl, *Military Review-Security and Defence Review Training and Doctrine Command*, op. cit., p. 124.

³³⁴ Ibid.

³³⁵ Zaimi Gerta, *Religious radicalization and violent Islamist extremism in Albania, Macedonia and Kosovo*, op. cit., p. 13.

³³⁶ Hoxha Bardhyl, *Military Review-Security and Defence Review Training and Doctrine Command*, op. cit., pp. 125-126.

³³⁷ Rom Sheila, "Instability and Desperation: The Balkan Link to Terrorism", *Global Security Studies*, 3/2010, p. 107.

оружја и пратеће опреме и материјала.³³⁸ У децембру 2004. године Албанија замрзава средства појединих организација, међу којима су Таблих (*Taibah*), Међународно друштво за обнову исламске баштине (*International Revival of Islamic Heritage Society*), Фондација Ал-Харамаин и Светска фондација за помоћ (*Global Relief Foundation*) и појединце, који подржавају екстремистичке активности.³³⁹

Упркос забрани деловања горе поменутих организација на простору Албаније, бројне организације су наставиле деловање са промењеним именом уз регистрацију као албанске организације. У Албанији, поред организација постоји и значајан број издавачких кућа, које су усмерене ка дистрибуцији пропагандно екстремистичких материјала.³⁴⁰

Наведено води ка свеукупном закључку да је распрострањено деловање организација и издавачких кућа под панданом хуманитарне широм Албаније, које за циљ имају утврђивање постојећих уверења својих следбеника и стицање нових присталица, који могу водити ка све већој активности исламистичког екстремизма како у Албанији, тако и у њеном региону.

---

³³⁸ United Nations Security Council, „Benevolence International Foundation“, 04.07.2019., https://www.un.org/securitycouncil/sanctions/1267/aq_sanctions_list/summaries/entity/benevolence-international-foundation, (25/01/2024).

³³⁹Kushi Sidita, “Balkanizing the War on Terror“, *op. cit.*, pp. 3-4.

³⁴⁰ Суботић Милован, *Екстремизам под окриљем религије*, *op. cit.*, стр. 301-302.

4.3. Историјске претпоставке исламистичког екстремизма на простору Републике Турске

Продор ислама на простор Републике Северне Македоније почиње пре најезде Османског царства, док се њиховим доласком на истраживани простор покреће долазак великог броја муслимана из Анадолије и других делова Османског царства. Данас су они појединачно делимично присутни, док је већи број асимилован у три лингвистичке гране ислама на Балкану, међу којима је поред албанске и српскохрватске лингвистичке групе, присутна и турска.³⁴¹

Бројне реформе и политички захтеви Републике Турске (у даљем тексту Турске) су узроковали доношења Устава из 1982. године, којим је прописано да Турска нема званичну државну религију, док је слобода вероисповести загарантована. Чланом 24 овог Устава се одређује да нико не може бити присиљен на учествовање у верским обредима, нити на изражавање својих верских уверења и мишљења. Истим чланом је прописано да држава има потпуну контролу над верским образовањем и да се религија и верска осећања ни под којим условом не могу користити за остваривање политичке и личне користи и утицаја.³⁴²

Државна институција у Турској која своје активности усмерава ка управљању и координацији верских питања у вези ислама је Дирекција за верска питања (The Presidency of Religious Affairs – Diyanet). Њен основни циљ је у директној вези са омогућавањем практиковања ислама, верског образовања и управљања верским институцијама, о чему ће више речи бити у наредним поглављима.

Поједини подаци показују да је у Турској муслиманска вероисповест заступљена код 99% становништва, од којих 78% следи ханафијску школу ислама.³⁴³ Упркос непостојању званичних статистичких података о верским мањинама у Турској, незваничне процене показују да је Турска претежно исламска земља у којој 99% укупног становништва чине Турци муслиманске вероисповести. Највећи број муслимана, који следе ханафијску правну школу, убрајају и највећи број сунита. Алевити чине 15-20% укупног становништва и највећу верску мањину у Турској.³⁴⁴ За Алевите се верује да су настали у Анадолији између 11. и 13. века. Поједини сматрају да је оснивач Алевита Хачи Бекташ (Hacı Bektaş), док други заговарају да је група основана након Бекташеве смрти, када је Ана Кандиничик (Anna Kandinchik) са својим учеником Абдал Мусом (Abdal Musa) крајем 12. века основала ову групу. Тако настају два реда Алевита, Бекташи и Кизилбаши. Док први прихватају сваког муслимана у чланство, други заговарају да се чланство добија искључиво рођењем. У наредном периоду, Кизилбаши су се посматрали као јеретици и атеисти од стране сунитског

³⁴¹ Чичак Chand Ружица, „Ислам, етичност и држава: Балкан“, *Миграцијске теме*, 15/1999, стр. 268.

³⁴² Türkiye cumhuriyeti anayasası, “Resmî Gazete“, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>, (21/02/2024), p.8.

³⁴³ Office of International Religious Freedom, “International Religious Freedom Report for 2021 United States Department of State“, 03.06.2022., <https://www.state.gov/reports/2021-report-on-international-religious-freedom/turkey/>, (21/02/2024), p. 3.

³⁴⁴ Abdulkader Yeler, “Shi’ism in Turkey“, Harvard divinity school, 22.10.2020., <https://rpl.hds.harvard.edu/faq/shi'ism-turkey>, (20/02/2024).

друштва. У циљу избегавања прогона, Кизилбаши су се повукли у неприступачне делове Анадолије. Поједини аутори покрећу питање оснивања нових политичких, друштвених и верских институција, праксе и традиције од стране Кизилбаша. Алевити као јединог наследника пророка Мухамеда прихватају Алију. Неретко, поједини Алевити поштују свето тројство у облику Алаха, Мухамеда и Алија, при чему истичу да је поменуто опречно од светог тројства у хришћанству. Није необично да се у Алевтиском поимању ислама сусреће схватање да су Али и Мухамед једна фигура, при чему је Мухамед пророк, а Али израз божанске светлости и послаников наследник. Алвити верују да су четири божанске књиге Тора, Псалам, Јеванђеље и Куран, при чему је Куран последња написана књига. Ритуално практиковање ислама Алевита се у значајној мери разликује од сунитског.³⁴⁵ Алевите у Турској треба разликовати од Алевита у Сирији, јер наизглед исте верске доктрине и праксе суштински су веома различите.³⁴⁶

На истраживаном простору Турске је присутан и мањи број присталица заједнице Џафари. Изван Турске, правац шиита Џафари се назива Дванаестоглави шиизам, познатији још као Имамија, услед веровања да је пророка Мухамеда наследило дванаест имама. Посматрајући шиизам глобално, ова група је најбројнија. У Турској су најбројнији у Истанбулу и у источном делу земље, док своје корене вуку из Азербејџана. Поједини подаци показују да их има између 1 и 3 милиона, док су обичајно најближи сунитским муслиманима.³⁴⁷ Суфизам је имао велики утицај на турски ислам и био је дуго присутан на овом простору.³⁴⁸ Суфијски редови Бекташа и Сафавида су заступљени у источној Турској.³⁴⁹

Поједини аутори истичу да корени исламистичког екстремизма у Турској сежу од 1980. године, као одговор на догађаје са Блиског истока. Многобројни догађаји су утицали на појаву и развој исламистичког екстремизма, међу којима предњаче успон исламистичких покрета у арапском и муслиманском свету, Исламска револуција у Ирану и побуна Курда у Турској током 1984. године. Покрети исламистичког екстремизма су током 1980. и 1990. били стационирани у унутрашњости државе.³⁵⁰ Историјски посматрано, исламистички екстремисти на простору Турске користе такфирску идеологију за оправдавање насиља над неистомишљеницима. У постојећој литератури се неретко среће и мишљење да је на простор Турске продор радикалних салафијских идеја дошао из правца Европе. Током 1980. године, некадашњи муфтија Џематин Каплан (Jemaletin Kaplan) је уживао политички азил у Немачкој као оснивач Савеза исламских заједница и друштава (Union of Islamic Communities and Societies). Каплан је имао за циљ оснивање сунитске исламистичке групе и успостављање теократије у Турској. Капланова организација током 1993. године мења назив у Федерална исламска држава Анадолија (Federated Islamic State of Anatolia). Након Капланове смрти наслеђује га син Метин, који током 1995. године постаје

³⁴⁵ Afzal Upal Muhammad, Carole Cusack, *Handbook of Islamic sects and movements*, Brill, Netherlands, 2021, pp. 291-295.

³⁴⁶ Ibid, p. 279.

³⁴⁷ Abdulkader Yeler, "Shi'ism in Turkey", op. cit.

³⁴⁸ Ibid.

³⁴⁹ Rabasa Angel, Stephen Larrabee, *The Rise of Political Islam in Turkey*, Rand, California, 2008, p. 13.

³⁵⁰ Steinberg Guido, "The Evolving Threat from Jihadist Terrorism in Turkey", *Análisis del Real Instituto Elcano*, 26/2009, p. 2.

самопроглашени калиф екстремистичке организације на чијем челу је био до 2004. године, након изручења Турској.³⁵¹

Данас, активности исламистичког екстремизма су у константном порасту.

Класификацију екстремистичких и терористичких организација у Турској је могуће извршити на основу њихових циљева. Ове организације успостављају основни принцип уме (*ummah*) уместо нације, односно милета (*millet*). Куран је њихов једини водич, којег се сви чланови морају придржавати и учинити га главним аспектом свакодневног живота. Према појединим подацима, ове организације су најдоминантније на истоку и југоистоку земље. Најпознатије су: Хезболах (*Hezbollah*), Организација исламске акције (*Islamic Action Organization-IHO*), Исламски фронт великих источних Хараката (*Islamic Front of the Great Eastern Harakats, IBDA-C*), Уједињење исламских заједница (*Unity of Islamic Communities, ICB*), Држава калифата (*Caliphate State, HD*), Анадолска федерална исламска држава (*Anatolian Federal Islamic State, AFID*), Армија Јерусалима-Тевхид Селам (*Kudus Ordusu – Jerusalem Army, Tewhid-Selam*), Кју Клукс Клан (*Ku Klux Klan*) и Исламски джихад (*Islamic Jihad*). Уколико је циљ независност од Турске, уочавају се Ирска републиканска армија (*Irish Republican Army- IRA*) и Радничка партија Курдистана (*Kurdish Worker Party- PKK*). Уколико је циљ освета за прошле догађаје, уочавају се јерменске организације попут *ASALA (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia)*, *JCAG (Justice Commandos of the Armenian Genocide)* и *ARA (Armenian Revolutionary Army)*. Поменуте организације своје следбенике најчешће регрутују у цамијама. Регрутација се састоји од три корака, односно предајна фаза (*Tablig*), фаза заједнице (*Cemaat*) и свети рат (*Jihad*).³⁵²

Турски званичници су сукоб у Републици Северној Македонији из 2001. године посматрали као потенцијалну забринутост за турску мањину на истраживаном простору. Истицали су да је турска мањина заглављена између албанских бораца и македонске војске. Томе доприноси што је неколико кућа и радњи у власништву Турака уништено и оскрнављено током маја исте године.³⁵³

Истовремено, успон верских покрета у Турској јача, међу којима исламистички екстремизам и фундаментализам заузимају значајно место. Исламистички фундаментализам, а узрочно и исламистички екстремизам су реална претња Турској.³⁵⁴ Данас се као реални извори радикалног ислама у Турској означавају Хезболах и Ал Каида. Упркос одбацавању Хезболаха као терористичке организације у јануару 2000. године након убиства његовог вође Хусеина Велиоглуа (*Huseina Velioglu*), ћелије које су повезане за Хезболахом остварују потенцијал извршења терористичких напада.³⁵⁵ Палестински огранак Муслиманског братства Хамас, чија повеља позива на уништење Израела је подржана од стране Турске. Током 2015. године, тадашњи министар спољних послова Турске подржава лидера Хамаса Калед Машала (*Khaled Mashaal*), који је протеран из Катара, нудећу му сигурно уточиште у Турској. Турска пружа

³⁵¹ Rabasa Angel, Stephen Larrabee, *The Rise of Political Islam in Turkey*, op. cit., p. 26.

³⁵² Caglar Ali, "Terrorism and Terror Organizations in Turkey: An Overall Evaluation", *Democracy and Global Security*, 2006, pp. 340-344.

³⁵³ Gangloff Sylvie, "The relations between Turkey and Macedonia: The incoherencies of a political partnership", *Turkish Review of Balkan Studies*, 6/2001, p. 23.

³⁵⁴ Delibas Kayhan, *The rise of political Islam in Turkey*, I.B. Tauris & Co, New York, 2015, p. 4.

³⁵⁵ Rabasa Angel, Stephen Larrabee, *The Rise of Political Islam in Turkey*, op. cit., p. 26.

подршку и другим терористичким организацијама, међу којима су Исламски покрет Источног Туркистана (ЕТИМ/ТИР), Ал Нусра, Ал Каида и огранке Ал Каиде.³⁵⁶

Поједини подаци показују да су неретко држављани Републике Северне Македоније ухапшени и процесуирани у прекоокеанским земљама због учешћа у активностима екстремистичких група и регрутовању њихових присталица. Средином јуна 2016. године у Турској је ухапшен Мухамед Зекири (*Muhammed Zekiri*) пореклом са Охрида, који је извршио терористички напад на контролном пункту у Анадолији по повратку из Сирије. Зекири се из Сирије враћао са још тројицом бораца.³⁵⁷

Поред Турске, највећи утицај унутар муслиманских заједница на истраживаном простору остварују Иран и Саудијска Арабија, које се могу означити као највећи заговорници продора вахабизма на простор Републике Северне Македоније и остатак западног дела Балканског полуострва. Највећи утицај све три земље остварују у области религије, образовања, политике и економије.³⁵⁸ Успостављањем краљевине Саудијске Арабије долази до промене значења вахабизма, чиме прераста у идеологију и политички програм који има за циљ стицање политичке и друштвене моћи. Да не треба занемарити утицај вахабизма, говоре историјска дешавања са простора Ирака, Либије, Палестине, Авганистана, европских земаља и земаља Балканског полуострва, међу којима је и Република Северна Македонија. Основни циљ продора вахабизма на простор Републике Северне Македоније и њеног региона је успостављање базе за вахабистичке акције по Европи.³⁵⁹

Успостављање вахабизма на истраживаном простору несумњиво води ка успостављању и ширењу постојећих и нових облика исламистичког екстремизма.

---

³⁵⁶ Lin Christina, "Turkey's Double Standard on Terrorism: Accuses BBC of supporting PKK, backs other groups from China, Russia and US", *ISPSW Strategy Series: Focus on Defense and International Security*, 370/2015, pp. 1-2.

³⁵⁷ Selimi Kaltrina, Filip Stojkovski, *Assessment of Macedonia's efforts in countering violent extremism, view from civil society*, Analytica, North Macedonia, 2016, p. 13.

³⁵⁸ Рмандић Бобан, „Вахабизам и његов продор на Балкан“, *Војно дело*, 2/2017, стр. 392.

³⁵⁹ Ibid, 393.

4.3.1. Релација исламистичког екстремизма Републике Северне Македоније са простором Турске

Попут раскршћа на путу Истока и Запада, Турска игра веома важну улогу у географском, културолошком, економском и социолошком посматрању света. На раскршћу које укључује Балканско полуострво и његов саставни део Републику Северну Македонију, однос ове две земље има стратешки значај у глобалним процесима. Исламистички екстремизам и тероризам као глобални феномени прете билатералном односу истраживаних простора.

Турска се као трансконтинентална земља простира у западној Азији на Анадолијском полуострву и у југоисточној Европи, делимично обухватајући Балканско полуострво. Директна географска граница са Републиком Северном Македонијом не постоји. Ипак Турска своје географске везе са Републиком Северном Македонијом остварује преко Бугарске, са којом се граничи на северозападу. Турска се на истоку граничи са Ираном, а на југоистоку са Ираком и Сиријом. Са многобројним муслиманским земљама Турска нема копнену границу, али је Средоземно море спаја са Либаном, Израелом, Појасом Газе, Египтом и Либијом.

Турска, као једна од најзначајнијих сила на Балканском полуострву представља важан део његовог геополитичког фактора. О снази и положају Турске на Балканском полуострву говоре величина њене територије, демографски фактор, економски потенцијали, војна моћ и политичко савезништво. На овим просторима, Турска се посматра као заштитница ислама уз перманентну тежњу да се као таква значајније инфилтрира на поједине просторе, пре свега на простор Србије, односно Косово и Метохију и Санџак, Републику Северну Македонију, Албанију и БиХ. Турска има аспирације ка зеленој трансверзали, односно политичком концепту продора ислама и покушају повратка на шири простор Балкана, Средњег Истока и Кавказа. Своја упоришта на западном делу Балканског полуострва проналази у „демографски експлозивним и просторно експанзивним енклавама раније исламизираних становништва“³⁶⁰. Својим геополитичким положајем, економским благостањем и одређеном независношћу, Турска је кроз историју покушавала да искористи своју позицију и оствари утицај на Балкану, посебно у подручјима на којима су доминантни Албанци.³⁶¹

Поједини аутори виде спровођење неоосманистичких циљева на простору Балкана и истраживаног простора кроз краткорочне и дугорочне циљеве Турске спољне политике, односно кроз формирање међународног права заштите националних мањина БиХ и Албаније. Слично наведеном, у региону Републике Северне Македоније, простор Србије, односно Косова и Метохије чини део централне области између бошњачке осе: БиХ – Република Србија (Санџак) и албанске осе: Република Северна Македонија –

³⁶⁰ Деспотовић Љубиша, „Геополитичка судбина Косова и Метохије- између евроатлантске окупације и пројекта Велике Албаније“, *op. cit.*, стр. 37.

³⁶¹ Lami Blendi, “Turkish Geoeconomics and Its Influence in Albania”, *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 1/2017, p. 89.

Албанија. Раздвајањем поменутих оса и губитком централних области, нарушава се турски утицај на истраживаном простору.³⁶²

Република Северна Македонија успоставља дипломатске односе са Турском током 1992 – 1994. године. Након успостављања дипломатских односа, Турска је била одмерена у својим активностима избегавајући да изазове било какве проблеме, при чему се држала подаље од било каквих активности које би могле бити окарактерисане као покушај повратка турске доминације на Балкану. Своје деловање на простору Републике Северне Македоније Турска остварује кроз међународне организације, избегавајући заостравање билатералних односа по политичким и стратешким питањима истраживаног простора.³⁶³

Резултат миграција македонског становништва на простор Турске води ка густој насељености запада земље. Имигранти најчешће бирају северозападну област Мармара, око 56.7% укупног становништва и област Егејског мора, око 21.3% укупног становништва. Градови који броје највише имиграната са истраживаног простора су Истанбул, Измир, Бурса, Сакарија, Кочаели, Баликешир, Чанакале и Маниса.³⁶⁴

Простор Турске у корелацији са простором Републике Северне Македоније се може посматрати као важно логистичко чвориште на путу исламистичких екстремиста ка Авганистану, Ирану, Ираку, Сирији и Пакистану. Транзициони пут³⁶⁵ најпре води до Истанбула, а затим до даљих циљаних одредишта.

Поделу албанског становништва на Балканском полуострву, Турска види као пут ка дезинтеграцији традиционалног османског наслеђа. Нестанак османског наслеђа води ка смањењу турског утицаја на истраживаним просторима, те се Турска оштро залаже за његово сузбијање. Турска остварује геополитички утицај кроз јачање геоекономије као кључног покретача спољне политике ка Албанији и другим територијама на којима Албанци чине значајан део укупног становништва³⁶⁶, међу којима је несумњиво Република Северна Македонија.

---

³⁶² Глишин Вања, Љубиша Деспотовић, „Геополитички и безбедносни аспекти Косовско-Метохијског чвора“, *op. cit.*, стр. 9.

³⁶³ Gangloff Sylvie, “The relations between Turkey and Macedonia: The incoherencies of a political partnership“, *op. cit.*, p. 26.

³⁶⁴ Sinan Gizem, Kaan Kapan, “Makedonya’dan Türkiye’ye yapılan göçlerin mekânsal analizi”, *1st Istanbul International Geography Congress Proceedings Book*, (eds. B. Gonencgil, T. A. Ertek, I. Akova ve E. Elbasi), p. 438.

³⁶⁵ Steinberg Guido, “The Evolving Threat from Jihadist Terrorism in Turkey” *op. cit.*, pp. 4-5.

³⁶⁶ Lami Blendi, “Turkish Geoeconomics and Its Influence in Albania”, *op. cit.*, p. 95.

4.3.2. Релација исламистичког екстремизма Републике Северне Македоније са становништвом Турске

Југословенски писац Иво Андрић је 1924. године дао историографску анализу за истраживани простор, која се бави утицајем друштвених и административних институција ислама, оличених у турској власти, на живот немуслиманског становништва. Андрић је истакао „У условима које је ислам наметао развијао се и духовни живот, не само оних који су га били прихватили, већ и свих осталих турских поданика, без обзира на то којој су вери припадали“³⁶⁷. Андрић даље наводи да су Турци на истраживаним просторима имали политичких и стратешких разлога за помагање албанске колонизације, која је била пропраћена исламизацијом, асимилацијом и насиљем над становништвом.³⁶⁸

За разлику од осталих балканских држава, простор Републике Северне Македоније кроз историју бележи константан раст досељавања муслиманског становништва са суседних територија. Као пример се може навести досељавање Албанаца из суседне Албаније и са простора Србије, односно Косова и Метохије после рата и између Отоманског и Аустроугарског царства током 1689. до 1690. године, и сеоба Турака и Помака из Бугарске током руско-турског рата од 1877. до 1878. године. Масовне миграције које су уследиле у наредном периоду воде ка одласку великог броја македонског становништва муслиманске вероисповести на простор Турске. Поједини подаци показују да је у поменутом периоду у турском граду Измиру било око 450.000 миграната из Републике Северне Македоније, док је у целој Турској тај број растао и до милион становника. Миграције ка Египту су биле узроковане потрагом за бољим радним и животним условима. Након распада СФРЈ модел миграционог тока остаје непромењен, док се почетком 21. века мења и у значајној мери смањује.³⁶⁹

Турци као етничка заједница живе у Републици Северној Македонији уз немали број других муслимана, који из историјских, религијских и других разлога посматрају Турску као сродну државу.³⁷⁰

На простору сусрета различитих религија, Балканско полуострво одликује појава културних и националних група, међу којима су Турци православне вероисповести, тзв. Гагаузи и Македонци муслиманске вероисповести, тзв. Торбеши.

Етничка група у Републици Северној Македонији под називом Торбеши представља заједницу Македонаца муслиманске вероисповести. Посматрајући ову етничку заједницу, могуће је одредити два правца њиховог идентитета, македонски језик и ислам. Македонци истичу језичку одредницу при опису Торбеша, док се Турци усмеравају на ислам као религијску одредницу, при чему занемарују језичку и културну

³⁶⁷ Пантелић Небојша, „Генеза албанског екстремизма и тероризма на Косову и Метохији“, *op. cit.*, стр. 103-104.

³⁶⁸ *Ibid.*

³⁶⁹ Maeva Mila, „The processes of labour mobility and emigration of Macedonian Muslims (Torbeshes) to central and western European countries“, *Balkan migration culture: historical and contemporary cases from Bulgarian and FYROM*, (ed. Petko Hristov), pp. 6-10.

³⁷⁰ Чичак Chand Ружица, „Ислам, етичност и држава: Балкан“, *op. cit.*, стр. 265.

димензију. Торбеши своје афинитете усмеравају ка Турцима, те се тако и дефинишу. Њихова заступљеност обухвата западне и јужне делове Републике Северне Македоније, као и његов регион, Србију у подручје Косова и Метохије и Албанију, али и Грчку и Турску. Западни део Републике Северне Македоније где су заступљени Торбеши обухвата град Дебар са околином, Кичево и границу са Албанијом, Маврово. Торбеши чине 80% укупног становништва у овом подручју. Торбеши су заступљени и у пограничним регионима Републике Северне Македоније са Албанијом, Ростуше и Центар Жупа. Мања заступљеност Торбеша је присутна у македонским градовима Скопље, Струга, Кичево, Јеловјане, Струга, Берово, Урвич и Количани.³⁷¹ Етимолошко значење њиховог имена потиче од турске речи у значењу *торба*. Постоје тумачења да су Торбеши последњи потомци македонских богумила, који су прешли на ислам.³⁷²

Поједини подаци показују да су Торбеши древни Словени, који су током османске владавине насилно преобраћени у ислам. Данас, потврђивању ових података доприносе цркве и џамије, које се заједно налазе у појединим селима у Македонији. Према турском гледишту, Торбеши воде порекло од турских муслиманских племена, који су насељавали регион пре владавине османског царства. Неретко, балкански муслимани се повезују са Турцима Куманима, Кипчацима и Печенезима, који воде порекло из централне Азије, али су временом постали словенизовани Торбеши. Торбеши имају изграђен национални идентитет заснован на вери и као такав представља врсту национализма заснованог на религији. Њихов осећај за национални идентитет је дубоко укорееен у исламу. Политизација питања идентитета Торбеша води ка три различите стратегије одређивања њиховог идентитета. Прва, одређивање идентитета које за циљ има спајање са већом муслиманском групом која има институционално признање идентитета. Поједини Торбеши теже изјашњавању као Турци или Албанци. Напори Републике Северне Македоније су усмерени ка превенцији и спречавању њиховог повезивања. Друга, изјашњавање Торбеша као македонски Муслимани, чиме се даје предност припадности македонској већини. Република Северна Македонија подржава њихову асимилацију, упркос њиховом етничком изјашњавању као Турци. Трећа, тежи успостављању и признавању јединственог идентитета Торбеша.³⁷³

Попис становништва из 1991. године показује да у Републици Северној Македонији живи 4,7% Турака, односно 97.416 становника. Истовремено, Турци чине другу по величини групу муслимана у Републици Северној Македонији. Кроз историју, на простору бивше Југославије Турци и Албанци су имали образовну и културну аутономију.³⁷⁴

Статистички подаци пописа становништва у Републици Северној Македонији показују да су Турци током 1991. године чинили 3,8% укупног становништва, односно 77.080 становника, док је током пописа из 1994. године утврђено 4% Турака од укупног становништва, односно 77.252 становника. Истим пописима, током 1991. године Торбеши се изјашњавају као Македонски муслимани и пописано је 1.5% укупног становништва, односно 31.356 становника. Током пописа 1994. године, пописано је

³⁷¹ Dikici Ali, "The Torbeshes of Macedonia: Religious and National Identity Questions of Macedonian-Speaking Muslims", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 1/2008, p. 28.

³⁷² Ibid, pp. 29-30.

³⁷³ Ibid, pp. 30-36.

³⁷⁴ Чичак Chand Ружица, „Ислам, етичност и држава: Балкан“, op. cit., стр. 281-282.

0,8% Торбеша у укупном становништву, односно 15.315 становника.³⁷⁵ Попис становништва из 2001. године показује да су Турци чинили 4% резидентног и 4,78% нерезидентног становништва. Подаци о националној припадности показују да је пописом из 2001. године у Републици Северној Македонији утврђено 3,86% Турака. Исти попис показује да је турски језик у време спровођења пописа заступљен у 3,41%.³⁷⁶

Током сукоба 2001. године, Торбеша се нису званично изјашњавали, нити показивали солидарност и пристрасност било којој страни. Ипак, последице које је са собом носио поменути сукоб Торбеша су итекако осетили. Торбеша су се нашли на прекретници две сукобљене стране, албанских националиста, који нису прихватили Торбеша, јер говоре македонским језиком и македонских националиста са друге стране, који су се супротстављали било којој исламској групи. Чарши џамија у Прилепу је запаљена током сукоба 2001. године и тиме је онемогућен приступ Торбеша и Турцима из овог округа. Поред џамија, уништено је и неколико кућа и радњи Торбеша у Битољу.³⁷⁷

Продор елемената албанског и турског национализма у заједницу Торбеша утиче на одређивање њиховог идентитета. Уколико дође до погоршања безбедносне ситуације у Републици Северној Македонији и њеном региону, Торбеша ће бити принуђени да се одрекну делимично или у целости свог идентитета и тако се приклоне једној или другој страни.

Македонци исламске вероисповести, који живе у Турској се називају Нашинци (*Nashins*). Историјски посматрано, дијаспора Нашинаца је настала услед бројних кризних периода, ратова и протеривања са територије етничке Републике Северне Македоније током 19. и почетком 20. века. Разлози за миграције су имале економске и политичке основе. Нашинци су највише заступљени у Истанбулу, Измиру и Бурси, док се као мањина налазе у општинама Акисар и Маниса.³⁷⁸

На истраживаном простору постоје политичке партије које заступају и теже правима етничких Турака. Једна од њих је Демократска партија Турака са седиштем у Скопљу. Њене активности су усмерене на очувању секуларне државе и равноправности.

Корелација истраживаних простора у области исламистичког екстремизма се остварује кроз одлазак становништва на страна ратишта, што међу Македонцима није непознаница. Поједини подаци показују да је одлазак на страна ратишта међу македонским становништвом присутан већ неколико деценија, међу којима предњаче одласци на страна ратишта Авганистана, Пакистана и Сирије, док се простор Турске користи као транзиционо подручје. Током 2013. године македонске власти објављују да је држављанин Републике Северне Македоније убијен на страном ратишту у Сирији током борбе огранка Ал Каиде, Џабат ал Нусре (*Jabhat al-Nusra*) за насилне

³⁷⁵ Dikici Ali, "The Torbeshes of Macedonia: Religious and National Identity Questions of Macedonian-Speaking Muslims", op. cit., pp. 33-34.

³⁷⁶ Државен завод за статистика Република Северна Македонија, „Вкупното резидентно население на Република Северна Македонија изнесува 1 836 713 жители“, op. cit.

³⁷⁷ Dikici Ali, "The Torbeshes of Macedonia: Religious and National Identity Questions of Macedonian-Speaking Muslims", op. cit., p. 36.

³⁷⁸ Svetieva Aneta, "On the migration of the Balkan Muslims and of the 'Nashinci-the Torbesh, Pomaks and other (Turks) in Turkey", *Ethno Anthro Zoom*, 6/2009, p. 39.

екстремистичке циљеве. Током 2014. године становништво Републике Северне Македоније се суочава са пропагандним снимком ИСИС-а у коме се група бораца одриче Македонског националног и етничког идентитета.³⁷⁹

---

³⁷⁹ Selimi Kaltrina, Filip Stojkovski, *Assessment of Macedonia's efforts in countering violent extremism, view from civil society*, op. cit., pp. 11-12.

4.3.3. Институционализација исламске заједнице у Турској

Председништво за верска питања (*Directorate of Religious Affairs*) у Турској своје корене вуче од Османског царства и највишег верског ауторитета у то време под именом *Şeyhülislâm*. До оснивања Председништва за верска питања долази 1923. године, а као његов основни циљ се поставља руковођење пословима у вези вере и богослужења у исламу. Први акт Председништва за верска питања се доноси средином 1935. године под називом Закон о организацији и мисијама Управе за верске послове (*The Act on Organization and Missions of the Directorate of Religious Affairs*). Други важан акт Председништва за верска питања у форми Устава се доноси 1961. године, којим се Председништво за верска питања одређује као уставна институција. Уставом из 1982. године се одређује да је Председништво за верска питања задужено за сва верска питања у складу са принципом секуларизма, избегавајући политичке ставове и усвајање циљева солидарности и интеграције нације. Организација Председништва за верска питања је непромењена од 1965. године. Његова основна начела су временом мењана и допуњавана, али суштински су усмерена ка обављању послова из области моралних принципа, послова који се односе на веру и богослужење, као и информисање друштва о вери и управљању џамијама како у Турској, тако и широм света.³⁸⁰

Председништво за верска питања је у ранијем периоду показивало склоности ка непријатељским ставовима о алевитским и шиитским грађанима. Покушаји ка неутралисању поменутих ставова су спроведени 1963. године идејом за доношење Закона којим би се основало Председништво верских секти. Ипак, предлог је одбијен уз оправдање да би се на тај начин приступило званичном раздвајању унутар религије. Касније, поједини подаци показују да Председништво за верска питања заговара став по коме не постоје верске разлике међу Алевитима и Сунитима, при чему истиче став да ни Алевити, ни Сунити нису подложни дискриминацији. Грађење џамија у алевитским насељима води ка промоцији сунитског веровања у друштву, што се може окарактерисати као пасиван притисак и негирање различитости.³⁸¹ Поменуто може водити ка радикализацији и интезивирању исламистичко екстремистичких активности на истраживаним просторима.

Најважнији орган Председништва за верска питања је Одбор за верска питања (*High Board of Religious Affairs*), који је основан 1924. године, док данашњи назив носи од 1965. године. Представља највиши одлучујући и саветодавни орган Председништва за верска питања, а активности су усмерене на доношење одлука о верским питањима, изношење ставова о вери, спровођење и контролисање истраживања о верским питањима, оснивање истраживачке групе за верска питања, испитивање и оцењивање различитих верских коментара исламских кругова, верских удружења, верско културних група у земљи и иностранству, организовање научних скупова и конференција о верским питањима, праћење верских и научних активности у вези ислама, публикација и верске пропаганде у земљи и иностранству, спровођење прегледа и контроле медијских и штампаних аудио и видео записа у вези ислама, доносећи одлуку да ли ће бити штампана и/или објављена, обављање послове

³⁸⁰ Т.С. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, “Kurumsal Tarihçe“, 28.05.2013., <https://www.diyanet.gov.tr/en-US/Institutional/Detail/1/establishment-and-a-brief-history>, (03/03/2024).

³⁸¹ Gözaydın Istar, “Diyanet and Politics”, *The Muslim World*, 2-3/2008, pp. 223-224.

организовања Верског савета и изражавање ставова о другим питањима у вези ислама. Одбор за верска питања организује и бројне радионице, међу којима посебну пажњу од значаја за истраживану тему заузима *ислам и насиље*.³⁸²

Председништво за верска питања остварује утицај у Републици Северној Македонији и њеном региону од 1990. године. Почетак активности се спровео кроз пружање финансијске и друге помоћи, а затим и кроз обуку имама. Активности Председништва су обновљене 2002. године, након све бољих односа између верских организација и владајуће турске АКП (*The Justice and Development Party*). Председништво за верска питања је наставило са остваривањем утицаја на балканском полуострву кроз сарадњу са многобројним институцијама, међу којима предњачи Турска агенција за сарадњу и координацију (*Turkish Cooperation and Coordination Agency-TIKA*).³⁸³

О узајамним везама Исламске заједнице Републике Северне Македоније и Председништва за верска питања у Турској говоре многобројне међусобне акције, које су предузете у циљу унапређења сарадње и билатералне посете званичника исламских институција. Председник Председништва за верска питања Али Ербас (*Ali Erbaş*) је посетио Републику Северну Македонију током 2021. године и обишао Факултет исламских наука и Иса – бегову џамију у Скопљу. Неколико дана касније, Али Ербас је посетио место у Скопљу, на коме је планирана изградња џамије под директном финансијском подршком Турске. Након посете Скопљу, уследила је посета Гостивару и тамошњој канцеларији муфтије. Том приликом, Али Ербас је обавио молебан у Сахат џамији. Он је приликом посете истакао да не постоје разлике између Скопља и Истанбула и да постоји велико јединство међу заједницама.³⁸⁴ Касније, током 2023. године уследила је званична посета председника Исламске заједнице Републике Северне Македоније Хафиз Сакир Ефенти Фетахуа (*Hafiz Şakir Efendi Fetahu*) председнику Председништва за верска питања Али Ербасу, приликом које је разматрано обнављање џамије Хаџи Махмут Беу (*Hadži Mahmut Bey*) у Битољу, за чију рестаурацију је задужен Генерални директорат Председништва за верска питања.³⁸⁵ Приликом истог сусрета истакнуто је да Исламска заједница Републике Северне Македоније и Председништво за верска питања остварују дугогодишњу сарадњу. Председник Исламске заједнице Републике Северне Македоније се осврнуо на катастрофу коју су проузроковали земљотреси у Турској, истичући да се нада да ће кроз катастрофу проћи заједно као „нација и сви муслимани“.³⁸⁶

Поједини статистички подаци показују да од 2014. године око 50% мушкараца присуствује заједничкој молитви коју организује Председништво за верска питања. Оправдано је поставити питање за даља истраживања, да ли Председништво за верска

³⁸² T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, “High Board of Religious Affairs“, [01.01.2014., https://www.diyanet.gov.tr/en-US/Organization/Detail/10/high-board-of-religious-affairs](https://www.diyanet.gov.tr/en-US/Organization/Detail/10/high-board-of-religious-affairs), (02/03/2024).

³⁸³ Erdi Öztürk Ahmet, Bahar Baser, “The transnational politics of religion: Turkey's Diyanet, Islamic communities and beyond“, *Turkish Studies*, 5/2022 p. 9.

³⁸⁴ Diyanet işleri başkanlığı, “Erbaş, the President of Religious Affairs, meets with the people of Gostivar“, 18.06.2021., <https://www.diyanet.gov.tr/en-us/Content/PrintDetail/32483>, (02/03/2023).

³⁸⁵ Republic of Turkey Ministry of Culture and tourism, “The President of the Islamic Union of the Republic of Northern Macedonia and the accompanying delegation visited our director general Mr. Sinan Aksu“, 20.03.2023., <https://www.vgm.gov.tr/news/the-president-of-the-islamic-union-of-the-republic-of-northern>, (02/03/2024).

³⁸⁶ Diyanet işleri başkanlığı, “The President of Religious Affairs Erbaş receives the President of North Macedonia Islamic Union Fetahu“, 22.03.2023., <https://diyanet.gov.tr/en-US/Content/PrintDetail/35304>, (02/03/2024).

питања може искористити утицај молитви за одређену врсту пропаганди. Наведеном теже тврдње да је Председништво за верска питања у последњој деценији својим наративима подстицало вернике на жртвовање својих живота за нацију, државу, веру и Алаха.³⁸⁷

Званични подаци о учешћу Председништва за верска питања у повећању радикализације и учешћу у исламистичко екстремистичким активностима не постоје. Ипак, потребно је извршити детаљнију анализу у којој мери ставови Председништва за верска питања утичу на радикализацију појединаца и њихово подстицање на милитаризацију, джихадизам и стварање глобалне муслиманске заједнице.

---

³⁸⁷ Yilmaz Ihsan, Omer Erturk, “Pro-Violence Sermons of a Secular State: Turkey’s Diyanet on Islamist Militarism, Jihadism and Glorification of Martyrdom”, *Religions*, 12/2021, p. 3.

4.3.4. Финансирање исламистичког екстремизма у Турској

Финансирање исламистичко екстремистичких и терористичких активности у Турској врши неколико невладиних организација које су део мреже Муслиманског братства. Оне су:

- Удружење независних индустријалаца и привредника (*Independent Industrialists and Businessmen Association-MÜSİAD*);
- Фондација за хуманитарну помоћ (*Humanitarian Aid Foundation-IHH*);
- Удружење за људска права и солидарност (*İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği-MAZLUMDER*);
- Удружење Хикмет за науку и пријатељство (*Hikmet Bilim Dostluk ve Yardımlaşma Derneği-HIKMET*);
- Фондација турских хуманитарних организација (*Türkiye Gönüllü Teşekkülleri Vakfı-TGTV*);
- Савез невладиних организација исламског света (*The Union of NGOs of the Islamic World-UNIW*);
- Турско палестинска заговорачка група (*Filistin Dayanışma Derneği-FIDDER*).³⁸⁸

Удружење независних индустријалаца и привредника оснивају религиозни привредници 1990. године као алтернативу Турском индустријском и пословном удружењу (*Turkish Industry and Business Association-TUSIAD*). Удружење независних индустријалаца и привредника формира своју филозофију по угледу на исламску критику капитализма са тежњом на успостављању система заснованог на исламу. Турчин сиријског порекла Гази Мисирли (*Gazi Misirli*) се придружио организацији током 1998. године, чије активности су у наредном периоду водиле ка блиским везама организације Блиског истока. Мисирли је повереник Европског фонда, која је огранак Федерације исламских организација у Европи (*Federation of Islamic Organizations in Europe-FIOE*). Кроз Европски фонд, Мисирли је учествовао у финансирању пројеката Федерације исламских организација у Европи.

Фондацију за хуманитарну помоћ оснива група појединаца током актуелних дешавања на Балкану 1995. године. Везе Фондације за хуманитарну помоћ и Муслиманског братства су откривене током 1998. године, након откривања веза Фондације за хуманитарну помоћ и студентске организације Муслиманског братства, али и са некадашњом исламистичком странком Рефах (*Welfare Party*). Фондација за хуманитарну помоћ своје деловање проширује на глобалне зоне катастрофа током 2002. године, подстиче антизападно расположење током сукоба у Ираку 2003. године и учествује у организацији протеста у Гази 2004. године. Мисирли је члан Удружења за људска права и солидарност. Фондација за хуманитарну помоћ је члан Уније добра, а поједини подаци показују да су њени финансијери религиозни бизнисмени. Од почетка 2008. године, Фондација за хуманитарну помоћ остварује контакт са Хамасом. У пролеће 2008. године, Фондација за хуманитарну помоћ спонзорише Ноћ солидарности са Палестином. Током рата у Гази 2009. године, лидер Фондације за хуманитарну

³⁸⁸ Merley Steven, *Turkey, the global muslim brotherhood and the Gaza flotilla*, Jerusalem Center for Public Affairs, Israel, 2011, pp. 15-16.

помоћ Булент Јилдирим (*Bulent Yildirim*) се састао са лидером Хамаса Каледом Машал (*Khaled Mashaal*) у Дамаску. Исте године, Фондација за хуманитарну помоћ пружа финансијску помоћ Хамасовим хуманитарним организацијама у износу од неколико десетина хиљада долара.³⁸⁹

Удружење за људска права и солидарност се оснива као алтернатива постојећим организацијама за људска права током 1991. године. Огранци организације су распрострањени широм Турске, а поједини подаци показују да је Удружење за људска права и солидарност повезано са Хамасом, односно Муслиманском мрежом у Ирану и са Џамат е Ислами (*Jamaat-e-Islami*) у Пакистану. До политизације Удружења долази током рата у Ираку и спровођења антиамеричких демонстрација. Заједничке активности са Фондацијом за хуманитарну помоћ остварује током 2004. године услед протеста против НАТО самита. Од 2005. године, Удружење за људска права и солидарност своје активности усмерава ка антиизраелској идеологији. У 2006. године се за лидера Удружења за људска права и солидарност поставља Ахмет Унсал (*Ahmet Unsal*), некадашњи инжењер *Lockheed* и члан одбора групе за људска права *Amnesty International*. Унсал је некадашњи члан парламента АКП (*Justice and Development Party*) у мандату од 2002. до 2007. године и представник Турске у парламентарној скупштини НАТО. Унсал је био члан Одбора Фондације за хуманитарну помоћ.

Удружење Хикмет за науку и пријатељство је основано 2003. године и члан је Федерације исламских организација у Европи.

Фондација турских хуманитарних организација је основана 1994. године. Седиште Фондације турских хуманитарних организација је у Истанбулу, а основни циљ је усмерен ка координацији исламистичких невладиних организација на глобалном нивоу. Део је турске мреже Муслиманског братства и представља кровну организацију одржавања веза међу муслиманским невладиним организацијама у Турској. Фондација турских хуманитарних организација остварује сарадњу са другим организацијама Муслиманског братства, укључујући Удружење независних индустријалаца и привредника, Фондацију за хуманитарну помоћ и Турско палестинску заговарачку групу. Од 2006. године Фондација турских хуманитарних организација усмерава своје активности ка антиизраелској идеологији. Током 2007. године, Фондација турских хуманитарних организација остварује бројне контакте са Хамасом и његовом Владом у Гази, уз подршку Савеза невладиних организација исламског света. Лидер Хамаса, Исмаил Ханије (*Ismail Haniyeh*) је изразио захвалност турском народу за подршку Палестини, истог дана када је АКП победила на изборима у јуну 2007. године.

Савез невладиних организација исламског света оснива Фондација турских хуманитарних организација током 2005. године у циљу координације исламских невладиних организација на глобалном нивоу. Савез невладиних организација исламског света укључује многобројне организације, које су повезане са Муслиманским братством, међу којима предњаче Светска скупштина муслиманске омладине (*The World Assembly of Muslim Youth-WAMI*), Међународна исламска организација за помоћ (*The International Islamic Organization for aid-IIRO*) и Муслиманско братство Бахрејна, Алжира и Израела. Савез невладиних организација исламског света је блиско повезан са Удружењем независних индустријалаца и

---

³⁸⁹ Ibid, pp. 19-20.

привредника, Фондацијом за хуманитарну помоћ, Удружењем Хикмет за науку и пријатељство и Турско палестинском заговарачком групом.³⁹⁰

Финансирање исламистичког екстремизма у Турској има подршку Савеза невладиних организација исламског света.

Турско-палестинска заговарачка група означава себе као групу Турских држављана палестинског порекла, који заговарају право на слободан и достојанствен живот и повратак у Палестину. Турско палестинска заговарачка група чини део турске мреже Муслиманског братства. У августу 2007. године, Турско палестинска заговарачка група одржава Трећи конгрес Уније добра у Истанбулу, приликом које њен председник Тасин Мисирли (*Tahsin Misirli*) и лидер Фондације за хуманитарну помоћ Булент Јилдирим упућују јавну подршку Палестини.

Унија добра (*The Union of Good*) је део турске мреже Муслиманског братства и представља кровну организацију многобројних исламских хуманитарних организација. Унија добра прикупља финансијска средства за Хамас. У своје чланство, поред многобројних организација укључује и Фондацију за хуманитарну помоћ, са којом током 2006. године учествује у неколико заједничких акција.

Међународна исламска организација за помоћ (*The International Islamic Relief Organization*) делује на простору Турске. Поједини подаци показују да је поменута организација у блиским везама са екстремистичко исламистичким покретима и терористичком групом Хамас. Промовише екстремизам и наративе њених следбеника, који подстичу на мржњу против неистомишљеника.³⁹¹

Донирањем средстава на територији Турске, под плаштом хуманитарне помоћи, много може допринети у развијању и учвршћивању радикалних активности.

Турска мрежа Муслиманског братства је у директној вези са мрежом која делује на Балкану, а неминовно и на његовој саставној територији Републици Северној Македонији. Циљ активности на истраживаном простору је усмерен ка координацији и регрутацији становништва за одлазак на страна ратишта у Ирак и Сирију. Регион Републике Северне Македоније је био седиште неколико организација које су повезане са турском мрежом Муслиманског братства. На њеној територији је основано неколико организација као производ активности Муслиманског братства, међу којима предњаче Културно хуманитарна организација Мархамат (*Cultural Humanitarian Organization Marhamat – CHOM*), Образовно културна фондација Визиони (*Vizioni Educational and Cultural Association*) и Културно хуманитарна организација Енсар (*Ensar Cultural Humanitarian Organization*). Оснивање поменутих организација је присутно и у региону Републике Северне Македоније, те тако у Албанији делује Фондација АЛСАР (*Alternative of Future Foundation*), која оснива Удружење Ардхмериа (*Ardhmeria*) за културу. У Републици Србији делује Удружење Дитуриа као културно хуманитарно удружење (*Dituria Cultural and Humanitarian Association*), док у саставном делу њене

³⁹⁰ Ibid, pp. 15-16.

³⁹¹ Westrop Sam, "Islamic Relief: Charity, Extremism & Terror", Middle East Forum, 20.06.2018., <https://www.meforum.org/7403/islamic-relief-charity-extremism-terror>, (02/03/2024).

територије, односно Косову и Метохији делује Удружење АКЕА за културу, образовање и науку (*AKEA Association for Culture, Education and Learning*).³⁹²

Турске хуманитарне организације на простору Републике Северне Македоније најчешће делују под панданом унапређења социјализације и урбанизације кроз изградњу џамија, медреса и различитих културних центара и друштвених комплекса. Најпознатије турске џамије на истраживаном простору су Мустаф-пашина џамија, Султан-Муратова џамија и Исак-бегова џамија. Најпознатији турски образовни центри на истраживаном простору су школа *Охри Заде* и *Ага школа*.³⁹³ Образовне институције за које постоје подаци да су подршка невладиним организацијама мреже Фатулаха Гулена су смештене широм Републике Северне Македоније. У Гостивару, Струги, Бутелу, Струмици и Тетову постоје приватне основне и средње школе Јахја Кемал (*Yahya Kemal*) и колеџ у Скопљу. Туристичка агенција за коју постоје подаци да је повезана са мрежом Фатулаха Гулена је смештена у Старој чаршији у Скопљу и носи назив Басак турс. Транспортна компанија за коју постоје подаци да је повезана са мрежом Фатулаха Гулена носи назив Рејнбоу (*Rainbow*).³⁹⁴ Невладина организација Ел Јила (*El Yila*) представља главну везу исламских земаља и Републике Северне Македоније. Своје активности базира на регрутовању и транспорту терориста ка југу Србије и њеној покрајини Косову и Метохији.³⁹⁵

Најпознатије хуманитарне организације које делују уз турску подршку на простору Републике Северне Македоније су Мили Гурус (*Milli Görüş*) и Сулејманис (*Süleymanlis*). На истраживаном простору делују са јасно дефинисаном организационом структуром, укључујући различита удружења и фондације. У свом деловању остварују сарадњу са националним и међународним организацијама истог типа. Главну стратегију деловања остварују кроз џамију, преко које се остварује утицај на вернике и посетиоце. Поједини аутори истичу да се у оквиру поменутих организација окупљају муслимани инспирисани идејама Фатулаха Гулена и да је суштина покрета у самосталном образовању. Представници организација су најчешће формирани кроз покрете као абис, што би преведено са турског представљало *старијег брата* и аблас, што би преведено са турског представљало *старију сестру*. На челу организација се налазе ментори, који представљају вођу или водича у активностима организација. Ауторитет се стиче положајем у покрету, целокупној мрежи организација и познавању важних списа. Најчешће не постоји видљива веза међу покретима на локалном нивоу, али се њихова повезаност заснива на свакодневној интеракцији и консултацији кроз иницијативе на националном и међународном нивоу. Структура организација подсећа на традиционални суфијски покрет, најчешће због самодисциплине и посвећености. Образовни центри најчешће представљају централно место организација, али формално не припадају њиховој структури.³⁹⁶

³⁹² Michaletos Ioannis, "Muslim Brotherhood network in Balkans through Istanbul", Radical Islam Monitor in Southeast Europe, 10.08.2013., RIMSE, <https://www.rimse.gr/2013/08/muslim-brotherhood-network-in-balkans.html?m=1>, (01/03/2024).

³⁹³ Orçun Özgün Tefik, Onur Koçak, *Turkey-Macedonia Relations from Cultural and Historical Perspective*, Eurasian Economists Association, Macedonia, 2014, p. 3.

³⁹⁴ Лончар Мирела, „Утицај ислама на политичку ситуацију у Републици Македонији“, *Култура полиса*, 37/2018, стр. 88-89.

³⁹⁵ Влада Републике Србије, „Албански тероризам и организовани криминал на Косову и Метохији“, ор. cit., стр. 43.

³⁹⁶ Sunier Thijl, Nico Landman, *Transnational Turkish Islam*, Palgrave Macmillan, New York, 2015, pp. 89-90.

Утицај Турске на простору Републике Северне Македоније се остварује и кроз друге организације, међу којима је најпознатија Хизмет, односно организација ФЕТО (*Fethullah Terrorist Organization – FETO*). Најчешћи разлози за искоришћавање простора Републике Северне Македоније долазе из потребе за транзицијом својих присталица. У циљу одговарања турском утицају, медијска организација која је основана у Републици Северној Македонији носи назив Заман. Заман, са основним седиштем у Франкфурту, остварује утицај на простору Републике Северне Македоније у Скопљу.³⁹⁷

Влада Турске је 2016. године оптужила Фатулаха Гулена за покушај државног удара у Турској. У истом периоду, Турска захтева од Републике Северне Македоније и њених суседа Србије, БиХ и Албаније да предузму све активности у сузбијању даљих активности и неутралисању Гуленовог покрета. Недуго затим, Република Северна Македонија приступа реализацији захтева Турске.³⁹⁸

Касније, током 2019. године Турска захтева од Републике Северне Македоније изручење 15 особа турској власти, због повезаности са покретом Хизмет и његовим вођом Фатулах Гуленом. Државни органи Републике Северне Македоније су објавили да се ради о оптужбама за тероризам и да је међу траженима присутно неколико руководилаца образовних институција, представника медија на турском језику и невладиних организација, које делују на територији Републике Северне Македоније. Турска истовремено указује да на простору Републике Северне Македоније егзистирају Гуленове присталице и делује организација Фето.

У региону Републике Северне Македоније, у Републици Србији и њеном саставном делу Косова и Метохије је током 2018. године ухапшено шест турских држављана, који су непосредно изручени Турској. Међу ухапшенима су били радници школе Мехмет Акиф³⁹⁹, за коју се верује да је повезана са Гуленовим покретом Хизмет.

Циљ многобројних организација које делују на простору Турске и последично на простору Републике Северне Македоније под панданом хуманитарних невладиних организација је усмерен на подстицање исламистичко екстремистичких, радикалних и терористичких активности. Њихове даље активности је тешко предвидети, услед недостатака адекватних анализа и доступности података. Ипак, услед све већег пораста исламистичко екстремистичких активности и њихових нових облика, неминовно је све присутније деловање поменутих организација на истраживаним просторима.

---

³⁹⁷ Лончар Мирела, „Утицај ислама на политичку ситуацију у Републици Македонији“, оп.цит.

³⁹⁸ Erdi Öztürk Ahmet, Bahar Baser, “The transnational politics of religion: Turkey's Diyanet, Islamic communities and beyond”, оп. cit., р. 9.

³⁹⁹ Кузмановски Благоја, „Северна Македонија испоручује гуленисте Турској“, Радио слободна Европа, 11.04.2019., <https://www.slobodnaevropa.org/a/29874760.html>, (21/02/2024).

5. Фактори радикализације који воде ка исламистичком екстремизму

5.1. Такфирска идеологија у Републици Северној Македонији

Такфирска идеологија на истраживаном простору је заступљена од 1999. године до данас. Почетком 2000. године неколико имама из Албаније, Републике Северне Македоније и Србије, односно њеног саставног дела Косова и Метохије, започињу идеолошке поделе и удаљавање од заједничких фундаменталних питања. Повећани интензитет у учењу и ширењу поменуте идеологије на истраживаном простору и његовом региону се појављује неколико година касније, током 2005. године. Скопски имама који су студирали на Блиском истоку, посебно Египту, подлежу такфирској идеологији и по повратку шире своја учења у Републици Северној Македонији. Идеолошке поделе у домену такфиризма на истраживаном простору достижу свој максимум 2003. године теолошким расправама између имама, које започињу питањима да ли ислам дозвољава гласање на званичним државним изборима. Идеолошки темељи и учења, које је постављао и заступао скопски имам Шукри Алија су били у супротности са остваривањем учешћа на изборима. Они који би се одважили и приступили гласању означавани су као кафари, односно неверници. Идеолошке темеље и учења, које је постављао и заступао скопски имам Бекир Халими дозвољава учешће на изборима, уз подстицање као резултат политичких опција утемељених Охридским споразумом из 2001. године.⁴⁰⁰

За ширење такфирске идеологије на истраживаном простору је најзаслужнији скопски имам Шукри Алија, који је током 1990. године отишао у Сирију како би студирао, а касније је своје студирање наставио у Медини, у Саудијског Арабији где је касније удаљен са студија због својих радикалних такфирских ставова. Своје место проналази у Египту, где ојачава своју радикалну такфирску идеологију. Током 2000их долази у Републику Северну Македонију и проповеда своју идеологију бројним имамима широм Скопља. У истом периоду, Шукри Алија инсистира на насилним идеолошким променама у Македонској исламској заједници. До ескалације његових ставова долази 2004. године, када је употребом оружја ушао у канцеларије Исламске верске заједнице у Републици Северној Македонији. Све оптужбе које су му стављане на терет условљавају његов одлазак у регион Републике Северне Македоније, односно Србију и њено подручје Косово и Метохију. Након одласка у Србију, Шукри Алија је остваривање свог утицаја у Републици Северној Македонији наставио кроз бројну базу подршке која се састојала од неколико ученика и следбеника, који су наставили проповедање ставова насилних дихадистичких покрета. Најбројнији су били у Скопљу, али и распрострањени широм Републике Северне Македоније. Један од најближих ученика и повереника Шукри Алије био је Реџеп Меммиши, који је своју идеологију проповедао у Јашар пашиној џамији у Скопљу. Почетком 2011. године Реџеп Меммиши

---

⁴⁰⁰ Shpend Kursani, *Report inquiring into the causes and consequences of Kosovo citizens' involvement as foreign fighters in Syria and Iraq*, op. cit. p. 51.

пропеда цитат о цихаду духовног вође ИСИЛ-а, Ал Каиде и свих такфира албанског говорног подручја.⁴⁰¹

Реџеп Мемши је студирао у Медини 2000. године, али је своје студирање прекинуо због истих ставова као Шукри Алија. Један од налогодаваца да се Реџеп Мемши избаци са Универзитета у Медини, био је албански имам из Куманова, који је радио за Министарство просвете Саудијске Арабије. Република Северна Македонија представља важно подручје развоја такфирске идеологије и ширења исламистичко екстремистичке идеологије за простор Балканског полуострва. Канали ширења поменутих идеологија из Скопља ка региону Републике Северне Македоније омогућавају дуги низ година отварање и одржавање идеолошких база такфиризма и других исламистичко екстремистичких идеологија. Своје насилне ставове такфирске идеологије је унапређивао током 2004. и 2006. године у Египту. Снимак предавања Шукри Алије и Реџепа Мемшија је био доступан на друштвеној мрежи Јутјуб путем налога *Udhëzimi Islam* и као такав доступан целом свету посредством Интернета. Снимак је садржао слику Осаме бин Ладена и бројне ставове такфирске идеологије. Република Северна Македонија током 2005. године подиже оптужницу против Шукри Алије за кривично дело насиље, као резултат покушаја застрашивања руководиоца Македонске исламске заједнице. Почетком децембра 2012. године Шукри Алија је ухапшен у Србији на простору Косова и Метохије и на захтев македонских власти изручен Републици Северној Македонији. По хапшењу Шукри Алије, МУП Републике Северне Македоније износи релевантне чињенице да је Шукри Алија био умешан у многобројна кривична дела почињена на територији Републике Северне Македоније. Истовремено, Шукри Алија се означава блиским пријатељем Рамадана Шитија (*Ramadan Shiti*), који је убијен у операцији Олуја.⁴⁰²

О снажном утицају такфиристичких ставова Шукри Алије на истраживаном простору, а последично и на његов регион, говори ширење екстремистичких ставова његових ученика, међу којима је поред Реџепа Мемшија значајно место заузео Лавдрим Мухадерија (*Lavdrim Muhaxheri*), који је отишао као борац на страном ратишту у Сирији.

Услови који омогућавају развој исламистичко екстремистичких идеја код појединаца и група су многобројни и разноврсни. Поједини аутори истичу да је неколико фактора⁴⁰³ подстицајно за стварање плодног тла за развој исламистичко екстремистичких идеја.

Декриминализација исламистичко екстремистичких активности, упитан легитимитет државних институција и утицај насилних исламистичко екстремистичких појединаца и група стварају идеално окружење за развој насилних исламистичко екстремистичких ставова. Недовољно јаке државне институције, које настају као резултат политичке неодрживости, корупције, деструкције система друштвених вредности, неефикасне и неефективне јавне управе, сиромаштва и бројне друге друштвене деструкције стварају простор погодан за деловање насилних радикалних и екстремистичких појединаца и група.

---

⁴⁰¹ Ibid, p. 52.

⁴⁰² Ibid, p. 53.

⁴⁰³ Ibid, p. 66.

5.2. Фактори радикализације који воде ка исламистичком екстремизму у Републици Северној Македонији

Почетком јуна 1996. године у Скопљу је одржана 118. годишњица Призренске лиге на којој су албански представници величали остварење албанских националних циљева и истакли да ће предузети сва неопходна средства за остварење идеја Призренске лиге.⁴⁰⁴

Концепт успостављања самосталне Албаније, односно стварање тзв. Велике Албаније укључује и простор Републике Северне Македоније, односно Скопље, Дебар, Гостивар, Прилеп, Велес, Битољ и Охрид. Ка остваривању својих циљева, исламистички екстремисти до данас теже радикализацији и регрутацији становништва за остварење својих циљева.

Радикализација је сложен друштвени феномен, који садржи карактеристике претходнице развоју исламистичког екстремизма и његов саставни део током процеса усвајања и развијања исламистичко екстремистичких ставова, идеологија и уверења код појединца и/или групе. У истраживању је показано да не постоји општеприхваћена дефиниција радикализације, те се сходно томе при посматрању феномена радикализације полази од дефиниције Савета Европе⁴⁰⁵, по којој је радикализација процес прихватања мишљења, ставова и идеја, а које могу водити ка тероризму.

Непостојање општеприхваћене дефиниције радикализације води у посматрање феномена радикализације кроз призму насиља, односно тумачење феномена са централном тачком насиља и идеологије, која нужно не мора водити ка насиљу.

Уједињене нације за развој (УНДП) препознаје осам основних покретача радикализације⁴⁰⁶ који воде ка насилном екстремизму. То су: улога и утицај глобалне и регионалне политике; економска искљученост и ограничене могућности за узлазну друштвену покретљивост; политичка искљученост и смањивање простора за грађански активизам; неједнакост, неправда, корупција и кршење људских права; незадовољство и одбацивање постојећег социоекономског и политичког система; одбијање и одбацивање растуће разноликости у друштву; слаби институционални капацитети државе и недостатак безбедности; промена глобалне културе и банализација насиља у медијима и забавним садржајима.

Поједини аутори на основу теорије значаја полазе од три основна покретача радикализације, односно индивидуалне мотивације за лични значај, културне идеологије која наговештава насиље као средство значаја и друштвене мреже које подржавају идеологију насиља.⁴⁰⁷ Основни фактори радикализације која води ка исламистичком екстремизму се могу пронаћи и у историји насилних сукоба, недостатку

⁴⁰⁴ Трифуновић Дарко, et al., *Тероризам и вахабизам*, Издавачко предузеће Филип Вишњић, Београд, 2011, стр. 231.

⁴⁰⁵ Предраг Ђеранић, Милица Сикимић, „Радикализација и насилни екстремизам који воде ка тероризму“, *op. cit.*, стр. 33.

⁴⁰⁶ Живаљевић Драган, *Радикализација друштва и тероризам*, Академија за националну безбедност, Београд, 2022, стр. 49-50.

⁴⁰⁷ Ibid.

економског развоја, незапослености и слабирм институцијама.⁴⁰⁸ Радикализација се као сложен феномен и процес не може предвидети, док се њено манифестовање реализује у континууму. Њени узроци су вишеструки⁴⁰⁹, док се као полазна тачка најчешће узима друштвена дезоријентација након системске трансформације, слаби економски и политички услови, рурална неразвијеност и изоловане девастиране заједнице, висок ниво сиромаштва, висок ниво друштвене неједнакости и дискриминација, висок ниво корупције у државним институцијама, незаинтересованост домаће политичке елите за забринутост грађана, пружање више простора за имање и верске ауторитете, губитак поверења у државне институције, урушавање секуларизације државних институција, недовољна или слаба улагања у образовни систем, упитан квалитет образовног система и друге личне перцепције појединца.

Процес глобализације узрокује друштвене промене на социјалном, економском, политичком, етничком или верском пољу са дубоким размерама, који даље узрокује социолошке промене и објективне узроке радикализације. Сагледавање узрочности радикализације треба извршити на микро, макро и мезо нивоу.⁴¹⁰

Микро ниво узрочности радикализације полазну тачку тражи у проблему идентитета појединца, односно његове личне перцепције животних ситуација и проблема са којима се сусреће. Узроци радикализације на датом нивоу најчешће полазе од маргинализације, дискриминације, етикетираниости, одбијања, понижавања и других личних доживљаја појединца. Макро ниво посматра узроке радикализације у ширем контексту од микро нивоа. Узроци радикализације на макро нивоу укључују радикализацију јавног мњења и политичких партија, напете односе већине и мањине, недостатак социјалних могућности за читаве секторе друштва. Саставни део мезо нивоа узрочности радикализације чини подршка социјалног окружења за укључивање у групе које су претрпеле неправду. Последишно, узроци радикализације на мезо нивоу воде ка све већој радикализацији младих и формирању нових и приступању постојећим терористичким организацијама.

Посматрајући радикализацију као друштвени феномен са сличном етиолошком основом маргинализације, могуће је одредити неколико узрока⁴¹¹ који посредно или непосредно утичу на развој радикализације:

1. друштвено структурални узроци радикализације (друштвена неједнакост, глобализација и урбанизација, миграције и велике демографске промене, стање аномије, друштвено-породичне трансформације у вредносном и структуралном погледу);
2. економски узроци (економске кризе, незапосленост због припадности одређеној националности или религији, живот у неорганизованом окружењу);
3. културни узроци (етничке предрасуде, дискриминација, необразованост);
4. социјални узроци (сиромаштво, висока стопа насиља, дисфункционални породични односи, неадекватна социјална подршка);

⁴⁰⁸ Arifi Besa, "Drivers to Violent Extremism in South Eastern Europe – the North Macedonian Context", *Journal of Penal Law and Criminology*, 1/2019, p. 33.

⁴⁰⁹ Shpend Kursani, *Report inquiring into the causes and consequences of Kosovo citizens' involvement as foreign fighters in Syria and Iraq*, op. cit., p. 92.

⁴¹⁰ Живаљевић Драган, Радикализација друштва и тероризам, op. cit., стр. 45.

⁴¹¹ Ibid, стр. 46-47.

5. легислативни и ресурсни узроци (кршење људских права, неадекватна превенција дискриминације, неадекватан систем социјалне заштите);
6. индивидуални узроци (узрастом, психичке карактеристике, недовољно добре социјалне вештине).

Узроци радикализације могу бити разноврсни и најчешће се ради о широком спектру узрочности. Њихова квалификација се може извршити на три нивоа⁴¹²:

1. фактори привлачења;
2. фактори одбијања и
3. контекстуални фактори.

Фактори привлачења, односно лични доживљај одређених карактеристика као позитивних од стране појединца или групе, које утичу на доживљај тих карактеристика као погодности за улазак и чланство у екстремистичкој организацији. Фактори привлачења укључују личну перцепцију припадности и важности, блиске особе које су чланови екстремистичке групе, лидерство, духовно испуњење, запослење, финансијску помоћ, авантуру, побољшање друштвеног статуса, осећај самопоуздања и перспективе, перцепцију морално исправног и бројне друге личне доживљаје појединца или групе. Заједничка карактеристика са факторима одбијања је што оба фактора поступно увлаче особу у екстремистичке и терористичке организације. *Фактори одбијања*, односно структурални фактори помажу привлачењу појединца у радикализоване и екстремистичке групе на основу негативних друштвених, културних и политичких обележја одређеног друштвеног окружења. Фактори одбијања су све околности којима се појединац удаљава од пожељних и прихватљивих вредности, ставова и понашања у једном друштву. Фактори одбијања се најчешће јављају као последица негативних осећања, попут осујећености, губитка и неправде. Фактори одбијања се манифестују кроз „маргинализацију, социјалну искљученост и неједнакост, сиромаштво, дискриминацију, ограничен приступ квалитетном образовању, незапосленост, доживљени осећај неправде због економске и политичке искључености, ускраћивање права и грађанских слобода, проблеме са идентитетом, егзистенцијалне претње, културну доминацију или угњетавање и друге социоекономске неправде или само постојање перцепције индивидуе о постојању тих неправди“⁴¹³. Међу покретачима за укључивање у радикализоване и екстремистичке групе, појединац може реализовати факторе привлачења кроз личну потребу појединца за задовољењем потреба у социјалном окружењу, односно смислом постојања, осећај важности и лично задовољство. Појединац одређеним појавама у друштву остварују факторе одбијања личним фрустрацијама, на пример политичко незадовољство, које воде ка осујећености утицаја на промену система. Појавама које доприносе појави екстремистичких и терористичких група се остварују *контекстуални фактори*. Ови фактори укључују „репресивне акције државних органа, угрожавање људских права, нефункционална управа и јавни сервис грађана, криминал и криминални квартави у којима је ретко присутна полиција, слабост безбедносног апарата државе, дубоко укорењена корупција, недемократичност друштва, аутократски концепт владавине са слабом и фиктивном опозицијом и друго“⁴¹⁴.

⁴¹² Ibid, стр. 43.

⁴¹³ Ibid, стр. 44.

⁴¹⁴ Ibid, стр. 44-45.

Национална стратегија за превенцију насилног екстремизма Републике Северна Македоније за период од 2023. до 2027. године основне узроке насилног екстремизма који води ка тероризму види у друштвеним и личним покретачима, који воде ка терористичкој радикализацији. Национална стратегија препознаје факторе привлачења и факторе одбијања, који утичу на радикализацију на истраживаном простору. Посматрајући их обострано, Национална стратегија наводи да се ради о следећим факторима: „повратак страних бораца и чланова њихових породица; насилни екстремистички наративи засновани на религији или екстремно десничарским или етно-националистичким покретима; дискриминација утиче на повећану изолацију и маргинализацију припадника мањих заједница или верских група; замрзнути хронични сукоби у региону утичу на ангажовање у процесу радикализације која води ка тероризму или насиљу; организовани криминал и корупција стварају неповерење у институције; и економски фактори (животни стандард, финансијска и енергетска криза широм света)”⁴¹⁵.

Америчка агенција за међународни развој (*USAID*) у свом документу, који одређује факторе који воде ка исламистичком екстремизму одређује и дели факторе радикализације у три групе: фактори окружења, фактори привлачења и фактори спутавања.⁴¹⁶

Фактори окружења укључују: неефикасност државних органа и безбедносних структура у примени владавине права; лоше уређене или неуређене области друштвеног живота; подршка државе насилним екстремистичким групама; самоиницијативни верски програми. Фактори привлачења и фактори спутавања су сагледани у наредним поглављима, као компоненте исламистичког екстремизма независни од просторног и временског одређења.

УНДП дају програм који представља концептуални оквир комбиновања спољних и унутрашњих фактора радикализације, који воде ка насилном екстремизму. Спољни фактори се односе на „геополитичка кретања, демографске промене, економске притиске и климатске промене, миграције, утицај растућих социјалних немира и масовних медија”⁴¹⁷ и унутрашњи фактори, који се односе на „осећање немогућности мирног решавања спорова, тешкоће у прихватању различитости, искуства страха или злоупотребе од стране институција у друштву које имају монопол над физичком принудом, осећање немогућности да се искаже, буде саслушан и укључен, осећање понижења, недостатка поштовања или признања, осећање разочараности у државу и њену вољу да одговори на захтеве, перцепцију социјалне неједнакости која фаворизују друге групе, осећај недостатка могућности за образовање, рад и запошљавање, искуство које подразумева недостатак сврхе, идентитета, припадности и културног прихватања и признања”⁴¹⁸.

---

⁴¹⁵ Национална стратегија за спречавање насилан екстремизам 2023 – 2027, „Владата на Република Северна Македонија“, https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/strategii/eng_national_cve_strategy_2023-2027.pdf, (27/08/2024), стр. 14-15.

⁴¹⁶ Arifi Besa, “Drivers to Violent Extremism in South Eastern Europe – the North Macedonian Context“, op. cit., pp. 32-33.

⁴¹⁷ Живаљевић Драган, *Радикализација друштва и тероризам*, op. cit., стр. 48.

⁴¹⁸ Ibid.

Саставни део групе фактора који утичу на појаву и развој радикализације код појединца и/или групе је маргинализација. Етимолошко одређење маргинализације полази од својства умањивања вредности особе или групе. У својству исламистичког екстремизма, маргинализација се односи на умањивање вредности ислама и његових следбеника, али и свих својствених карактеристика. Маргинализација верских и етничких мањина може бити снажан покретач насилног исламистичког екстремизма. Дискриминација усмерена ка маргинализованим групама може водити ка злочину из мржње.⁴¹⁹ На истраживаном простору, маргинализација је свеprisутна у постојећим тензијама и неретко сукобима различитих размера између већинских Македонаца и мањине, коју чине Албанци. Искључење Албанаца из Устава 1989. године је водило ка константној маргинализацији, чије последице су се осетиле касније и посебно током 2001. године избијањем сукоба између Македонаца и Албанаца. Међународним притисцима је успостављено помирење међу сукобљеним странама и донет је Охридски споразум.⁴²⁰ Поједини аутори истичу да је у Републици Северној Македонији присутан висок степен политизованих државних институција, које садрже елемент дискриминације према маргинализованим групама. Њихови поступци воде ка маргинализованим групама које осећају застрашеност и тиме губе поверење у државне институције.⁴²¹

У групи фактора који утичу на појаву и развој радикализације неизоставни чинилац је социоекономски положај у друштву. Последњи попис становништва Републике Северне Македоније је спроведен 2021. године, чији подаци показују да становништво истраживане територије чине 54% Македонаца и 29% Албанаца. Сагледавањем датих статистичких података и њиховог упоређивања са претходним пописима становништва, приметан је свеукупни раст албанског становништва на истраживаном простору. Верска слика последњег пописа Републике Северне Македоније показује да је на истраживаном простору присутно 32,17% муслимана, док је албански језик у употреби одмах иза македонског, односно 24,34% пописаног становништва означава албански језик као матерњи.⁴²²

Мултиетничка природа становништва Републике Северне Македоније и њеног региона представља један од бројних изазова радикализације, исламистичког екстремизма и тероризма. Поједини аутори као пример наведеног дају ситуацију у којој је већина македонских страних бораца албанске националности, па се њихово наглашавање од стране државних органа, научника и медија посматра као напад против албанске заједнице.⁴²³ Државни органи и безбедносне структуре Републике Северне Македоније се супротстављају претходно наведеном избегавањем мешања религијских основа у одређивању радикализације и регрутације. У борби против радикализације, државни органи Републике Северне Македоније користе мешовити састав одбрамбених снага, избегавањем колективне осуде било које етничке групе. Пример ефикасности претходно наведеног полази од усмеравања пажње на Стефана Стефановског у

⁴¹⁹ Arifi Besa, "Drivers to Violent Extremism in South Eastern Europe – the North Macedonian Context", op. cit., p. 34.

⁴²⁰ Zaimi Gerta, *Religious radicalization and violent Islamist1 extremism in Albania, Macedonia and Kosovo*, op. cit., p. 8.

⁴²¹ Arifi Besa, "Drivers to Violent Extremism in South Eastern Europe – the North Macedonian Context", op. cit., p. 34.

⁴²² Дуканац Кристина, „Упоредна анализа исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији и Републици Албанији од 2001. године до данас“, op. cit., стр. 44-45.

⁴²³ Šutarov Vasko, "The Threat Posed by Foreign Terrorist Fighters to the Republic of Macedonia and the Western Balkans", op. cit., pp. 120-121.

медијима након спровођења операције Ћелија, приказивањем да међу ухапшенима има и појединаца који нису албанског порекла.⁴²⁴

Радикализација, попут било ког другог друштвеног феномена, има своје фазе којима се појединац постепено креће ка радикализованој групи. Пролазак појединца кроз појединачне фазе и њихов целокупан процес зависе од многобројних фактора, а временски ток њиховог трајања се не може предвидети. Фазе радикализације нису јасно ограничене и могу се преклапати. Појединац може прескочити поједине фазе радикализације, али и одустати у било којој фази на путу ка потпуној радикализацији. Појединци који прођу све фазе радикализације несумњиво буду укључени у извршење терористичког акта. Фазе радикализације је могуће класификовати на четири нивоа⁴²⁵:

1. Фаза предрадикализације;
2. Фаза самоидентификације;
3. Фаза индоктринације;
4. Фаза акције.

Аутори који заговарају модел степенастог пута до тероризма посматрају фазе радикализације кроз три нивоа, односно: фазу осетљивости на радикалну идеологију, фазу у којој појединац постаје члан радикалне групе и фазу у којој појединац испољава спремност да делује у име идеологије. Остваривање ових фаза, појединачно или целокупно зависи од утицаја фактора на микро, мезо и макро нивоу.⁴²⁶

Простор Републике Северне Македоније се, као један од примарних центара деловања исламистичког екстремизма састоји од различитих етничких заједница Албанаца, Турака, Бошњака, Македонаца и Рома. Исламска заједница Републике Северне Македоније од оснивања па до данас постоји уз сталне унутрашње тензије, које резултирају албанизацијом и политизацијом албанских политичких странака. О тензијама унутар Исламске заједнице Републике Северне Македоније указао је председник Организације македонских муслимана још 1990. године. Тадашњи сукоби унутар Исламске заједнице Републике Северне Македоније, вођени су између фракција Јакуба Селимовског и поглавара Исламске заједнице Реџепа Сулејманија. Тензије унутар Исламске заједнице долазе као резултат вахабијских фракција у њеној унутрашњости, које теже превласти ради лакшег наметања радикалног и екстремистичког наратива. Супротстављање поменутих радикалним вахабијским струјама је долазило од скопских имама, који су трпели насиље. Имам Муарем Вејсели је претрпео тешке повреде приликом континуираног насиља радикалних вахабијских фракција, међу којима је идентификовао Рамадана Шиита, који је касније ухапшен као припадник терористичке мреже Ал Каиде. Касније, током 2005. године тадашњи поглавар Исламске верске заједнице Републике Северне Македоније Ариф Еминија је претрпео насиље од групе вахабија, који су приликом напада узвикивали „Алах је велики, ми смо посланици Алаха... ухватили смо неверника... ми ћемо одбранити ислам... ми смо ти који ћемо изабрати поглавара Исламске верске заједнице“⁴²⁷.

---

⁴²⁴ Ibid.

⁴²⁵ Живаљевић Драган, Радикализација друштва и тероризам, *op. cit.*, стр. 61-62.

⁴²⁶ Ibid.

⁴²⁷ Трифуновић Дарко, *et al.*, „Тероризам и вахабизам“, *op. cit.*, стр. 230-232.

Сарадња радикалних исламиста са простора Републике Северне Македоније и њеног региона, Србије у оквиру Рашко-полимске области и БиХ, се заснива на континуираној сарадњи кроз одржавање скупова, семинара, курсева и прикупљања средстава вршењем различитих кривичних дела, попут шверца наркотика, оружја и опреме. О важности истраживаног простора као базе исламистичког екстремизма указао је европски експерт за тероризам Клод Монике (*Klod Monike*), који указује да Ал Каида има финансијска и логистичка упоришта у Републици Северној Македонији. Клод Монике истиче да Република Северна Македонија представља сиву зону у продору исламистичког екстремизма ка западноевропским земљама.⁴²⁸

---

⁴²⁸ Ibid, стр. 233-234.

5.3. Регрутација појединца ка исламистичком екстремизму

Радикалне исламске групе које проповедају салафизам, вахабизам, исламизам и такфиризам, последњих година добијају све већу пажњу као идеологије трансформације за младе на истраживаном простору и остатку Балканског полуострва. У њиховом деловању су свеприсутне премисе насилног екстремизма и радикализма, што води ка путу на страна ратишта, најчешће у Ирак и Сирију. Регрутовање појединца ка идеологији такфиризма подразумева употребу разноврсних инструмената и алата, намерним или ненамерним активностима. Један од инструмената поменуте регрутације су џамије и имами. Као пример се може узети свесно и намерно проповедање од стране имама у појединим џамијама чија сврха је ширење идеологије. Досадашњи подаци показују да злоупотреба џамија у поменуте сврхе није у великом броју ни у Републици Северној Македонији, ни у њеном региону, али се не сме изоставити чињеница да је оваква регрутација значајна на путу радикализације остварујући снажан идеолошки утицај на појединца и групу. Злоупотребљене џамије дају осећај припадности, заједнице, смисла и социјализације верницима, који најчешће прихватају такфирску идеологију заведени ауторитетом имама који проповедају дату идеологију.⁴²⁹

Као што је раније поменуто, појединци заведени идејом опроста и вере, нису у могућности да направе разлику и успоставе кредибилитет међу имамама.

Поједини имами својим несвесним понашањем и ненамерним активностима посредством џамија могу гурнути појединца ка такфирској идеологији. Несвесни активности верника, користећи проповеди на одређени начин могу допринети учвршћивању ставова супротних фундаменталном исламу. Не давањем или давањем делимичних одговара на практична и теолошка питања, верници се могу поколебати и кренути или учврстити своја уверења која су у супротности фундаментима ислама. Са друге стране, уколико су имами мимо заједнице верника и избегавајући заједничке активности вере, могу постати лака мета такфирске идеологије. Неретко, имами заведени такфирском идеологијом своју литературу деле у џамијама у којима се држе проповеди у сагласности са фундаменталним исламом. Неопходно је да имам са кредибилитетом установи да ли је поменута литература доступна у његовој џамији и спречи дистрибуцију таквог и сличних материјала, а тиме спречи регрутацију својих верника ка исламистичко екстремистичком исламу. Имами могу подстакнути своје вернике несвесним ставовима о ненасилном конзервативном исламу, подстичући негативна размишљања о другим религијама, културама и традицијама. Млади и неискусни верници могу разумети овакве ставове имама као позив на акцију и мотивацију ка одласку на страна ратишта.⁴³⁰

Поред регрутације у џамијама која се може открити и спречити, појединци могу бити регрутовани у личном простору кроз различиту литературу, чијем откривању и спречавању је отежан и скоро немогућ приступ, изузев чланова породице и пријатеља појединца. У региону Републике Северне Македоније у Републици Србији на Косову и

⁴²⁹ Shpend Kursani, *Report inquiring into the causes and consequences of Kosovo citizens' involvement as foreign fighters in Syria and Iraq*, op. cit., p. 77.

⁴³⁰ Ibid, p. 78.

Метохији није непознаница да постоје одређени такфирски кругови, који обезбеђују изолованим појединцима могућност одседања и дружења са истомишљеницима.⁴³¹

Утицај глобализације и свакодневно коришћење Интернета доприносе регрутацији појединаца и група ка исламистичко екстремистичкој идеологији. Данас, без обзира на сиромаштво, рурална подручја дела Републике Северне Македоније и њеног региона, појединци лако могу доћи у посед литературе која се дистрибуира посредством различитих Интернет канала. Коришћење друштвених мрежа даје ефикасне кораке ка радикализацији, било коришћењем материјала или учествовањем у Интернет конверзацијама са истомишљеницима. Пример коришћења друштвене мреже Youtube⁴³² у сврху регрутације и радикализације ка исламистичком екстремизму показује пропагандни видео снимак песме о Албанцу из Скопља, Сами Абдулаху (*Sami Abdullahu*) који је убијен у Сирији 2013. године. Од јесени 2013. до почетка 2015. године овај видео снимак је прегледан 128 хиљада пута. Процесу радикализације несумњиво доприноси наратив ИСИЛ-а, који подсећа на страдање муслимана кроз историју уз крајње одреднице неправде, патње и понижења. Оваквим наративима се код појединца буди осећање колективитета кроз патњу, док се као једино решење предвиђа употреба насиља за отклањање историјских неправди. Било да су наративне неправде стварне или умишљене, појединац им лакше приступа и верује од темељног тумачења религије на коју се наративи ослањају.⁴³³

Незапосленост и лоши материјални услови могу бити снажан покретач ка радикализацији, посебно ако се узме у обзир да се у процесу радикализације појединцима обећава живот у калифату и изобиљу. У процесу радикализације, појединцима се неретко приказују фотографије на којима је могуће видети разноврсна материјална добра (на пример, велике куће са базенима) и све што циљаном појединцу недостаје. Доступан пример наведеног је могуће пронаћи у земљама далеко од Балканског полуострва, попут регрутације тринаестогодишње девојчице из Велике Британије, која је у току припреме за пут ка ИСИС-у пријавила да је мислила да ће отпутовати у Дизниленд ИСИС-а.⁴³⁴

Несумњиво да и на истраживаном простору долази и може доћи до исте или сличне регрутације упркос негирању постојећег од стране надлежних државних органа. Лична перцепција доступног материјала, која не познаје географске границе, утиче на формирање тезе да се поменуто може десити и у Републици Северној Македонији, као и њеном региону.

Стопа незапослености младих у Републици Северној Македонији старости од 15 до 24 године је у периоду од 2009. до 2014. године варијала са тенденцијом опадања. У 2009. години стопа незапослености посматраног становништва је била 55,2%, да би 2010. године уочен пад стопе на 53,7%. Током 2001. године долази до поновног пораста незапослености и стопа износи 55,4%. У 2012. години стопа незапослености опада на 53,8% са тенденцијом континуираног пада, па у 2013. години износи 51,8%, а у 2014.

---

⁴³¹ Ibid, p. 79.

⁴³² Ibid, p. 81-84.

⁴³³ Азиновић Владо, Јусић Мухамед, *Нови зов рата у Сирији и Босанскохерцеговачки контингент страних бораца*, Атлантска иницијатива, Сарајево, 2016, стр.77.

⁴³⁴ Speckhard Anne, Shajkovci Ardian, "The Balkan Jihad Recruitment to Violent Extremism and Issues Facing Returning Foreign Fighters in Kosovo and Southern Serbia", op. cit., pp. 91-92.

години 50,8%. Незапосленост или недовољна запосленост становништва ствара вакуум у личној перцепцији значаја и смисла живота. У условима недовољног познавања постулата ислама, појединци постају изложени регрутовању од стране самопроглашених муслиманских вођа наративом да могу постати истакнуте личности у калифату на страним ратиштима.⁴³⁵

Детаљније порекло и токови финансирања појединаца и/или група за спровођење исламистичко екстремистичких активности ће бити приказани у наредном поглављу, док се у наставку сагледава финансирање исламистичко екстремистичких активности искључиво као мотив и узрок радикализације и њиховог спровођења. Хуманитарне организације чије финансије завршавају у буџету исламистичко екстремистичких организација се могу посматрати на два начина:

1. хуманитарне организације наклоњене насилним и радикалним екстремистичким групама, које свесно финансирају исламистичко екстремистичке активности и
2. хуманитарне организације које немају за циљ финансирање радикалних и екстремистичких активности, али чији токови финансија завршавају у буџету исламистичко екстремистичких организација.

У условима сиромаштва и породичне и/или друштвене изолованости појединца, финансијски аспект може бити значајан у мотивацији за радикализацију. Ипак, код исламистичко екстремистичког радикализма финансијски мотив је секундаран, док су религија и вера у исправност свог пута примаран. Засигурно, финансијска подршка долази као подстицај ка регрутацији за обезбеђивање неопходне литературе, смештај, храну и транспорт ка страним ратиштима.

Поред финансирања од стране организација под панданом хуманитарних, финансије за спровођење исламистичко екстремистичких активности долазе и од појединаца, који се поистовећују са датим појединцима и групама. Финансијском подршком појединаца кроз прикупљање новца даје се значајан допринос у остваривању исламистичко екстремистичких активности.⁴³⁶ Неадекватно тумачење Курана може водити ка злоупотреби зеката (*zekāt*), као неупитне обавезе у исламу. Важност зеката у исламском веровању се огледа кроз четврти стуб ислама и трећу практичну дужност ислама. Обавезом издвајања одређеног дела иметка у добротворне сврхе, појединци могу користити за регрутацију, радикализацију и остваривање исламистичко екстремистичких циљева. Упркос непрецизности у Курану која врста имовине спада у зекат, несумњиво је да се она може злоупотребити у исламистичко екстремистичке сврхе.

---

⁴³⁵ Ibid.

⁴³⁶ Shpend Kursani, *Report inquiring into the causes and consequences of Kosovo citizens' involvement as foreign fighters in Syria and Iraq*, op. cit., p. 91.

5.4. Карактеристике радикализованих појединаца

Истраживање особина радикализованих појединаца води ка издвајању неколико заједничких карактеристика. Личне карактеристике појединаца који су радикализовани исламистичко екстремистичком идеологијом су углавном млади, који су лакоумислени, наивни и без искуства, тежећи ка религиозним учењима често одступају од изворног ислама због недостатка референци, доспевајући тако у групе које користе побуну и насиље за остваривање своје идеологије. Старосна граница као лична карактеристика код појединаца који приступају исламистичко екстремистичкој идеологији није кључна и коначна одредница. Пример наведеног је имам Шукри Алија, који је такфирској идеологији приступио веома млад, а своју борбу на страном ратишту у Сирији започео тек касније. Један број имама из Републике Северне Македоније и њеног региона, посебно Албаније и Србије са Косова и Метохије, заступа став да се личне карактеристике разликују уколико појединац жели да дође до лидерског места у такфирској идеологији. Појединци који желе да постану вође поседују личне карактеристике попут жеље за центром пажње, важности, истакнутости и означавањем као вође. Верује се да образовање, као карактеристика приступања исламистичко екстремистичкој идеологији има значаја, али није пресудно у одлуци појединца или групе да им приступе. Поједина истраживања показују да се појединци са основним и средњим образовањем чешће одлучују на приступање одређеној екстремистичкој идеологији. Ипак, постоје и појединци са високим образовањем који су се одлучили на исти или сличан корак ка радикалним и екстремистичким формама ислама.⁴³⁷

Корелација различитих особина појединаца може водити ка идеалној комбинацији за пут у такфирску идеологију. Једна од њих је жеља за брзим приступом исламу, која за узврат нуди идеалну комбинацију духовних и моралних вредности за оваквог појединца. Најчешће, страни борци имају кривични досије иза себе пре одласка на страно ратиште. Још чешће, половина ових бораца у кривичном досијеу има више од једног кривичног дела. Кривична дела која стоје у њиховим досијеима су разноврсна, али су то најчешће насилни напади, крађе, незаконито ношење ватреног оружја, застрашивање и превара, држање и ношење наркотика, покушај убиства и убиство. За разлику од основних постулата ислама у којима кривична дела нису дозвољена, такфирска идеологија привлачи оне са кривичним досијеом из неколико разлога. У идеологији такфиризма дозвољено је нападати, красти, лагати, застрашивати и варати. Као резултат се јавља такфиризам у виду идеалног тла за оне који верују да им се нуди прави ислам, уз веру да ће им Бог опростити сва почињена кривична дела. Остављајући за собом почињена кривична дела, приступају идеологији такфиризма настављајући са чињењем нових кривичних дела, верујући да их чине у име религије и да имају права на њих. Уз одређене личне карактеристике, појединац приступа бројним одрицањима на путу ка исламу, попут промене начина у исхрани и пићу, посвећеност молитви, која се практикује пет пута дневно и промена у комуникацији са породицом и пријатељима. Такфирска идеологија ослобађа појединца поменутих одрицања. Верујући у такфирску идеологију, појединац живи брзи пут ка исламу, верујући да је кратак пут ка опросту свега што уради.⁴³⁸

⁴³⁷ Ibid, p. 67-69.

⁴³⁸ Ibid, p. 72-74.

Породична и друштвена изолованост и отуђеност појединца може бити снажан фактор његовог привлачења ка исламистичко екстремистичком правцу ислама. Фундаменталне несугласице на релацији родитељи-деца воде ка делимичној или потпуној изолованости у којој појединац тежи проналажењу разумевања изван породице, најчешће у друштву чији идеолошки ставови су упитни и тако постаје лак плен за кругове такфирске идеологије. Услед породичне и социјалне изолације, појединци су склони отпочињању новог живота, најчешће у кругу такфирске идеологије и неретко доносећи одлуку да постану страни борци проналазећи смисао припадности у групама које им дају сврху и значење.⁴³⁹ Припадност одређеној исламистичко екстремистичкој групи се састоји од наклоности појединца ка ауторитету те групе, члановима и идеологији. Коначној припадности и повезаности са датом исламистичко екстремистичком групом претходи физичко и емотивно одвајање од претходно припадајуће групе, која је најчешће породица. Ипак, одређена истраживања су показала да породица може бити једини корективни елемент у спречавању процеса радикализације код појединца. Учешће породице у спречавању радикализације појединца доприноси спречавању њене кључне фазе, односно деидентификације, која се састоји од раскида физичких и емотивних веза са групом. У недостатку подршке, појединац тежи отцепљењу од биолошких сродника и утеху проналази у идеолошким. Приступањем новој заједници и идеолошким сродницима, појединац надомешћује недостатке које је претходно имао: пажњу, поштовање, разумевање, подршку, осећај припадности, смисао живота и неретко финансијску подршку. Појединац је сразмерно подложнији датој радикализацији са слабијим и непотпуним личним идентитетом. Исламистичко екстремистички утицај на појединца се повећава уколико се процес радикализације одвија унутар породице. Процес радикализације може оснажити или умањити утицај пријатеља на појединца. Као и код породице, блискост идеолошких уверења може у крајњем убрзати њихово усвајање и подстакнути на одлазак, боравак и акцију на страним ратиштима.⁴⁴⁰

---

⁴³⁹ Ibid, p. 76.

⁴⁴⁰ Азиновић Владо, Јусић Мухамед, *Нови зов рата у Сирији и Босанскохерцеговачки контингент страних бораца*, op. cit., стр. 56-58.

5.5. Страни борци

Феномен страних бораца у Републици Северној Македонији и њеном региону се остварује кроз три фазе. Прву, која започиње сукобом у Сирији и кампањом усмереном против Башар ел Асада, коју су спроводили представници и следбеници Исламске заједнице, следбеници Муслиманске браће, поједини медији и представници државних органа. У овој фази, многи становници Републике Северне Македоније и њеног региона одлазе да се боре у Сирији под панданом помоћи сиријском народу. Касније, бројни подаци указују да су појединци били део најрадикалнијих параформација. Друга фаза почиње Декларацијом ИСИЛ-а о калифату и масовном офанзивом ка Ираку средином 2014. године. Међународна заједница предузима кораке санкционисања учесника на страним ратиштима у Сирији, што је проузроковало већу опрезност исламистичко екстремистичких групација. Трећа фаза укључује судске процесе и подизање оптужница према појединцима који су означени као страни борци.⁴⁴¹

Регрутација и радикализација становништва зависи од многобројних фактора, који су увек у корелацији са личним, социоекономским и глобалним догађајима. Тешко је издвојити један фактор за потпуну радикализацију појединца. Њихово свеукупно сагледавање даје јаснију слику у процесу радикализације и на тај начин доприноси ефикасном и ефективном сузбијању ових појава на истраживаном простору и његовом региону. У Републици Северној Македонији је присутна појединачна радикализација унутар затворених кругова попут породице и пријатеља. На тај начин остварују илегалне скупове кроз парацемате, које је Исламска заједница Републике Северне Македоније означила као жариште регрутације и радикализације становништва. Појединачна радикализација је присутна и у њеном региону, тачније БиХ, Албанији и Републици Србији, посебно њеном саставном делу Косову и Метохији. Неретко, појединачна радикализација продире мимо сфера породичног, у образовање, социјалне услуге, здравствену заштиту и друге сфере живота.⁴⁴²

Радикализација која прераста у насилни исламистички екстремизам може имати далекосежне последице, с обзиром на то да је њен крајњи циљ подривање секуларног карактера друштва и њихових универзалних права и вредности. Започиње умереним наративом салафизма, након чега следи дубока и постепена промена друштва и подстицање следбеника на прихватање различитих облика сегрегације и неједнакости. Салафистички наратив код оваквог облика радикализације промовише дубоке и дугорочне друштвене промене, које воде ка посебним облицима безбедносних ризика и изазова. Салафизам је у сваком облику оштро супротстављен демократији, људским правима и основним вредностима модерног друштва. Идеологија салафизма у Републици Северној Македонији садржи елементе прозелитизма уз подршку из иностранства, чиме тежи да постане темељ вредности идентитета за многе Албанце на истраживаном простору. Подршку овако формулисаној идеологији салафизма, њени

---

⁴⁴¹ Šutarov Vasko, "The Threat Posed by Foreign Terrorist Fighters to the Republic of Macedonia and the Western Balkans", op. cit., pp. 104-105.

⁴⁴² Azinović Vlado, *Between salvation and terror: Radicalization and the foreign fighter phenomenon in the Western Balkans*, The Atlantic Initiative, Sarajevo, 2017, p. 14.

следбеници проналазе у сличним вредностима са присталицама региона, односно БиХ и Албанији.⁴⁴³

Регрутација појединаца је лична и најчешће мимо знања и токова породице регрутованог појединца. Пример из праксе потврђује претходно наведено, када је регрутована жена из Куманова и одведена у Ирак под панданом удаје за страног борца, без знања породице.⁴⁴⁴

Према досадашњим подацима, регрутација становника Републике Северне Македоније за одлазак и борбу на страним ратиштима је вршена уз континуирану подршку проповедника и повратника са страних ратишта. Најпознатији и најутицајнији међу њима је био Реџеп Мемши, који је припадао салафијском покрету. Своје активности регрутовања је примарно вршио у Јахја пашиној и Тутунсуз џамији у Скопљу, али и секундарно, посредством Интернета. Други утицајни проповедници и регрутери становништва Републике Северне Македоније су вођа Исламске омладине Сарај (*Rinia Islame-Saraj*) и имам Омер Бајрами (*Omer Bajrami*).⁴⁴⁵ Старосна група становништва Републике Северне Македоније, која је подложна регрутацији за одлазак на страна ратишта је променљива. Приликом одређивања статистичких података узима се просек свих бораца који су отишли на страна ратишта. У случају становништва Републике Северне Македоније старосна граница варира између 21 и 25 година, што је најприближније старосној граници бораца из Србије са Косова и Метохије. Старосна граница потенцијалних бораца може бити под утицајем демографије вођа регрутације.⁴⁴⁶

Међу страним борцима из Републике Северне Македоније најзаступљенији су становници Скопља, посебно општина Чаир, Гази Баба, Арчиново и Сарај. Међу овим појединцима су присутни и становници Куманова и Гостивара. Неретко, регрутовање појединаца за борбу на страним ратиштима је спровођена у западној Европи, од стране албанске дијаспоре.⁴⁴⁷

Становници Републике Северне Македоније у руту кретања ка страним ратиштима најчешће користе транзитне земље: Турску и Грчку, копненим и ваздушним саобраћајем.⁴⁴⁸ По доласку на страна ратишта, њихову квалификацију је могуће извршити према два критеријума, односно да ли су претходно имали војно искуство или су имали верску обуку пре доласка. Посматрајући истраживани простор могуће је уочавање становништва које је пре одласка на страна ратишта у Ирак и Сирију имало паравојног искуства крајем 1990. године и почетком 2000. узимањем учешћа у ОВК и ОНА. Поменуто потврђује 2013. година и медијски чланак у коме ветеран ОВК истиче да ће узети учешће у рату у Сирији са својих 10 ратних сапутника.⁴⁴⁹

---

⁴⁴³ Ibid, p. 20.

⁴⁴⁴ Šutarov Vasko, "The Threat Posed by Foreign Terrorist Fighters to the Republic of Macedonia and the Western Balkans", op. cit., p. 108.

⁴⁴⁵ Ibid, p. 108.

⁴⁴⁶ Shtuni Adrian, "Ethnic Albanian Foreign Fighters in Iraq and Syria", *CTC Sentinel*, 4/2015, pp. 11-14.

⁴⁴⁷ Šutarov Vasko, "The Threat Posed by Foreign Terrorist Fighters to the Republic of Macedonia and the Western Balkans", op. cit., pp. 106-107.

⁴⁴⁸ Zaimi Gerta, *Religious radicalization and violent Islamist extremism in Albania, Macedonia and Kosovo*, op. cit., p. 27.

⁴⁴⁹ Shtuni Adrian, "Ethnic Albanian Foreign Fighters in Iraq and Syria", op. cit., p. 8.

Груписање на страним ратиштима у Ираку и Сирији се најчешће одвија по етничком и језичком пореклу. Становништво западног дела Балканског полуострва, међу којима и становништво Републике Северне Македоније потиче из различитих друштвено економских и политичких окружења. Становништву Републике Северне Македоније, које одлази на страна ратишта су најблискији етнички Албанци из Србије, односно са простора Косова и Метохије због заједничке југословенске прошлости.⁴⁵⁰

Према доступним подацима, из Републике Северне Македоније је од 2012. до 2016. године на страна ратишта у Ирак и Сирију отишло између 140 и 150 страних бораца, од којих се између 71 и 86 вратило, а 25 је изгубило живот. Према истим подацима, регрутовање појединаца међу општом популацијом у Републици Северној Македонији је 66 на милион становника, односно 1 на 14.222 становника. Регион Републике Северне Македоније према исти подацима показује повећан ризик од радикализације становништва, односно према критеријуму броја регрутованих на милион становника међу општом популацијом датих земаља стање је следеће: у Албанији је присутно 60 становника на милион становника, у БиХ 68 становника, у Републици Србији 8 становника, њеном саставном делу Косову и Метохији 175 становника и у Црној Гори 33 становника. Регрутовање међу муслиманским становништвом у Републици Северној Македонији је присутно 21 на 100 хиљада становника, односно 1 на 4.648 становника. У осталим земљама западног дела Балканског полуострва, у Албанији 9 на 100 хиљада, у БиХ 14, у Републици Србији 20 и њеном саставном делу Косову и Метохији 19 и Црној Гори 18.⁴⁵¹

Подаци до 2015. године показују да је међу посматраним становништвом које је отишло на страна ратиште, 10 припадало етничкој албанској дијаспори у западној Европи. Међу њима, петоро је пореклом из Републике Северне Македоније, које је имало двојно држављанство. Последња пријављена пребивалишта поменутог становништва су била у Немачкој, Шведској, Норвешкој, Аустрији и Швајцарској. Поједини борци који су отпутовали или покушали да отпутују на страна ратишта, у неком тренутку су боравили у Великој Британији, Белгији, Шпанији, Грчкој, Италији, Саудијској Арабији, Турској и Египту.⁴⁵²

Подаци америчке консултантске групе Суфан (*Soufan Group*) показују да је у 2015. години са простора седам држава западног дела Балканског полуострва, међу којима и Република Северна Македонија, на страна ратишта у Сирију отишло 875 бораца. Распоређивање бораца у различите зоне сукоба у Сирији зависи од идеологије којом је постигнута радикализација, што резултира њихову распрострањеност у зонама сукоба.

Подаци из 2017. године показују да је са простора Републике Северне Македоније на страна ратишта у Сирији и Ираку отишло 100 становника, међу којима је 18 до 20 погинуло, а 10 се вратило. За 70% укупног броја који су отишли се сматра да имају кривични досије. Старосно доба становника који су отишли на страна ратишта је променљива, али се процењује да је старосна граница између 19 и 50 година. Међу становницима који одлазе на страна ратишта са простора Републике Северне Македоније су присутна оба пола, при чему мушкарци најчешће иду у циљу борбе, а

---

⁴⁵⁰ Ibid, pp. 11-14.

⁴⁵¹ Azinović Vlado, *Between salvation and terror: Radicalization and the foreign fighter phenomenon in the Western Balkans*, op. cit., pp. 10-11.

⁴⁵² Ibid.

жене као пратња мушкарцима. Према подацима до 2017. године, са простора Републике Северне Македоније је отишло 4 жене.⁴⁵³

Страни борци из Републике Северне Македоније током боравка на страним ратиштима у Сирији и Ираку користе језичке и етничке карактеристике, како би се приближили и груписали са борцима из Србије, односно са Косова и Метохије и Албаније. Овакве јединице најчешће носе албански назив и неретко издвајају појединце који брзо напредују у редовима ИСИЛ-а. Један од њих, Беким Фидани (*Bekim Fidani*) је дошао из северозападног дела Републике Северне Македоније, Гостивара.⁴⁵⁴ Беким Фидани, познатији као Абу Усама (*Abu Usama*) је био у командним структурама ИСИЛ-а. У чланству фронта Ал Нусра је било неколико високо ранжираних држављана Републике Северне Македоније. Македонски држављанин, по националности етнички албанац, Абдул Јашари (*Abdul Jashari*) је био војни саветник вође огранка Џабат ал Нусре, односно ХТC (*Hay'at Tahrir*) Абу Мухамеда ал Јуланија (*Abu Muhammad al-Julani*) у Сирији.⁴⁵⁵ Абдул Јашари из Скопља, познат као Абу Катада (*Abu Qatada*), за вођу војних операција групе именује Абу Мухамеда Мад ал Џавлани (*Abu Muhammad Mad al-Jawlani*) током 2014. године. Да радикализација становништва у Републици Северној Македонији и одлазак на страна ратишта није присутна само међу муслиманским становништвом, показује пример успешне регрутације и радикализације православног хришћанина Стефана Стефановског, познатијег као Суфијан. Стефан Стефановски је прешао у салафизам након poste Тутунсуз џамије. Стефан Стефановски је отишао на ратиште у Сирију, како би лечио рањене.⁴⁵⁶

Поједини подаци показују да је међу погинулим страним борцима било присутно и млађих и старијих становника Републике Северне Македоније, без верског образовања и најчешће пореклом из сиромашних породица. По образовном статусу, подаци показују да је већина необразована и са криминалном позадином. Међу старијим страним борцима истраживаног простора, постоји корелација са ОВК, у чијим сукобима су раније узимали активно учешће. Заједничка карактеристика свим становницима који одлазе на страна ратишта је намера да умру као *шахиди*, односно мученици.⁴⁵⁷

Републици Северној Македонији недостају адекватни и неопходни закони као механизми за борбу против феномена страних бораца. Дуго недоношење закона и не предузимање мера превенције на националном и регионалном нивоу, условљава некоординисане и несинхронизоване мере превенције и санкција. С обзиром на то да ни регион Републике Северне Македоније није дуго имао адекватан систем поменутих мера, довело је до лаке миграције страних бораца широм западног дела Балканског полуострва.

---

⁴⁵³ Zaimi Gerta, *Religious radicalization and violent Islamist1 extremism in Albania, Macedonia and Kosovo*, op. cit., p. 26.

⁴⁵⁴ Šutarov Vasko, "The Threat Posed by Foreign Terrorist Fighters to the Republic of Macedonia and the Western Balkans", op. cit., p. 106.

⁴⁵⁵ Shtuni Adrian, "Western Balkans Foreign Fighters and Homegrown Jihadis: Trends and Implications", *CTC Sentinel*, 7/2019, p. 20.

⁴⁵⁶ Ibid.

⁴⁵⁷ Šutarov Vasko, "The Threat Posed by Foreign Terrorist Fighters to the Republic of Macedonia and the Western Balkans", op. cit., p. 107.

Правни систем Републике Северне Македоније је инкриминишућ и оријентисан ка санкционисању учешћа у страним оружаним групама, полицијским, параполицијским и паравојним формацијама.⁴⁵⁸

Оријентацијом на превенцију радикализације и исламистичког екстремизма, правни систем Републике Северне Македоније посматра претходно поменуто учешће као безбедносни ризик и указује на неопходност успостављања свеобухватног институционалног оквира, који ће пружити одговор на заустављање и спречавање постојеће и потенцијалне радикализације која у крајњем може довести до тероризма. Правни систем Републике Северне Македоније указује на неопходност укључивања повратника са страних ратишта и чланова њихових породица у процесе рехабилитације, ресоцијализације и реинтеграције.

Кривични закон Републике Северне Македоније је измењен у септембру 2014. године, чиме су одређене одредбе добиле јасније одређење у вези феномена страних бораца. Тако се чланом 322 овог закона одређује да су кажњиве све активности везане за феномен страних бораца, односно стварање, организација, регрутација, обука или други облик припреме, финансирања или пружања помоћи појединцу или групи стране војске или паравојне јединице ван Републике Северне Македоније. Вршење поменутих активности је по Кривичном закону Републике Северне Македоније кажњиво казном затвора до 5 година. До 2014. године поједини закони садрже одредбе којима се забрањује изазивање етничке и верске мржње. Ипак не постоје одредбе закона које се децидно супротстављају радикалној пропаганди салафијског джихадизма.⁴⁵⁹

Процењује се да измене Кривичног закона Републике Северне Македоније нису имале значајног утицаја на смањење регрутовања и радикализације појединаца.

Након измене закона у Републици Северној Македонији и њеном региону, појавило се питање начина доказивања да је неко био на страном ратишту у Сирији или Ираку. У Републици Северној Македонији је донето неколико правних механизма који безбедносним структурама дозвољавају коришћење посебних истражних механизма у циљу прибављања информација и доказа. Резултат коришћења поменутих механизма долази спровођењем операције Ћелија током августа 2015. године. Операција Ћелија је била спроведена у Скопљу, Куманову, Струги и Гостивару. Циљ њеног спровођења је пресецање мреже регрутовања страних бораца у Републици Северној Македонији. Ухапшено је 9 особа, углавном повратника са страних ратишта. Осумњичено је 36 појединаца старости између 19 и 49 година, међу којима је 27 остало на страном ратишту у Сирији. У овој операцији је ухапшен Реџеп Мемиши, као салафијски вођа и регрутер, осуђен на 7 година затвора. Након годину дана, спроведена је операција Ћелија 2. Њено спровођење је резултирало хапшењем четири особе, повратника са страних ратишта старости између 23 и 38 година. Спровођењем обе акције полиција је запленила рачунаре, мобилне телефоне, меморијске картице, УСБ дискове и пасоше. Неколико месеци после операције Ћелија 2, безбедносни органи Републике Северне Македоније у сарадњи са Турском спроводе операцију Ћелија 3. Њена реализације је резултирала хапшењем пет држављана Републике Северне Македоније, односно три становника Куманова и два из Скопља, ухапшени су у Истанбулу и спречени да наставе

⁴⁵⁸ Национална стратегија за спречавање насилан екстремизам 2023 – 2027, *op. cit.*, стр. 13.

⁴⁵⁹ Šutarov Vasko, “The Threat Posed by Foreign Terrorist Fighters to the Republic of Macedonia and the Western Balkans“, *op. cit.*, p. 109.

пут ка Сирији. Њихова регрутација је уследила од стране салафијских проповедника и присуства њиховим предавањима у Републици Северној Македонији. Оптужени су по измењеним одредбама Кривичног закона Републике Северне Македоније за припадност страној војсци и параформацији. Исламска заједница у Републици Северној Македонији осуђује регрутовање становништва за одлазак на страна ратишта, њихову радикализацију и коришћење вере у ту сврху. Исламска заједница Републике Северне Македоније истиче да је индоктринација регрутера последица употребе изманипулисаног облика религије. Међународна заједница оштро осуђује активности регрутовања, радикализације, исламистичко екстремистичке и терористичке пропаганде. Подржавајући операције Ћелија, Ћелија 2 и Ћелија 3, међународна заједница показује спремност ка ефективној и ефикасној сарадњи са Републиком Северном Македонијом у спречавању насиља у име вере. Међународна заједница је означила ИСИЛ као терористичку организацију и позвала међународна тела да предузму активности ка елиминацији исламистичко екстремистичких активности. Крајем 2014. године, међународна заједница је покренула пројекат заустављања радикализације. Његов циљ је био спречавање одлазака потенцијалних страних бораца и ресоцијализација повратника. Програмом је предвиђено обухватање неколико џамија у Републици Северној Македонији и региону, јавне кампање, радионице и увођење одређених предмета у образовним системима.⁴⁶⁰

Повратак страних бораца у матичне државе са собом носи ризик, који се може сагледати из неколико углова. Најчешће укључује реалне претње од регрутовања других за одлазак на страна ратишта, предузимање исламистичко екстремистичких активности и спровођење терористичких напада. Повратак бораца са страних ратишта на истраживани простор треба сагледати објективно, рационално и уз пуну пажњу свих безбедносних структура. Разлог сагледавања повратка страних бораца је вишеструк, а као најцелисходнији је спречавање даље радикализације и активности које воде ка исламистичком екстремизму.

Феномен страних бораца и повратника у матичне земље укључује три фазе еволуције исламистичко екстремистичких и терористичких активности. У првој фази, Република Северна Македонија и остатак Балкана није био у фокусу интересовања исламистичких екстремиста. Друга фаза укључује интересовање ИСИЛ-а за истраживане просторе, при чему своје активности регрутације и радикализације појединаца врше путем интернет видео материјала којима се велича цихад и узимање учешћа у насиљу за веру. Трећа фаза, која започиње почетком 2016. године води ка смањивању интензитета исламистичко екстремистичких претњи.⁴⁶¹ Ипак, смањен интензитет не значи престанак и потпуни нестанак исламистичко екстремистичких активности услед изазова који наговештавају процес њиховог повратка. Поједини подаци показују да је степен мобилизације становништва земаља западног дела Балканског полуострва, међу којима и Републике Северне Македоније већи у односу на западну Европу, која је погођена феноменом страних бораца. Посматрајући однос укупног становништва са датим феноменом, повратак страних бораца у матичне земље и њене суседе, неопходно је истраживање и разумевање управљања безбедносним изазовима повезаних са

---

⁴⁶⁰ Ibid, p. 110-111.

⁴⁶¹ Ibid, p. 112.

усвајањем ефикасне стратегије рехабилитације и реинтеграције поменутих повратника.⁴⁶²

Да Република Северна Македонија није изостављена из претњи радикализованих појединаца говори пример из праксе, када је Абу Бакир ал Албани (*Abu Bakr al Albani*) изрекао претње са елементима исламистичког екстремизма свим земљама региона Албаније, посебно Републици Северној Македонији. Након спровођења операције Ћелија, у августу исте године повратник са страног ратишта Сејфедин ал Албани (*Seyfeddin Al Albani*) објављује поруку на интернет платформи Фејсбук, којом позива етничке Албанце у Републици Северној Македонији да употребе оружје против словенских крсташа и на тај начин се освете за хапшења која су резултирала спровођењем дате операције.⁴⁶³

---

⁴⁶² Shutini Adrian, *Dynamics of Radicalization and Violent Extremism in Kosovo*, op. cit., p. 2.

⁴⁶³ Šutarov Vasko, “The Threat Posed by Foreign Terrorist Fighters to the Republic of Macedonia and the Western Balkans“, op. cit., pp. 113-114.

5.6. Оснивање вахабијских центара у Републици Северној Македонији

Оснивање вахабијских центара у циљу спровођења исламистичко екстремистичких циљева се спроводи кроз постојање формалних и/или неформалних институција. Неретко, остваривање исламистичко екстремистичких циљева добија међународне размере, сарадњом вахабијских центара са образовним системом других земаља, посредством комуникационих мрежа, новинских листова и телевизијских и радио канала. Циљ оснивања формалних вахабијских центара има за циљ уплив у формалне системе образовања, привреде, транспорта и других друштвених токова. На истраживаном простору је присутан велики број џамија, верских и културних центара као резултат донација арапских и других муслиманских земаља, верских школа и универзитета, што се у корелацији верског екстремизма и радикализма може посматрати као предуслов, али и последица деловања исламистичко екстремистичких групација и утицаја.

Оснивање поменутих вахабијских центара представља директну везу са исламистичким екстремизмом, који посредно или непосредно привлачи становнике Републике Северне Македоније и становништво његовог региона, последично делујући на истраживаном простору, осталим земљама западног дела Балканског полуострва и шире. Пример наведеног је покрет Хизмет, који је основао Фатулах Гулен на верским уверењима као највећу исламску организацију у свету. Хизмет као организација делује у земљама западног дела Балканског полуострва, међу којима је и Република Северна Македонија кроз мрежу различитих образовних центара. Поједини подаци показују да су полазници ових центара најчешће појединци из лошијег друштвеног статуса, што даље води ка стварању образовних центара као базу за идеалну регрутација ка исламистичком екстремизму.

Током 2018. године поједина истраживања показују да је мрежа Фатулаха Гулена на простору западног дела Балканског полуострва заступљена од 1990их година. Према датом истраживању, ФЕТО има распрострањену мрежу коју остварује кроз јавне институције и приватне компаније, а њено деловање је заступљено и кроз образовање, туризам и медијске куће. У области образовања, ФЕТО током 2016. године делује кроз 40 школа, међу којима кроз 5 у Републици Северној Македонији, а остатак у региону, односно БиХ кроз 15 школа, у Албанији кроз 12 школа и у Србији на простору Косова и Метохије кроз 5 школа. На истраживаном простору посебну пажњу са призмом гуленизма привлачи школа под називом Јахја Кемал (*Yahya Kemal*), која остварује свој утицај у Скопљу, Тетову, Гостивару, Струги и Струмици. Заступљеност у сфери образовања ФЕТО остварује и кроз школе језика Седеф. Да заступљеност ФЕТО није ретка ни у осталим сферама друштвеног живота, поменуто истраживање показује да је у Републици Северној Македонији утицај ФЕТО заступљен и у прехрамбеној делатности кроз ланац супермаркета ЕВАР. У сфери туризма, ФЕТО свој утицај на истраживаном простору остварује кроз туристичку агенцију Басак (*Başak Tours DOO Скопје*) и у инфраструктурној сфери кроз бројне фирме за транспорт. У области смештајних капацитета су задужене фондације Толеранс и Сафак. Заступљеност ФЕТО

у креирању јавног мњења на истраживаном простору током 2016. године остварује новински часопис Заман, као водећи извор информисања у земљи.⁴⁶⁴

Током 2021. године на истраживаном простору је питање постојања и деловања ФЕТО постављено као стратешко питање, које се нашло и на дневном реду Народне скупштине Републике Северне Македоније. Лидери опозиционих странака су поставили питање деловања ФЕТО под плаштом комерцијалних активности и указали на обавезу Републике Северне Македоније да примењује адекватне мере и методе у борби против организованог криминала. Поред претходно поменутог образовног система под покровитељством Јахја Кемал, транспортне агенције Басак и новинског листа Заман, опозиција Републике Северне Македоније је указала на постојање фирми Чаг ДОО (*ÇAĞ DOO Skopje*) и МИБА.⁴⁶⁵ У 2018. години, Влада Републике Северне Македоније усваја буџет за неколико новинских листова, међу којима Заман добија скоро 15 хиљада евра. Одлука Владе узрокује протесте почетком 2010. године, због финансијске подршке претходно поменутом листу.⁴⁶⁶

Турска је током 2019. године тражила од Републике Северне Македоније изручење 15 турских држављана. Касније, у 2021. години турска власт захтева од Републике Северне Македоније депортацију 86 и изручење 20 појединаца за које се сумња да су повезани са Фатулахом Гуленом. Тадашњи амбасадор Турске у Републици Северној Македонији истиче да су структуре ФЕТО и даље присутне на истраживаном простору и да своју делатност остварују кроз различите институције.⁴⁶⁷

Простор Републике Северне Македоније као део западног дела Балканског полуострва, у корелацији са земљама региона одликује неизоставношћу учешћа верске слободе у формирању и одржавању друштвене заједнице. Религија као таква је незаобилазна у спровођењу политичких процеса, али уз нормативно уређење њихове одговорности. Као секуларна држава, Република Северна Македонија нормативно уређује и дефинише однос између државе и верских заједница. Након распада СФРЈ долази до распарчавања и реорганизације Исламске заједнице сходно стварању више држава. Исламска заједница СФРЈ је била састављена од Реису-л-улеме, Врховног сабора и Врховног исламског старешинства. Врховни сабор је био састављен од четири републичка сабора и старешинства, односно у Сарајеву за БиХ, Хрватску и Словенију, Приштини за Србију, Подгорици за Црну Гору и Штипу за Републику Северну Македонију. Уставом из 1990. године се не мења Републички сабор на истраживаном простору, али се дервишки редови интегришу у структуру Исламске заједнице. Уставом Исламске заједнице СФРЈ са заседања у Ријасету почетком фебруара 1993. године у Скопљу када долази до формирања самосталних исламских заједница. Статут Исламске заједнице Републике Северне Македоније свој ослонац проналази у Уставу Исламске заједнице. Сабор Исламске заједнице Републике Северне Македоније са Старешинством и председником броји 20 чланова. У западном делу Републике Северне Македоније је

⁴⁶⁴ Лончар Мирела, „Утицај ислама на политичку ситуацију у Републици Македонији“, *op. cit.*

⁴⁶⁵ Fazlagikj Admir, Dzihat Aliju, “FETÖ'nün Kuzey Makedonya'daki yapısı ve işleyişi meclisin gündeminde”, 30.03.2021., <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fetonun-kuzey-makedonyadaki-yapisi-ve-isleyisi-meclisin-gundeminde/2192531>, (07/06/2024).

⁴⁶⁶ Idriz Adnan, Furkan Abdula, “FETO terror group faces dire straits in North Macedonia”, 07.03.2019., <https://www.aa.com.tr/en/europe/feto-terror-group-faces-dire-straits-in-north-macedonia/1412054>, (07/06/2024).

⁴⁶⁷ Marusić Sinisa Jakov, “Turkey Pressures North Macedonia Over Extradition of ‘Gulenists’”, 15.07.2021., <https://balkaninsight.com/2021/07/15/turkey-pressures-north-macedonia-over-extradition-of-gulenists/>, (07/06/2024).

смештено 13 одбора, по један у сваком граду, док је за источни део одбор формиран у македонском граду Штипу. Ко што је раније поменуто у раду, код следбеника заједнице муслимана у Републици Северној Македонији је заступљена сунитска деноминација ислама кроз ханефитску верско правну школу. Настањени су у највећем броју у западном делу истраживаног простора, уз границу са Албанијом. Седиште заједнице је у Скопљу, на челу са реису-л-улема. Исламска верска заједница у Републици Северној Македонији представља самосталну организацију од стицања њене независности и састоји се од Џематског одбора, муфтијства у земљи и иностранству, Сабора муфтијства, Ријасета исламске верске заједнице, Сабора исламске верске заједнице и Уставног савета. Поред званичне Исламске верске заједнице муслимана, република Северна Македонија препознаје и окупљање муслимана у оквиру дервишких редова у Скопљу, кроз: Факултет исламских наука и Медресу Иса-бег.⁴⁶⁸

Поред легалних исламских заједница у Републици Северној Македонији, немогућност традиционалних исламских заједница и слобода у тумачењу ислама узрокује стварање нелегалних исламских заједница, односно параџемата. Трудно подручје, интеграциони проблеми, корупција, сиромаштво, незапосленост, ратови и различите друштвене и политичке нестабилности на истраживаном простору и у региону представљају потенцијалне покретаче оснивања и умрежавања паралелних верских структура као сигурност у случају отпора при индоктринација традиционалних исламских заједница, односно немогућности остваривања циљева политичког ислама. Исламистички екстремисти упориште у позиционирању својих идеја и радикализацији становништва проналазе у немоћи власти и легалних верских заједница да се одупру њиховим идејама. Формирање и предвођење нелегалним исламским заједницама припада лицима која имају изразиту радикалну оријентацију и ставове да живот појединца мора бити предодређен шеријатском праву. Неретко, у прокламовању својих ставова вође нелегалних исламских заједница користе насиље.

Претеча продора вахабизма у Републику Северну Македонију почиње 90их година доласком исламских добровољаца у БиХ. Након рата у БиХ, вахабизам се шири на истраживани простор и његов регион. Вахабије из Републике Северне Македоније најчешће делују заједно са албанским терористичким организацијама. Током 2007 године поједина истраживања показују да на простору Републике Северне Македоније делује исламски терористички фактор у оквиру албанског терористичког фронта на западном делу Балканског полуострва. Мухамед Хадафан Гамили (*Muhamed Hadafan Gamili*) је војни командант, док је вођа политичког крила шек Ахмед Али Седан (*Ahmed Ali Sedan*). Сељадин Џеза (*Seljadin Džeza*) је један од главних задужених за транспорт муџахедина и оружја из Албаније у Републику Северну Македонију.⁴⁶⁹

Поред сунитске школе ислама, на истраживаном простору је значајна доминација шиитске школе, чији ауторитети најчешће остварују утицај мимо простора западноалбанских земаља. Својим донацијама и индиректним утицајем на истраживани простор, отежавају рад легалних исламских заједница у великој мери. Параџемати су регистровани на територији Републике Северне Македоније и њеном региону. Иако

⁴⁶⁸ Љубиша Конатар, „Узроци и модели исламистичког екстремизма и тероризма на Западном Балкану“, докторска дисертација, Факултет за студије безбедности, Универзитет Едуконс, Сремска Каменица, 2020., стр. 138-141.

⁴⁶⁹ Ibid, стр. 150.

чланови поменутих нелегалних исламских заједница директно не заговарају исламистички екстремизам, практиковање ислама врше на специфичан начин. Пракса западноевропских земаља показује да је вршење активности параџемата и њихово постојање представља стални извор претње и базу за развој радикалних и екстремистичких облика ислама. Треба узети у обзир и да су припадници нелегалних исламских заједница у великом броју радикални исламисти и повратници са ратишта, па не чуди да се оправдано може очекивати претња од организовања, финансирања и активности исламистичког екстремизма и тероризма.⁴⁷⁰ Нелегалне исламске заједнице у Републици Северној Македоније доприносе њеној нестабилности у значајној мери. Први знаци присуства радикалног ислама на истраживаном простору се појављују током 2003. године услед покушаја имама Зенун Берише (*Zenun Berisha*) да на нелегитиман начин обнови мандат руководећег старешине. Све до 2006. године, Зенун Бериша са својим присталицама приступа застрашивању умерених имама Исламске заједнице. Верује се да је Зенун Бериша одговоран за масовни прилив вахабитских имама у Исламску заједницу Републике Северне Македоније.⁴⁷¹

Будућност истраживаног простора и његовог региона одликују изазови очувања интегритета легалних исламских заједница, њиховог интегритета, богомоља и верника. Раст нелегалних исламских заједница и њихово деловање на истраживаном простору се мора сагледати свеобухватно у корелацији са њиховим деловањем у региону. Адекватан одговор исламистичком екстремизму захтева одвајање традиционалног ислама од исламизма. У супротном, уколико вахабије наметну прихватање ставова и вођства легалним исламским заједницама, доћи ће до распрострањавања претњи међу муслиманима и осталим заједницама на истраживаном простору, његовом региону и шире.

---

⁴⁷⁰ Dimitrovska Ana, "Western Balkans as a Strategic Junction of International Terrorism: Regional Responses", *The Balkans and Europe between Integration and Particularism*, (ed. Maria Bakalova), pp. 244-245.

⁴⁷¹ Љубиша Конатар, „Узроци и модели исламистичког екстремизма и тероризма на Западном Балкану“, *op. cit.*, стр. 108-209.

6. Безбедносне импликације исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији

6.1. Однос исламистичког екстремизма и организованог криминала

Сходно раније поменутом, Република Северна Македонија чини саставни део западног дела Балканског полуострва, Југоисточне Европе и транзиционог пута и комуникације између Европе и Азије. Република Северна Македонија се налази на путу различитих криминалних активности, где је присутно стално и растуће вршење криминалних активности са циљем прикупљања средстава за извршење исламистичко екстремистичких и у крајњем терористичких активности. Извор делимичног или потпуног финансирања активности исламистичког екстремизма могу чинити разноврсне криминалне активности, међу којима власти Републике Северне Македоније препознају активности попут илегалне трговине људи, дроге, оружја, опасних материја, илегалних миграција, корупције, прања новца и других криминалних активности.

Данас, у 21. веку, исламистички екстремизам је неодвојиви део организованог криминала са тенденцијом константног међусобног приближавања и трансформисања. Иако наизглед слични, суштински се ради о различитим друштвеним феноменима. Разумевања њихове корелације захтева целовито и заједничко сагледавање исламистичког екстремизма и организованог криминала. На истраживаном простору је све учесталије удруживање криминалних организација на локалном, регионалном и глобалном нивоу, проширивање деловања и остваривање и увећавање зараде стечене противзаконитим активностима. Жеља за непрестаним увећањем зараде, води ка проширивању нелегалног деловања и неизбежног остваривања контакта и сарадње са исламистичко екстремистичким групама и у крајњем терористичким организацијама.⁴⁷²

Економски и политички услови за развој исламистичког екстремизма и организованог криминала су веома слични. Јачање поменутих друштвених феномена се заснива на идеолошкој, религиозној и економској основи, која зависи од различитих друштвених околности.

У датом истраживању се полази од дефиниција исламистичког екстремизма и организованог криминала ради њиховог свеобухватног разумевања и сагледавања. С обзиром на то да истраживане појаве немају општеприхваћене дефиниције, у истраживању се даје дефиниција заступљена у правном систему Републике Северне Македоније. Правни систем Републике Северне Македоније не прави дистинкцију појма исламистичког екстремизма и тероризма, већ појам исламистичког екстремизма посматра као неодвојиви део тероризма. Треба напоменути да су исламистички екстремизам и тероризам сродне појаве, што потврђују њихови заједнички елементи. Неки од заједничких елемената су: постојања организације, која за циљ има вршење

---

⁴⁷² Шупут Дејан, „Однос организованог криминала и тероризма“, *Наука, безбедност и полиција*, 2/2005, стр. 55-56.

кривичних дела ради постизања одређеног циља, противправност активности, конспиративност постојања и деловања групе, употреба насиља као саставног дела остваривања својих циљева, застрашивање околине у циљу остваривања интереса групе и угрожавања основних људских вредности.⁴⁷³ Према Кривичном закону Републике Северне Македоније, тероризам се одређује као вршење једног или више кривичних дела, односно убиства, телесне повреде, киднаповања, уништења јавног добра, транспортних система, инфраструктуре, рачунарских система и других објеката опште намене, отмице, производње, поседовања, транспорта, трговине, набавке или употребе нуклеарног, биолошког, хемијског и других врста оружја и опасних материја. Тероризам укључује и развој биолошког и хемијског оружја, ослобађање опасних радиоактивних, отровних и других опасних материја или изазивање пожара, експлозија или уништавања водених, енергетских или других објеката основних природних извора, са намером да се угрози живот и тело и да се изазове страх код становништва.⁴⁷⁴ Правни поредак Републике Северне Македоније препознаје извршиоца тероризма, односно „сваког ко има намеру да угрози уставни поредак или безбедност Републике Северне Македоније изазивањем експлозије, пожара, поплаве или друге опасности, вршењем насиља и изазивањем осећаја несигурности и страха међу становништвом“⁴⁷⁵.

Кривични законик Републике Северне Македоније одређује појам терористичке организације као групе или друге криминалне организације која се удружује ради вршења следећих кривичних дела: „убиство, телесне повреде, киднаповање лица, уништавање јавних објеката, транспортних система, инфраструктурних објеката, информационих система и других објеката опште намене, отмица авиона или друге јавне имовине, транспорт, производња, поседовање или трговина нуклеарним оружјем, биолошког, хемијског оружја и друге врсте оружја и опасних материја, ослобађање опасних радиоактивних, токсичних и других опасних материја или изазивање пожара или експлозије, уништење у постројењу за снабдевање водом, енергијом или другим основним природним ресурсима, намера да се угрози живот и створи осећај несигурности или страха код грађана“⁴⁷⁶. На истраживаном простору је заступљена корелација исламистичког екстремизма и организованог криминала, али се не може тврдити и закључити да долази до њиховог преклапања.⁴⁷⁷

Повезивање исламистичког екстремизма са организованим криминалом полази од хипотезе да је исламистички екстремизам криминална активност, која укључује вршење насиља, застрашивање или стварање осећања страха, угрожавање и повређивање живота, здравља, моралног интегритета, имовине и безбедности са намером постизања религиозно идеолошког циља.⁴⁷⁸ Вишеструке активности организованих криминалних група воде ка њиховом одређивању, ужем и ширем схватању организованог криминала. Уже схватање организованог криминала посматра оне облике друштвене појаве које остварује група људи, постојање криминалне организације са унутрашњом поделом надлежности међу њеним члановима, обављање

⁴⁷³ Ibid, стр. 67-68.

⁴⁷⁴ Кривичен законик, „Службен весник на Република Македонија“, број 37/96, <https://jorm.gov.mk/wp-content/uploads/2016/03/законик-пречистен-текст.pdf>, (07/07/2024), члан 394-б, став 2.

⁴⁷⁵ Ibid, члан 313.

⁴⁷⁶ Ibid, члан 394-а, став 1.

⁴⁷⁷ Ѓуровски Марјан, Марјан Николовски, et al., *Безбедносни ризици и закани-третман, феноменологија и митирање*, Фондација Конрад Аденауер во Република Северна Македонија, Факултет за безбедност - Скопје, Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Република Северна Македонија, 2020, стр. 40.

⁴⁷⁸ Шупут Дејан, „Однос организованог криминала и тероризма“, op. cit., стр. 62.

легалне и нелегалне привредне делатности у циљу стицања профита, употреба насиља као средства за постизање циљева и остваривање контакта са представницима власти засноване на корупцији и политичком имунитету. Шире схватање организованог криминала полази од претпоставке да криминалне делатности обавља група лица.⁴⁷⁹

Форме испољавања организованог криминала на истраживаном простору се разликују и обухватају различит обим и интензитет.

Поред многобројних сродних елемената, исламистички екстремизам и организовани криминал се разликују по мотивима и циљевима извршења кривичног дела. Приметно је да методе и облици деловања криминалних и исламистичко екстремистичких група и организација постају све сроднији док је међусобна сарадња ефикаснија.⁴⁸⁰ Исламистички екстремисти за мотив вршења кривичног дела примарно имају религиозни циљ, док је код криминалних организација мотив стицање великог профита на незаконит начин. Дистинкцију радње извршења кривичног дела исламистичког екстремизма и организованог криминала је такође могуће извршити на основу намере њеног извршиоца и тако избећи подударање и преклапање поменутих друштвених појава.⁴⁸¹

Криминалне организације теже константној модернизацији кадровских и технолошких средстава, недовољно уређеној безбедносној и правној регулативи и слабој координацији и ефикасности правосудних и безбедносних органа.⁴⁸² У циљу остваривања притиска на политичке субјекте истраживаног простора криминалне организације спроводе активности исламистичког екстремизма. Поред тога, остваривање активности исламистичког екстремизма од стране криминалних организација може доћи и као метод казне влада које не желе да остваре сарадњу у активностима организованог криминала. Директна сарадња исламистичко екстремистичких група и криминалних организација се остварује кроз пружање подршке криминалних организација исламистичким екстремистима у виду продаје оружја, опасних материја и других средстава за извршење акција исламистичког екстремизма. Исламистичко-екстремистичке групе се служе разноврсним спектром криминалних дела, у циљу прибављања финансијских средстава за остваривање својих активности, међу којима предњаче: трговина дрогом, оружјем, људима и људским органима, прање и фалсификовање новца, трговина опасним материјалима, шверц оружјем и др.⁴⁸³

Повезаност организованог криминала и исламистичког екстремизма у облицима финансирања активности исламистичких екстремиста препознаје Кривични законик Републике Северне Македоније. Финансирање тероризма укључује „директно или индиректно давање, обезбеђивање или прикупљање новца или друге имовине, са намером да се користи или сазнање да ће се у целини или делимично користити за

⁴⁷⁹ Игњатовић Ђорђе, Шкулић Милан, *Организовани криминалитет*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2012, стр. 27-29.

⁴⁸⁰ Теофиловић Бојан, Татјана Теофиловић, et al., „Спрега тероризма и организованог криминала као безбедносни ризик“, *Правне теме = Legal issues : часопис Департмана за правне науке Универзитета у Новом Пазару*, 8/2016, стр. 171-172.

⁴⁸¹ Шупут Дејан, „Однос организованог криминала и тероризма“, *op. cit.*, стр. 67-68.

⁴⁸² Ђуровски Марјан, „Реформи на безбедносниот систем на Република Македонија“, у зборнику: *Безбедност, регионална соработка и реформи*, (ур. доц. д-р Марјан Ђуровски), стр. 16

⁴⁸³ Шупут Дејан, „Однос организованог криминала и тероризма“, *op. cit.*, стр. 56-57.

извршење кривичног дела отмице авиона или брода (члан 302), угрожавања безбедности ваздушног саобраћаја (члан 303), терористичко угрожавање уставног поретка и безбедности (члан 313), терористичке организације (члан 394-а), тероризма (члан 394-б), злочина против човечности (члан 403-а), међународног тероризма (члан 419), узимања талаца (члан 421)⁴⁸⁴, друго кривично дело предвиђено Кривичним законом или друго кривично дело чија намера је изазивање тешке телесне повреде или смрти становништва и изазивање страха и несигурности. Правни систем Републике Северне Македоније као могуће извршиоце кривичног дела финансирања тероризма препознаје физичка и/или правна лица.

Правни оквир Републике Северне Македоније укључује Националну стратегију за превенцију насилног екстремизма (у даљем тексту Национална стратегија) за период од 2023. до 2027. године, којом указује да је главни покретач организованог криминала на истраживаном простору корупција, која представља претњу за безбедност истраживаног простора, подрива поверење у институције за спречавање исламистичког екстремизма, нарушава владавину права и даљи развој државе.⁴⁸⁵ Истицањем да је Република Северна Македонија достигла одређен ниво позитивних промена у превенцији и борби против корупције, представља охрабрење и инспирацију за даљи наставак супротстављања корупцији, а тиме последично и борбе против исламистичког екстремизма. Корелација тероризма са организованим криминалом и корупцијом је присутна у свим фазама развоја друштва. Ономогућавањем и сузбијањем развоја друштва, становништво истраживаног простора губи поверење у државне органе, блокира реформе, доводи до економских губитака земље, уништава привреду и дестабилизује даљи напредак друштва у сваком сегменту. Неопходно је стихијски и темељно сузбијати корупцију у корелацији са исламистичким екстремизмом и другим друштвеним појавама.⁴⁸⁶

У време истраживања, последња јавно доступна Процена опасности од организованог и тешког криминала за Републику Северну Македонију је из 2021. године, према којој повезаност организованог криминала као извора директног финансирања терористичких и насилних екстремистичких активности још увек није утврђена. Ипак, повезаност организованог криминала је утврђена код неколико чланова у три екстремистичке групе.⁴⁸⁷

Треба споменути да исламистички екстремисти остварују велике приходе од споја криминала, политике и исламистичког екстремизма као увек нелегалних активности. Одсуство ефикасне и ефективне контроле међународне заједнице у области спречавања претварања нелегално стеченог новца у легалне токове, исламистички екстремисти успевају у намери да остваре све веће нелегалне изворе финансирања. Однос исламистичког екстремизма и организованог криминала у области финансирања активности исламистичког екстремизма не посеже увек за прањем новца. У прилог наведеном говоре токови финансијских средстава који иду из једне илегалне сфере у другу, који су често без потребе за њиховом легализацијом. Одсуство контроле

⁴⁸⁴ Кривичен законик, „Службен весник на Република Македонија“, ор. cit., члан 394в, став 1.

⁴⁸⁵ Национална стратегија за спречување насилан екстремизам 2023 – 2027, „Владата на Република Северна Македонија“, ор. cit., стр. 11-12.

⁴⁸⁶ Ѓуровски Марјан, Марјан Николовски и et al., „Безбедносни ризици и закани-третман, феноменологија и мапирање“, ор. cit., стр. 41-42.

⁴⁸⁷ Национална стратегија за спречување насилан екстремизам 2023 – 2027, „Владата на Република Северна Македонија“, ор. cit., стр. 12.

државних органа код тако нелегалних финансијских средстава настаје услед деловања принципа „из руке у руку“⁴⁸⁸. Идеја за спајањем исламистичког екстремизма и организованог криминала настаје из потребе исламистичких екстремиста за ефикасном сарадњом која је најделотворнија уколико су ближи једни другима, те исламистички екстремисти као најефикаснији вид сарадње са криминалним организацијама виде стапање у тзв. једно тело. Из тог разлога је данас све присутније да су многобројне терористичке организације уједно и организације са развијеном криминалном делатношћу и сопственим извором прихода. Бартош Станиславски (*Bartosz Stanislawski*) такве организације назива криминалним терористичким организацијама, негирањем пејоративности израза.⁴⁸⁹ У прилог датом, током 2004. године САД указује да постоји криминална група чији су чланови са простора Републике Северне Македоније, Србије, односно Косова и Метохије и Црне Горе. При објављивању постојања поменуте групе, САД не искључује могућност да је она део шире међународне групе, чије активности су усмерене на финансирање тероризма.⁴⁹⁰

Утицај глобализације проналази свој ток и у односу организованог криминала и исламистичког екстремизма на истраживаном простору. Фактори глобализације попут економских и културних кретања, интензивирано смањење ограничења протока роба, услуга и људи на државним границама, развој информационих и комуникационих технологија и бројни други фактори допринели су развоју и појави нових облика у односу организованог криминала и исламистичког екстремизма, као и начину њиховог деловања. У складу са наведеним, правни систем Републике Северне Македоније препознаје могућност превазилажења размера исламистичког екстремизма мимо граница истраживаног простора. Кривични законик Републике Северне Македоније препознаје међународни тероризам као кривично дело којим се наноси штета страном држави или међународној организацији, проузроковањем експлозије или пожара или изазивањем опште опасности радњама и средствима који су опасне по живот људи и имовине.⁴⁹¹

---

⁴⁸⁸ Симеуновић Драган, „Проблеми појмовног одређења „homegrown“ (домаћег) тероризма и његове идентификације на Балкану“, у зборнику: *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања*, (ур. Ђорђе Игњатовић), стр. 147.

⁴⁸⁹ Ibid, стр. 147-148.

⁴⁹⁰ Bardos Gordon, „Containing Kosovo“, op. cit., p. 30.

⁴⁹¹ Кривичен законик, „Службен весник на Република Македонија“, op. cit., члан 419, став 1.

6.2. Ширење верске пропаганде

На простору Републике Северне Македоније је заступљен наратив албанског становништва о незадовољству сопственог положаја у друштву и држави, што може представљати полазну тачку регрутног наратива за исламистички екстремизам. Осећај личне отуђености и маргинализације од ширег македонског друштва повећава наратив колектива о искључености албанског ентитета, што води ка идеолошком наративу исламистичког екстремизма.⁴⁹²

Ширење верске пропаганде на истраживаном простору почиње паралелно са успоном Исламске државе. Њена одлика је реторика унутар затворених група и платформи које користе шифровану комуникацију, прилагођавајући наратив уз тежњу избегавања санкција за говор мржње. Досадашња истраживања показују да ширење верске пропаганде у циљу остваривања вахабијских идеја има значајну улогу у радикализацији појединаца и група. Материјал вахабијске пропаганде је доступан кроз идеолошку блискост са проповедницима вахабијских идеја и дистрибуцију материјала путем Интернета, најчешће друштвених мрежа и других онлајн платформи.

Идеолошка блискост следбеника вахабијских идеја може бити учвршћена посредством физичког и нефизичког материјала. Физички материјал најчешће укључује литературу у виду књига, новинских чланака и летака, док нефизички материјал укључује ширење радикалних идеја у ډамијама и другим вахабијским центрима који су изван званичног оквира Исламске верске заједнице Републике Северне Македоније. Исламска верска заједница у Републици Северној Македонији истиче да имамаи заједнице не користе наратив супротан Курану, али се одриче одговорности за самопроглашене имамае, који нису део њихове Исламске верске заједнице. Пример таквих имама је имам Садулах Бајрами (*Sadullah Bajrami*), који је на челу ډамије на северу земље, у Куманову, која је независна од Исламске верске заједнице Републике Северне Македоније. Друштвене мреже показују да Садулах Бајрами има велики број следбеника. Поједини подаци показују да је наратив Садулаха Бајрамија екстремистички, он одбацује да промовише радикализам и истиче да његов наратив није претећи, већ критички према деструктивним појавама које угрожавају исламски морал и етику. Значај Исламске верске заједнице у превенцији исламистичког екстремизма је до великог значаја за истраживани простор. Неопходност проповедања правих исламских вредности у складу са Кураном и подизање свести јавности о присуству радикализације, а затим индоктринације и регрутације је кључна основа ефикасне улоге Исламске верске заједнице у борби против исламистичког екстремизма. Допринос спречавању исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији и њеном региону, Исламска верска заједница остварује указивањем на постојање параџемата и потенцијалних регрутера ка радикализацији.

У претходном периоду Исламска верска заједница Републике Северне Македоније указује на пасивност безбедносних органа у спречавању ширења верске пропаганде у области исламистичког екстремизма. Тадашњи поглавар Исламске верске заједнице

---

⁴⁹² Engjellushe Morina, et al., *Перспективи на заедниците за спречување на насилан екстремизам*, Berghof Foundation, Germany, 2018, p. 27.

Републике Северне Македоније Сулејман Реџеџи (*Sulejman Redžepi*) указује да су четири џамије на истраживаном простору под контролом вахабија и да ширење верске пропаганде унутар њих прети целом друштву независно од религије. Указивањем да наратив у овим џамијама садржи елементе радикализма и екстремизма, Исламска верска заједница одбацује његову корелацију са наративом ислама на истраживаном простору. Ширењем верске пропаганде вахабија тежи се употреби разарајуће стратегије унутар заједнице. Пример наведеног је инцидент у Иса беговој џамији током 2010. године, који је од стране Исламске верске заједнице Републике Северне Македоније окарактерисан као дело радикалних исламиста. До инцидента је дошло након што је бивши хоџа Рамадан Рамадини са својим присталицама изазвао тучу и избацивање муфтије из џамије. Исламска верска заједница приписује Рамадану Рамадинију директно предвођење вахабија и подстрекавање на радикализацију у Скопском подручју. Са друге стране, Рамадан Рамадини негира претходно наведено истичући да у Иса беговој џамији искључиво организује предавања. Поред њега, предавач Бекир Халими је такође означен као проповедник вахабијског наратива на истраживаном простору. Рамадан Рамадини подједнако негира да Бекир Халими има учешћа у ширењу вахабијских идеја и истиче да је Бекир Халими један од најпознатијих хоџа код Албанаца у западном делу Балканског полуострва. Сукоб у Иса беговој џамији је резултирао подношењем кривичних пријава од стране државних органа Републике Северне Македоније против неколико особа, које су биле умешане у сукоб.

Развој информационих технологија, међу којима значајно место заузимају медији и Интернет отвара ново поглавље сагледавања исламистичког екстремизма. Технолошки развој носи наду ка бољем животу за све. Ипак, његов брз развој са амплитудама технолошког, научног и друштвеног нарушава опште праволинијско кретање. Технологија је данас саставни део живота сваког човека, па је могуће потврдити хипотезе о односу човека и технологије по којима технологија чини човекову природу и оно што га издваја од других живих бића. Бенџамин Френклин (*Benjamin Franklin*) посматра човека као животињу која прави оруђе, док историчар Томас Карлајл (*Thomas Carlyle*) успоставља термин *homo faber*. Могућност злоупотребе технологије од исламистичких екстремиста добија на значају посебно ако се крене од бити тзв. интелигентне употребе технологије. Бројна истраживања су показала да сваки човек може разумети однос узрока и последице. Претходно потврђује коришћење технологије од стране исламистичких екстремиста ради постизања циља ширења верске пропаганде ради вршења исламистичко екстремистичких и у крајњем терористичких активности. Информационе технологије треба посматрати попут било које технологије, као сталног и узастопног човековог пратиоца и његово дело и откриће.⁴⁹³

Поглавље односа исламистичког екстремизма и технологије је могуће сагледавати кроз однос нових технологија и медија и процеса демократизације. Посебан подстрек ка трансформисању демократије доносе нове комуникационе технологије, које представљају окидач уз неизоставни ентузијазам корисника у употреби комуникационе технологије. Демократија данас у сваком облику укључује право на приступ информацијама и његовим алтернативним изворима. Интернет, као најмасовнији извор информација, пружа могућност кориснику да прикупља и дистрибуира информације, најчешће без икакве цензуре. Ова могућност је несумњиво већа од могућности било ког другог медија. Поред поменутих, карактеристике Интернета су многобројне, међу

---

⁴⁹³ Дамњановић Ивана, *Политика и технологија-теоријски приступ*, Удружење наука и друштво, Београд, 2018, стр. 57-59.

којима посебно место заузимају интерактивност и брзина као основни потврдни елементи информација које се претражују. Упоредо са развојем Интернета, у друштвеним наукама је све присутније успостављање теза о централизацији развоја друштвених мрежа. Поједини аутори истичу да ће мрежа као облик организовања значајно редефинисати природу конфликта и сарадње.⁴⁹⁴

Дистрибуције пропагандног материјала исламистичких екстремиста посредством Интернета укључује виртуелност комуникације, која се најчешће одвија путем комуникационих канала на друштвеним мрежама. Комуникацији путем друштвених мрежа обухвата све узрасте и њеном утицају су подложне све генерације. Ипак, може се рећи да су у виртуелном домену најзаступљенији млади. Поред комуникације, друштвене мреже се користе за информисање и дељење садржаја кроз аудио и видео материјале. Брзо, бесплатно и лако повезивање људи даје предност коришћењу друштвених мрежа, док са друге стране са собом носи низ опасности. Уз то, млади представљају најугроженију категорију због личне перцепције идентитета и припадања, у коме трагају за самопотврђивањем што резултира да се у таквим условима неретко проналазе у екстремистичким групама.⁴⁹⁵ У Републици Северној Македонији је присутно ширење исламистичко екстремистичке пропаганде од стране салафијско цихадистичке групе, међу којима је најпопуларнија група Бејтула Мухацирина (*Bejtul Muhaxhirin*). Следбеници ове групе су присутни у дистрибуцији материјала на неколико платформи: Фејсбук, Јутјуб, Гугл Драјв, Архив, Телеграм и ТамТам. Канали друштвених мрежа имају многобројне пратиоце уз значајан број прегледа. На друштвеној платформи Јутјуб је могуће пронаћи неколико снимака, међу којима постоје снимци који позивају на проливање крви и позивају жртву за заштиту исламских светих места. Снимак из 2020. године⁴⁹⁶ показује да шеик Сулејман Ибн Насир ал Уван (*Suleiman Ibn Nasir Al Ulwan*) позива на удаљавање од закона који осуђенима за крађу прописују ампутацију руке.

Следбеници Џамати Албан врше пропагандну активност путем друштвених мрежа у великој мери са крајњим циљем придобијања и регрутације истомишљеника. Јединица Џамати Албан (раније познат као Џабат ал Нусра) у оквиру терористичке организације Хаџат Тахрир ал Шам је састављена од етничких Албанаца са простора Републике Северне Македоније и Србије, односно етничких Албанаца са Косова и Метохије, која је деловала у Сиријској области Идлиб. Током 2018. године, Џамати Албани објављују видео снимак на албанском и енглеском језику под називом *Албански снајперисти у земљама Шама*. Видео снимак је приказивао обуку припадника јединице, наоружање и њихове друге карактеристике.⁴⁹⁷

Континуитет ширења идеолошког милитантизма на територији Републике Северне Македоније кроз активности на друштвеним мрежама спроводе цихадисти. Упорност у ширењу верске пропаганде остварују кроз подржавање и пропаганду идеологије

⁴⁹⁴ Дамњановић Ивана, „Електронска демократија (e-democracy) као могућност демократизације“, *Српска политичка мисао*, 1/2009, стр. 85-86.

⁴⁹⁵ Ђорић Марија, et al., *Насилни екстремизам-мултидисциплинарни приступ*, Институт за политичке студије, Београд, 2020, стр. 119.

⁴⁹⁶ Jonuzi Destan, “Islamist Extremists in North Macedonia Keep Up Online Propaganda“, BIRN, 28.12.2022., <https://balkaninsight.com/2022/12/28/islamist-extremists-in-north-macedonia-keep-up-online-propaganda/>, (07/07/2024).

⁴⁹⁷ Вукелић Милан, „Исламски екстремизам на Косову и Метохији – безбедносни изазов за Републику Србију“, op. cit., стр. 79.

терористичких организација. Неколико налога са цихадистичким садржајем је блокирано од стране компаније Фејсбук, што је условило да цихадисти нађу алтернативну друштвену мрежу за своје активности. Једну од многобројних платформи за остваривање својих идеолошких активности и верске пропаганде цихадисти проналазе у друштвеној мрежи Телеграм. Циљ цихадиста у тражењу и приступању друштвеним мрежама за ширење верске пропаганде је усмерен на проналазак што мање агресивне политике уклањања садржаја. Тренд промене друштвених мрежа у Републици Северној Македонији је био пропорционалан тренду промене комуникационе стратегије ИСИС и многобројних терористичких група.⁴⁹⁸ Подаци од јуна 2017. до октобра 2018. показују да је пронађено 636 канала и група на енглеском језику у оквиру друштвене мреже Телеграм. Групе су окупљале појединце за комуникацију са истомишљеницима широм света и ширење званичних и незваничних медијских материјала ИСИС-а. У оквиру поменутих група међу доступним материјалима је пронађено неколико са упутствима за терористичке операције и акције. Циљ оснивања поменутих група је сагледавање и унапређење њихових војних активности, очување начина комуникације обезбеђивањем отпорности својих канала на друштвеној мрежи Телеграм, развијање нових начина онлајн комуникације и дистрибуција видео и аудио материјала. Коришћење друштвене мреже Телеграм исламистички екстремисти виде као витално средство онлајн комуникације и дистрибуције аудио и видео материјала. Предност коришћења поменуте апликације исламистички екстремисти виде у једноставности њеног коришћења, лакоћу приступа комуникационим групама и каналима, њихов ограничен приступ, анонимност, шифровану комуникацију и гаранцију не приказивања комуникације трећим лицима унутар приватних група и канала.⁴⁹⁹ Друштвена мрежа Фејсбук је у протеклом периоду неколико пута објавила да је са ове платформе уклоњено 99% садржаја терористичке организације Ал Каиде и ИСИС. Поједини подаци накнадног истраживања показују да је након провере наведеног утврђено да се ради о 38% исламистичког материјала. Током 2017. године, Твитер (данашња друштвена мрежа ИКС), Јутјуб и Фејсбук приступају Глобалној Интернет платформи за борбу против тероризма (*Global Internet Forum to Counter Terrorism – GIFCT*), чији циљ је стварање јединствене мреже за забрану говора мржње и екстремистичких садржаја.⁵⁰⁰

Коришћење друштвених мрежа за ширење верске пропаганде је широко распрострањено међу исламистичким екстремистима. Једна од карактеристика комуникације исламистичких екстремиста је континуитет у стварању и имплементацији нових канала за онлајн комуникацију. Поједини подаци показују да су исламистички екстремисти крајем 2018. године покушали да изграде децентрализовану веб платформу ЗероНет и Риот, која би послужила за дистрибуцију материјала међу истомишљеницима.⁵⁰¹ Исламистички екстремисти врше ширење верске пропаганде и кроз апликацију Зело, која тежи очувању приватности и активности корисника. Предност ове апликације је бесплатно коришћење, односно функционисање њених корисника по принципу преноса порука у исто време свим члановима групе и

⁴⁹⁸ Shtuni Adrian, "Western Balkans Foreign Fighters and Homegrown Jihadis: Trends and Implications", op. cit., p. 23.

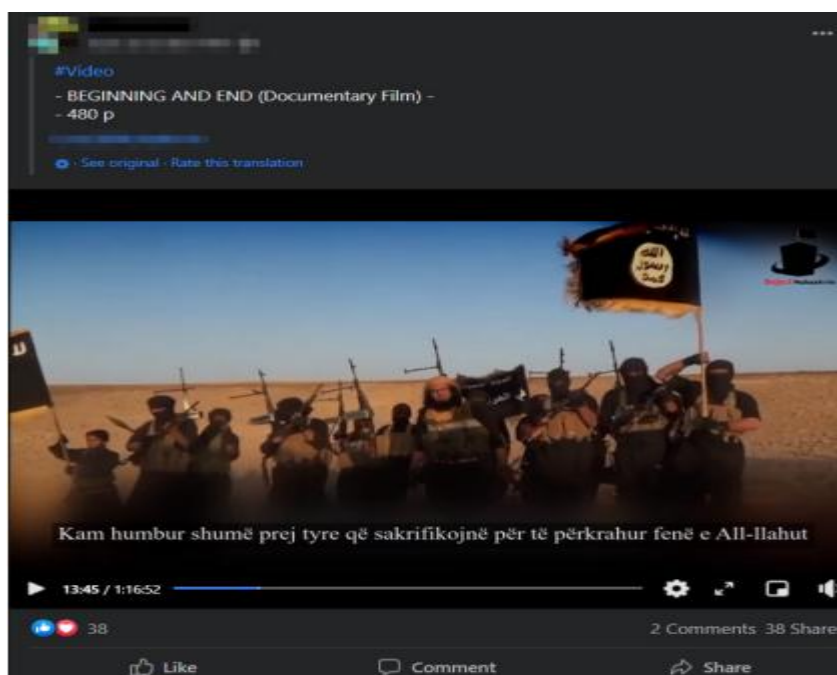
⁴⁹⁹ Clifford Bennett, Helen Powell, *Inside the English-Speaking Islamic State Ecosystem on Telegram*, The George Washington University, NW, 2019, p. 3-41.

⁵⁰⁰ Ђорић Марија, et al., *Насилни екстремизам-мултидисциплинарни приступ*, op. cit., стр. 121-123.

⁵⁰¹ Clifford Bennett, Powell Helen, *Inside the English-Speaking Islamic State Ecosystem on Telegram*, op. cit., p. 42.

могућност слања аудио и текстуалних порука и њиховог накнадног преслушавања без употребе Интернета.⁵⁰²

Истраживања из 2021. године показују да је на друштвеној мрежи Фејсбук било присутно неколико профила две екстремистичке групе, које су исламистичко екстремистички материјал дистрибуирале на албанском језику. Група под називом Кућа миграната (*Baitul Muhakhirin*) је исламистичко екстремистички материјал дистрибуирала путем јавне странице, али и низа приватних налога. Неретко, налози који су у спрези са претходно поменутом групом нису доступни за јавност, попут документарног филма под називом *Почетак и крај*, видео записа, фотографија и статуса отпремљених са других платформи.⁵⁰³

Слика 3. Дељење документарног филма групе *Кућа миграната* на друштвеној мрежи Фејсбук⁵⁰⁴

⁵⁰² Ђорић Марија, et al., *Насилни екстремизам-мултидисциплинарни приступ*, op. cit., стр. 122-123.

⁵⁰³ Đukić Simeon, *Online extremism in North Macedonia*, Institute for Strategic Dialogue, North Macedonia, 2021, p. 23.

⁵⁰⁴ Ibid.

Слика 4. Дељење наратива групе *Кућа миграната* на платформи Гугл Драјв⁵⁰⁵

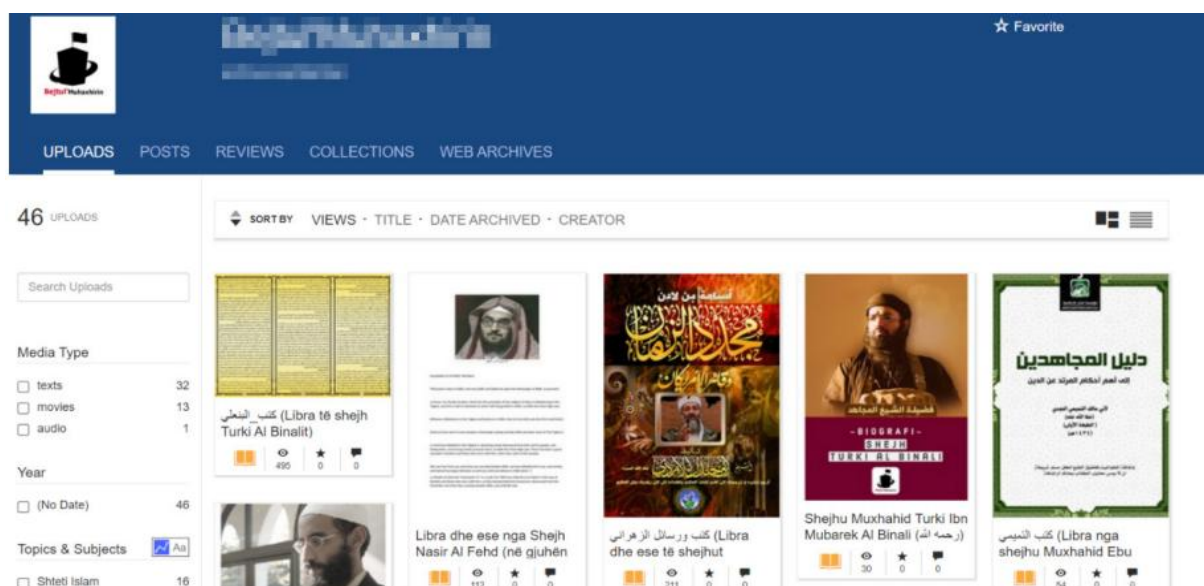
Слика 5. Дељење пропагандног материјала групе *Кућа миграната* путем друштвене мреже Телеграм (садржај фотографије: *Пропаганда је пола михада*)⁵⁰⁶

⁵⁰⁵ Ibid.

⁵⁰⁶ Ibid, p. 24.

Слика 6. Комуникација у оквиру приватног канала групе *Куће миграната* на друштвеној мрежи Телеграм⁵⁰⁷

Слика 7. Интернет страница са исламистичко екстремистичким садржајем групе *Кућа миграната*⁵⁰⁸

⁵⁰⁷ Ibid.

⁵⁰⁸ Ibid.

Интернет страница са исламистичко екстремистичким садржајем групе Кућа миграната са слике изнад садржи 32 документа, 13 видео записа и аудио фајл. Сви материјали су на албанском језику. Страница садржи биографије и проповеди салафијских цихадиста попут Анвар ал Авлакија (*Anwar al-Awlaki*), Насир ал Фахда (*Nasir al-Fahd*), Ахмад Мусе Јибрила (*Ahmad Musa Jibril*), Фарис ал Захранија (*Faris al-Zahrani*) Турки ал Биналија (*Turki al-Binali*).⁵⁰⁹

Пример других салафијских и исламистичко екстремистичких наратива је могуће пронаћи на различитим друштвеним мрежама. На друштвеној мрежи Телеграм је доступна група на албанском језику, која садржи велики број материјала повезаних са ИСИС. Неретко, уочљиво је да се поједини канали на друштвеној мрежи Телеграм умрежавају и прослеђују материјал из једног у други канал. Анализом материјала исламистичко екстремистичког садржаја са разноврсних канала могуће је уочити постојање неслагања и унутрашњих сукоба различитих група салафијско-цихадистичке заједнице. Група Нашеди (*Nasheedi*) посредством друштвене мреже Телеграм дистрибуира исламистичко екстремистички садржај и означава имама Садулах Бајрамија као отпадника ислама. Наратив унутар групе је промоција ИСИС-а кроз заговарање става „када те назову терористом, то је доказ да је твоја вера истрајна“⁵¹⁰.

Повезана група са Нашедима је група Бисери мудрости (*Margaritarë të urtësisë*), која посредством друштвених мрежа дели њихов наратив и садржај.

Слика 8. Садржај групе Нашиди на друштвеној мрежи Телеграм и дељење заставе ИСИС⁵¹¹

⁵⁰⁹ Ibid.

⁵¹⁰ Ibid, p. 25.

⁵¹¹ Ibid.

Слика 9. Садржај групе Бисери мудрости на друштвеној мрежи Телеграм, која дели наратив и садржај групе Нашиди⁵¹²

Коришћење Интернета од стране исламистичких екстремиста као виртуелне арене, води ка ширењу верске пропаганде и говора мржње, промовисању исламистичко екстремистичке идеологије, радикализације и регрутације становништва истраживаног простора и његовог региона. У циљу спречавања и сузбијања ширења верске пропаганде неопходно је јачање капацитета за борбу против радикализације и регрутације становништва посредством Интернета. У овом случају, сврха улоге Интернета се може преокренути и користити као моћно средство за спречавање и борбу против исламистичког екстремизма. Национална стратегија за превенцију насилног екстремизма Републике Северне Македоније за период од 2023. до 2027. године даје неколико основних мера за постизање њеног стратешког циља, односно сузбијања ширења верске пропаганде путем Интернета. Мере се односе на „превенцију говора мржње на Интернету, кампању за друштвену кохезију и сузбијање насилног екстремизма путем друштвених медија, креирање политике засноване на истраживању, мапирању ризика и анализи могућности за онлајн радикализацију која води ка тероризму и насиљу и истраживање медијске писмености младих“⁵¹³.

Ширење верске пропаганде путем Интернета салафијско цихадистичке групе нису усамљен случај у Републици Северној Македонији. Приметно је да и друге групе користе религијске симболе и наратив на сличан начин.

Истраживање улоге Интернета, медија и других савремених технологија полазе од теорије комунитарне концепције демократије, чиме се указује да медији и савремени

⁵¹² Ibid.

⁵¹³ Национална стратегија за спречување насилан екстремизам 2023 – 2027, „Владата на Република Северна Македонија“, op. cit., стр. 19.

начин комуникације остварује утицај на очување и учвршћивање заједничких вредности исламистичких екстремиста. Интернет као децентрализовани медиј, чији корисници су радикализовани појединци спремни на акције исламистичког екстремизма, стоји наспрам централизованих медија комерцијалних и владиних интереса. Концепт виртуелних заједница нуди централизацију, која не препознаје географску локацију, удаљеност, пружа снажан осећај припадности, повезаност идејама, проблемима интересима, идеологијом и другим вредностима. Поједини аутори указују на стварање одређеног простора у оквиру виртуелне заједнице, која пркоси и потискује традиционалне облике заједништва. У оквиру ове теорије су присутни теоретичари који заступају супротно мишљење, односно да заједница у виртуелном свету пружа привид, те доприноси да везе са заједницом у реалном свету слабе.⁵¹⁴

Оправдано је поставити питање да ли исламистички екстремисти могу злоупотребити вештачку интелигенцију ради постизања свог циља у правцу ширења верске пропаганде. Ради свеукупног сагледавања ове тезе, неопходно је кренути од дефиниције вештачке интелигенције америчког научника Џон Мекартија (*John McCarthy*), по којој је вештачка интелигенција део рачунарских наука. Сведоци смо свакодневног усавршавања програма вештачке интелигенције, док њен циљ остаје константан и још увек непромењен. Савет за истраживање инжењерских и физичких наука даје општеприхваћену дефиницију вештачке интелигенције, по којој „технологије вештачке интелигенције имају за циљ репродуковање или превазилажење (у компетитивним системима) способности које захтевају „интелигенцију” уколико би (те процесе) изводили људи. То укључује: учење и прилагођавање, сензорно разумевање и интеракцију; резоновање и планирање; оптимизацију процеса и параметара; аутономију; креативност; и екстраховање знања и предвиђања из велике и разноврсне (количине) дигиталних података“⁵¹⁵. Полазећи од поимања религије као основног средства доминације и угњетавања, коју користе доминантније заједнице за постизање својих циљева⁵¹⁶ услед све веће дигитализације и роботизације друштва, реално је очекивати њихову злоупотребу од стране исламистичких екстремиста у будућности. Вештачку интелигенцију је могуће поделити на пет категорија, које укључују: интерактивну (лични виртуелни асистенти), функционалну (роботи), аналитичку (анализа података), текстуалну (препознавање и конверзија текста) и визуелну вештачку интелигенцију. Најчешће деловање у области вештачке интелигенције препознаје комбинацију њених различитих категорија. У ширењу верске пропаганде, најрањивија категорија вештачке интелигенције је функционална, као средство за припрему и ширење пропагандног материјала којим се постиже делимична или потпуна радикализација потенцијалних исламистичких екстремиста. Све популарнија злоупотреба исламистичких екстремиста у домену вештачке интелигенције долази као пласирање пропагандног материјала у облику видео игара, чиме се тежи потпуној радикализацији и регрутацији најчешће младих.⁵¹⁷

⁵¹⁴ Дамњановић Ивана, „Електронска демократија (e-democracy) као могућност демократизације“, Српска политичка мисао, op. cit., стр. 91-92.

⁵¹⁵ Ђорић Марија, Тања Милошевић, „Злоупотребе вештачке интелигенције у екстремистичке и терористичке сврхе“, Српска политичка мисао, 1/2021, стр. 207.

⁵¹⁶ Damjanović Ivana, “Polity Without Politics? Artificial Intelligence Versus Democracy: Lessons From Neal Asher’s Polity Universe“, Bulletin of Science, Technology & Society, 3-4/2015, p. 3.

⁵¹⁷ Ђорић Марија, Тања Милошевић, „Злоупотребе вештачке интелигенције у екстремистичке и терористичке сврхе“, op. cit., стр. 207.

Супротстављање ризицима и претњама исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији треба приступити свеобухватно, у корелацији са државним и међународним телима, приватним сектором, организацијама цивилног друштва и научних истраживача. Превенција ширења верске пропаганде и исламистичког екстремизма је широко распрострањена и састоји се од мреже организација, које дају допринос у овој области. Међу њима се налазе Мрежа омладинског грађанског активизма (*Youth Civil Activism Network-YouthCAN*), Институт за стратешки дијалог (*Institute for Strategic Dialogue-ISD*), Мрежа против насилног екстремизма (*Against Violent Extremism-AVE*) и Глобална мрежа преживелих (*Global Survivors Network-GSN*).⁵¹⁸ Основни циљ ових организација је размена искустава и спречавање људи придруживању група чије активности су насилни екстремизам. Истраживање ширења верске пропаганде у домену безбедносних импликација за истраживани простор пружа неопходност уочавања изазова, ризика и претњи од коришћења друштвених мрежа као комуникационог чворишта идеологија екстремистичких и у крајњем терористичких група. Политика спречавања ширења верске пропаганде од стране државних органа мора обухватати механизме откривања и спречавања креирања и искоришћавања постојећих комуникационих алата за постизање стратешких циљева исламистичког екстремизма путем друштвених мрежа.⁵¹⁹

Превенција ширења верске пропаганде путем Интернета је потврђена од званичних представника безбедносних служби Републике Северне Македоније, који указују на стално и непрекидно праћење екстремистичког онлајн садржаја.

Још један изазов за безбедност истраживаног простора представља неадекватна законска регулатива у области друштвених мрежа, коју је немогуће апсолутно унапредити због брзине дешавања⁵²⁰ на различитим Интернет платформама, међу којима се често налази и ширење верске пропаганде. Напором друштвених мрежа за побољшање алгоритама који препознају говор мржње и напором безбедносних органа да идентификују и кривично гоне појединце који су одговорни за ширење верске пропаганде, поједина истраживања спроведена крајем 2022. године показују да је дошло до смањења верске пропаганде у Републици Северној Македонији, али и до промене тактике оних који је спроводе.⁵²¹ Смањење верске пропаганде и промена тактике и наратива код исламистичких екстремиста не води директној пропорцији смањења опасности од исламистичког екстремизма. Напротив, дељење пропагандног садржаја и остваривање комуникација се пребацује на затворене и шифроване платформе, што води ка повећању радикализације следбеника исламистичког екстремизма. Директно сузбијање ширења верске пропаганде на друштвеним мрежама исламистички екстремисти виде као неопходност за стварање нових платформи и комуникационих група. Даље проистиче да ће исламистички екстремисти наћи алтернативну постојећем начину комуникације, те користити алтернативне Интернет мреже, попут тзв. дарк нета и мање познатије провајдере. На овај начин се актуелно

⁵¹⁸ Ђорић Марија, Кристина Брајовић Цар, et al., *Насилни екстремизам-мултидисциплинарни приступ*, op. cit., стр. 121-125.

⁵¹⁹ Clifford Bennett, Powell Helen, *Inside the English-Speaking Islamic State Ecosystem on Telegram*, op. cit., p. 41.

⁵²⁰ Ђорић Марија, Кристина Брајовић Цар, et al., *Насилни екстремизам-мултидисциплинарни приступ*, op. cit., стр. 119.

⁵²¹ Jonuzi Destan, "Islamist Extremists in North Macedonia Keep Up Online Propaganda", op. cit.

ширење верске пропаганде чини мање видљивим⁵²² за државне органе и отежава примену механизма његовог спречавања.

---

⁵²² Ђорић Марија, Кристина Брајовић Цар, et al., *Насилни екстремизам-мултидисциплинарни приступ*, op. cit., стр. 121.

6.3. Спречавање исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији

Сагледавањем безбедносних импликација на простору Републике Северне Македоније уочава се ризик од исламистичког екстремизма и његовог ширења на истраживаном простору, региону и шире. Основ изазова исламистичког екстремизма на истраживаном простору се може пронаћи у поларизацији заједнице, односно успостављање затворених заједница чије основно средство за постизање циљева представља насиље.⁵²³

У Републици Северној Македонији је доминантна поларизација у етничким и верским заједницама, а неретко и у оквиру исте етничке заједнице. Крајњи циљ успостављања поларизације унутар неке заједнице је стварање дисфункционалне групе подложне негативним утицајима.

Камен темељац за борбу против исламистичког екстремизма се у Републици Северној Македонији поставља 2017. године, успостављајући централизовани систем активности у спречавању исламистичког екстремизма.⁵²⁴ Стратешки приоритети Републике Северне Македоније у борби за спречавање насилног екстремизма обухватају превенцију, заштиту, имплементацију и акцију. Превенција радикализације и исламистичког екстремизма укључује идентификацију радикализованих појединаца и откривање узрока и фактора радикализације у заједници, који воде ка регрутацији становништва. Стратешки приоритет заштите се односи на очување људских живота, имовине, основних људских права и достојанства, спољних граница, унапређење безбедности саобраћаја, заштиту безбедности у саобраћају и на јавним манифестацијама и смањењу рањивости инфраструктуре. Имплементација се односи на унапређење сарадње између институција ради сузбијања радикализације и исламистичког екстремизма. Акција обухвата активно, адекватно и транспарентно деловање органа за сузбијање радикализације и исламистичког екстремизма унапређењем институционалних капацитета за активно спровођење процеса реинтеграције и рехабилитације.⁵²⁵

Превенција обухвата шири и сложенији процес у који су укључени различити актери друштва. Са друге стране, репресивне мере су усмерене на санкције и њихову примену након акција исламистичких екстремиста. Борба против исламистичког екстремизма се најчешће заснива на превенцији радикализације појединаца и група. Разумевање феномена исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији и његовог преливања на регион, захтева неопходност сагледавања неколико основних појмова који се користе у академској и институционалној области спречавања исламистичког екстремизма.

⁵²³ Национална стратегија за спречување насилан екстремизам 2023 – 2027, „Владата на Република Северна Македонија“, оп. cit., стр. 13.

⁵²⁴ Poposka Vesna, “Grassroots and inhibitors on radicalization in North Macedonia: towards a systemic approach”, *Law and Politics*, 2/2019, p. 178.

⁵²⁵ Национална стратегија за спречување насилан екстремизам 2023 – 2027, „Владата на Република Северна Македонија“, оп. cit., стр. 16.

Институционализација борбе против насилног екстремизма почиње 2015. године. САД конституишу појам борбе против насилног екстремизма (*Counter Violent Extremism-CVE*) током 2015. године и промовишу га на низу конференција и догађаја. УН дају сличан појам, превенцију насилног екстремизма (*Prevention Violent Extremism-PVE*) који за разлику од претходног појма укључује шири оквир мера превенције. У пољу међународне безбедности је све присутнији термин који се односи на превенцију и борбу против насилног екстремизма и радикализације, која води ка тероризму (*Preventing and Countering Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism-P/CVERLT*). Коришћењем наизглед сложеног термина, међународна заједница тежи свеопштем сагледавању комплексности феномена. За разлику од борбе против тероризма (*Counter Terrorism-CT*), P/CVERLT је појам општијег карактера и укључује шири спектар актера. СТ укључује активности државних органа из области безбедности, попут полиције, обавештајног сектора, војске и тужилаштва.⁵²⁶

За истраживани простор ОЕБС даје програм за спречавање и борбу против насилног екстремизма и радикализације који воде ка тероризму (С/БНЕРВТ) као оквир, који указују на корелацију екстремизма, насиља и криминализованог тероризма. У спречавању исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији и њеном региону, ОЕБС указује на важност очувања слобода и спречавање безбедносних претњи исламистичког екстремизма, радикализације и тероризма. С/БНЕРВТ се разликује од борбе против тероризма, која укључује примену низа активности откривања терориста и њихових активности. С/БНЕРВТ укључује „спречавање и борбу против процеса радикализације који могу да доведу до тероризма, решавање и смањење незадовољстава и структуралних социјалних, економских и политичких околности које могу да допринесу насилном екстремизму, помагање онима који су већ радикализовани у смеру насиља да се из тога повуку или дерадикализују и реинтегришу у друштво и изградњу отпорности заједнице на НЕРВТ“⁵²⁷. За разлику од директне борбе за спречавање тероризма, С/БНЕРВТ креирају и усмеравају државни органи, док спровођење програма укључује широк спектар релевантних актера. У међународној заједници се неретко користе синоними С/БНЕРВТ попут борба против насилног екстремизма (БНЕ), спречавање насилног екстремизма (СНЕ) и контрарадикализација (КР).⁵²⁸

Примена С/БНЕРВТ обухвата активности на међународном, регионалном и централном нивоу, које се врше на нивоу заједнице и појединца. У спровођењу активности се прибегава начелу приоритета, који се за истраживани простор формулишу у стратешком оквиру Владе Републике Северне Македоније.

Подела програма у оквиру С/БНЕРВТ је могућа по типу и функцији. Подела програма по типу укључује јачање свести, обуку, стратешку комуникацију и друго. Подела програма С/БНЕРВТ по функцији укључује програм превенције, интервенције и рехабилитације.⁵²⁹

⁵²⁶ Ђорић Марија, et al., *Насилни екстремизам-мултидисциплинарни приступ*, op. cit., стр. 36-37.

⁵²⁷ Холмер Џорџија, *Улога цивилног друштва у превенцији и спречавању насилног екстремизма и радикализације који воде у тероризам-водич за Југоисточну Европу*, Организација за европску безбедност и сарадњу, Беч, 2018, стр. 20.

⁵²⁸ Ibid.

⁵²⁹ Ibid, стр. 22.

Програм превенције се односи на становништво које још увек није радикализовано. Примењује се од најранијег узраста, у школама кроз подизање свести од насилног екстремизма, кроз кампање информисања унутар и изван верских заједница и јавности. Програм превенције укључује идентификацију особа подложних радикализацији и примену различитих превентивних метода за њихово одвраћање и спречавање евентуалне радикализације и индоктринације. Велики значај у овом програму имају медијске кампање, чији циљ је ширење наратива и продубљивање свести јавности о радикализацији и изградњи поверења јавности у државне органе. Програм интервенције се примењују код већ радикализованих особа и укључује добровољни приступ механизмима унутар програма, који радикализованим појединцима пружају подршку и помоћ при дерадикализацији. Спровођење програма интервенције је могуће код радикализованих особа, које нису извршиле кривично дело под утицајем радикализације. Програм рехабилитације се примењује на појединца и његову породицу у различитим фазама радикализације. Програм је могуће применити на појединце који су извршили кривично дело. Примена програма рехабилитације се примењује у затвору и обухвата низ механизма подршке, обуке и реинтеграције појединаца у друштво.

Стратегије за сузбијање исламистичког екстремизма садрже неопходност државних органа у поштовању људских права, начела владавине права и примењивање политике борбе против дискриминације, маргинализације и искључивања. У Плану акције УН се истиче да традиционални инструменти за борбу против тероризма најчешће приступају симптомима насилног екстремизма без сагледавања њихових покретача. Са друге стране, актери цивилног друштва најчешће имају већи увид, одређена знања и искуства у незадовољство које појединце приближава насилном екстремизму. Цивилно друштво има капацитет и може остварити значајну улогу у раду на програмима чији крајњи циљ је ублажавање ширења насилног екстремизма, док ослонац проналазе у локалној заједници. Раним препознавањем покретача насилног екстремизма, цивилно друштво указује на потенцијалне нове претње, што даље води ка правовременој интервенцији и прилагођавању окружења. Уз наведено, смањује потенцијалне тензије између државних органа и заједнице кроз рад са маргинализованим групама, промоцијом политичког учешћа и обезбеђивања начина за решавање захтева и проблема. Локална заједница може имати значајног учешћа у спречавању настојања насилних група да искоришћавају незадовољства у заједници за врбовање појединаца, пружити ослонац уз повезаност са регионалном и међународном заједницом и омогућити размену и усавршавање постојећих и нових знања.⁵³⁰

Допринос у борби против исламистичког екстремизма могу дати актери цивилног друштва и стручни актери. Актори цивилног друштва доприносе својим утицајем и способношћу да покрену друштвене промене, док стручни актери дају сво допринос кроз низ релевантних субјеката попут државних органа за имплементацију и спровођење закона, образовни системи, истраживачки и научни центри, приватан сектор и медији. Услед дејства бројних изазова у реализацији свог потенцијала поменути актери наилазе на потешкоће, које се даље одражавају на ефикасност и ефективност спровођења активности. ОЕБС препознаје да се дати изазови реализују кроз „синхронизацију политичких и правних ограничења, учешће у припреми политика и стратегија на нивоу Владе, обезбеђивање адекватног и одрживог финансирања,

---

⁵³⁰ Ibid, стр. 26-27.

изградњу унутрашњих капацитета, обезбеђивања личне безбедности и успостављања делотворних партнерстава са владиним актерима⁵³¹.

Кључни актери цивилног друштва, који су од значаја при спречавању насилног екстремизма су млади, жене и лидери заједнице. Непроцењиву подршку у спречавању насилног екстремизма највише могу допринети млади и жене, као носиоци друштвених промена и партнери. Лидери заједнице могу бити и верски лидери, као индивидуе од значаја за пружање подршке у борби против насилног екстремизма. Насилни екстремизам као најрањивију групу препознаје младе, који су уједно најподложнији врбовању, мобилизацији и индоктринацији од стране екстремистичких организација. Рањивост младих долази без обзира на вероисповест, етничку припадност и ниво образовања, најчешће потиче из личне перцепције идентитета, припадности, сврхе и признавања. Република Северна Македонија је у оквиру Плана акције УН позвана да примени неопходну идентификацију инструмената подршке и оснаживања младих у борби за мир. ОЕБС даје смернице по којима Република Северна Македонија младима мора пружити прилику за учешће у јавном животу уз промоцију људских права, дијалога и демократских начела, олакшати приступ социјалним услугама и образовном систему и повећати приступ запошљавању. Млади се у оквиру локалних заједница најчешће ангажују у превенцији кроз подизање свести о потенцијалним негативним последицама насилног екстремизма и у крајњем терориста, уз пружање алтернативних позитивних идеја и конструктивну расправу на тему личне и друштвене перцепције широког спектра карактеристика појединца и заједнице попут идентитета, развоја, образовања, правде и припадности.⁵³²

Оправдано је постављање питања колико жене могу допринети у борби за спречавање исламистичког екстремизма код појединаца и група које доживљавају измењено и деструктивно тумачење Курана. Перцепција жене у исламу је њено деловање унутар дома, док је деловање у спољном свету препуштено мушкарцу. Да је у савременом свету дошло до идеолошке основе поимања жене, говоре свакодневни примери. Одређени аспекти су присутни и кроз историју када су жене постале султаније и краљице. Отуда није реткост веома значајна улога жена у превенцији и постављању темеља родне равноправности у области спречавања исламистичког екстремизма. Међународни напори за мир и безбедност стављају жену у централну улогу доношењем Резолуције 1325 Савета безбедности УН о женама, миру и безбедности. Поједина истраживања показују да је погрешно посматрати жене искључиво као жртве или пасивне присталице насилног екстремизма. Ранија истраживања показују да су жене биле део насилних екстремистичких организација, које су имале активну улогу од прикупљања обавештајних података до извршавања терористичких аката, уз пропратне активности попут врбовања, мобилизације и помагања у извршавању активности. Неретко, жене у реализацији терористичког акта наступају као самоубице. Екстремистичке групе користе жене као тактичко средство за врбовање и мобилизацију мушкараца. Жена у С/БНЕРВТ доприноси позитивним променама у друштву уколико је оснажена. Пропорционалност корелацији оснаживање жене и смањења насилног екстремизма је једнака родној неједнакости и насилном сукобу. Оснаживање жена у С/БНЕРВТ укључује и њихово ангажовање на креирању политика, заступљеност у

⁵³¹ Engjellushe Morina, et al., *Перспективи на заедниците за спречување на насилен екстремизам*, op. cit., p. 30.

⁵³² Холмер Цорџија, *Улога цивилног друштва у превенцији и спречавању насилног екстремизма и радикализације који воде у тероризам-водич за Југоисточну Европу*, Организација за европску безбедност и сарадњу, Беч, 2018, стр. 27-28.

сектору безбедности и спровођењу закона. Значајна улога жена у С/БНЕРВТ се огледа кроз едукативне програме и контра-нарative, као повратнице са страних ратишта и дерадикализоване или бивше жртве терористичких напада.⁵³³

Поред младих и жена, значајну улогу у посредној вези државних органа и заједнице могу имати њени лидери, од фазе превенције до рехабилитације и реинтеграције насилних екстремиста, било да су починиоци кривичних дела или повратници са страних ратишта. Програм С/БНЕРВТ препоручује стварање осећаја заједнице, при чему није ограничен само на традиционалне стереотипе, већ је потребна сарадња са широким спектром чланова заједнице. Укључује различите категорије попут старосне доби, пола, етничке припадности и уверења. Посебан облик лидерства у заједници припада верским лидерима, који имају политички и друштвени утицај, што може проузроковати да учешће верских лидера у С/БНЕРВТ превазилази религиозни домен. За разлику од осталих, верске заједнице поседују највећи степен организованости институције. Учешће верских лидера у С/БНЕРВТ може допринети у управљању заједницом, људском развоју и постизању свеукупног мира заједнице. Негативне последице учешћа верских лидера у С/БНЕРВТ се могу одразити на извештавање државних органа о заједници, док су са друге стране негативне последице за верске лидере урушавање њиховог кредибилитета унутар заједнице. Ризик ангажовања верских лидера у С/БНЕРВ расте пропорционално екстремистичким ставовима и промовисању екстремистичких идеја. Супротно претходном, верски лидери на основу свог кредибилитета и блиске везе са члановима заједнице могу дати најреалнију слику стања у заједници, указати на рањиве појединце и спроводити нарative о значају мира и отпорности на насиље и екстремизам.⁵³⁴

Успешност примене С/БНЕРВТ зависи од адекватног учешћа целокупног друштва. Уз цивилно друштво, други важни актери у друштву су школе кроз едукаторе и наставнике, органи за спровођење закона, научни радници и истраживачи, успешно дерадикализовани појединци, сектор информационих технологија и друштвених мрежа, репортери у медијском окружењу и нелиберални актери цивилног друштва. Сви наведени актери могу имати позитиван и негативан утицај на програме у области С/БНЕРВТ. Од суштинске важности за С/БНЕРВТ представља благовремено препознавање негативног утицаја формалних и неформалних актера унутар заједнице.

Законска регулатива Републике Северне Македоније је у складу са међународним трендовима препознала опасност од исламистичког екстремизма, те је у складу да наведеним усвојила Националну стратегију за борбу против тероризма и Националну стратегију за превенцију насилног екстремизма (у даљем тексту Национална стратегија) за период од 2023. до 2027. године уз Акциони план. Република Северна Македонија у уводу Националне стратегије означава насилни екстремизам као комплексан безбедносни проблем, који не познаје границе, културу, религију или етничку групу, те тако исламистички екстремизам посматра као део насилног екстремизма, који је сродан и кохерентан појам радикализацији и тероризму. За превенцију и спречавање насилног екстремизма, Национална стратегија указује на нужност општеприхваћеног и интегрисаног одговора за превенцију и спречавање.

---

⁵³³ Ibid, стр. 28-30.

⁵³⁴ Ibid, стр. 30-31.

Национална стратегија је усвојена за период од пет година и обухвата четири стратешка приоритета и девет стратешких циљева. У борбу против насилног екстремизма, Национална стратегија укључује широк спектар актера, попут државних органа из сектора безбедности, социјалних питања, образовања, здравства, омладине и спорта и представнике цивилног друштва, попут младих, породице, верских, културних и просветних лидера и медија, који ће активно учествовати у области примарне, секундарне и терцијарне превенције. Основни циљ лежи у обезбеђивању адекватних механизма за сузбијање радикализације и исламистичког екстремизма, који могу водити ка најекстремнијој последици, односно тероризму. У циљу обезбеђивања демократије, људских права, владавине права, безбедности, верске хармоније, очувања уставних начела и заштиту друштва истраживаног простора, превентивне мере представљају нужан захтев борбе против исламистичког екстремизма. Национална стратегија препознаје значај друштва у заштити од исламистичког екстремизма и тероризма и његовој отпорности на радикализацију и индоктринацију.⁵³⁵

Република Северна Македонија посредством Националне стратегије дефинише четири стратешка приоритета, који се доносе на превенцију, заштиту, спровођење и реаговање на насилан екстремизам. У циљу ефективног и ефикасног спровођења стратешких приоритета основан је Национални комитет за борбу против насилног екстремизма и тероризма (*The National Committee for Countering Violent Extremism and Counter-Terrorism-NCCVECT*). Основни циљ Националног комитета за борбу против насилног екстремизма и тероризма је обезбеђивање координације свих институција у спровођењу и постизању стратешких приоритета.⁵³⁶

Национална стратегија указује да Интернет и друштвене мреже представљају виртуелну арену за ширење радикализације, која последично води ка насиљу и ширењу говора мржње. Као основни подстрекач насиља путем Интернета, Национална стратегија види промовисање насиља и његову лаку доступност и брзину дељења са другим корисницима. Изазов у овој области представља откривање скривених онлајн платформи. Откривање радикализације на Интернету не значи нужно и откривање његовог извора. Национална стратегија указује на два сегмента радикализације путем Интернета. Први, да аудио и видео комуникација путем Интернета може представљати капију радикализације, која последично води ка насиљу и други, да се посредством Интернета претходно започети процес радикализације интензивира и доводи у крајњем до тероризма и насиља.⁵³⁷ Национална стратегија за разлику од претходних указује на предности које у великој мери могу смањити ризике од радикализације која води ка тероризму и развоју насилних екстремистичких покрета. Праћењем имплементације и резултата постигнутих Националном стратегијом за сузбијање насилног екстремизма период од 2018. до 2022. године, Национална стратегија прати континуитет процеса стратешког планирања. Успостављање институционалног оквира за координацију активности на националном и локалном нивоу узрокује да Национални комитет за борбу против насилног екстремизма и тероризма учествује у креирању политика у области превенције исламистичког екстремизма. Даљи допринос се даје оснивањем радне групе на националном нивоу, која прати процесе рехабилитације, ресоцијализације и реинтеграције повратника са страних ратишта и чланова њихових

---

⁵³⁵ Национална стратегија за спречување насилан екстремизам 2023 – 2027, „Владата на Република Северна Македонија“, ор. cit., стр. 6-7.

⁵³⁶ Ibid, стр. 9.

⁵³⁷ Ibid, стр. 12-13.

породица. Борбу за спречавање исламистичког екстремизма, Република Северна Македонија посредством Националне стратегије остварује формирањем девет локалних мултидисциплинарних тимова, који укључују рад са повратницима са страних ратишта и члановима њихових породица и шест акционих тимова у локалној заједници, који имају своје акционе планове за борбу против исламистичког екстремизма.⁵³⁸

На основу искуства претходне стратегије и стечених знања, садашња стратегија се заснива на превенцији уз потребу да се спроводи укључујући одрживост, изградњу односа, дељење знања и промоцију вредности. Стратегија даје концепт превенције, која се заснива на неколико тачака: „обезбеђивање адекватних услова за развој, васпитање и образовање, борба против сиромаштва како би се обезбедило да сви у друштву без обзира на порекло и статус буду заштићени од дискриминације, подизање јавне свести и изградњу институционалних капацитета за пружање адекватног одговора, с обзиром на то да превентивни напори од употребе подразумевају одвраћање насилних средстава за идеолошке и верске циљеве“⁵³⁹. Национална стратегија указује да се утицај околности са међународне сцене и потенцијални утицај спољних сукоба одражава на насилни екстремизам у Републици Северној Македонији. Пример наведеног се проналази у придруживању појединаца оружаног групи ИСИС. Национална стратегија не искључује могућност одласка, придруживања и директног укључивања појединаца са истраживаног простора у постојеће и потенцијално нове међународне сукобе.⁵⁴⁰

Стратешки циљеви за превенцију насилног екстремизма укључују примену адекватних средстава и метода интервенције, у циљу постизања примарних, секундарних и терцијарних циљева превенције. Примарна превенција је усмерена ка широкој групи грађана и односи се на подизање свести, развој интеркултуралних способности и обуку за професионалце и различите циљне групе у заједници. Секундарна превенција се односи на мању групу појединаца изложених ризику од радикализације која води ка тероризму и екстремистичком насиљу. Односи се на обуку о отпорности циљних група заједнице, мере за смањење поларизације и рад на терену са потенцијалним појединцима и групама, који су изложени ризику од радикализације. Терцијарна превенција се односи на повратнике са страних ратишта, појединце који су радикализовани, појединце који су извршили екстремистичко насиље и на осуђенике који служе затворске казне.⁵⁴¹

Насупрот превенцији, у Републици Северној Македонији је прописано неколико репресивних мера за извршиоце и потенцијалне извршиоце исламистичког екстремизма на основу препознавања неколико кривичних дела који су повезани са исламистичким екстремизмом. За кривично дело тероризам, Кривични законик Републике Северне Македоније прописује казну затвора од најмање десет година или казну доживотног затвора.⁵⁴² За постојање терористичке организације, Кривични законик Републике Северне Македоније прописује казну затвора од најмање осам година.⁵⁴³ За чланове исте или друге криминалне организације и сваког ко на било који начин помаже у извршењу претходно поменутих кривичних дела, јавно подстиче и позива на оснивање

---

⁵³⁸ Ibid, стр. 11.

⁵³⁹ Ibid, стр. 13.

⁵⁴⁰ Ibid.

⁵⁴¹ Ibid, стр. 15.

⁵⁴² Кривичен законик, „Службен весник на Република Македонија“, оп. cit., члан 394-б, став 2.

⁵⁴³ Ibid, члан 394-а, став 1.

терористичких организација, Кривични законик Републике Северне Македоније предвиђа казну затвора од четири до десет година.⁵⁴⁴ Кривични законик одређује олакшавајуће околности у одређивању казни за чланове терористичких организација, на основу којих постоји могућност умањивања или ослобађања починиоца кривичних дела. За кривично дело финансирање тероризма Кривични законик Републике Северне Македоније прописује казну затвора од најмање осам година.⁵⁴⁵ Казна затвора од четири године је прописана за сваког ко на било који начин врши кривично дело финансирања тероризма уз намеру да припрема или обезбеђује и прикупља новац и другу имовину са намером да буду делимично или у потпуности искоришћени од стране терориста и терористичких организација. Кривични законик Републике Северне Македоније препознаје подстрекавање на вршења кривичног дела финансирања тероризма за које прописује казну затвора од најмање три године. Казна затвора од најмање десет година је прописана за оснивача групе или организације, чија је основна сврха вршење кривичног дела финансирање тероризма. За чланове претходно поменуте групе прописана је казна затвора од најмање пет година. Кривични законик Републике Северне Македоније предвиђа олакшавајуће околности у виду изузећа од казне за чланове групе или организације, који укажу на постојање групе пре него што почини било које кривично дело у њеном саставу или за њу.⁵⁴⁶ Казна затвора од најмање две године се прописује за одговорна лица у финансијским институцијама или лица на пословима од јавног интереса која одступају од законских овлашћења за предузимање мера и радњи за спречавање финансирања тероризма, чиме директно или индиректно омогућавају његово извршење. Иста казна је прописана и за свако службено или одговорно лице, које другим лицима неовлашћено саопштава податке сумњивих трансакција или примену мера и радњи за спречавање финансирања тероризма. Казна затвора од најмање три године је прописана уколико је код претходно поменутих службених и одговорних лица дошло до одсуства свесности штетних последица, а према околностима су били дужни и могли бити свесни њихових могућности. Кривични законик као могућег извршиоца кривичног дела финансирање тероризма види правно лице, за које је прописана новчана казна и престанак његовог постојања. Новац и имовина, чија сврха је припремање и извршење кривичног дела финансирање тероризма биће опозвана, односно одузета.⁵⁴⁷ За кривично дело међународни тероризам Кривични законик Републике Северне Македоније прописује казну затвора од најмање три године. Уколико вршењем претходно поменутог кривичног дела наступи смрт једног или више лица и дође до изазивања штете већих размера, Кривични законик прописује казну затвора од најмање пет година. Казна затвора од најмање десет година или доживотни затвор је прописан за сваког ко у току извршења кривичног дела међународни тероризам има намеру да одузме живот другом лицу.⁵⁴⁸

Кривични законик Републике Северне Македоније прописује репресивне мере за вршење кривичног дела тероризам. Казна затвора од најмање осам година се прописује за кривично дело директног или индиректног искоришћавања електронских средстава или ко на други начин са намером тежи угрожавању живота и изазивања страха код грађана. Казну затвора од четири до десет година, Кривични законик Републике Северне Македоније прописује за сваког ко позива и подстрекава јавност на вршење кривичног дела тероризам. Прописане казне се односе и на сваког ко позива или

⁵⁴⁴ Ibid, члан 394-а, став 2-5.

⁵⁴⁵ Ibid, члан 394в, став 1.

⁵⁴⁶ Ibid, члан 394-в, став 1-7.

⁵⁴⁷ Ibid, члан 394-в, став 8-12.

⁵⁴⁸ Ibid, члан 419.

присиљава другог на извршење кривичног дела тероризма прописаног као таквог у Кривичном закону Републике Северне Македоније. Казна затвора од четири године је прописана за сваког ко производи, припрема, продаје, купује, преноси или поседује ватрено или друго оружје, експлозив или опасне материје за извршење кривичног дела тероризам. Иста казна је прописана и за сваког ко спроводи обуку или на други начин припрема другог на извршење кривичног дела тероризам, као и за тешку крађу ради прибављања одређених ствари за извршење кривичног дела тероризам. Кривични законик препознаје правно лице као могућег извршиоца кривичног дела тероризма и као репресивну меру прописује новчану казну. Непокретности које се користе или су предмет извршења кривичног дела се одузимају у складу са Кривичним законом.⁵⁴⁹

Механизми за постизање стратешких циљева се односе на јачање капацитета у оквиру професионалних органа за спречавање радикализације и исламистичког екстремизма кроз унапређења програма и обуке за „полицијске службенике, наставно особље, социјалне раднике, медицинске раднике, особље у казнено поправним установама и другим установама за препознавање знакова радикализације. Механизми се остварују уз поштовање начела заштите људских права уз примену родног и старосног приступа. Унапређење програма и обука се састоје из стручног усавршавања, учешћа на домаћим и међународним конференцијама, праћењем нових трендова у превенцији и размену искустава у области борбе против исламистичког екстремизма. У постизању стратешких циљева доприноси одржавање годишњих националних конференција на којима се разматрају актуелна питања радикализације и исламистичког екстремизма, као и процес реинтеграције повратника са страних ратишта и чланова њихових породица.⁵⁵⁰

Мере за спровођење стратешких циљева су припрема и спровођење националне кампање о превенцији радикализације и исламистичког екстремизма, промоција апликације за пријављивање насиља, говора и злочина мржње, могућност увођења бесплатне телефонске линије институцијама које могу пружити помоћ у превенцији радикализације и исламистичког екстремизма, развој модела, који ће бити доступан професионалцима и породици радикализованих појединаца за указивање институцијама за превенцију на степен њихове радикализације, јавне расправе о мултикултуралности, промовисање позитивних мултирелигијских и мултикултуралних ставова, медијска кампања о социјалној кохезији и борби против насилног екстремизма и промовисање реинтеграције и рехабилитације повратника са страних ратишта и њихових породица.⁵⁵¹

Природа исламистичког екстремизма је међународна, а његов изазов има глобалне размере. Борба против таквог друштвеног феномена захтева неопходну сарадњу органа за сузбијање исламистичког екстремизма. На истраживаном простору се сарадња органа за сузбијање исламистичког екстремизма заснива на националној, регионалној и глобалној размени информација, искуства, знања и вештина у области борбе против исламистичког екстремизма.⁵⁵²

---

⁵⁴⁹ Ibid, члан 394-б, став 2-9.

⁵⁵⁰ Национална стратегија за спречување насилан екстремизам 2023 – 2027, „Владата на Република Северна Македонија“, *op. cit.*, стр. 17.

⁵⁵¹ Ibid, стр. 18.

⁵⁵² Ibid, стр. 10.

Национална сарадња обухвата сарадњу и координацију међу свим релевантним субјектима у Републици Северној Македонији. Регионална, обухвата сарадњу и координацију свих субјеката Републике Северне Македоније и институција региона, која се заснива на сузбијању претњи исламистичког екстремизма, који не познаје границе и има транснационални утицај. С обзиром на турско подручје истраживаног простора, његовог региона и доминантних претњи исламистичког екстремизма, ова сарадња је од великог значаја за његово сузбијање. Међународна сарадња има за циљ сузбијање претњи које прелазе границе истраживаног простора и његовог региона.

Спречавање исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији спроводе надлежни државни органи, који у складу са Уставом Републике Северне Македоније, законима и међународним уговорима ратификованим у складу са Уставом Републике Северне Македоније примењују превентивне и репресивне мере. Надлежни органи за спречавање исламистичког екстремизма на истраживаном простору су Министарство унутрашњих послова Републике Северне Македоније (Министерство за внатрешни работи), Агенција за националну безбедност (Агенција за национална безбедност), Обавештајна агенција (Агенција за разузнавање), Национално координационо тело за превенцију насилног екстремизма и борбу против тероризма (Национален комитет за спречавање на насилан екстремизам и борба против тероризмот), Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) и Министарство спољних послова (Министерство за надворешни работи). Министарство унутрашњих послова представља орган власти, који прикупља информације о појединцима за које постоји основа сумње да подржавају исламистички екстремизам, њихове намере да се укључе у борбе на страним ратиштима, индоктринацију и регрутацију становништва. У циљу сузбијања исламистичког екстремизма, Министарство унутрашњих послова спроводи континуирани развој и имплементацију метода и средстава за спречавање исламистичког екстремизма, међуресорној сарадњи и усавршавању. Пример ефикасне и ефективне међуресорне сарадње у спречавању исламистичког екстремизма се проналази у оквиру Завода за јавну безбедност, где је формирано Одељење за сузбијање криминала и специјализована Јединица за тешка кривична дела и тероризам.⁵⁵³

О успешности Министарства унутрашњих послова за спречавање исламистичког екстремизма на истраживаном простору говори низ спроведених акција, међу којима су најзначајније акције Ћелија. У оквиру Министарства унутрашњих послова Републике Северне Македоније је формирана посебна јединица у Оквиру одељења за сузбијање организованог криминала и тешких злочина под називом Јединица за тешка кривична дела и тероризам.

Агенција за националну безбедност на простору Републике Северне Македоније делује као самостални орган државне управе и контраобавештајна агенција, која је усмерена ка прикупљању података, који могу бити од значаја за спречавање исламистичког екстремизма на истраживаном простору. У свом деловању користи различите методе и средства прикупљања података о лицима и њиховим активностима регрутације, радикализације, обуке и других активности које директно или индиректно воде ка исламистичком екстремизму. Обавештајна агенција Републике Северне Македоније је посебан орган државне управе и прикупља, обрађује, анализира, процењује, размењује и чува податке од значаја за спречавање исламистичког екстремизма. Такође, агенција

⁵⁵³ Министерство за внатрешни работи, „Међуресурска соработка во справување со насилан екстремизам и борба против тероризам“, 28.10.2019., <https://mvr.gov.mk/vest/10296>, (16/07/2024).

прикупља и друге информације од значаја за безбедност Републике Северне Македоније, попут прикупљања обавештајних података о претњама и ризицима из иностранства, чији крајњи циљ је заштита националне безбедности, независности, суверенитета, уставног уређења и основних права и слобода људи. Агенција посебну пажњу посвећује феномену страних бораца, истичући да је од почетка рата у Сирији велики број становника са истраживаног простора и земаља Западног Балкана регрутовано за борбе на ратиштима у Сирији и Ираку. Као водеће регрутере ка исламистичком екстремизму види Ал Каиду и ИСИС.⁵⁵⁴ Превенцији исламистичког екстремизма доприноси деловање Националног комитета за превенцију насилног екстремизма и борбу против тероризма, чији основни циљ је праћење, анализа и координација надлежних државних органа у области превенције насилног екстремизма и борбе против тероризма. Национални комитет даје Националну стратегију за превенцију насилног екстремизма и борбу против тероризма и врши координацију остваривања стратешких циљева Националне стратегије, њену усклађеност са другим стратешким документима, спровођење Акционог плана Националне стратегије и даје Влади Републике Северне Македоније препоруку за предузимање мера у случају неспровођења и потешкоћа у имплементацији.⁵⁵⁵ Поседује сложену структуру, која се састоји од интегрисаних радних група на државном и локалном нивоу, које обухватају широк спектар активности у борби против исламистичког екстремизма.⁵⁵⁶ ОЕБС спроводи мисију на истраживаном простору кроз јачање институционалних и оперативних капацитета у циљу спречавања исламистичког екстремизма. Вршењем обука, ОЕБС пружа стицање знања у области коришћења савремених техника откривања и праћења криминалних организација, финансирања исламистичког екстремизма, прања новца и спречавања радикализације и регрутације становништва. ОЕБС покреће пројекат раног откривања радикализације током 2010. године, али се његова реализација остварује тек 2014. године.⁵⁵⁷ Касније, ОЕБС континуирано спроводи обуку у циљу свеобухватног приступа друштва у борби против исламистичког екстремизма и у крајњем тероризма, суочавању са безбедносним ризицима, претњама и изазовима исламистичког екстремизма и јачању регионалне сарадње. Министарство спољних послова делује у области координације земаља погођених исламистичким екстремизмом кроз регионалну сарадњу. Одељење за међународну и регионалну сарадњу у оквиру Министарства спољних послова спроводи низ активности сарадње Републике Северне Македоније са земљама региона у области спречавања исламистичког екстремизма. Република Северна Македонија чини саставни део Западно Балканске иницијативе за борбу против тероризма, која има за циљ ефективну и ефикасну размену информација и избегавању преклапања у борби против исламистичког екстремизма на западном делу Балканског полуострва.⁵⁵⁸ Сарадњу мимо претходно поменутог простора, Република Северна Македонија остварује кроз

⁵⁵⁴ Муслиу Еролд, „Интервју на директорот на АР“, Мкд.мк, 02.11.2020., <https://ia.gov.mk/news/MK/3.html>, (16/07/2024).

⁵⁵⁵ Национална стратегија за спречување насилан екстремизам 2023 – 2027, „Владата на Република Северна Македонија“, оп. cit., стр. 24.

⁵⁵⁶ Службен весник на Република Македонија, „Владата на Република Северна Македонија“, број 98, <https://www.slvesnik.com.mk/Issues/396f0f904d6a4151aa9595d441b6a903.pdf>, (16/07/2024).

⁵⁵⁷ Селими Калтрина, Филип Стојковски, *Напорите на Р. Македонија во спротивставувањето на нацилниот екстремизам поглед на граѓанското општество*, Analytica, Република Северна Македонија, 2016, стр. 19.

⁵⁵⁸ Совет на ЕУ „Иницијативи за борба против тероризмот на ЕУ Западен Балкан: интегративен план за работа“ 04.12.2015. <http://www.statewatch.org/news/2015/dec/eu-council-western-balkans-antiterrorism-13887-15.pdf>, (16/07/2024).

придруживање ЕУ у санкцијама сиријској влади и уласком у коалицију коју су основале САД усмерену против Исламске државе.⁵⁵⁹

Сви горе поменути надлежни органи у борби против исламистичког екстремизма теже активној сарадњи и размени информација са другим органима државне управе, јавним установама и другим правним лицима од заједничког интереса, као и међународним институцијама и организацијама од значаја за борбу против исламистичког екстремизма.

Република Северна Македонија остварује кредибилитет у борби против исламистичког екстремизма кроз усвајање међународних докумената и чланство у бројним организацијама које су усмерене на спречавање исламистичког екстремизма. Као резултат претходно наведеног, Република Северна Македонија је чланица Глобалне коалиције за борбу против ИСИС-а. Ратификацијом и имплементацијом свих докумената УН за борбу против тероризма, попут Резолуције Савета безбедности УН из 2014. године и Конвенцију Савета Европе о спречавању тероризма, Република Северна Македонија постаје равноправна у међународној борби против исламистичког екстремизма. Република Северна Македонија као чланица НАТО даје свеопшту подршку борби међународне заједнице против исламистичког екстремизма и тероризма. Спречавање исламистичког екстремизма захтева сарадњу Републике Северне Македоније и њеног региона, која се остварује кроз усвајање и имплементацију Заједничког акционог плана за борбу против тероризма. Република Северна Македонија као резултат наведене сарадње усваја Национални план за реинтеграције, ресоцијализација и рехабилитацију повратника са страних ратишта и чланова њихових породица. Примену свих претходно наведених докумената Република Северна Македонија остварује уз поштовање основних људских права и основних слобода сваког појединца и у крајњем целог друштва.⁵⁶⁰

Отежавајуће околности у спречавању исламистичког екстремизма на истраживаном простору се уочавају кроз недостатак превентивних активности, адекватних безбедносних процена и адекватне дерадикализације исламистичких екстремиста. Сарадња у борби против исламистичког екстремизма захтева напоре у свим сферама друштва у земљи, региону и међународним институцијама. Напори у спречавању исламистичког екстремизма садрже широк спектар политика, програма и конкретних активности цивилног и државног сектора. Ради ефикасног и ефективног супротстављања исламистичког екстремизма неопходно је применити превентивне и репресивне мере у кохезивности. Све мере које Република Северна Македонија примењује у функцији борбе против исламистичког екстремизма су у складу са међународним правом, основним људским правима и слободама, мултиетничким и мултикултуралним идентитетом њеног друштва.

---

⁵⁵⁹ Службен весник на Република Македонија, Владата на Република Северна Македонија“, *op. cit.*

⁵⁶⁰ Национална стратегија за спречување насилан екстремизам 2023 – 2027, „Владата на Република Северна Македонија“, *op. cit.*, стр. 6.

7. Фактори подстицања и спутавања исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији

7.1. Фактори подстицања исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији

Исламистички екстремизам у Републици Северној Македонији представља сложену друштвену појаву, која укључује многобројне узрочне факторе подстицања на предузимање активности исламистичко екстремистичке идеологије. Поменуте факторе карактерише међусобно укрштање и самопојачавање.⁵⁶¹ Снажан фактор подстицања исламистичког екстремизма на истраживаном простору покреће дихадистички лоби, који се дефинише као „скуп појединаца и организација који пропагандно-субверзивним активностима настоје да исламизују регион у којем делују“⁵⁶².

Америчка агенција за међународни развој (*United States Agency for International Development-USAID*) препознаје факторе привлачења исламистичког екстремизма⁵⁶³ кроз:

1. постојање насилних екстремистичких група са уверљивим наративом и циљем;
2. постојање исламских институција и центара ван контроле државе и Исламске верске заједнице;
3. радикализацију и регрутацију појединаца и група посредством Интернета;
4. радикализацију и регрутацију појединаца и група непосредним утицајем блиских особа (рођака, комшија или харизматских лидера у локалној заједници);
5. задовољавање неиспуњених очекивања и потреба и
6. похлепа или увећање нелегалних економских активности.

Разумевање сложене мреже фактора подстицања исламистичког екстремизма се остварује применом трослојног модела⁵⁶⁴, који укључује:

1. ситуационе факторе заједнице на макро, националном и микро нивоу;
2. друштвене и културне факторе на нивоу идентитетске групе и
3. индивидуалне факторе на микро нивоу.

Недовољна контрола деловања НВО под панданом спровођења активности превенције и сузбијања исламистичког екстремизма, може представљати снажан покретач и фактор подстицања на радикализацију и регрутацију. Пример на истраживаном простору се може пронаћи у деловању НВО Исламски омладински форум (*Islamic Youth Forum-*

⁵⁶¹ Shabani Samet, Amir Kadri, *Working towards Resilient Communities*, Analytica, Macedonia, 2018, p. 8.

⁵⁶² Vukelić Milan, “Civilization Jihad by Muslim Brotherhood in the United States of America”, *Politology of Religion: A Biannual Conference 2021-Conference Proceedings*, (eds. Miroljub Jevtić, Marko Veković), p. 45.

⁵⁶³ Arifi Besa, “Drivers to Violent Extremism in South Eastern Europe – the North Macedonian Context”, op. cit., pp. 32-33.

⁵⁶⁴ Shabani Samet, Amir Kadri, *Working towards Resilient Communities*, op. cit.

FRI)⁵⁶⁵ основане у Тетову током 2000. године са циљем подизања свести младих за активност унутар локалне заједнице, исламска начела и универзалне људске вредности. Циљна група за спровођење начела су млади у средњим школама и на универзитетима. Активности ових НВО су усмерене ка спровођењу обука, семинара, конференција и предавања са циљем промовисања исламских вредности. Исламски омладински форум узима учешће у пројекту ЕУ под називом *Connekt* током 2020. године, финансираном кроз истраживачки пројекат Хоризонти. Циљ пројекта се односио на уочавање фактора подстицања радикализације и исламистичког екстремизма код младих.⁵⁶⁶ Са друге стране, бројни аутори указују на повезаност ФРИ са Муслиманском браћом кроз чланство у Форуму европских муслиманских омладинских и студентских организација (*Forum of European Muslim Youth and Student Organizations-FEMISO*). ФРИ је активна на друштвеним мрежама, посебно на Јутјубу и Фејсбуку где има велики број пратилаца. У периоду од 2012. до 2016. године, ФРИ објављује неколико чланака чији садржај има везе са Муслиманским братством у Египту. ФРИ није званично повезана ни са једном политичком странком на истраживаном простору. Током 2001. године ФРИ одржава конференцију под називом *Ислам у Европи-Опасност или спас* и привлачи велику пажњу јавности. Говорници на овој конференцији су били Хани Рамадан (*Hani Ramadan*) и унук Хасана ал Бане. Исламска верска заједница Републике Северне Македоније истиче да овакве активности ФРИ представљају мешање у верске послове, нарочито одржавањем верских предавања и прикупљањем средстава за своје активности.⁵⁶⁷ Самопроглашени имама користе манипулативне наративе као фактор подстицања на исламистички екстремизам, чиме оправдавају одређене исламске норме које забрањују насиље. Услед неадекватног и непотпуног тумачења религије, појединци лако постају мете радикализације и регрутације самопроглашених имама. Њихово верско проповедање у самопроглашеним медресима и путем Интернета одликује стил позивања и подсећања на традиционалне темеље ислама, али без истинских институционалних оквира курана и Исламске верске заједнице.⁵⁶⁸

Са друге стране, фактор подстицања исламистичког екстремизма на истраживаном простору може бити и погрешно изражавање актуелних имама и Исламске верске заједнице о питањима у вези ислама и актуелним друштвеним променама. Њихово неадекватно изражавање и погрешни коментари могу директно водити ка подстицајном фактору исламистичког екстремизма код појединаца и група.

НВО које учествују у предузимању активности спречавања исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији су сагласне да се фактори подстицања исламистичког екстремизма најчешће могу пронаћи у ниском нивоу образовања, високој стопи незапослености, лошим економским условима живота, недостатку могућности за лични развој и корупцији.⁵⁶⁹

Низак ниво образовања

⁵⁶⁵ Forumi Rinor Islam, "Rreth nesh", 03.12.2006., <https://fri.org.mk/>, (09/08/2024).

⁵⁶⁶ Connekt, "A Horizon 2020 EU-funded project", 09.08.2020., <https://h2020connekt.eu/>, (09/08/2024).

⁵⁶⁷ Marinković Andrea, et al., *CEE Activities of the Muslim Brotherhood-Final Report: North Macedonia, Bosnia and Herzegovina, & Conclusions for the Region*, Globsec, Slovakia, 2020, pp. 5-6.

⁵⁶⁸ Shabani Samet, Amir Kadri, *Working towards Resilient Communities*, op. cit., pp. 21-22.

⁵⁶⁹ Ibid, p. 17.

Према званичним подацима Државног завода за статистику Републике Северне Македоније број ученика који је уписан у основне школе истраживаног простора након стицања независности током школске 1991/1992 године је износио 261127. Следеће године је обележио низак раст основног образовања, што је резултирало уписом 20% мање ученика у школској 2009/2010 години. У поменутој школској години, број основаца је износио 208980.⁵⁷⁰ Непромењено стање је заступљено током школске године 2010/2011, док је у школској 2011/2012 заступљена осцилација са минималним негативним одступањем. Подаци до којих се долази у даљем истраживању показују да је период школских година од 2012/2013 до 2020/2021 бележио променљиво стање уз постојање слабих осцилација. Током школске 2019/2020 године долази до значајног повећања броја основних школа, а затим од школске 2020/2021 до 2023/2024 године приметно супротно, односно смањење броја основних школа.⁵⁷¹ Континуирано смањење основаца је заступљено од школске 2009/2010 до 2023/2024 године. Током 2009/2010 године број ученика уписаних у основну школу је 208908, док је у школској 2023/2024 години уписано 182124 ученика.⁵⁷²

Ипак, процентуални број наставника у основним школама расте.

Од школске 1991/1992 године је уочљиво генерацијско смањивање средњошколаца. Разноврсност средњих школа расте, али је приметно значајно смањење укупног броја средњошколаца. Ипак, у односу на смањење укупног броја основаца, број оних који настављају школовање у средњем образовању се повећава. Током школске 2009/2010 године број средњошколаца је износио 94.284, али уз континуирани пад броја ученика средњих школа долази до смањења средњошколског образовања на истраживаном простору код великог броја појединаца, што даље води да број ученика у школској 2023/2024 години износи 67.278.⁵⁷³

Постојање фактора подстицања исламистичког екстремизма међу младом популацијом на истраживаном простору показује спроведено истраживање у општинама Чаир, Сарај и Гази Баба, које укључује интервјуе професора девет различитих средњих школа. Спроведено истраживање је имало за циљ означавање заступљености феномена исламистичког екстремизма међу средњошколцима и препознавање фактора подстицања на исламистички екстремизам. Професори средњих школа су указали на свесност постојања феномена исламистичког екстремизма, уз посебан осврт на непостојање адекватних алата за борбу против истог и предузимања адекватних мера за његову превенцију и сузбијање. Међу главним недостацима у образовању на истраживаном простору се означавају недовољна информисаност о мултикултуралности, солидарности и поштовању туђег мишљења. На истраживаном простору су заступљене етнички мешовите средње школе у којима постоји наставни програм на више језика. Професори у датом истраживању указују да не постоји адекватна комуникација међу ученицима различитих етничких група, те да неколико активности на јачању свести о мултикултуралности није дало задовољавајући ефекат. Присуство стереотипа код ученика води ка сегрегацији и погодном тлу за

⁵⁷⁰ Нововска Благоица, *20 години независна Македонија*, Државен завод за статистика, Скопје, 2011, стр. 15.

⁵⁷¹ Државен завод за статистика Република Северна Македонија, „Клучни показатели од областа: Образование и наука“, 25.06.2012., <https://www.stat.gov.mk/IndikatoriTS.aspx?id=5>, (18/08/2024).

⁵⁷² Ibid.

⁵⁷³ Симовски Апостол, *Северна Македонија во бројки 2024*, Државен завод за статистика, Република Северна Македонија, 2024, стр. 22-23.

исламистички екстремизам. Информисаност о насилном екстремизму средњошколаца долази углавном из средстава јавног информисања, друштвених мрежа, пријатеља и/или појединаца који су повратници са страних ратишта или су у њиховом блиском окружењу. Могућност постојања радикализације у средњим школама долази из примера од 2014/2015 године, када је МУП-у Републике Северне Македоније пријављен случај дељења материјала са екстремистичким садржајем ученицима од стране професора у једној средњој школи. Након тога, школски одбор је по притужби родитеља неколико пута упозоравао поједине наставнике због разговора о религији у оквиру својих часова. Професори у оквиру датог истраживања указују на случајеве средњошколаца који су радикализовани, док их је већина отишла на страна ратишта у Ирак и Сирију. Као главне факторе подстицања код ових средњошколаца наводе манипулацију у оквиру вере од стране екстремистичких група и разговор са имамима који су мимо Исламске верске заједнице. Ови студенти долазе из различитих образовних профила и узраста, међу којима су заступљени средњошколци просечног и одличног успеха. У складу са наведеним, професори истичу да се међу факторима подстицања исламистичког екстремизма могу пронаћи и недовољна комуникација са родитељима и другим члановима породице, лоши економски услови живљења и недовољно развијене ваннаставне активности унутар школе.⁵⁷⁴

Високо образовање у Републици Северној Македонији резултира смањењем броја студената. Подаци показују да је током школске 2013/2014 високо образовање било заступљено код 57746 студената. Уз константан пад броја студената, током школске 2023/2024 године високо образовање је заступљено код 52316 студента. Ипак, охрабрујући показатељ у сфери образовања је што су приметне осцилације са повременим узлазном путањом наставног особља у средњим и високошколским институцијама.⁵⁷⁵

Неадекватно и недовољно ефикасно учешће школе у формулисању наставних програма пружања знања о религијама и ван наставних активности може водити ка факторима подстицања исламистичког екстремизма, услед чијег недостатка се омогућава простор насилним исламистичко екстремистичким група за спровођење својих активности.⁵⁷⁶

Висока стопа незапослености

Фактори подстицања исламистичког екстремизма су разноврсни, међу којима значајно место заузимају економска неразвијеност и незапосленост становништва. Незапосленост становништва као један од основних фактора подстицаја ка исламистичком екстремизму је заступљена на истраживаном простору уз константан раст у датом периоду истраживања. Неретко, висока стопа незапослености утиче на личну перцепцију незадовољства код становништва и социјалну изолацију, која даље води ка једном од основних разлога одласка појединаца на страна ратишта и прикључивању екстремистичким група са радикалном исламистичком идеологијом.

Званични подаци Државног завода за статистику Републике Северне Македоније показују да је незапосленост на истраживаном простору заступљенија код жена, него

⁵⁷⁴ Shabani Samet, Amir Kadri, *Working towards Resilient Communities*, op. cit., pp. 11-13.

⁵⁷⁵ Симовски Апостол, *Северна Македонија во бројки 2024*, op. cit., стр. 22-23.

⁵⁷⁶ Shabani Samet, Amir Kadri, *Working towards Resilient Communities*, op. cit., p. 50.

код мушкараца. Период од 1997. до 2010. године бележи променљиво процентуално стање незапослености код становништва од 15 до 64 године. Флукуација стопе незапослености бележи најнижу вредност током 2004. године, након чега континуирано расте до 2010. године, када стопа незапослености износи 32%. Државни завод за статистику Републике Северне Македоније даје извештај који показује да је стопа незапослености на истраживаном простору током 2011. године изузетно висока, те да је незапослена трећина становника Републике Северне Македоније. У 2013. години према званичним подацима Државног завода за статистику Републике Северне Македоније стопа незапослености износи 29%.⁵⁷⁷ Током 2015. године стопа радно способног становништва на истраживаном простору износи 57%, док је стопа незапослености међу њима износила 26,1%. У 2016. години, стопа радно способног становништва износи 56,5%, а стопа незапослености 23,7%. Стопа незапослености током 2018. године у Републици Северној Македонији бележи пад од 2,1% чиме доприноси најнижој лествици запослености западног дела Балканског полуострва. У истој години, укупна стопа незапослености у Републици Северној Македонији износи 20,8%. У каснијим годинама стопу незапослености карактерише променљива стопа, те у 2022. години укупна стопа радно способног становништва на истраживаном простору износи 55,2%, док је незапосленост била заступљена у укупном проценту од 14,3%.⁵⁷⁸ Према званичним подацима Државног завода за статистику стопа незапослености Републике Северне Македоније у 2023. године износи 13,1%.⁵⁷⁹

Статистички подаци Државног завода за статистику Републике Северне Македоније показују да је стопа незапослености на истраживаном простору за дат период истраживања у константном паду, али са друге стране приметно је и опадање стопе радно способног становништва. Незапосленост је неодвојиви део целокупних фактора подстицаја исламистичког екстремизма. Осим што може бити снажан фактор подстицаја, незапосленост може бити и снажан утемељивач и окидач постојеће индоктринације појединца. Уз то, запошљавање по основу политичких опредељења или непотизма⁵⁸⁰ може водити ка факторима подстицања исламистичког екстремизма код младих.

Низак животни стандард

Након стицања независности, Република Северна Македонија од 1991. до 1995. године бележи пад бруто домаћег производа. Током 1996. године, стопа бруто домаћег производа расте за 1,2% у односу на претходну годину и тренд раста задржава до 2000. године. Након поновног пада стопе бруто домаћег производа током 2001. године од 4,5%, стопа бруто домаћег производа од 2002. године расте и задржава тренд раста привреде до 2008. године уз повремене осцилације. Највећа стопа раста бруто домаћег производа је забележена током 2007. године у износу од 6,1%.⁵⁸¹ Стопа сиромаштва у Републици Северној Македонији износи 30,2% у 2002. години са минималним негативним осцилацијама до 2010. године када је износила 30,9%. Најнижа стопа сиромаштва је износила 28,7% у 2008. години. Посматрајући истраживани простор,

⁵⁷⁷ Симовски Апостол, *Северна Македонија во бројки 2024*, op. cit., стр. 9-19.

⁵⁷⁸ Државен завод за статистика Република Северна Македонија, „Индикатори“, 30.06.2015., <https://www.stat.gov.mk/KlucniIndikatori.aspx>, (17/08/2024).

⁵⁷⁹ Симовски Апостол, *Северна Македонија во бројки 2024*, op. cit., стр. 9.

⁵⁸⁰ Shabani Samet, Amir Kadri, *Working towards Resilient Communities*, op. cit., p. 50.

⁵⁸¹ Нововска Благоица, *20 години независна Македонија*, op. cit., стр. 27-29.

највећа стопа сиромаштва је заступљена у руралним подручјима, док је најмања стопа сиромаштва заступљена у Скопљу.⁵⁸²

Извештај којим се анализира ситуацију сиромаштва на истраживаном простору и његовом региону даје Светска банка. У Извештају је уочљиво да је Република Северна Македонија напредовала у смањењу сиромаштва након светске финансијске кризе током 2008. године. За 2009. годину стопа сиромаштва је износила 36%. Стопа сиромаштва у 2010. години је била 27%. У наредном периоду стопа сиромаштва бележи пад уз повремене осцилације током 2014. и 2017. године у односу на процентуалне вредности претходних година.⁵⁸³ Уз константан пад, стопа сиромаштва за истраживани простор достиже 18% током 2018. године. Ипак, преокрет у даљем паду доноси пандемија вируса Ковид 19 током 2019. године.⁵⁸⁴

У мају 2020. године Државни завод за статистику Републике Северне Македоније показује да на истраживаном простору 21,8% укупног становништва живи испод границе сиромаштва, што се може довести у вези са последицама пандемије вируса Ковид 19 и сверастуће инфлације на истраживаном простору. Подаци Државног завода за статистику у 2020. години показују да је укупна стопа сиромашног становништва углавном млађе доби, па тако од 30,3% укупног становништва млађег од 17 година живи у сиромаштву. Континуирано повећање просечне плате у Републици Северној Македонији је приметно, али не условљава нужно и побољшање животног стандарда становништва и квалитета њиховог живота. Стопа инфлације је од 2021. до 2022. године у константном расту. Министарство рада и социјалне политике Републике Северне Македоније даје податке за 2022. годину према којима је уочљиво да је социјалну помоћ пре пандемије вируса Ковид 19 примало 27000 домаћинстава. У 2021. години долази до процентуалног повећања потребе за социјалном помоћи.⁵⁸⁵

Нестабилно стање у домаћој и светској економији не може учврстити позитивна предвиђања стручне јавности у Републици Северној Македонији у области стопе сиромаштва становништва, па је оправдано очекивати да ће сиромаштво процентуално расти у даљем периоду, те ће пропорционално расти стопа нових домаћинстава са потребом социјалне помоћи.

Корупција

Корупција представља један од најтежих, најсложенијих и најопаснијих облика организованог криминала. Као таква, прети свим сферама друштва, угрожава национални демократски поредак, државну безбедност и слободе и права грађана. Различитим појавним облицима, корупција је широко распрострањена, како у јавном, тако и у приватном сектору. Без адекватних законских мера и координације специјализованих државних органа, корупцију није могуће контролисати и у крајњем спречити њене увек негативне ефекте.

---

⁵⁸² Ibid, стр. 22.

⁵⁸³ Државен завод за статистика Република Северна Македонија, „Клучни показатели од областа: Животен стандард“, 25.06.2012., <https://www.stat.gov.mk/IndikatoriTS.aspx?id=13>, (18/08/2024).

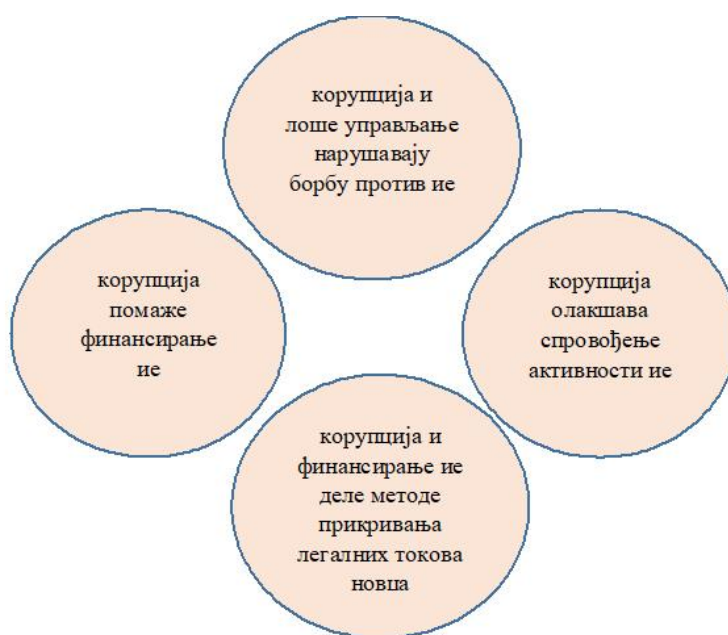
⁵⁸⁴ Андоновски Дарко, „Македонија тоне у сиромаштво“, Билтен, 09.08.2022., <https://www.bilten.org/?p=42541>, (17/08/2024).

⁵⁸⁵ Ibid.

Корелација исламистичког екстремизма и корупције се појављује када исламистичко екстремистичка група тежи успостављању било каквог облика контроле над јавним установама како би неометано спроводила своје активности. Сразмерно расту корупције долази до девастације друштва и настанку повољног тла за радикализацију и регрутацију становништва као фактора подстицања исламистичког екстремизма. Лоши друштвено економски услови као последица постојања корупције на истраживаном простору, воде ка личној перцепцији разочарања појединца у богатство корумпираних доносилаца одлука унутар државног сектора.⁵⁸⁶

Након буђења незадовољства, појединац је спреман на ризик у потрази за бољим животом и преживљавањем. На тај начин, мито и изнуда новца распрострањени унутар јавних институција чине корупцију плодним тлом за исламистички екстремизам и у крајњем тероризам. Главни извори финансирања активности исламистичког екстремизма поред корупције су крађа, киднаповања, трговина људима, дрогом, оружјем и илегалне миграције.

Корупција је, као једна од водећих претњи економском развоју, политичкој стабилности и миру државе, од стране Међународне заједнице препозната као снажан фактор подстицања исламистичког екстремизма. Корупција и исламистички екстремизам појединачно и у корелацији представљају претњу међународној безбедности.⁵⁸⁷

Слика 10. Корелација корупције и исламистичког екстремизма (ие) као фактор подстицања исламистичког екстремизма⁵⁸⁸

⁵⁸⁶ Freytag Andreas, et al., "The origins of terrorism: Cross-country estimates of socio-economic determinants of terrorism", *European Journal of Political Economy*, 27/2011, pp. S5-S6.

⁵⁸⁷ Boussiga Nahil, Malek Ghdamsi, "The Corruption-Terrorism Nexus: A Panel Data Approach", *International Journal of Economics and Finance*, 11/2016, p. 111.

⁵⁸⁸ Ibid, pp. 112-113.

Државна комисија за спречавање корупције на истраживаном простору даје годишње извештаје о заступљености корупције у јавном сектору. Према доступним извештајима светског барометра корупције Транспаренси Интернешнал (*Transparency International*), корупција је у Републици Северној Македонији заступљена уз променљиву индексну оцену. Тренутно, Република Северна Македонија има индексну оцену 42, што је ставља на 76. место од укупно 180 земаља.⁵⁸⁹

Поред бележења пада стопе корупције у односу на раније године, степен њене заступљености на истраживаном простору и даље представља висок ниво и захтева неопходност предузимања мера за њено спречавање, унапређење законодавства и сарадњу надлежних специјализованих институција унутар државе и међународне заједнице.

---

⁵⁸⁹ Transparency International Macedonia, “Our work in North Macedonia”, 24.07.2023., <https://www.transparency.org/en/countries/north-macedonia>, (25/08/2024).

7.2. Финансирање исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији

Финансирање исламистичког екстремизма као деструктивна друштвена појава чини саставни део исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији, њеном региону и шире. Историјски, међуетнички и међуверски односи на истраживаном простору доприносе успостављању широко разгранате мреже финансијских донација из иностранства, а најчешће из Ирака, Ирана, Саудијске Арабије, Турске, других исламских и европских земаља. Основни циљ донација је исламизација делова света који још увек нису постали муслимански и спровођење идеологије исламистичког екстремизма у целом свету. Предузимањем активности исламистичког екстремизма се остварује основни циљ његових актера. Успостављање јаке инфраструктуре у финансирању исламистичког екстремизма, ова друштвена појава постаје значај безбедносни изазов за Републику Северну Македонију, њен регион и шире, чије последице неминовно укључују радикализацију, појачану регрутацију и у крајњем тероризам. Финансирање исламистичког екстремизма укључује финансирање мреже исламистичких екстремиста и њеног константног ширења, у циљу обезбеђивања активности планирања, припреме и спровођења акција, окупљања и обуке чланова, наоружања чланова и друге активности од значаја за спровођење исламистичко екстремистичких активности. Фондови исламистичко екстремистичких организација зависе од више фактора: циљева, обавештајне подршке, организовања и заштите, потребе за корупцијом државних институција, набавке оружја, фалсификовања докумената, одласка на страна ратишта, обуке и друго.

Извори финансирања исламистичког екстремизма се могу поделити у неколико области⁵⁹⁰:

1. донације влада или делова влада;
2. приватне или пословне донације;
3. донације невладиног сектора;
4. донације дијаспоре са елементима етничког и религијског;
5. прикупљање средстава вршењем различитих кривичних дела;
6. прикупљање средстава прањем новца и других организованих криминалних активности.

Финансијска подршка исламистичког екстремизма укључује два типа. Први, екстерни тип се односи на финансирање активности исламистичког екстремизма као донација влада држава, невладиних организација и других институција, чија контрола је отежана и најчешће имају буџет који је разгранат на друге организације. Други, интерно финансирање исламистичког екстремизма, који укључује прикупљање новца од појединаца, заједнице и хуманитарне и/или социјалне помоћи. Ови извори финансирања су најчешће у мањим количинама новца и броје широку мрежу појединаца. Исламистички екстремисти користе легалне и илегалне финансијске токове за финансирање својих активности.

---

⁵⁹⁰ Сандић Коста, *Финансирање тероризма путем прања новца*, Наука и друштво, Београд, 2011, стр. 75.

Финансирање исламистичког екстремизма се може вршити коришћењем легалних и нелегалних токова. Легални токови укључују трансакције које се врше путем званичних финансијских институција, а затим се вршењем прања новца убацују у легалне токове финансијског система Републике Северне Македоније. До оваквог начина финансирања исламистичког екстремизма најчешће долази као последица проблема финансирања тероризма услед географске удаљености финансијера, немогућности транспорта или преноса готовине. Овакви видови финансирања могу бити непосредни (директно финансирање) и посредни (легализација нелегалних средстава).⁵⁹¹ Нелегални токови финансирања исламистичког екстремизма укључују систем хавале, који подразумева пренос новца изван званичног финансијског система уз поверење онога коме се даје новац да ће исти предати крајњем кориснику на унапред договореној адреси.⁵⁹²

Прве донације на простор Републике Северне Македоније долазе деведесетих година прошлог века, након што је Саудијска Арабија имала значајан утицај у финансирању логистике муџахедина током грађанског рата у региону истраживаног простора, односно БиХ. Након тога, Републику Северну Македонију обухвата новоформирана база за ширење утицаја и геостратешких планова исламистичких екстремиста. Поред Саудијске Арабије, у формирању поменуте базе велики утицај остварују и друге државе, међу којима се издвајају Иран и Турска, терористичка организација Ал Каида и касније Исламска држава.⁵⁹³ Донације Саудијске Арабије, које су основ финансирања исламских верских објеката на истраживаном простору и чији циљ је остваривање идеологије исламистичког екстремизма су увек мимо Исламске верске заједнице. Ови објекти су препознати као жаришта исламског екстремизма и база индоктринације, регрутације и радикализације појединаца за узимање учешћа у блискоисточним сукобима и терористичким организацијама. У Републици Северној Македонији је приметна доминација ових донација у Скопљу, као борба са локалном Исламском верском заједницом за превласт у контроли над џамијама.⁵⁹⁴

Исламско банкарство представља стуб исламског економског поретка, који последњих година све више добија на значају. Представља алтернативу општеприхваћеном теоретском систему заснованом на основним изворима ислама. Основни циљ оваквог поретка је примена божанског закона у економији. Већина исламских земаља овај модел уводи паралелно са конвенционалним банкарским моделом, у чијој основи религија представља извор легитимитета и супстрат његовом деловању. Тако дефинисан постулат исламске економије тежи потпуном усклађивању свог пословања са одредбама шеријатског права. Посматрајући камату у исламско економским трансакцијама, која је забрањена Кураном, принципи солидарне поделе профита, губитка и послови заједничког улагања представљају основе свих пословних активности исламских банака. Усклађеност поменутих трансакција са шеријатским правом спроводе и контролишу Организација исламске конференције, као оснивач Међународне асоцијације исламских банака и Исламска банка за развој. У исламској економији није развијен модел функционисања централне банке, те конвенционалне банке по основу вредности имовине имају веће тржишно учешће од исламских, чак и у

⁵⁹¹ Мијалковић Саша, Младен Бајагић, *Организовани криминал и тероризам*, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 2012, стр. 530.

⁵⁹² Сандић Коста, Финансирање тероризма путем прања новца, *op. cit.*, стр. 111.

⁵⁹³ Вукоичић Јелена, „Исламистички тероризам на Балкану“, *op. cit.*, стр. 105-106.

⁵⁹⁴ *Ibid*, стр. 111.

земљама у којима је банкарски систем званично шеријатски. У региону Републике Северне Македоније, прецизније БиХ послује исламска банка од 2000. године.⁵⁹⁵

Поједине донације блискоисточних земаља остварују утицај на истраживаном простору под панданом фондова хуманитарних и других организација, чији циљ се односи на обнову постојећих и изградњу нових џамија, отварање културних центара и образовних институција. Неретко, донације се односе и на финансирање образовања локалних имама у различитим блискоисточним земљама под панданом универзитетског образовања, чији повратак у матичне земље са собом носи ширење вахабијских идеја у верским центрима мимо Исламске верске заједнице уз обавезно ширење екстремистичке и радикалне интерпретације ислама. Пружање донација кроз хуманитарне организације има за циљ финансирање терористичких група и њихових активности. Њихова најчешћа одлика је нетранспарентност финансијских трансакција и задржавање анонимности крајњих корисника. Фондови ових организација су најчешће усмерени на финансирање верских обука, пружање подршке имамима који се враћају из блискоисточних образовних центара и обезбеђењу средстава за издржавање муслиманских породица. Поједине донације укључују низ правила понашања крајњих корисника, попут одређених правила понашања, учења Курана, начина одевања и друго.⁵⁹⁶

Невладине организације чији циљ је финансирање исламистичко екстремистичких активности и вршење активности у циљу промоције исламистичког екстремизма на истраживаном простору искоришћавају уставно загарантована права, односно слободу удруживања, окупљања, изражавања и информисања. Закон о удружењима и фондацијама у Републици Северној Македонији даје широк спектар активности фондација и удружења. Њихово оснивање не захтева компликовану процедуру, док оснивачки капитал при оснивању удружења није потребан. Оснивање фондације захтева неопходан капитал. Организације цивилног друштва у Републици Северној Македонији у складу са Законом могу несметано обављати економске активности у складу са статутарним циљевима.⁵⁹⁷

Услед различитих статутарних циљева, овако формулисане одредбе Закона пружају клизав терен при злоупотреби пословања невладиних организација од стране исламистичких екстремиста и обављање њихових активности под панданом различитих активности усклађених са статутарним циљевима.

Поред донација блискоисточних земаља, финансирање исламистичког екстремизма на истраживаном простору се континуирано врши и из Европе. Донације из Европе, најчешће Западне Европе у Републику Северну Македонију долазе путем формалног банкарског система или трансфера кроз системе *Western Union*, *MoneyGram* и *RIA Money Transfer*.⁵⁹⁸

⁵⁹⁵ Радовановић Жељко, „Извори финансирања тероризма“, *Национална безбедност*, 3/2016, стр. 80-89.

⁵⁹⁶ Вукоичић Јелена, „Исламистички тероризам на Балкану“, *op. cit.*, стр. 111-113.

⁵⁹⁷ Закон за здруженија и фондације, „Службен весник на Република Македонија, бр. 52/2010, 135/2011 и 55/2016, <https://rcgo.mk/wp-content/uploads/2018/10/Zakon-za-zdruzenija-i-fondacii.pdf>, (19/10/2024).

⁵⁹⁸ Вујичић Игор, „Земље Западног Балкана под притиском да процесуирају финансијере тероризма“, Атлантска иницијатива, 15.03.2021., <https://atlantskainicijativa.org/zemlje-zapadnog-balkana-pod-pritiskom-da-procesuiraju-finansijere-terorizma/>, (27/08/2024).

На истраживаном простору је присутно непрекидно спровођење напора од стране државних органа и међународне заједнице за откривање, процесуирање и спречавање појединаца и организација чији циљ је финансирање исламистичког екстремизма. Упркос свим напорима на истраживаном простору и њеном региону, ова мрежа је највећим делом остала оперативна у Републици Северној Македонији и њеном региону, уз константно ширење утицаја и повећања броја својих присталица.⁵⁹⁹

У области финансирања исламистичког екстремизма, Комитет експерата Савета Европе за процену мера против прања новца и финансирања тероризма (*Moneyval*) указује на ризик повратка појединаца са страног ратишта у Сирији на истраживани простор. Међу 40 препорука за спречавање прања новца и финансирања тероризма, Манивал указује на неопходност Републике Северне Македоније за спровођење надзора или праћења невладиног сектора услед повећаног ризика од финансирања тероризма.

Снажним напорима у циљу спречавања финансирања исламистичког екстремизма и донација из иностранства у ове сврхе, Република Северна Македонија је 2023. године у оквиру Министарства унутрашњих послова и Јединице за финансијски криминал покренула предистражни поступак у оквиру пословања фирме, која своју делатност заснива на донацијама Саудијске Арабије и Јемена, а затим своје производе прослеђује исламистичким екстремистима и терористима у Сирију. Њена основна делатност је била производња фармацеутских производа, који су долазили из Саудијске Арабије и Јемена. Након пребацивања новца на рачун правног лица и доласком производа, вршило се њихово препакивање и даља дистрибуција ка Сирији коришћењем трасе која је ишла преко региона истраживаног простора коришћењем две руте, односно руту преко Србије на Косово и Метохију и другу, преко БиХ. Основ за истраживање токова новца и производа ове фирме је долазила из основане сумње да су их исламистички екстремисти и терористи користили у Сирији и да је стечена добит коришћена за финансирање невладиних, верских и других организација на истраживаном простору и његовом региону. Поменути сумњама је допринео став једног од запослених, који је држављанин Републике Северне Македоније и који поседује фотографије и видео записе страних бораца у ИСИС-у.⁶⁰⁰

Народна банка Републике Северне Македоније препознаје ризик од финансирања исламистичког екстремизма у оквиру финансирања тероризма. Финансирање тероризма је дефинисано Кривичном закоником Републике Северне Македоније, што је детаљније представљено у претходном поглављу. У складу са Националном стратегијом за борбу против прања новца и финансирања тероризма и Законом за спречавање прања новца и финансирања тероризма, провера клијената од стране званичних институција Републике Северне Македоније у овој области, се врши при обављању трансакције у износу и преко 15 хиљада евра, према средњем курсу Народне банке Републике Северне Македоније, без обзира да ли је трансакција извршена као појединачна или збирно повезана. У случају обављања трансакције посредством виртуелних средстава, провера субјектата се врши код трансакција које износе преко 1000 евра у динарској

⁵⁹⁹ Вукоичић Јелена, „Исламистички тероризам на Балкану“, *op. cit.*, стр. 114.

⁶⁰⁰ *Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures North Macedonia*, Moneyval, Council of Europe, Strasbourg, 2023, p. 104.

противвредности према средњем курсу Народне банке Републике Северне Македоније.⁶⁰¹

---

⁶⁰¹ Закон за спречување перење пари и финансирање на тероризам, „Службен весник на Република Македонија, бр. 151, <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ufr.gov.mk/wp-content/uploads/2020/05/ZSPPFT-nov-2022.pdf>, (27/08/2024), члан 13.

7.3. Деловање Гуленових присталица у Републици Северној Македонији

Фатулах Гулен је рођен 1938. године у Ерзуруму, у селу Коруцук. Посебна интерпретација ислама Фатулаха Гулена, склоност ка турском национализму и снажно верско осећање ка исламу се може посматрати као последица његовог порекла из средине у којој је заступљен конзервативни приступ и побожност становнишва. Након основног образовања у трајању од четири године, Фатулах Гулен даље традиционално верско образовање добија од локалних текија суфијских редова и шеика из редова Накшибандија (*Naqshibandi sheikhs*). Даље образовање, Фатулах Гулен наставља у Ерзуруму где под вођством локалних шеика формално проучава исламске јурисдикције. Утицај курдско турског исламског теолога Саида Нурсија (*Said Nursi*) је имало велики утицај на учење Фатулаха Гулена, чију идеју је уврстио у своје учење. Основно начело Нурсијевог учења тежи оживљавању турске верске културе, као и претњу од пораста научног скептицизма и растуће секуларизације у будућности. Саид Нусри дефинише принцип позитивне акције, који се користи при религиозном препороду насупрот политичком активизму и насилним револуцијама. Применом принципа позитивне акције, Нусри предвиђа ефикасно увођење исламских обичаја у јавну сферу са крајњим циљем успостављања ислама као водећег принципа турског друштва. Крајњи циљ принципа позитивне акције је успостављање верских вредности у савременом друштву.⁶⁰² Даљи живот Фатулаха Гулена води ка Измиру, где одлази са осамнаест година, након положеног испита за имама. У Измиру, у џамији Кестанепазари (*Kestanepazari*) држи проповеди од 1960. године где добија све већи број следбеника и оснива покрет Хизмет. Своје проповедање почиње да држи и мимо џамија, што резултира ширењем Гуленовог наратива широм заједнице. Циљ ширења оваквог наратива се односио на уверавање заједнице да им религиозност може помоћи у допуни професионалне активности у различитим сферама друштва, а не угрожавању њихове активности. Наратив Фатулаха Гулена одликује емоцијама, чији стил проповедања следбеници препознају као искреност и духовност.⁶⁰³ Фатулах Гулен од 1999. године живи у САД. Залагањем за секуларно образовање, међуверски дијалог, ангажовањем на слободном тржишту и пружањем јавне подршке за политичку демократију, Фатулах Гулен не отвара простор за насилни екстремизам већ нуди привлачну алтернативу насупрот насилном цихадистичком екстремизму.⁶⁰⁴ Активности Фатулаха Гулена почињу да попримају карактер глобалне мреже образовних активности, медицинских услуга, платформи дијалога и привредних активности између 2000. и 2013. године, када долази до проширивања својих активности мимо граница Турске и САД, односно у 160 земаља широм света, међу којима је и Република Северна Македонија. Поједини аутори указују да активности Фатулаха Гулена у великој мери подсећају на активности Османског царства. Наратив и проповед Фатулаха Гулена се често ослања на сентиментализам у вези процвата Османске власти.⁶⁰⁵

Покрет Фатулаха Гулена, познатији као Хизмет је основан 1969. године. Основни циљ покрета је очување моралних вредности муслимана и залагање за универзални приступ

⁶⁰² Bilici Micahit, "The Fethullah Gülen Movement and Its Politics of Representation in Turkey", *The Muslim World*, 1/2006, Hartford International University, United States, 2006, p. 6.

⁶⁰³ Tee Caroline, "The Gülen Movement: Between Turkey and International Exile", in: *Handbook of Islamic Sects and Movements*, (eds. Muhammad Afzal Upal, Carole Cusack), pp. 88-90.

⁶⁰⁴ Ibid, p. 87.

⁶⁰⁵ Bilici Micahit, "The Fethullah Gülen Movement and Its Politics of Representation in Turkey", op. cit., p. 9-10.

образовању, цивилном друштву, толеранцији и миру. Следбеници покрета стављају акценат на хизмету, односно служби која одликује личну посвећеност појединца правим вредностима. Од 1990. до 2010. године, покрет Хизмет је уживао значајан углед широм Турске. Неретко, Фатулах Гулен је био ангажован у сфери политике. У прва два мандата АКП (*AK Party*) Фатулах Гулен је био незванични савезник Владе.⁶⁰⁶ Од 2002. до 2012. године Фатулах Гулен је имао велику улогу у промовисању ислама у Турској као модела који успешно коегзистира као либерална демократија. У прилог наведеном говори низ академика који су пружали отворену подршку Фатулаху. Заступљеност литературе са некритичким елементом покрета Хизмет је била присутна широм Турске, коју је писао и објављивао сам покрет Хизмет из својих издавачких кућа у САД. У Турској је изучавање Гуленовог покрета од 2016. године заступљено у два правца. Први, као контрадикторност међународног присуства покрета Хизмет и његове парapolитичке активности у Турској и други, будућност покрета Хизмет након 2016. године. Доминација суфизма у наративу и деловању покрета Хизмет наилази на негацију и Фатулаха Гулена и његових следбеника. Следбеници указују на два кључна разлога одсуства суфизма у наративу покрета Хизмет. Први, одсуство ритуалне верске праксе као централног елемента суфизма и други, одсуство обреда и јасно разграничење чланства и припадности.⁶⁰⁷

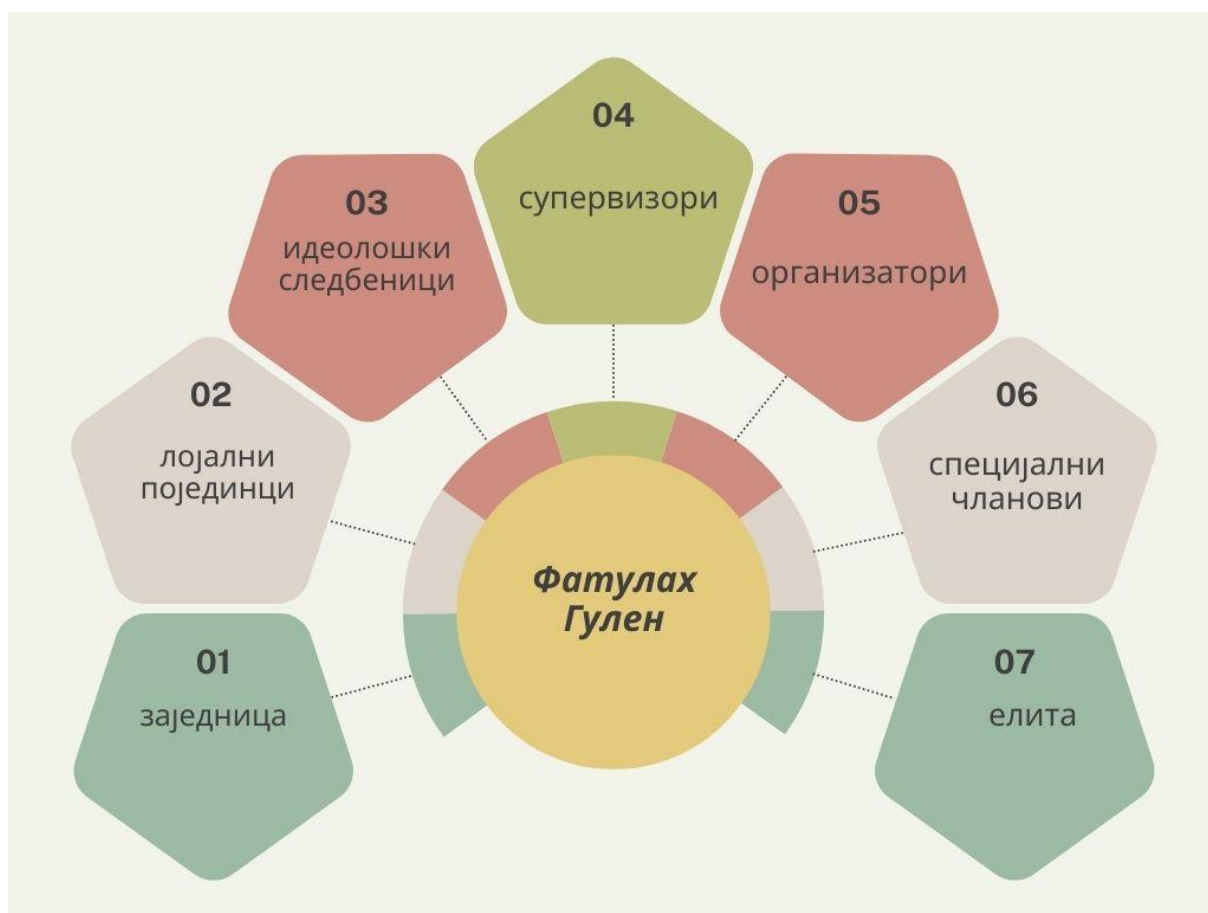
Покрет Хизмет је у Републици Северној Македонији претрпео бројне напоре Турске за забрану финансирања организација и институција повезаних са Фатулахом Гуленом. Упркос томе, школе Јахја Кемал и часопис Заман и данас обављају своје делатности на истраживаном простору.⁶⁰⁸

---

⁶⁰⁶ Ibid, p. 87.

⁶⁰⁷ Ibid, p.88- 91.

⁶⁰⁸ Балтић Лазар, „Мрежа Фатулаха Гулена на Балкану“, *op. cit.*

Слика 11. Хијерархијска структура покрета Хизмет⁶⁰⁹

Хијерархија покрета Хизмет представља пирамидалну структуру на чијем врху се налази њен оснивач Фатулах Гулен. Заједницу у овој структури чине појединци, који имају наклоност ка покрету Хизмет и обезбеђују му финансијску подршку. Лојални појединци укључују све појединце који остварују учешће у покрету Хизмет кроз образовне, здравствене, медијске и друге институције. Ови појединци своју оданост покрету учвршћују организовањем састанака, пружањем финансијске подршке и оданошћу према идеологији. Идеолошки следбеници као чланови покрета Хизмет своју оданост доказују незваничним активностима према другим лицима, односно предузимањем активности убеђивања других да приступе покрету. Супервизори у хијерархијској структури покрета Хизмет предузимају легалне и илегалне активности. Супервизори најчешће имају неколико карактеристика: оданост и послушност, поштовање идеологије од најранијег детињства и приступање покрету Хизмет у раној младости. Организатори покрета Хизмет најчешће поседују висок степен безбедносне културе. Чланови који су организатори најчешће не знају једни за друге. Именовани су од стране Фатулаха Гулена и чине структуру и извршиоце задатака. Уколико дође до склапања брака са неким из ове категорије покрета Хизмет, може стећи квалификације и предност за улазак у овај слој хијерархијске структуре. Специјални чланови одржавају комуникацију између Фатулаха Гулена и осталих слојева хијерархијске

⁶⁰⁹ Ibid.

структуре у покрету Хизмет и одређују дужности појединаца унутар организације. Елита, која броји 17 чланова је директно повезана са оснивачем покрета Хизмет Фатулахом Гуленом.⁶¹⁰

Одређивање броја следбеника идеја Фатулаха Гулена је скоро немогуће из више разлога. На пример, с обзиром на то да не постоје званични критеријуми припадности покрету Хизмет, непостојање система обреда и иницијације, ни прецизан статус чланства, одређивање обима распрострањености идеја покрета Хизмет и његових следбеника је веома тешко. Следбенике покрета Хизмет је могуће груписати према општем критеријуму, који се примењује на следбенике који су у посредној или непосредној вези са Фатулахом Гуленом, који најчешће раде у институцијама које оснива Фатулах Гулен и кориснике њихових производа и услуга.⁶¹¹

Након покушаја државног удара 2016. године у Турској, Турска влада је захтевала затварање институција Фатулаха Гулена, његово изручење и депортацију његових следбеника из много земаља у којима Турска поседује културни и економски утицај. До данас, Фатулах Гулен није изручен Турској, Фатулах Гулен и унутрашњи круг следбеника остају нетакнути, али је остатак покрета претрпео озбиљне последице.⁶¹² Турска Влада је током 2018. и 2019. године захтевала екстрадицију 15 особа од Републике Северне Македоније, које се доводе у везу са тероризмом и структуром покрета ФЕТО. Република Северна Македонија је том приликом навела да међу поменутих 15 особа нема македонских држављана.⁶¹³

Са друге стране, амбасада Турске у Републици Северној Македонији указује да су депортована лица углавном директори образовних институција и припадници медија и НВО, који су обављали активности на истраживаном простору.

Захтев Републици Северној Македонији за затварање школа и институција које се повезују са ФЕТО подржава тадашњи министар спољних послова Никола Попоски, али без прецизног навођења да ли ће ове институције бити затворене. Регион Републике Северне Македоније је био подељен по захтеву упућеном из Турске. Србија и Албанија су одбиле захтев, док се у БиХ водила дебата по овом питању. У јулу 2016. године, Турска Влада објављује списак школа и компанија на истраживаном простору, које су у директној или индиректној повезаности са Фатулахом Гуленом. Међу њима је основна, средња школа и колеџ Јахја Кемал, које су заступљена у неколико градова Републике Северне Македоније. Прецизније, основна и средња школа у Скопљу, а колеџ са својим огранцима у Гостивару, Струги, Бутелу, Струмици и Тетову. Упркос одбацивању оптужби поменутих школских установа уследио је протест неколико бивших средњошколаца који су поцепали своје дипломе због повезивања школа са Фатулахом Гуленом.⁶¹⁴ Касније, током 2019. године у Републици Северној Македонији и њеном региону се оснива школа Мариф (*Maarif*) од стране Турске Владе, када су се позивали

---

⁶¹⁰ Ibid.

⁶¹¹ Tee Caroline, "The Gülen Movement: Between Turkey and International Exile", op. cit., pp. 97-99.

⁶¹² Ibid, p. 86.

⁶¹³ Кузмановски Благоја, „Северна Македонија испоручује гуленисте Турској“, op. cit., (29/08/2024).

⁶¹⁴ Марушић Сениша, „Македонија ће можда затворити школе повезане са Гуленом“, BalkanInsight, 25.08.2016., <https://balkaninsight.com/2016/08/25/macedonia-hints-closing-gulen-organizations-upon-turkish-request-08-25-2016/>, (29/08/2024).

ученици образовних институција Фатулаха Гулена да своје образовање стичу у Мариф школама.⁶¹⁵

Поред школа, на списку Турске Владе о повезаности са Фатулахом Гуленом су се нашле и бројне компаније, које послују у области здравства, туризма, трговине и транспорта. Туристичка агенција Басак турс у Скопљу, НВО под називом Седеф, Сафак, Заман и Толеранс, продавница Евар и превозник Реинбов транспорт (*Rainbow*). У области медија, на истраживаном простору је формирана медијска станица Заман, чије седиште се налази у северномакедонском националном телевизијском оператеру Алсат-М у Скопљу. Оснивањем оваквих медијских станица, покрет Хизмет спречава директан турски утицај на истраживаном простору након 2016. године. Ипак, поједини подаци показују да је Република Северна Македонија током 2018. године финансира ову медијску станицу.⁶¹⁶

На истраживаном простору и његовом региону, односно Републици Србији, БиХ и Бугарској, након покушаја државног удара у Турској, током 2016. године је 250 турских држављана поднело захтев за азил. Касније, током 2017. године у Републици Северној Македонији је захтев за азил тражило 13 турских држављана, а током 2018. године 10 турских држављана.⁶¹⁷

До данас нема званичног општеприхваћеног става да ли је ФЕТО исламистичко терористичка организација. Формирање овог става мора укључити неколико критеријума. Прво, чини се да је запад пружио подршку Фатулаху Гулену давањем зелене карте и азила у САД. Ипак, остаје нејасно да ли је Фатулах Гулен добио зелену карту директном подршком државних званичника или стицајем околности, јер је првобитна одлука органа САД да Фатулах Гулен добије зелену карту био негативан. Након молби и жалби адвоката Фатулаха Глена, превагнуо је аргумент судије на Одлуку да је Фатулах Гулен пружио немерљив допринос областима теологије и политичких наука. Директне подршке Америчке владе за Гуленове активности није могуће пронаћи у доступној литератури. Након покушаја државног удара у Турској, САД су тражиле веродостојне доказе од Турске о умешаности Фатулаха Гулена у његову припрему, организацију и спровођење.⁶¹⁸ До тренутка истраживања у доступној литератури није могуће пронаћи одговор Турске на поменути захтев САД. Друго, Турска изричито карактерише ФЕТО као глобалну терористичку организацију и спроводи низ активности ка хапшењу њихових присталица и спречавању постојања и деловања ФЕТО у земљи и иностранству. Треће, државни органи Републике Северне Македоније се не изјашњавају директно да ли ФЕТО сматрају терористичком организацијом, али су као што је раније поменуто, одговорили на захтев Турске и изручили 15 осумњичених као припаднике ФЕТО. Захтеви Турске да Република Северна Македонија појача сарадњу у области борбе против ФЕТО, институција и следбеника Фатулаха Гулена се и данас наставља.

⁶¹⁵ Chedia Anri, "Activities of the Turkish Maarif Educational Foundation in Confrontation with the Hizmet Movement", *Vestnik RUDN. International Relations*, 4/2023, pp. 622-625.

⁶¹⁶ Лончар Мирела, „Утицај ислама на политичку ситуацију у Републици Македонији“, *op. cit.*

⁶¹⁷ Ganev Dimitar, Fazliu Eraldin, et al., "Unsafe Haven: Balkans Sees Rise in Turkish Asylum Requests", BIRN, 21.10.2019., <https://balkaninsight.com/2019/10/21/unsafe-haven-balkans-sees-rise-in-turkish-asylum-requests/>, (31/08/2024).

⁶¹⁸ Rodrik Dani, "Is the U.S. behind Fethullah Gulen?", Unconventional thoughts on economic development and globalization, 30.07.2016., https://rodrik.typepad.com/dani_rodriks_weblog/2016/07/is-the-us-behind-fethullah-gulen.html, (05.04.2025).

Крајем октобра 2024. године се појавила вест најпре на друштвеним мрежама, а затим и у медијима да је Фатулах Гулен преминуо у САД.⁶¹⁹ Након његове смрти долази до борбе унутар ФЕТО за наследника организације.⁶²⁰ До тренутка истраживања остаје непознато ко је нови вођа ФЕТО.

Иако до тренутка истраживања званичног става о гуленистима и ФЕТО од стране државних органа Републике Северне Македоније нема, сагледавање њиховог присуства и деловања на истраживаном простору је неопходно, јер могу представљати фактор подстицања или фактор спутавања пораста исламистичког екстремизма.

---

⁶¹⁹ Altun Tuğba, “FETO izvori objavili da je umro vođa terorističke organizacije Gulen”, AA, 21.10.2024., <https://www.aa.com.tr/ba/svijet/feto-izvori-objavili-da-je-umro-vođa-terorističke-organizacije-gulen/3368738>, (05.04.2025).

⁶²⁰ Gazetesi Birlik Yeni, “FETÖ Yeni Lideri Mustafa Özcan mı Abdullah Aymaz mı?”, YB, 25.10.2024., <https://www.gazetebirlik.com/genel/feto-yeni-lideri-mustafa-ozcan-mi-abdullah-aymaz-mi/195024>, (05.04.2025).

7.4. Фактори спутавања исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији

УСАИД препознаје факторе спутавања исламистичког екстремизма у три области, односно социоекономској, политичкој и културној. Фактори спутавања исламистичког екстремизма могу бити применљиви и на друге врсте насилних друштвених феномена, независно од просторног и временског одређења.

Фактори спутавања у социоекономској области укључују социјалну искљученост, маргинализацију, социјалну дискриминацију и ускраћеност испуњавања очекивања. Политички подстицај за факторе спутавања исламистичког екстремизма могу бити разноврсни и укључивати ускраћивање политичких права и слобода, репресију власти, кршење основних људских права и слобода, међународне сукобе, политичко и/или војно мешање, корупцију, локалне сукобе, дискредитовање Владе, недостатак опозиционих лидера, застрашивање и принуду од стране насилних екстремистичких група, перцепцију појединаца и/или група да је међународни систем неправедан и непријатељски настројен према муслиманском становништву и нацији. Фактори спутавања у области културе се заснивају на ужем и ширем схватању културолошких претњи. Уже схватање културолошких претњи се односи на корелацију веза између успеха насилних екстремистичких група и перцепције појединца и/или групе да одређена држава напада ислам и муслимане. Шире схватање културолошких претњи полази од перцепције спутавања и нарушавања традиције, обичаја, вредности и осећаја колективитета и индивидуалне части и достојанства муслиманског становништва.⁶²¹

За сузбијање исламистичког екстремизма је неопходно успоставити ефикасну и ефективну сарадњу државних органа, међународних и НВО организација у свим областима друштвеног деловања. Амерички професор Валид Фарес (*Walid Phares*) даје неколико стратешких корака за сузбијање исламистичког екстремизма, које је могуће применити на истраживани простор. Стратешке препоруке у области спречавања исламистичког екстремизма⁶²² су:

- академске расправе на националном и међународном нивоу у циљу препознавања, дефинисања и утврђивања претњи од исламистичког екстремизма, који у крајњем има за циљ остваривање цихада;
- пружање подршке организацијама, које учествују у борби против исламистичког екстремизма;
- успостављање реформе образовног система у циљу повећања свести о радикализацији друштвених група;
- спровођење и објављивање стручних истраживања о исламистичком екстремизму;
- пружање прилике онима који су преживели прогон, угњетавање и који су видели како цихадисти врше радикализацију;

⁶²¹ Arifi Besa, "Drivers to Violent Extremism in South Eastern Europe – the North Macedonian Context", op. cit., pp. 32-33.

⁶²² Вукелић Милан, „Исламски екстремизам на Косову и Метохији – безбедносни изазов за Републику Србију“, op. cit., стр. 82-83.

- пружање простора муслиманима, који желе да учествују у откривању, спречавању и сузбијању активности цихадистичких лобија и пружање простора у јавности за објашњење њихове стратегије.

Борба против исламистичког екстремизма представља холистички приступ, чији циљ је откривање узрока и фактора прихватања исламистичко екстремистичке идеологије код појединаца. Узроци исламистичког екстремизма су вишеструки, па одређивање кључног узрока који води ка појави ове друштвене појаве није могуће. Успостављање образовања на чврстим темељима и ширење свести о узроцима и последицама исламистичког екстремизма може представљати значајан фактор спутавања становништва у корацима ка активностима радикализације, регрутације и у крајњем активностима исламистичког екстремизма. Фактори спутавања исламистичког екстремизма се могу остварити кроз успостављање предмета у школама, који ће представљати језгро знања о свим религијама. Поједини професори средњих школа на истраживаном простору указују на потребу реформе образовног система Републике Северне Македоније у складу са актуелним друштвеним стањем и подизање свести о исламистичком екстремизму кроз сарадњу са локалном заједницом и државним органима у успостављању активности унутар школе и ван ње.⁶²³

Невладине организације у Републици Северној Македонији могу бити снажан фактор спутавања исламистичког екстремизма уколико своје активности успостављају на темељу борбе против исламистичког екстремизма. У северном делу Републике Северне Македоније се издваја неколико невладиних организација, чије активности доприносе подизању свести код становништва о узроцима и заступљености исламистичког екстремизма. НВО Легис (*LEGIS*)⁶²⁴ је основана 2009. године у општини Чаир Републике Северне Македоније. Основни циљ НВО је образовање младих, посебно у срединама где је већинско албанско становништво, хуманитарне активности, спровођење истраживања и подизања свести о избеглицама услед сиријске мигрантске кризе. У истој општини се током 2009. године оснива још једна НВО, под називом Рацио (*RACIO*). Циљ њеног оснивања се проналази у подизању свести младих о учешћу у локалној заједници кроз области личног развоја, образовања и културе. Циљна група су млади, док финансијска средства за своје активности прикупљају од активних чланова и донација. У општини Сарај се током 2011. године оснива фондација Албиз (*The Albiz Foundation*), која се финансира од стране локалне фирме Даути комерц (*Dauti Komerc*). Њен основни циљ је организовање и промовисање активности за младе у три области, односно образовних, социоекономских и културних активности. У циљу постизања датих активности спроводи стипендирање младих, организовање обука и тренинга за лични развој, подиже свест младих у области културе и спроводи хуманитарне активности.⁶²⁵

Исламска верска заједница истиче да има континуитет у одржавању верских проповеди у џамијама под њеном контролом, на којима се указује на феномен екстремизма у религији и тиме подиже свест да је неопходна опрезност и борба против исламистичког екстремизма. Имам општине Сарај Шабан Таири (*Shaban Tairi*) указује да ислам не препознаје било коју врсту екстремизма, те да је по шеријату било какав вид тероризма или насиља над невиним људима строго забрањен. Имам даље указује да је неопходно

⁶²³ Shabani Samet, Amir Kadri, Working towards Resilient Communities, op. cit., p. 8-15.

⁶²⁴ Legis, "About us", 09.12.2021., <https://legis.mk/>, (09/08/2024).

⁶²⁵ Shabani Samet, Amir Kadri, Working towards Resilient Communities, op. cit., pp. 16-17.

повећати делатност Исламске верске заједнице путем Интернет платформе, како би се становништво квалитетније информисало о традиционалном исламу и на тај начин смањило утицај верских проповеди са елементима радикализма. Имами Исламске верске заједнице су пријавили неколико претњи МУП-у Републике Северне Македоније након јавних критика насилних екстремистичких група, које су у корелацији са ИСИС-ом и Ал Нусром.⁶²⁶

Снажан фактор спутавања исламистичког екстремизма представљају мере рехабилитације, ресоцијализације и реинтеграције појединаца, који су кренули путем радикализације и учешћа на страним ратиштима. Мере представљају значајно средство спречавања исламистичког екстремизма и радикализације у дугорочном периоду и будућности. Програми рехабилитације, реинтеграције и ресоцијализације чине допуну рада свих државних и међународних институција у борби против исламистичког екстремизма. Мере рехабилитације, реинтеграције и ресоцијализације се могу поделити у две категорије. Прву, мере се примењују у затворским окружењима где се налазе појединци на одслужењу казне затвора и другу, на окружење изван затвора, које обухвата бивше преступнике, појединце који су на било који начин довођени у везу са радикализацијом, исламистичким екстремизмом и тероризмом и појединце који још увек нису осуђени за кривична дела у вези исламистичког екстремизма. Мере спречавања исламистичког екстремизма представљају превентивне мере спречавања и сузбијања радикализације која води ка исламистичком екстремизму и тероризму, смањују структуралне промене у друштву, које могу водити ка исламистичком екстремизму и тероризму, решавају и смањују друштвене, економске и политичке проблеме у друштву који могу представљати покретач за развој исламистичког екстремизма, пружају помоћ радикализованим појединцима у процесу дерадикализације и реинтеграције, рехабилитације и ресоцијализације у друштво и изграђују отпорност заједнице на радикализацију, исламистички екстремизам и тероризам.⁶²⁷

Програми рехабилитације, реинтеграције и ресоцијализације укључују широк спектар активности, које даље укључују различите идеолошке и психосоцијалне активности, образовање, стручно оспособљавање, запошљавање, културне и рекреативне активности. С обзиром на то да су особе обухваћене овим програмима рањиве на више нивоа, процес рехабилитације, реинтеграције и ресоцијализације захтева комбиновани приступ стручних лица различитих усмерења. Поменути програми најчешће имају два циља: одустајање или дерадикализацију. Програм рехабилитације, реинтеграције и ресоцијализације постиже одустајање од радикалних убеђења и исламистичког екстремизма кроз навођење појединаца на одустајање од насилних активности и дерадикализацију, променом идеолошких убеђења код појединаца подстицањем когнитивне промене.⁶²⁸

Фактор спутавања исламистичког екстремизма може представљати криминализација одласка на страна ратишта и учешћа у страним сукобима. У односу на истраживани простор сукоб на Блиском Истоку се сматрао далеки, те до 2012. године не постоје

---

⁶²⁶Ibid, pp. 20-21.

⁶²⁷ Холмер Џорџија, *Непритворска рехабилитација и реинтеграција во процесот на спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам*, ОБСЕ, Беч, 2020, стр. 19-27.

⁶²⁸ Ibid, стр. 32-33.

званични подаци о одласку држављана западног дела Балканског полуострва на страна ратишта. Током 2013. и 2014. године долази до промене, односно криминализације њиховог одласка ни учешћа у страним сукобима. Средином јула 2014. године на истраживаном простору и његовом региону долази до хапшења појединаца који су били део терористичких организација у Сирији и Ираку и верских вођа због активности регрутовања и финансирања активности исламистичког екстремизма и тероризма. У правцу развијања и унапређења фактора спутавања исламистичког екстремизма, Република Северна Македонија током 2018. године усваја Националну стратегију за борбу против тероризма и Национални план за реинтеграцију, ресоцијализацију и рехабилитацију повратника са страних ратишта. Република Северна Македонија примењује програм рехабилитације, реинтеграције и ресоцијализације кроз надлежне институционалне органе и сарадњу различитих актера укључених у програм у региону и међународној заједници. У циљу спровођења програма рехабилитације, реинтеграције и ресоцијализације Република Северна Македонија оснива Национални комитет за превенцију насилног екстремизма и борбу против тероризма. Током 2021. године, Република Северна Македонија оснива међуресорну радну групу за реинтеграцију страних терористичких бораца. Њен основни циљ је усмерен на акционе планове спречавања стигматизације и пружања стручне помоћи у оквиру здравствене заштите, образовања, безбедности, психосоцијалне, социоекономске и правне подршке осуђеним терористима. Даље спровођење програма рехабилитације, реинтеграције и ресоцијализације појединаца Република Северна Македонија спроводи потписивањем Меморандума разумевања са локалним властима.⁶²⁹ У сарадњи са регионом и као део западног дела Балканског полуострва, Република Северна Македонија остварује сарадњу са САД кроз програм рехабилитације, реинтеграције и ресоцијализације повратника и деце са страних ратишта у Сирији и Ираку у земље порекла. Резултат примене овог програма бележи успех у реинтеграцији значајног броја повратника.⁶³⁰

Међународна организација за миграције (ИОМ) подржава напоре Републике Северне Македоније и њеног региона у процесу рехабилитације, реинтеграције и ресоцијализације појединаца након повратка у заједницу, пружањем различитих регионалних пројеката. Глобални фонд за ангажовање и отпорност заједнице (*Global Community Engagement and Resilience Fund-GCERF*) је пружио подршку за четири невладине организације на истраживаном простору у примени програма рехабилитације, реинтеграције и ресоцијализације, односно Удружења младих правника, Института за демократију и медијацију и *Terre des hommes*. Поред пружања подршке у примени програма рехабилитације, реинтеграције и ресоцијализације, Глобални фонд за ангажовање и отпорност заједнице пружа подршку на истраживаном простору у процени ризика од радикализације и исламистичког екстремизма. Савет Европе спроводи регионалне пројекте програма рехабилитације, реинтеграције и ресоцијализације у циљу повећања капацитета казнено-поправних органа.⁶³¹

Помоћ државним органима при примени програма рехабилитације, реинтеграције и ресоцијализације појединаца пружа савез Македонаца исламске вероисповести у оквиру специјализованог тела за превенцију насилног екстремизма у Републици Северној Македонији. На истраживаном простору, поменуто специјализовано тело

---

⁶²⁹ Скендер Пертеши, *Мерки во Западен Балкан за ресоцијализација и реинтеграција на НЕТП по нивното пуштање од затвор*, РАН, Луксембург, 2023, стр. 7-10.

⁶³⁰ Ibid, стр. 8-9.

⁶³¹ Ibid, стр. 11-12.

делује као посредник између примене програма рехабилитације, реинтеграције и ресоцијализације и надлежних државних органа Републике Северне Македоније.⁶³²

Последњи доступан извештај Републике Северне Македоније о спровођењу програма рехабилитације, реинтеграције и ресоцијализације на истраживаном простору је објављен 2022. године, који показује да се са репатријацијом повратника са страних ратишта почело 2018. године када је успешно враћено седам особа. Касније, током 2019. године су враћене 3 жене, док је 2021. године враћено 5 жена, 4 мушкарца и 14 деце. Спровођење програма рехабилитације, реинтеграције и ресоцијализације је у надлежности Министарства за рад и социјалну политику. Влада Републике Северне Македоније је у октобру 2022. године објавила списак 15 држављана, који су учествовали на страним ратиштима у Сирији и ИСИС-у.⁶³³ Министарство спољних послова Републике Северне Македоније континуирано коригује списак држављана који одлазе и враћају се са страних ратишта⁶³⁴, чиме увидом у стање на терену тежи адекватном спровођењу мера и програма спречавања ширења исламистичког екстремизма и програма рехабилитације, ресоцијализације и реинтеграције повратника.

Ефективним и ефикасним факторима спутавања исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији доприносе предвиђене кривичне санкције као репресивне мере у сузбијању активности исламистичког екстремизма. Уз осврт на претходно поглавље, на истраживаном простору Кривични законик Републике Северне Македоније препознаје и прописује казне за кривична дела изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости, тероризам, терористичку организацију, финансирање тероризма, међународни тероризам и службу у непријатељској војсци. Током 2014. године, у законодавству Републике Северне Македоније долази до измене и увођења кривичних дела у Кривични законик Републике Северне Македоније: учешће у страним војскама и терористичким организацијама и регрутовање и обучавање лица за учешће у страним војскама. За предвиђена кривична дела је законом прописана казна затвора од три до пет година.

Саставни део Националног комитета за превенцију насилног екстремизма и борбу против тероризма у Републици Северној Македонији чини Управа за извршење санкција, којој директори затвора у којима се налазе осуђени повратници са страних ратишта дају месечни извештај о реалном стању у затворима.⁶³⁵

Мере које се предузимају према осуђеним повратницима са страних ратишта имају за циљ праћење њиховог понашања у вези кривичног дела тероризам и учешћа у страним војним, полицијским, паравојним и параполицијским формацијама. Ради ефикасног и ефективног постизања датог циља, у оквиру казнено поправних установа се формирају мултидисциплинарни тимови.

---

⁶³² Ibid, стр. 12.

⁶³³ ДТЗ, „Црна листа на македонски државјани кои војувале во Сирија“, DW, 05.10.2022., <https://www.dw.com/mk/crna-lista-na-15-makedonski-drzavjani-koi-se-borele-za-isis/a-63340488>, (20/08.2024).

⁶³⁴ ДТЗ, „Македонија на штрек по нападот на вахабист во регионот“, DW, 01.07.2024., <https://www.dw.com/mk/severna-makedonija-na-strek-po-napadot-vo-srbija-vahabisti-gi-razbudija-stravuvanata-za-terorizam-vo-regionot/a-69525009>, (20/08/2024).

⁶³⁵ Управа за извршување на санкции, „За нас“, 16.06.2021., <https://uis.gov.mk/za-nas/>, (20/08/2024).

Превенција исламистичког екстремизма може бити снажан фактор његовог спутавања. Потпуни капацитет фактора спутавања исламистичког екстремизма се може постићи кроз јачање правног оквира, којим се повратницима са страних ратишта омогућава адекватна и потпуна рехабилитација, реинтеграција и ресоцијализација. Повратницима треба обезбедити простор у јавности, како би поделили своје искуство са појединцима који су кренули путем исламистичког екстремизма. Превенција исламистичког екстремизма као фактор спутавања укључује организовање скупова, трибина и обука за подизање свести појединаца и група о увек негативним последицама исламистичког екстремизма. Скупове, трибине и обуке треба организовати на нивоу заједничких активности школа, универзитета, државних органа, локалних заједница, НВО и међународне заједнице. Допуном, изменом и стварањем нових наставних планова и програма, Република Северна Македонија може унапредити факторе спутавања исламистичког екстремизма и подстаћи изградњу кохезије међу различитим етничким срединама.

8. Студија случаја - Манифестација исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији током 2001. године

8.1. Узрок сукоба из 2001. године у Републици Северној Македонији

Манифестација сукоба током 2001. године у Републици Северној Македонији⁶³⁶ поседује дугогодишњу предисторију као саставни и неодвојиви део. Почетне кораке сукоба несумњиво треба тражити у предисторијским чињеницама, које сежу од краја Другог светског рата. Састави део стварања македонске државе унутар СФРЈ чини институционализација мултиетничког становништва и међуетничких односа, те тако изграђују македонски програм нације и државе. На истраживаном простору се утврђује језик, идентитет и култура Македонаца и етничких мањина Уставом Републике Северне Македоније из 1946. године. Касније, доношењем новог Устава током 1963. године долази до проширења права мањина, што узрокује повећање политичких представника мањинских група, њихово присуство у школама и универзитетима и ширу употребу језика и обележја. У годинама касније, историја мањинских група истраживаног простора наилази на осцилације и све учесталије сукобе са осталим становништвом Републике Северне Македоније. Седамдесете године у Републици Северној Македонији обележава долазак конзервативнијих струја, све лошији животни стандард и повећање незапослености. Осамдесетих година прошлог века, међуетнички односи на истраживаном простору наилазе на све лошије разумевање владајућих структура и лошији положај у свеукупном учешћу становништва у целокупном друштву. Сврастући албански национализам у годинама после, безбедносне структуре Републике Северне Македоније виде као кључну претњу по безбедност државе и покрећу кампању против било које врсте национализма. Кампања против албанског национализма започиње одлуком Албанаца да се супротставе и предузму бојкот државних институција и веза са албанском политичком емиграцијом. Претходно наведено води ка све већој маргинализацији албанског становништва и појаву два одвојена политичка поретка у земљи. Услед све лошијег животног стандарда и политичке ситуације негативно усмерене ка албанском становништву у Републици Северној Македонији, све већи број албанског становништва тражи боље радне и животне услове у остатку СФРЈ. Пред распад СФРЈ и стицања независности Републике Северне Македоније, „све највеће етничке заједнице... имале су веома различите перцепције... начина пропадања македонске државе, као и тога ко плаћа цену за њену пропаст“⁶³⁷.

Март и април 1981. године обележавају масовни протести, које организују Албанци у тадашњој СФРЈ захтевајући успостављање својих националних права. Побуна против

⁶³⁶ У истраживаном периоду званичан назив Републике Северне Македоније (РСМ) је био Бивша Југословенска Република Македонија (БЈРМ). У даљем тексту се користи актуелан назив државе Република Северна Македонија, који држава стиче током 2019. године потписивањем Преспанског споразума и решавања спора око имена са Грчком.

⁶³⁷ Трајановски Наум, *Сећање на оружани сукоб у Македонији 2001. године: модели комеморације и меморијализације*, Фонд за хуманитарно право, Београд, 2022, стр. 9-10.

владајућег режима започиње студентским демонстрацијама у региону Републике Северне Македоније, односно Србији⁶³⁸ на простору Косова и Метохије. Отуда се тај догађај назива Косовским пролећем, као симболика протеста који је започео пред пролеће 1981. године и подстрек на јединство под метафором да ниједан цвет самостално не доноси пролеће.⁶³⁹ Захтев за промене у националним правима Албанаца се несумњиво односио на шири простор њиховог битисања, па тако обухватао и суседне територије, међу којима и Републику Северну Македонију као тадашњу саставну државу СФРЈ. Протести су насилно угушени, немачки аналитичар Виктор Мајер износи виђење да ће у случају не посвећивања пажње албанским захтевима и насилним супротстављањем доћи до проблема касније, односно током 2000. година.⁶⁴⁰ Корени свих каснијих дешавања у СФРЈ, који су повезани са утврђивањем и проширивањем албанских националних права се могу потражити управо у масовним демонстрацијама 1981. године на простору Србије и њеног саставног дела Косова и Метохије. Касније, у новембру 1989. године владајућа странка Републике Северне Македоније заговара политички плурализам, захтева демократске изборе крајем 1990. године, успешно спроводи референдум 1991. године и стиче независност, а затим спроводи први попис становништва по стицању независности и формира мултиетничку коалицију 1992. године.⁶⁴¹

Стицање независности чланица некадашње СФРЈ су се одвијале уз конфликте различитих интезитета. За разлику од њих Република Северна Македонија је изашла из чланства СФРЈ без конфликта и рата.

Стицање независности Републике Северне Македоније од СФРЈ током 1991. године протиче мирним путем, и као што је претходно речено без конфликта и рата. Ипак, унутрашње стање положаја етничких заједница ствара другачију слику у каснијем периоду. Преамбулом новог Устава, након стицања независности Република Северна Македонија се проглашава националном државом македонског народа. У истој преамбули се Албанцима, Турцима, Власима, Ромима и другим националностима које живе на истраживаном простору обезбеђује грађанска равноправност и суживот са македонским народом. Истим Уставом, македонски језик постаје службени језик Републике Северне Македоније. Бојкотовање овако формулисаног Устава је уследило од велике већине македонских Албанаца, који одбијају да учествују у референдуму о независности и попису становништва. Неповеће међу Албанцима се продубљује током 1992. године упркос формирању мултиетничке коалиције. Лична перцепција независности истраживаног простора од стране Албанаца представља продубљивање и наставак дискриминације и кршења људских права за њихову етничку заједницу.⁶⁴²

---

⁶³⁸ У истраживаном периоду званичан назив Републике Србије (РС) је био Савезна Република Југославија (СРЈ) као део заједничке државе Србије и Црне Горе. У даљем тексту ће се користити актуелан назив Република Србија (Србија), који држава стиче 2003. године након стварња две одвојене државе, односно Србије и Црне Горе.

⁶³⁹ Hetemi Atdhe, "Student movements in Kosova (1981): academic or nationalist?", *The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 4/2017, pp. 4-6.

⁶⁴⁰ Исеини Маир, Менај Петрит, et al., *Избор текстови за конфликтот од 2001 година*, Фондација Институт отворено општество-Македонија, Република Северна Македонија, 2008, стр. 9.

⁶⁴¹ Трајановски Наум, *Сећање на оружани сукоб у Македонији 2001. године: модели комеморације и меморијализације*, op. cit., стр. 10.

⁶⁴² Ставревска Елена, „Деценија сећања (6)-Северна Македонија: На државном нивоу игнорисање или минимизирање“, Форум, 14.02.2024., <https://portalforum.rs/decenija-secanja-6-severna-makedonija-na-drzavnom-nivou-ignorisanje-ili-minimiziraje/>, (30.10.2024).

Република Северна Македонија се сусреће са оспоравањем имена и међународног признавања као државе од распада СФРЈ и стицања независности 8. септембра 1991. године све до 1993. године. Највећу препреку у међународном признавању Републике Северне Македоније као државе је стварала Грчка, која не признаје ни име, ни симболе Републике Северне Македоније. УН признају Републику Северну Македонију као државу и додељују јој назив Бивша Југословенска Република Македонија. Незадовољство Грчке условљава трговинску блокаду 1994. године. Блокада је укинута у септембру исте године, а Република Северна Македонија је кориговала Устав и изглед заставе, као основних обележја државе. Успорене реформе, недостатак страних инвестиција и дискутабилна приватизација постају синоними за истраживани простор током деведесетих година. Проблемима Републике Северне Македоније који тињају доприноси њено неслагање са суседним државама, попут Грчке са којом дели неслагање око имена државе, са Бугарском са којом дели неслагање око језика и историје, са Србијом са којом дели неслагање око статуса Македонске православне цркве и са Албанијом са којом дели неслагање око етничких права албанског становништва на истраживаном простору. Све наведено водило је ка већем неслагању две највеће етничке заједнице истраживаног простора и све видљивије размимоилажење и разлике о култури, политици и идентитету. Тензије међу албанским делом становништва на истраживаном простору су постале доминантније, па тако 1992. године долази до сукоба између полиције и шверцера албанске националности. Последице сукоба су узроковале погибију четири особе. У новембру 1993. године долази до хапшења Албанаца због илегалне трговине оружјем и оснивања паравојних организација.⁶⁴³

УНПРЕДЕП (*United Nations Preventive Deployment Force*) као превентивна снага УН су прва мисија УН у Републици Северној Македонији, која се успоставља 1992. године као резултат низа резолуција Савета безбедности. Успостављање УНПРЕДЕП на истраживаном простору је имало основни циљ у спречавању постојећих неслагања и спорова и њиховом прерастању у веће и озбиљније сукобе. У циљу очувања мира, УНПРЕДЕП распоређује своје трупе, учествује у медијацији сукобљених страна, у преговорима, мирењу и арбитражи и користи друга средства за постизање мирног решења. Основни задатак УНПРЕДЕП на истраживаном простору се односио на праћење и извештавање свих дешавања у пограничним областима, која би могла да доведу до дестабилизације Републике Северне Македоније. Мисија се спроводила у циљу указивања Савету безбедности на неслагања и неспоразуме међу етничким заједницама на истраживаном простору. Уз то, мисија је имала задатак међусобног дијалога међу политичким партијама, праћења остваривања људских права и односа међу етничким заједницама у Републици Северној Македонији. На истраживаном простору, УНПРЕДЕП је блиско сарађивао са Посматрачком мисијом у Скопљу, ОЕБС-ом и Владом Републике Северне Македоније. Крајем 1995. године, задатак УНПРЕДЕП је окарактерисан као успешан у очувању мира за претходни период, али је указано да узроци који су довели до успостављања мисије УНПРЕДЕП на истраживаном простору нису престали и да је присуство УНПРЕДЕП у Републици Северној Македонији

---

⁶⁴³ Трајановски Наум, *Сећање на оружани сукоб у Македонији 2001. године: модели комеморације и меморијализације*, op. cit., стр. 10-11.

неопходно и у наредном периоду у циљу одржавања свеукупног мира и стабилности Републике Северне Македоније.⁶⁴⁴

Мисија УНПРЕДЕП у Републици Северној Македонији је продужена до 1998. године када је на иницијативу Васиља Тупурковског, Република Северна Македонија признала Тајван, што је проузроковало да Кина узврати ветом на продужење мисије УН у Републици Северној Македонији распоређене 1995. године. УНПРЕДЕП се повлачи са границе истраживаног простора упоредо са уласком КФОР-а (*The Kosovo Force*) у Србију на простор Косова и Метохије.

Зоне највећег етничког сукоба током деведесетих година између албанског и македонског становништва на истраживаном простору долазе из области Тетова и Гостивара. У веће инциденте међу поменутиим етничким заједницама се убраја постављање заставе Албаније испред општинске зграде у Гостивару током 1997. године. Након уклањања заставе од стране македонских безбедносних снага уследиле су демонстрације, које су насилно прекинуте. Насилно прекидање демонстрација је узроковало 200 повређених, а код тројице демонстраната и смртни исход. Македонска опозициона десница је догађај из Гостивара искористила за оживљавање македонског национализма и тиме условила победу за Демократску партију за македонско национално јединство (ВМРО-ДМПНЕ) током 1998. године. ВМРО-ДМПНЕ формира тадашњу Владу уз коалицију са Демократском алтернативом (ДА) и Демократском странком Албанаца (ДПА).⁶⁴⁵

Дестабилизација истраживаног простора несумњиво расте током и након рата у Републици Србији, односно њеном сувереном делу Косову и Метохији током 1999. године. У истом периоду, велики број косовских Албанаца уточиште проналази на истраживаном простору. Подаци показују да се велики број косовских Албанаца вратио на простор Србије, односно Косова и Метохије након рата. Ипак, они који су остали, удружени са становништвом албанске националности из Републике Северне Македоније захтевају аутономију и независност западног дела Републике Северне Македоније и Србије.

Међу конфликтима које су претече сукоба из 2001. године на истраживаном простору се налази и континуирана тежња за аутономијом од стране албанских побуњеника у селу Теарце код Тетова. У овом селу је крајем јануара 2001. године дошло до гранатирања полицијске станице од стране албанских снага ОНА, када је живот изгубио полицајац Миомир Стојановски. ОНА преузима одговорност за напад и у саопштењу наводи да Албанци трпе угњетавање од македонске већине у земљи, те се припадници безбедносних снага посматрају као легитимне мете.⁶⁴⁶

Овај конфликт се сматра прекретницом у започињању каснијег седмomesечног сукоба у Републици Северној Македонији.

---

⁶⁴⁴ Unpredep background contents, “UN Department of Public Information”, https://peacekeeping.un.org/mission/past/unpred_b.htm, (09.11.2024).

⁶⁴⁵ Трајановски Наум, *Сећање на оружани сукоб у Македонији 2001. године: модели комеморације и меморијализације*, оп. cit., стр. 11-12.

⁶⁴⁶ Марушић Синиша Јаков, „Последица сукоба у Северној Македонији осећају се и након двадесет година“, БИРН, 22.01.2021., <https://balkaninsight.com/sr/2021/01/22/posledice-sukoba-u-severnoj-makedoniji-osecaju-se-i-nakon-dvadeset-godina/>, (26.10.2024).

Почетак сукоба у Републици Северној Македонији је званично реализован 14. марта 2001. године. Ипак, неколико месеци раније присутно је неслагање албанске и македонске стране уз неретку употребу оружја. До сукоба је најчешће долазило у неприступачним деловима Шар планине и Скопске Црне Горе, у правцу Куманова и Арачинова. Почетак сукоба је узроковало убиство неколико македонских полицајаца и отмица новинара. Скуп око 10 хиљада људи у центру Скопља сазивају Абен Џафери и ДПА. На скупу је било приметно величање и пружање подршке ОВК. Годину дана раније, Ахметијева фотографија се нашла на приштинском дневнику Коха, под називом Губитници у редовима ОВК, као једином оснивачу формације који није профитирао од рата.⁶⁴⁷

ОНА саопштава да ће преузети одговорност за сукоб и да ће успоставити контролу над делом македонске територије на којој су већинско становништво Албанци. Са друге стране, македонске безбедносне снаге мењају политику односа према припадницима ОНА и јавно их проглашавају терористима.

У западни део Републике Северне Македоније је прекомандован некадашњи официр ЈНА и ОВК, Гзим Острени. У ОНА, Гзим Острени има улогу начелника штаба албанског становништва истраживаног простора у циљу постизања дијалога са Републиком Северном Македонијом. Гзим Острени је некадашњи припадник Министарства унутрашњих послова Републике Северне Македоније, који је 1991. године пензионисан у чину мајора. Касније, током 1999. године, Гзим се прикључио ОВК као командант Паштрика. Начелник штаба постаје оснивањем Косовског заштитног Корпуса. Касније се функцијом бригадног генерала придружио ОНА. Ова функција Гзиму Остренију даје могућност да формира правила ОНА и формира Главни штаб и јединице ОНА. Гзим Острени је указивао на континуирану дискриминацију албанског становништва на истраживаном простору у периоду пре 2001. године, те да је ОНА настала услед њиховог незадовољства које је долазило због искључивања албанског становништва из јавног живота од стране македонског становништва. Гзим Острени истиче да је ОНА војна организација, чији припадници пролазе адекватну и потпуну војну обуку уз поштовање правила ратовања. Гзим Острени додаје да је ОНА санкционисала било какво понашање својих припадника која су била у супротности са Женевским конвенцијама.⁶⁴⁸

---

⁶⁴⁷ Мароевић Раде, „Македонија, хронологија једног рата“, РТС, 30.03.2021., <https://www.rts.rs/lat/vesti/region/4313411/makedonija-hronologija-jednog-rata.html>, (25.10.2024).

⁶⁴⁸ Ilievski Aleksandar, Dobovšek Bojan, „Operation of the Albanian Mafia in the Republic of Macedonia”, *Journal of Criminal Justice and Security*, 2/2015, p. 198.

8.2. Мотиви и циљеви сукоба из 2001. године у Републици Северној Македонији

Пропорционалност укупног броја албанског становништва на истраживаном простору, његовом региону и учешћа у унутрашњим и спољним друштвено политичким збивањима и стварању геополитичког простора води ка хипотези да муслимани чине важну компоненту геополитичког аспекта Републике Северне Македоније. У научној заједници се неретко среће појам исламског фактора, који се односи на геополитички феномен одређен историјским, демографским, цивилизацијским, географским, религијским, културним, социјалним, политичким, економским, безбедносним и другим аспектима живота и суштинског битисања муслимана на истраживаном простору и његовом региону. Поједини подаци показују да су локални муслимани истраживаног простора и његовог региона највећим делом Албанци наслеђа исламизације Османлија. Тако, исламски фактор истраживаног простора почиње најездом Османлија, а све што је остало након њиховог повлачења, чини последичну везу вишевековне доминације. Специфичност истраживаног простора чине историјски присутне тензије међу албанском и македонском етничком заједницом, које почивају на антагонизмима староседеоца истраживаног простора. Поменути тензијама доприноси растућа безбедносна претња присуства вахабијске идеологије у Републици Северној Македонији и њеном региону. Касније, насељавањем муслиманског становништва најчешће у западне делове истраживаног простора, али мање и у осталим деловима земље уз прихватање вахабијске идеологије од краја прошлог века чини Републику Северну Македонију у безбедносном смислу важну карику у очувању мира и стабилности на локалном, регионалном и међународном нивоу.⁶⁴⁹

Међуетничке тензије између албанске и македонске етничке заједнице у Републици Северној Македонији постоје од 1991. године, што је постало званично видљиво бојкотом пописа становништва на истраживаном простору исте године од стране албанске етничке заједнице. Додатни корак у појачавању тензија представља што Албанска етничка заједница није признала први Устав независне Републике Северне Македоније упркос учешћу у његовој изради. Као што је раније у истраживању поменуто, почетком 1992. године се расписује референдум за стицање политичког ентитета Албанаца кроз захтев за аутономију Републике Илирида. Референдум се односио на формирање Републике Илирида са седиштем у Тетову. На референдуму је учествовало 97% Албанаца и 94% се изјаснило позитивно за формирање политичког ентитета Албанаца у Републици Северној Македонији. Тензије су наставиле континуирано присуство на истраживаном простору између албанског и македонског становништва, што показује одређено истицање симбола Албаније у појединим западним деловима истраживаног простора. Оснивање институција уз симболе није изостајало, те је тако током 1995. године основан албански Универзитет у Тетову. Личне перцепције маргинализације и искључености код албанског дела становништва у Републици Северној Македонији није мањкало, а као узрочно последична веза се сматра да је 3% Албанаца било запослено у јавној администрацији и локалној самоуправи. Након појачане тензије у региону Републике Северне Македоније, односно Србији и њеном саставном делу Косову и Метохији током 1999. године и интервенције

⁶⁴⁹ Trifunović Darko, "The impact of the creation of the Islamic caliphate in terrorist circles of Balkan Islamists", *The Review of International Affairs*, 1158-1159/2015, pp. 77-78.

НАТО долази до формирања ОНА. Након интервенције НАТО у Србији, велики број припадника ОВК прелази у западни део Републике Северне Македоније.⁶⁵⁰

У намери спровођења основног циља, ОВК пружа логистичку подршку ОНА и тежи обједињавању простора западног дела Републике Северне Македоније, посебно Куманова, Скопља, Тетова, Гостивара, Струге, Дебара и Кичева и простора Балканског полуострва на којем живе Албанци, укључујући Грчку, односно јужни Епир и Крф, Србију, односно Косово и Метохију, јужни део кроз Медвеђу, Бујановац и Прешево, делове Санџака кроз Пријепоље, Сјеницу, Тутин и Нови Пазар и Црну Гору⁶⁵¹, односно Бијело Поље, Рожаје, Плав и Гусиње, као и околину Подгорице, Бара и Улциња.

Албанска национална заједница на истраживаном простору је организована кроз националне политичке партије. Партија за демократски просперитет, као најстарија политичка партија Албанаца у Републици Северној Македонији постоји од 1990. године. Током 1994. године долази до поделе Партије за демократски просперитет на два дела. Један део се спаја са ДПА, која настаје 1997. године и Народном демократском партијом, која је основана 1990. године. У марту 2001. године иступа Народна демократска партија са циљем федерализације Републике Северне Македоније и успостављања албанске аутономије у њеном западном делу. У јуну 2002. године се оснива Демократска унија за интеграцију (ДУИ). Коалиције поменутих партија су биле оријентисане ка Партији за демократски просперитет и Социјалдемократском савезу Македоније у периоду од 1994. до 1998. године. Социјалдемократски савез је некадашњи Савез комуниста Македоније. У периоду од 1998. до 2002. године ДПА у коалицији са ВРМО-ДПМНЕ и Демократском алтернативом (ДА).⁶⁵²

Сукоб из 2001. године у Републици Северној Македонији се посматра као наставак ратних дејстава из 1999. године који су се одиграли на простору Републике Србије, односно Косову и Метохији. Сукоб се неретко повезује са дешавања из 1997. године у Албанији, односно крађе наоружања из бивших војних магацина у Албанији на овом простору. Бројни политичари истраживаног простора указују да је претходно поменуто наоружање пренето у Републику Северну Македонију, што доказује теза да се тамо где се носи наоружање у блиској будућности очекује конфликт. Павле Трајанов, некадашњи министар унутрашњих послова Републике Северне Македоније потврђује да је коришћено наоружање током конфликта из 2001. године на истраживаном простору пореклом из Албаније, односно из опљачканих магацина током грађанских нереда у Албанији из 1997. године.⁶⁵³

Крајњи циљ исламистичких екстремиста је глобално успостављање целокупног друштва на шеријатском праву и стварање јединствене заједнице свих муслимана, односно Уме. Део постизања циља на глобалном нивоу чини радикализација становништва истраживаног простора и остатка Балканског полуострва кроз

⁶⁵⁰ Ђукановић Драган, „Постојеће политичке прилике и међуетнички односи у Македонији“, *Међународни проблеми*, 3-4/2003, стр. 401.

⁶⁵¹ У истраживаном периоду званичан назив Црне Горе (ЦГ) је био Савезна Република Југославија (СРЈ) као део заједничке државе Србије и Црне Горе. У даљем тексту ће се користити актуелан назив Црна Гора, који држава стиче 2003. године након стварања две одвојене државе, односно Србије и Црне Горе.

⁶⁵² Ibid, стр. 399-400.

⁶⁵³ Арнаутов Митко, „Охридски споразум-инструмент за креирање бинационалне државе уместо интегрисаног демократског друштва“, у зборнику: *Двадесет година од Дејтонског мировног споразума-трајни мир или трајни изазов?*, (ур. Драган Живојиновић, Стеван Недељковић, Милан Крстић), стр. 147.

регрутацију, радикализацију и индоктринацију становништва, стицање нових следбеника, оснаживање постојећих група и организација, одвајање и повезивање муслиманских територија и успостављање јединствене исламске државе на Балканском полуострву под називом Велика Албанија⁶⁵⁴, раније поменутом балканском калифату.

Исламистички екстремисти заснивају национални идентитет на верској компоненти, што даље представља ослањање исламског идентитета радикализованих појединаца истраживаног простора, његовог региона и шире на цивилизацијском повезивању са идеологијама супротним исламској религији и основним постулатима који не препознају насиље у својим канонским нормама. Ослањајући се на свето право прописано радикалним исламским идеологијама, међу којима исламистички екстремизам као крајњи резултат радикализације и регрутације појединца оправдава своје поступке божанским легитимитетом.

Мотив за изазивање сукоба у Републици Северној Македонији током 2001. године несумњиво долази од личне перцепције стигматизације албанске етничке заједнице.⁶⁵⁵

Осећај стигматизације и изолације подстиче етничке и верске заједнице на додатни осећај жртве, који даље може водити ка директној подршци исламистичким екстремистима. Албанска етничка заједница се осећала маргинализованом, те своје интересе није могла артикулисати на одговарајући начин у међународној заједници. Као заједница која је сукобљена са остатком заједнице на истом простору, која је супериорнија и утицајнија у међународној заједници, етничка албанска заједница је пробудила свест да се легитимним путем не може изборити за своје циљеве. Одсуство легитимног начина постизања циљева је пропорционално вероватноћи употребе насиља. Стигматизацијом се директно мотивише исламистички екстремизам, који јача осећај мучеништва и додатно уверава етничку или верску заједницу да само путем насиља, активности исламистичког екстремизма и у крајњем тероризма, може остварити политичке, верске или друге унапред предвиђене циљеве.

Мотивација етничке заједнице за предузимање акта насиља потиче од личности појединца уз утицај неколико фактора, попут културе, религије, култа вође и социјално економске подршке средине у којој битише. Значајну улогу у таквим срединама има постојање појединаца који имају моћ утицаја, трансформације и регрутације других појединаца посредством радикализације и погрешног тумачења основних постулата ислама. Поједини подаци показују да се међу исламистичким екстремистима издвајају заједничке особине попут верског фанатизма у комбинацији са националистичким екстремизмом, које су несумњиво биле присутне код албанске етничке заједнице пре и током сукоба 2001. године у Републици Северној Македонији. Такође, осећај безнађа међу исламистичким екстремистима није нужно разлог за изазивање насиља и у крајњем спровођење терористичких напада. Поједини аутори указују да исламистички екстремисти не потичу само из сиромашних и необразованих слојева друштва, већ је присутно и супротно, односно њихово порекло из високо образованих средина и богатијих слојева друштва. Заједничка карактеристика је доживљај верског фанатизма ван рационалног. Значајан мотив и подстицај на вршење исламистичког екстремизма је

---

⁶⁵⁴ Trifunović Darko, "The impact of the creation of the Islamic caliphate in terrorist circles of Balkan Islamists", *op. cit.*, p. 81.

⁶⁵⁵ Парезановић Марко, „Политички преврат и тероризам“, у зборнику: *Тероризам као глобална претња*, (ур. Жељко Бјелајац, Мина Зиројевић), стр. 29-30.

смештен у области моралног расуђивања, које зависи од стереотипа, система вредности и ауторитета унутар етничке заједнице. Мотивација појединца за остваривање идеја исламистичког екстремизма може бити интерна, екстерна и комбинована. Код појединаца који врше акт исламистичког екстремизма је најчешће присутна комбинована мотивација. Оданост идеји представља још једну у низу великог броја мотивација исламистичких екстремиста. Веровање у мучеништво зарад испуњавања божије заповести, исламистички екстремисти доживљавају кроз систем обећане награде, која се даље манифестује пружањем обећања борцима за бесконачни живот у рају, дозволу за сусрет са Алахом, 72 младе девице и осигуран живот у рају за 70 рођака.⁶⁵⁶

Мотиви за учешће у сукобу током 2001. године на истраживаном простору долазе из неколико друштвених аспеката институционалног статуса и положаја албанског становништва у Републици Северној Македонији. Уживајући инфериорнији положај у односу на остало становништво Републике Северне Македоније, албанско становништво доживљава ограничена права и немогућност остваривања интереса у свакодневном животу и сваком сегменту друштва. Лична перцепција спутаности и немогућности остваривања својих права несумњиво доприноси учвршћивању мотива за узимање учешћа у сукобу. Мотив изазивања, одржавања и последица сукоба из 2001. године у Републици Северној Македонији се могу окарактерисати као тежња ка стварању једнонационалне државе Албанаца.

Тежњом ка стварању мултинационалне државе, радикалне групе албанског становништва са истраживаног простора посматрају сукоб из 2001. године као међуфазу територијалног одвајања и касније његовог присаједињења балканском калифату. Мотиви за учешће у сукобу током 2001. године на истраживаном простору долазе из неколико друштвених аспеката институционалног статуса и положаја албанског становништва у Републици Северној Македонији. Уживајући инфериорнији положај у односу на остало становништво Републике Северне Македоније, албанско становништво доживљава ограничена права и немогућност остваривања интереса у свакодневном животу и сваком сегменту друштва. Лична перцепција спутаности и немогућности остваривања својих права несумњиво доприноси учвршћивању мотива за узимање учешћа у сукобу.

У годинама после сукоба 2001. године појављују се тежње радикалних група албанског становништва са истраживаног простора ка стварању мултинационалне државе, као међуфазе територијалног одвајања и касније његовог присаједињења балканском калифату. Балкански калифат укључује простор Републике Северне Македоније са осталим земљама Балканског полуострва.⁶⁵⁷ Поједини аутори указују да иза формирања балканског калифата стоји подршка Саудијске Арабије, Турске и Ирана. Подршка за стварање балканског калифата се најчешће спроводи кроз пројекте, донације и друга средства под панданом хуманитарне помоћи, које су смештене у деловима поменутих земаља са већинским муслиманским становништвом.⁶⁵⁸ Све учесталији начин

⁶⁵⁶ Умек Петер, Арех Игор, „Терористи: карактеристике, мотивација и деловање“, *Криминалистичке теме*, 1-2/2003, стр. 139-145.

⁶⁵⁷ Andjelković Slobodan, et al., „Genesis of the Islamic State and its reflections on the security of Western Balkan countries“, *Vojno delo*, 8/2016, p. 47.

⁶⁵⁸ Deliso Christopher, *The Threat of Radical Islam to Europe and the West*, Praeger Security International, London, 2007, p. 8.

регрутације становништва истраживаног простора долази до стране исламских фундаменталиста, који позивају на стварање балканског калифата путем друштвених мрежа указујући на своје планове употребе насилних метода зарад остваривања својих циљева.⁶⁵⁹

---

⁶⁵⁹ Trifunović Darko, “The impact of the creation of the Islamic caliphate in terrorist circles of Balkan Islamists”, *op. cit.*, p. 75.

8.3. Ослободилачка национална армија (ОНА)

Република Северна Македонија, као једна од водећих земаља центара деловања радикалних исламиста, поред БиХ и Србије са посебним освртом на Косово и Метохију, обухвата разноврсне етничке заједнице. Несумњиво да међу њима дужи временски период највећи број заузимају Албанци. Од стицања независности Републике Северне Македоније, Исламска верска заједница Републике Северне Македоније се бори са константним унутрашњим сукобима. Сукоби долазе као последица потенцирања албанских националних циљева од стране албанских политичких странака. На исламизацију Исламске верске заједнице Републике Северне Македоније је указивао председник Организације македонских муслимана Риза Мемедовски 1990. године. Албанизација се наставила, те је 1995. године и потврђена успостављањем албанског језика као званичног језика Исламске верске заједнице Републике Северне Македоније. Тих година, унутрашњи сукоб Исламске верске заједнице истраживаног простора обележава однос између Јакуба Селимовског и Рецепа Сулејманија, бившег врховног поглавара Исламске верске заједнице. Албанизација Исламске верске заједнице Републике Северне Македоније се наставила и највећи утицај на њену албанизацију остварују радикалне вахабијске струје. Циљ њихове албанизације је усмерен ка превласти и олакшавању утемељивања радикалних вахабијских идеја. У отпору овим идејама је иступила група скопских имама на челу са Тахједином Бислимијем. Заступање вахабијских идеја је попримило значајну меру радикализма, па је тако неретко долазило до сукоба, који су укључивали насиље. Тако је имам Муарем Вејсели нападнут од стране групе вахабијских следбеника, за које је Вејсели истакао да су припадници вахабијске струје, међу којима је Рамадан Шиит. Касније, Рамадан Шиит је ухапшен од стране УНМИК (*United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*) као припадник терористичке организације Ал Каида.⁶⁶⁰

На простору Републике Северне Македоније делују два радикална исламистичка покрета:

1. Џамат Теблигхи;
2. Селафи.

Џамат Теблигхи је радикални исламски покрет основан 1994. године под вођством Исмаила Сејфула.⁶⁶¹ Исмаил Сејфул остварује контакт са Екремом Авдијуом, који је био вођа муџахедина и вахабија у Републици Србији на простору Косова и Метохије и у блиској вези са Ал Каидом. Основни циљ Џамат Теблигхи је исламизација друштва и стварање калифата, односно исламске државе. Његова мрежа је распрострањена широм Републике Северне Македоније, посебно у Скопљу, Тетову, Струги, Кичеву, Прилепу, Ресену, Охриду, Куманову, Велесу и Валандову. Подршка покрету у виду донација стиже из различитих земаља, а посебно из Пакистана, Кувајта, Уједињених Арапских Емирата и Јордана. Неретко, следбеници покрета са истраживаног простора одлазе и бораве у региону Републике Северне Македоније, односно Србији, посебно на просторима Косова и Метохије и Санџака, БиХ, Албанији, Словенији, арапским земљама, попут Турске, Ирана, Јордана, Пакистана и Саудијској Арабији и европским

⁶⁶⁰ Трифуновић Дарко, Горан Стојаковић, et al., *Тероризам и вахабизам*, op. cit., стр. 230-231.

⁶⁶¹ Ibid, стр. 232.

земљама, односно Великој Британији, Француској, Данској, Норвешкој и Немачкој. Међу следбеницима који долазе на истраживани простор приметно је највише оних из Велике Британије, Француске, Турске, Немачке, Норвешке, Малезије и Пакистана.⁶⁶² Одлазак у регион и иностранство се остварује под панданом верског образовања и дистрибуције верске литературе и пропагандног материјала. Дистрибуција верске литературе и пропагандног материјала на истраживаном простору укључује величање рата исламских терориста кроз аудио и видео материјал, уз посебан осврт ка Републици Србији на простору Косова и Метохије, рата у БиХ и Чеченији. Посебно учешће следбеници покрета Џамат Теблигх узимају током рата у Републици Србији на простору Косова и Метохије током 1999. године и у Републици Северном Македонији на простору Кондова током 2001. године. Кондово, као северни део истраживаног простора припада општини Сарај и представља значајну руту шверца војне опреме и наоружања на траси Србија (Косово и Метохија)-Република Северна Македонија-Србија (Косово и Метохија).⁶⁶³

Селафи је радикални исламски покрет основан 1997. године под вођством Халимија Бекира. Основно седиште покрета је у Јахја пашиној џамији у Скопљу, који поседује неколико штабова у оквиру Студентског клуба, Исламског форума младих и издавачке куће Д.К. продукција. Поред Скопља, покрет је присутан и има разгранату мрежу у Тетову, Дебру Прилепу, Охриду и Струги. Подршка у виду донација долази из Републике Северне Македоније и иностранства, од стране хуманитарних организација попут Фондације Ал Харамин, Катарско добротворно друштво и Саудијски комитет здружене помоћи. На истраживаном простору значајну улогу остварује организација Дрита.⁶⁶⁴

Утемељивање радикалне вахабијске струје на истраживаном простору припада и Форуму исламске омладине, основаном 1999. године у Скопљу под вођством Башкима Алије. Центар деловања је усмерен кроз Студенски клуб на челу са Етемијем Бујаром и организацијом Бамирсија на челу са Амелијем Куртишијем.⁶⁶⁵

ОНА је основана током 1999. године на челу са командантом ОВК Алијем Ахметијем. У Републици Северној Македонији делује током 2001. године уз блиске везе са ОВК. Током сукоба у Републици Северној Македонији из 2001. године, врховни командант албанских наоружаних формација северозападног дела истраживаног простора истиче да македонске снаге никада неће успети да их поразе и потисну са њихових положаја. У истој изјави потврђује да се ново седиште ОНА налази близу Скопља, прецизније удаљено 20 километара од главног града Републике Северне Македоније. У марту 2001. године, ОНА износи своје политичке захтеве, које достављају албанској редакцији Дојче веле у немачком граду Келну. У документу који садржи политичке захтеве наводи се да су то захтеви свих Албанаца у Републици Северној Македонији и да се односе на учешће међународне заједнице у решавању кризе, у попису албанског становништва у Републици Македонији, промену Устава, чиме би Македонија постала држава два државотворна народа – Албанаца и Македонаца и тако била онемогућена дискредитација Албанаца у свим сферама, као и ослобођење свих политичких

---

⁶⁶² Милован Дреџун, *Алахови ратници – балканска база глобалног џихада*, Драслар партнер, Београд, 2008, стр. 212-258.

⁶⁶³ Трифуновић Дарко, Горан Стојаковић, et al., *Тероризам и вахабизам*, op. cit., стр. 232-233.

⁶⁶⁴ Милован Дреџун, *Алахови ратници – балканска база глобалног џихада*, op. cit., стр. 258.

⁶⁶⁵ Трифуновић Дарко, Горан Стојаковић, et al., *Тероризам и вахабизам*, op. cit., стр. 233.

затвореника. Истовремено, главни штаб ОНА захтева неутралан став суседних држава када је реч о кризи и осуђује владе Републике Северне Македоније, Грчке и Бугарске, као директне државе које су супротне оним државама које дају допринос у стабилизацији тадашњег свеопштег стања. На крају саопштења, главни командни штаб ОНА позива македонске мајке да не дозволе да њихови синови потпадну под утицај Владе Републике Северне Македоније.⁶⁶⁶

На страни ОНА се у конфликту током 2001. године у Републици Северној Македонији борио већи број радикализованих муслимана, међу којима су предњачили држављани Саудијске Арабије, Авганистана, Турске, Србије, БиХ и Албаније. Пре учешћа у сукобу у Републици Северној Македонији, радикализовани појединци су обучавани у камповима више земаља. ОНА је представљала албанску снагу у сукобу током 2001. године у Македонији, која је поседовала континуитет до септембра исте године. ОНА је бројала 250 до 300 муџахедина, међу којима је било припадника Ал Каиде и следбеника Бин Ладена. Муџахединске јединице су предводили Самедин Џезаири, звани Хоџа и Еди Дебси. Конфликт је изнедрио две муџахединске јединице на истраживаном простору, од којих једну под називом Скендер бег и другу, Имри Елези. Обе су биле под контролом Ал Каиде и у конфликту су се бориле у име албанских снага. Имри Елези се формира 2001. године, а у сукобу учествује деловањем у региону истраживаног простора, односно БиХ у оквиру одреда Ел муџахедина и у Републици Србији, на простору Косова и Метохије, у оквиру јединице Абу Бекир Сидик. Имри Елези је обухватала разноврсне чланове, међу којима су значајно место заузимали муџахедина из Србије са простора Косова и Метохије, Турске и арапских земаља. На челу Имри Елези је био Селими Ферид као командант и Халими Бекир као заменик и хоџа у џамији Јахја паша у Скопљу.⁶⁶⁷ Имри Елези је чинила део 113. бригаде Исмеј Јашарија, која је своје активности спроводила у области Куманова. Са севера истраживаног простора из села Слипчане се вршила регрутација муџахедина, међу којима је најзначајнију улогу у регрутацији остваривао Јакуп Асипи, хоџа који се школовао у Сирији. Јакуп Асипи је одржавао блиске контакте са руководством паравојне формације ОНА. Поједини подаци показују да је Јакуп Асипи потпомогао долазак стотине муџахедина на истраживани простор уз координацију са Даутијем Харадинајем и Џезаиром Шаћиријем.⁶⁶⁸

Поједини аутори наводе да су током сукоба у Републици Северној Македонији припадници ОНА имали значајну подршку странака са радикалном политиком, чији основни програм је полазио од захтева остваривања права Албанаца у Републици Северној Македонији и ослобађање албанских земаља. Неретко, програми поменутих странака су као једино решење у постизању својих циљева виделе употребу насиља.

Тактика ОНА за борбу у сукобу током 2001. године на истраживаном простору је била умерена ка борбеној зони, која је обухватала два правца. Први правац је укључивао кретање ка истоку, а други ка југу границе Републике Северне Македоније са Албанијом. Географски посматрано, источни и јужни простор Републике Северне Македоније карактерише родопски планински масив, који касније у сукобу током 2001. године албанским оружаним снагама погодује за низ напада и повлачење албанских

⁶⁶⁶ Kim Julie, *Macedonia: Country Background and Recent Conflict*, op. cit., p. 6.

⁶⁶⁷ Милован Дреџун, *Алахови ратници – балканска база глобалног џихада*, op. cit., стр. 212.

⁶⁶⁸ Д. Љ. Јоксић, „Ратни пут од ОНА до Сирије“, *Vesti online*, 15.10.2014., <https://arhiva.vesti-online.com/Vesti/Srbija/441035/Ratni-put-od-ONA-do-Sirije>, (25.10.2024).

оружаних снага, што је даље узроковало отежано реаговање македонских безбедносних снага у реакцији супротстављања ОНА. Терен Републике Северне Македоније, који ОНА касније користи у сукобу се разликује од теренског подручја Србије на простору Косова и Метохије.⁶⁶⁹

Наоружање које је користила ОНА током сукоба у 2001. години на истраживаном простору спада у лако наоружање. Циљ ОНА је био изазивање македонских безбедносних снага да оштро реагују, што је у даљем сукобу и остварила. Тактика која је коришћена током сукоба у 2001. години је слична тактици коју је ОНА користила у Србији неколико година раније, на простору Косова и Метохије. Изазивањем оштре реакције македонских безбедносних снага, ОНА је добила легитимитет албанског становништва на истраживаном простору, региону и шире.⁶⁷⁰

О учешћу Гзим Остренија у ОНА током сукоба из 2001. године у Републици Северној Македонији је било више речи у претходним поглављима. Након завршетка сукоба у септембру 2001. године, Гзим Острени је организовао одлазак муџахедина са истраживаног простора, па је тако у једној од акција организован одлазак око 160 муџахедина.⁶⁷¹

Поједини подаци показују да је међу припадницима ОНА, који су учествовали у сукобу на истраживаном простору током 2001. године 90% укупних бораца био са простора Републике Северне Македоније.⁶⁷²

Бин Ладен своје деловање на истраживаном простору током сукоба 2001. године остварује преко Асипија Јакупија и команданта Хамзе, командантом муџахединске јединице ОНА. Поред њих, ОНА остварује снажан утицај током 2001. године преко хуманитарних организација Фондације Ал Харамин и Мерхамет. Исет Круеџија је заједно са хуманитарном организацијом Мерхамет наоружавао македонску јединицу ОНА, а уједно је био главна веза иранских власти и осталих албанских група које су деловале у региону Републике Северне Македоније. Сарадња Мерхамета са исламском организацијом Ел Хилал је имала значајну улогу у ширењу исламског фундаментализма и исламизације Рома у Републици Северној Македонији.⁶⁷³ Фатих Хасанеин, пореклом из Судана је имао значајну улогу у регрутацији муџахедина, који су долазили на простор Републике Северне Македоније током 2001. године. Фатих Хасанеин је био блиска веза Бин Ладена и шеф хуманитарне организације Агенција за помоћ Трећем свету, која се може довести у вези са Ал Каидом. Током сукоба, Фатих Хасанеин је често био на релацији Република Северна Македонија и Србија, посебно Косова и Метохије. Поједини подаци показују да је Фатих Хасанеин имао учешћа у рату у БиХ, као главни шверцер оружја за муслиманске снаге. Бин Ладенову мрежу током сукоба на истраживаном простору су чинили и Арбен Џафери, председник ДПА у Републици Северној Македонији и Мухамед ал Завахири, брат Ајмана ал-Завахирија.

---

⁶⁶⁹ Исеини Маир, Менај Петрит, et al., *Избор текстови за конфликтот од 2001 година*, op. cit., стр. 6.

⁶⁷⁰ Ibid.

⁶⁷¹ Милован Дреџун, *Алахови ратници – балканска база глобалног џихада*, op. cit., стр. 212-258.

⁶⁷² Исеини Маир, Менај Петрит, et al., *Избор текстови за конфликтот од 2001 година*, op. cit., стр. 7.

⁶⁷³ Милован Дреџун, *Алахови ратници – балканска база глобалног џихада*, op. cit.

Мухамед ал Завахири је узео учешће у сукобу током 2001. године на истраживаном простору на страни албанских снага.⁶⁷⁴

Компанију МПРИ (*Military Professionals Resources INC*, данас део компаније *L-3 Communications*⁶⁷⁵) оснива неколико бивших америчких војних лица током 1987. године у Вирџинији. Основни циљ компаније је пружање услуга у систему одбране кроз едукације, тренинге, експертизе и руковођење. МПРИ се означава као консултантска и приватна војна компанија, која делује уз сагласност и националне интересе своје владе.⁶⁷⁶ Влада Републике Северне Македоније ангажује МПРИ током 1998. године под окриљем америчког програма под називом Стабилност и одвраћање (*Stability and Deterrence Program*). Овај програм је укључивао саветодавне услуге и тренинге оружаних снага у циљу одбране од агресије. МПРИ је имала значајну улогу у сукобу током 2001. године у Републици Северној Македонији, која је помагала долазак муцахедина на истраживани простор. У домаћој литератури није могуће пронаћи негативни текст о МПРИ, већ се деловање представља као пример позитивне праксе у постконфликтној изградњи мира. У Републици Северној Македонији о осталим земљама западног дела Балканског полуострва су несумњиво деловале приватне војне компаније различитих земаља, али се на основу доступних извештаја и литературе то не може основано потврдити. Поред приватних војних компанија у распарчавању СФРЈ и каснијим сукобима узимају учешће и друге приватне компаније, плаћеници, страни борци и паравојне формације. На дестабилизацију истраживаног простора МПРИ је остварила значајну улогу кроз „креирање војних операција, имплементацију доктрине ваздух-земља, пружање логистичке подршке, наоружавање и тренинг хрватских оружаних снага, као и паравојних и терористичких организација“⁶⁷⁷. Током сукоба 2001. године у Републици Северној Македонији, МПРИ је пружала услуге и македонској и албанској страни. Према доступним подацима, у бици код Арачинова је учествовало 17 припадника МПРИ-а. Оптужбе ка МПРИ су усмерене у правцу пружања помоћи и финансирања албанских терориста. Поред обуке албанских снага у Републици Северној Македонији, поједини подаци показују да је МПРИ обучавала и Ослободилачку војску Прешева, Медвеђе и Бујановца за извођење терористичких напада. МПРИ и Америчка влада су све претходне наводе одбацили. Влада Републике Северне Македоније је раскинула споразум са МПРИ, која је затим напустила истраживани простор. Ипак, случај учешћа МПРИ у сукобу Републике Северне Македоније током 2001. године оставља утисак да је америчка влада ипак имала учешћа на албанској страни у сукобима истраживаног простора и његовог региона.⁶⁷⁸

⁶⁷⁴ Trifunović Darko, Piwowarski Juliusz, *European security-Islamist terrorist network in Bosnia and Herzegovina*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego “Apeiron” w Krakowie, Poland, 2021, pp. 135-141.

⁶⁷⁵ Роквић Вања, Суботић Милован, „Улога МПРИ у ратовима на подручју бивше Југославије“, *Међународна политика*, 75/2024, стр. 324.

⁶⁷⁶ Kinsey Cristopher, *Corporate soldiers and international security. The rise of private military companies*, Routledge, United Kingdom, 2007, pp. 15-23.

⁶⁷⁷ Роквић Вања, Суботић Милован, „Улога МПРИ у ратовима на подручју бивше Југославије“, *op. cit.*, стр. 322.

⁶⁷⁸ Ibid, стр. 335.

8.4. Манифестација сукоба из 2001. године у Републици Северној Македонији

Сукоб између македонских безбедносних страна са једне стране и албанске етничке заједнице са друге стране започиње у марту 2001. године. Сукоб се одигравао на северу и западу истраживаног простора.

Слика 12. Територије захваћене сукобом у Републици Северној Македонији током 2001. године⁶⁷⁹

Претходно поменути сукоб у Републици Северној Македонији започиње у северном делу, прецизније у селу Танушевци. Танушевци представљају део општине Сандево, које је удаљено 35 км од главног града Републике Северне Македоније, Скопља. Танушевци припадају историјској области Скопске Црне Горе. На северу се граничи са Републиком Србијом, на истоку са Брестом, који припада општини Македонски Брод, на западу са општинама Блаце и Елез Хан, општином Брвеница и на југу са селом Бањане, које припада општини Чучер-Сандево. Оружани сукоб између Армије Републике Северне Македоније (АРМ) и ОНА из 2001. године настаје као последица

⁶⁷⁹ Popstefanov Gorgi, "Solving the Macedonian Question: Avoiding War in a Bi-Ethnic State", *Law School Student Scholarship*, 1/2013, p. 1.

деловања „системског државног негирања права етничких Албанаца, укључујући и могућност образовања на сопственом матерњем језику и укљученост у државне институције, поред развоја ситуације у региону и бројних инцидената у земљи“⁶⁸⁰. Након двонедељне борбе у Танушевцима, оружане снаге сукоба се спуштају ка северозападу истраживаног простора, месту Тетово. Средином марта 2001. године ОНА улази у град Тетово и опкољава га.⁶⁸¹

Тетово се налази ка главном правцу главног града Републике Северне Македоније, Скопља и главном путу ка Албанији. Историјско географски посматрано, Тетово припада Полошкој области истраживаног простора.

Фебруар 2001. године на истраживаном простору карактерише однос македонских и албанских снага за који у доступној литератури постоје опречни ставови. Суштински посматрано, 16. фебруара екипа приватне македонске телевизијске станица одлази у подручје насељено албанским становништвом на граници са Србијом, односно Косовом и Метохијом у циљу снимања емисије. По доласку телевизијске екипе, припадници ОНА им не дозвољавају снимање и употребљавају насиље. Македонске безбедносне снаге реагују на претходно поменути инцидент и шаљу јединицу у циљу истраге, након чега долази до сукоба између македонских безбедносних снага и припадника ОНА. Државни званичници Републике Северне Македоније припаднике ОНА поистовећују са припадницима ОВК из Србије са простора Косова и Метохије. Тадашњи председник државе Борис Трајковски и премијер Љубчо Георгиевски истичу да припадници ОВК теже инфилтрирању на истраживани простор, аутономији дела Републике Северне Македоније насељене албанским становништвом и стварању тзв. Велике Албаније. Такође, државни званичници критикују НАТО због не реаговања у копненој зони границе Републике Северне Македоније и Србије у делу ка Косову и Метохији и спречавању припадника ОВК да уђу на истраживани простор. Македонске безбедносне снаге краткотрајно успевају у враћању припадника ОВК на територију Србије ка Косову и Метохији, али се средином марта ситуација мења у пређашње стање.⁶⁸²

Остатак марта 2001. године карактеришу напади у области Танушевци. ОНА преузима одговорност за поменуте нападе у којима је живот изгубило три припадника македонске војске. Ситуација конфликта из области Танушевца је касније истог месеца била главна тема сусрета шефова дипломатије Републике Северне Македоније, Срђана Керима и Албаније, Паскала Миља у албанском граду Пископеји. У истом месецу, долази до размене ватре између македонских и албанских снага на граници са тадашњом СРЈ према Србији, односно њеном саставном делу Косову и Метохији. Портпарол тадашње Владе Републике Северне Македоније, Горги Трандефилов (*Gjorgji Trendafilov*) истиче да је највероватније реч о покушају албанских следбеника ОНА да обезбеде коридор за улазак на истраживани простор својим саборцима из Србије из правца Косова и Метохије. У истом периоду, македонска села Малино и Танушевци су и даље под контролом албанских снага. Сазнања полиције током марта 2001. године

⁶⁸⁰ Ставревска Елена, „Деценија сећања (6)-Северна Македонија: На државном нивоу игнорисање или минимизирање“, *op. cit.*

⁶⁸¹ Марушић Симиша Јаков, „Последица сукоба у Северној Македонији осећају се и након двадесет година“, *op. cit.*

⁶⁸² Daskalovski Zidas, *The Macedonia conflict of 2001: Between successful diplomacy, rhetoric and terror*, St. Francis Xavier University, Canada, 2004, pp. 7-8.

показују да албански екстремисти спремају нове нападе, превасходно на два гранична прелаза између Републике Северне Македоније и Србије, према Косову и Метохији.⁶⁸³

Крајем марта 2001. године, македонске снаге безбедности наносе пораз ОНА кроз контраофанзивни напад. Тада се албанске снаге ОНА на кратко повлаче из околине Тетова, али се убрзо враћају у његово предграђе. Цео сукоб Тетово карактерише као једно од највећих жаришта сукоба из 2001. године на истраживаном простору.⁶⁸⁴

Крајем априла 2001. године, тачније 28. априла се десио масакр код Вејца, када албански побуњеници из заседе убијају осам македонских припадника снага безбедности. Масакр код Вејца се карактерише као најбруталнији вид насиља у овом сукобу. Недуго затим, одговор од стране македонског становништва је уследио као последица револта на овај масакр.⁶⁸⁵

Почетком маја 2001. године долази до измештања сукоба са северозападнoг дела истраживаног простора услед заседе ОНА у региону Липкова у близини Куманова. У тој заседи су убијена два војника македонских безбедносних снага. Македонске безбедносне снаге пружају одговор ОНА покретањем офанзиве 3. маја текуће године. На истраживани простор, дан касније, односно 4. маја долази до продора албанских побуњеника ОНА кроз неколико хиљада из Србије из правца Косова и Метохије, који заузимају седам македонских и српских села у околини македонског града Куманова, претежно у брдско планинском масиву. Офанзивне акције долазе са обе стране, али до значајнијег напретка у помаку војног кретања није дошло ни за једну страну сукоба.⁶⁸⁶ Након напада 24. маја у селу Матејче на локалну полицијску станицу, отвара се још један у низу фронт борбе македонских безбедносних снага и ОНА.⁶⁸⁷

Мај и почетак јуна 2001. године одликује конфликт и борба које се воде за села северног дела Републике Северне Македоније, односно Слупчане, Ваксинце, Липково, Оризаре и Отља. Долази до померање сукоба у јужније делове истраживаног простора. Почетком јуна, започиње офанзивни напад на македонска села Матејче и Слупчане. ОНА преузима контролу над македонским селом Арачиново на неколико километара од главног града Скопља. ОНА истиче да ће напад на главни град Скопље вршити артиљеријским нападима из Арачинова. Македонске безбедносне снаге у циљу одбране од потенцијалне реализације претходно поменутих навода албанских снага 22. јуна започињу офанзивни напад, који касније поприма велике размере. Македонске безбедносне снаге у овом нападу користе оружје, тенкове, авио и друга средства у циљу прекида сукоба и успостављања мира. Тадашњи председник Републике Северне Македоније Борис Трајковски доноси одлуку да се напад прекине 25. јуна, након што су побуњеници из Арачинова махали белим заставама. Истог дана, следбеници ОНА се евакуишу из Арачинова уз помоћ НАТО снага. Са друге стране, код македонских

⁶⁸³ „ОНА изнела своје политичке циљеве“, Б92, 10.03.2001., <https://b92.tv/svi-komentari/22397>, (30.10.2024).

⁶⁸⁴ Марушић Синиша Јаков, „Последица сукоба у Северној Македонији осећају се и након двадесет година“, *op. cit.*

⁶⁸⁵ Icevska Gordana, Ilir Ajdini, “Same World, Parallel Universes The Role of the Media in the Macedonian Conflict”, *The 2001 Conflict in FYROM-Reflections*, (ed. James Pettifer), Institute of War and Peace Reporting, United Kingdom, 2004, p. 41.

⁶⁸⁶ Марушић Синиша Јаков, „Последица сукоба у Северној Македонији осећају се и након двадесет година“, *op. cit.*

⁶⁸⁷ Ставревска Елена, „Деценија сећања (6)-Северна Македонија: На државном нивоу игнорисање или минимизирање“, *op. cit.*

безбедносних снага се јавља незадовољство, као последица донете одлуке Бориса Трајковског, те у ноћи након 25. јуна неколико група незадовољних, међу којима и припадници безбедносних снага насилно упадају у парламентарну зграду Скопља и захтевају наставак офанзиве. Упад је реализован као последица акумулирања незадовољства и оптужби државног руководства на прерани прекид борбе са албанским снагама актуелног сукоба.⁶⁸⁸

У пику конфликта из 2001. године на истраживаном простору било је могуће уочити неколико критичких показатеља о његовом развоју⁶⁸⁹, односно:

1. обим активности албанских снага;
2. опстанак македонске Владе;
3. кохезију македонских оружаних снага.

Обим активности албанских снага се односио на процену да се конфликт може држати под њиховом контролом, уколико се албански побуњеници буду држали изоловано у границама између Републике Северне Македоније и Србије ка територији Косова и Метохије. Други, односи се на опстанак Владе Републике Северне Македоније услед конфликта на њеној територији. И трећи, снажнијим повезивањем македонских оружаних снага, избегавањем деловања паравојних снага и изазивањем међусобних тензија са државним органима грађански рат би био избегнут. САД износе став да је црвена линија пређена, јер су испуњена два показатеља од претходна три. Први, да албанске оружане снаге делују мимо предвиђеног простора, односно да се приближавају главном граду Републике Северне Македоније, Скопљу и појачано деловање македонских снага услед провокација албанских оружаних снага, који прекорачавају силу у употреби оружја.

Јул 2001. године карактеришу спорадичне борбе македонских и албанских снага у сукобу. До краја јула 2001. године се остварује привремено успостављање примирја међу сукобљеним странама, док се снаге повлаче чиме се омогућава повратак расељених лица. До 24. јула су сумње на поштовање споразума од локалних посматрача међународних организација биле свеprisутне на истраживаном простору. Тог дана, македонски демонстранти спроводе низ акција насиља над америчком амбасадом и другим присутним мисијама међународних организација у Републици Северној Македонији, као последица личне перцепције љутње и беса због потенцијалне подршке САД албанским побуњеницима. Као резултат масовних демонстрација уследила је борба међу сукобљеним странама у близини Тетова, које се настављају и почетком августа.⁶⁹⁰

Напоре ка очувању стабилности и постизању мировног договора угрожава догађај 7. августа, манифестован као напад на Скопље и полицијску станицу македонске полиције. Безбедносне снаге Републике Северне Македоније убијају пет припадника ОНА, заплењују оружје и експлозиве уз оптужбе да побуњеници ОНА припремају и

---

⁶⁸⁸ Марушић Синиша Јаков, „Последица сукоба у Северној Македонији осећају се и након двадесет година“, *op. cit.*

⁶⁸⁹ Stefanova Radoslava, “Preventing violent conflict in Europe: The case of Macedonia”, *The International Spectator*, 3-4/1997, pp. 90-105.

⁶⁹⁰ Daskalovski Zidas, *The Macedonia conflict of 2001: Between successful diplomacy, rhetoric and terror*, pp. 10-11.

планирају терористички напад на главни град истраживаног простора.⁶⁹¹ Дан касније, 8. августа 2001. године се наставља значајно нарушавање мира и стабилности земље, када албанске снаге спроводе масакр код Карпалака и убијају десет македонских војника, након постављене заседе на аутопуту из Скопља ка Тетову. Борбе албанских сепаратиста и македонских снага добијају на интезитету и касније. Тако, 10. августа албанске снаге постављају заседу у селу Љуботен, близу Скопља, где страда осам македонских војника. Након дешавања у Љуботену долази до продужавања сукоба и оспоравању стабилног и мирног решавања сукоба. Неколико дана касније, током 13. августа долази значајнијег помака ка успостављању мира и стабилности земље, што води ка потписивању мировног споразума у Охриду између тадашњег председника Бориса Трајковског и представника четири македонске странке, односно Социјалдемократата, ВМРО-ДПМНЕ, Демократске странке Албанаца и Странке за демократски просперитет.⁶⁹²

---

⁶⁹¹ Ibid.

⁶⁹² Марушић Синиша Јаков, „Последица сукоба у Северној Македонији осећају се и након двадесет година“, *op. cit.*

8.5. Завршетак сукоба из 2001. године у Републици Северној Македонији

Формирање владе националног јединства у Републици Северној Македонији, која окупља све парламентарне странке истраживаног простора је остварено у мају 2001. године. На албанској страни, ОНА започиње координацију циљева са две највеће албанске странке. Саопштења ОНА добијају мирнији призив о етничким Македонцима, при чему истичу да своју борбу усмеравају као борбу за људска права, против територијалне поделе Републике Северне Македоније. Политички легитимитет ОНА постиже кроз албанске политичке странке, које су на почетку сукоба одбијале узајамну повезаност, методе и средства за остваривање албанских права на истраживаном простору.

Сукоб у Републици Северној Македонији је окончан у јуну 2001. године интервенцијом НАТО и доношењем Охридског оквирног споразума. НАТО се одређује као основна снага у надгледању успостављања примирја на истраживаном простору. Средином јуна 2001. године тадашњи председник Републике Северне Македоније Борис Трајковски шаље званични захтев за помоћ НАТО-у у спровођењу плана за разоружавање снага ОНА. Након договора о мировном плану, чланице НАТО-а доносе одлуку 20. јуна, којом се касније успоставља мисија НАТО у Републици Северној Македонији. У складу са претходном одлуком, НАТО снаге се распоређују на истраживани простор на ограничени временски период. Коначно одобрење за успостављање мисије НАТО у Републици Северној Македонији се остварује 29. јуна 2001. године и каснијим распоређивањем 400 војника на истраживани простор. План за успостављање мисије НАТО у Републици Северној Македонији је захтевао распоређивање НАТО снага према потписаном политичком споразуму, споразуму о статусу снага, споразуму о разоружавању припадника ОНА и прекиду ватре међу странама у сукобу. НАТО спроводи операцију под називом Кључна жетва 22. августа 2001. године у Републици Северној Македонији, чиме распоређује 4500 војника, од којих Велика Британија 1400 војника, Италија 800 војника, Француска 550 војника, Немачка 400 војника, Грчка 400 војника, Канада и Холандија по 200 војника, Шпанија и Турска по 150 војника, Чешка Република 125 војника, Белгија 100 војника, Мађарска 50 војника, Норвешка 12 војника, Пољска 6 војника и Данска једног војника. Командант НАТО је био Норвежанин Гунар Ланге (*Gunnar Lange*), за време чијег мандата је постављено 15 центара за добровољно предавање оружја, а процене о предатом оружју варирају од 8 до 85 хиљада. Договор између НАТО и ОНА о предавању 3300 оружја се постиже 24. августа 2001. године. До 13. септембра 2001. године НАТО снаге су у акцији разоружавања припадника ОНА спровеле прикупљање две трећине укупног оружја односно од 2400 до 3300 комада оружја. Касније, у трећој фази разоружавања припадника ОНА спроведено је прикупљање 3300 комада оружја. Операција под називом Кључна жетва је завршена 26. септембра 2001. године, након чега су у даљем краћем периоду НАТО снаге распоређене из земље.⁶⁹³

Јул 2001. године карактерише прекид ватре сукобљених страна. Међутим, ОНА наставља са нападима усмереним ка државном врху Републике Северне Македоније и

---

⁶⁹³ Kim Julie, *Macedonia: Country Background and Recent Conflict*, CRS Reports, Washington, 2001, pp. 11-12.

отмицом цивила македонског становништва. О привременом примирју сукобљених страна је било више речи у претходном поглављу.

Међународна заједница тежи постизању мира током августа 2001. године, упркос отмицама на истраживаном простору, које спроводи ОНА. Почетком августа, ОНА пресреће конвој македонских државних снага у близини Карпалака. У овој акцији ОНА из заседе наноси велике штете македонским снагама, убиством десет и рањавањем три припадника конвоја. Место заседе, коју су спровеле албанске снаге данас представља једно од кључних места сећања на сукоб током 2001. године у Републици Северној Македонији. Тадашњи македонски председник Борис Трајковски и представници четири највеће политичке странке истраживаног простора, две македонске и две албанске потписују Охридски оквирни споразум 13. августа 2001. године.⁶⁹⁴

Расправа о Охридском оквирном споразуму се нашла на распореду Македонског парламента крајем августа 2001. године. Тадашњи председник македонског Собрања, Стојан Андов блокира расправу о Охридском оквирном споразуму на недељу дана као резултат протеста због неуспешног покушаја повратка македонских расељених лица на истраживани простор. Тадашњи премијер Републике Северне Македоније Љубчо Георгиевски почетком септембра 2001. године даје оштре коментаре на Охридски оквирни споразум, али без обзира на њих позива скупштину да га усвоји. Позитивним гласањем 91 члана скупштине од укупних 112 присутних, скупштина званично даје подршку Охридском оквирном споразуму. Уследило је разоружавање припадника ОНА од стране снага НАТО и приступило се измени Устава Републике Северне Македоније и других законских и подзаконских аката у складу са одредбама Охридског оквирног споразума. Спорна питања у вези Охридског оквирног споразума од стране скупштине Републике Северне Македоније узрокују кашњење парламентарног процеса. Односно, расправа о амандманима започиње 13. септембра 2001. године на дан када је НАТО завршио другу фазу разоружавања припадника ОНА. Крајње гласање о пакету реформи је требало да се заврши до краја септембра као испуњавање рока који је дат у склопу мисије НАТО. У септембру 2001. године тадашњи председник Републике Северне Македоније нуди амнестију припадницима ОНА. Понуду за амнестију прате закључци и предлози владиног Координационог тела за управљање кризама и међународне организације, које су подржане од стране Владе Републике Северне Македоније. Амнестија се односила на борце ОНА, који су добровољно предали оружје током НАТО интервенције под називом Суштинска жетва, спроведене 26. септембра 2001. године. Са друге стране, амнестија је изузимала оне који су починили један или више злочина против човечности, мучење и убиство цивила, етничко чишћење, рушење верских објеката и бројна друга кривична дела за чије расветљавање иступа Међународни суд за бившу Југославију. Изузимање од амнестије се највише односило на борце ОНА, који су извршили кривична дела на истраживаном простору у местима Вејцу, Љуботену, Челопеку, Карпалаку и Матејцу.⁶⁹⁵

У циљу избегавања даље ескалације сукоба, поједине земље, попут САД су нудиле решење конфликта на истраживаном простору кроз пружање већих права за Албанце у виду бољих уставних права у Републици Северној Македонији. Ипак, албанска страна није била задовољна понуђеним, те захтева стварање двонационалне државе.

⁶⁹⁴ Трајановски Наум, *Сећање на оружани сукоб у Македонији 2001. године: модели комеморације и меморијализације*, op. cit.

⁶⁹⁵ Kim Julie, *Macedonia: Country Background and Recent Conflict*, op. cit., pp. 9-11.

План нове НАТО мисије у Републици Северној Македонији се успоставља 26. септембра 2001. године у циљу доприноса међународној безбедности и миру. Операција под називом Ћилибарска лисица је имала основни циљ повратка Републике Северне Македоније на стање пре сукоба из 2001. године. Основни задатак претходно поменуте операције се односио на успостављање међусобног поверења у заједницама које су учествовале у сукобу на истраживаном простору током 2001. године. Операција Ћилибарска лисица је предвођена немачким генералом Хајнцом Георгом Кирлом (*Heinz-Georg Keerl*), а спроведена је од стране 700 војника који су долазили највише из Немачке и Француске са мандатом од три месеца. У поставци војника у Републици Северној Македонији је постигнут компромис, којим би 700 нових војника било распоређено уз постојећих 300 који су се већ налазили на истраживаном простору.⁶⁹⁶

Поред НАТО снага, мисију постизања безбедности и мира у Републици Северној Македонији спровode и друге међународне снаге. Међу њима, ОЕБС 29. септембра успоставља 210 посматрача на истраживаном простору. У саставу посматрача се убрајају посматрачи за постизање поверења, полицијски саветници и тренери. Мандат претходно поменуте мисије ОЕБС-а је трајао до краја 2001. године. Средином октобра 2001. године ОЕБС је започео програм обнављања полицијских станица које су претходно претрпеле последице сукоба између македонске и албанске етничке заједнице. Присуство КФОР-а у Републици Северној Македонији је до августа 2001. године долазило кроз мандат КФОР-а у Србији, односно њеном сувереном делу Косову и Метохији уз овлашћење Савета Безбедности и Резолуције УН 1244. Од марта 2001. године КФОР је повећавао ниво својих снага дуж границе са Србијом. Република Северна Македонија се обратила УН у марту 2001. године са захтевом неопходности решавања актуелног сукоба. Као резултат, Савет безбедности доноси резолуцију 16. марта 2001. године, којом осуђује екстремистичко насиље указивањем да оно представља претњу за мир и стабилност читавог региона. Касније, 21. марта 2001. године, Савет безбедности доноси Резолуцију 1345, којом осуђује насиље у Републици Северној Македонији и југу Србије, односно Косову и Метохији. У претходно поменутој Резолуцији је истакнуто да је текући сукоб у Републици Северној Македонији подржан од стране етничких група албанских екстремиста изван граница Републике Северне Македоније. Овом резолуцијом, Савет безбедности позива КФОР да ојача своје снаге дуж границе Републике Северне Македоније и Србије. ЕУ пружа финансијску подршку Републици Северној Македонији од 1999. године. Средином марта 2001. године, ЕУ пружа пакет мера за Републику Северну Македонију кроз мере подршке и контроле граница и унапређење међуетничких односа. Почетком априла 2001. године Република Северна Македонија закључује Споразум о стабилизацији и придруживању са ЕУ, чиме се уписује у историју прве државе из југоисточне Европе која је закључила овакав споразум са ЕУ. Основни циљ потписивања споразума се односио на јачање везе између Републике Северне Македоније и ЕУ.⁶⁹⁷

---

⁶⁹⁶ Ibid, p. 13.

⁶⁹⁷ Ibid, pp. 13-16.

8.6. Охридски оквирни споразум

Почетком августа 2001. године на иницијативу ЕУ и САД започињу преговори представника албанских и македонских снага сукоба ка решавању међуетничких тензија. Посредници ЕУ Франсоа Леотар (*François Léotard*) и САД Џејмс Пардју (*James Pardew*) 13. августа 2001. године потпомажу потписивање Охридског оквирног споразума у Охриду. Потписивању споразума су приступиле тадашње четири водеће политичке партије у Републици Северној Македонији: Љупче Георгиевски, тадашњи македонски премијер и председник ВМРО-ДПМНЕ, Бранко Црвенковски, председник Социјалдемократског савеза Македоније (СДСМ), Арбен Џафери (*Arben Xhaferi*), председник ДПА и Имер Имери, председник албанске Партије за демократски просперитет (ПДП). Претходно поменуте политичке партије су се одрицале утицаја на ОНА током сукоба.⁶⁹⁸

Охридски оквирни споразум је албанској мањини донео обавезу већег степена политичке моћи и културне аутономије. Са друге стране, за албанску страну Охридски оквирни споразум прописује обавезу одрицања сепаратистичких захтева уз признавање македонских институција. Према Охридском оквирном споразуму, албанска страна је морала предати поседовано оружје НАТО пакту.

Основни циљ доношења Охридског оквирног споразума се односи на успостављање интегрисаног друштва утемељеног на грађанским основама, које би чиниле јединство свих грађана унутар државе, независно од њихове националне, етничке или религијске припадности. У њему се наглашава мултиетнички карактер Републике Северне Македоније, значај њеног Устава као крвног сегмента права њених грађана и поштовања различитих идентитета. Охридски оквирни споразум садржи одредбе прекида непријатељства између страна у сукобу, добровољном разоружавању и потпуном распуштању наоружаних албанских група, равноправности и правичној заступљености у свим институцијама јавне управе, скупштинским процедурама, права на образовање, језик и симболе. Охридски оквирни споразум потпуно имплементацију на истраживаном простору достиже много година касније од његовог усвајања, односно 2019. године.⁶⁹⁹

Након потписивања Охридског оквирног споразума, Република Северна Македонија мења Устав, којим прокламује већа права за албанско становништво, чинећи албански језик другим службеним језиком у земљи. Албанцима је Охридским оквирним споразумом омогућено постизање и остваривање већих права у области запошљавања у јавном сектору и снагама безбедности.⁷⁰⁰

У Охридском оквирном споразуму се наводи да се његова примена спроводи уз међународну подршку ЕУ и Светске банке. ЕУ помаже у имплементацији споразума

⁶⁹⁸ Ђукановић Драган, „Постојеће политичке прилике и међуетнички односи у Македонији“, *op. cit.*, стр. 402-403.

⁶⁹⁹ Ставревска Елена, „Деценија сећања (6)-Северна Македонија: На државном нивоу игнорисање или минимизирање“, *op. cit.*

⁷⁰⁰ Марушић Синиша Јаков, „Последица сукоба у Северној Македонији осећају се и након двадесет година“, *op. cit.*

кроз „помоћ у спровођењу пописа становништва, повратка избеглих и расељених лица, обуке полиције, правника и радника запослених у медијима“⁷⁰¹.

Охридски оквирни споразум чини целину од десет делова. У његовом уводу се наводи основни циљ споразума који обухвата обезбеђивање будућности демократије и интеграције у евроатлантску заједницу. Поред тога, у циљеве споразума се убраја и промовисање мирног и хармоничног развоја друштва и поштовање националног и етничког идентитета свих грађана Републике Северне Македоније. У првом делу Охридског оквирног споразума се наводе основни принципи, по којима се употреба насиља у остваривању политичких циљева на истраживаном простору потпуно и безусловно одбацује. У складу са основним принципима, стабилна и демократска будућност Републике Северне Македоније се може постићи искључиво мирним политичким решењима. Суверенитет и територијални интегритет Републике Северне Македоније су неприкосновени и мора се тежити њиховом очувању. Етничка питања не смеју укључивати територијална решења и одвајања истраживаног простора. Основним принципима Охридског оквирног споразума се тежи очувању мултиетничког карактера македонског друштва. Неопходно је успостављање услова за спровођење начела Устава, по коме се задовољавање потреба свих грађана мора потпуно спроводити у сагласности са највишим међународним стандардима. Кључна улога у подстицању грађана ка демократском начину живота и промоцији поштовања идентитета заједнице припада локалној самоуправи.⁷⁰²

Други део споразума⁷⁰³ се односи на одредбе које захтевају престанак непријатељства, ослобађање заробљеника и разоружавање албанских снага. Разоружавање албанских снага је према споразуму неопходно извршити уз присуство снага НАТО. У споразуму се наводи да одлука НАТО укључује захтев за успостављање општег, безусловног и отвореног прекида ватре, договор о политичком решавању проблема и добровољно разоружавање оружаних група и прихватање услова и ограничења НАТО деловања.

Трећи део споразума⁷⁰⁴ се односи на развој децентрализоване власти, који захтева преуређивање локалне самоуправе истраживаног простора. Систем локалне самоуправе је према датом споразуму неопходно преуредити кроз амандмане Устава Републике Северне Македоније и Закон о локалној самоуправи, који повећава овлашћења изабраних локалних представника и њихове надлежности у складу са Уставом и Европском повељом о локалној самоуправи уз поштовање принципа супсидијарности на снази у ЕУ. На тај начин, јачање локалне самоуправе се врши кроз јавне услуге, урбано и рурално планирање, заштиту животне средине, локални економски развој и културу, локалне финансије, образовање, социјалну и здравствену заштиту. Адекватан систем финансирања локалне самоуправе ће се спроводити у сагласности са новодонетим Законом о финансирању локалне самоуправе. Ова одредба споразума предвиђа одређивање граница општина у складу са извршеним пописом становништва и уз предлог листе кандидата, коју формира Министарство унутрашњих послова. У споразуму се наводи да ће границе општина бити утврђене у року од годину дана од

⁷⁰¹ Ђукановић Драган, „Постојеће политичке прилике и међуетнички односи у Македонији“, *op. cit.*, стр. 405.

⁷⁰² Organization for Security and Co-operation in Europe, „Framework agreement“, 2001., <https://www.osce.org/files/f/documents/2/8/100622.pdf>, (08.11.2024), p. 1.

⁷⁰³ *Ibid.*

⁷⁰⁴ *Ibid*, p. 2.

завршетка новог пописа, који је спроведен под међународним надзором до краја 2001. године. Овом одредбом се предвиђа ревизија општинских граница, која ће се спровести уз међународно учешће од стране локалних и националних органа. У циљу осигурања деловања полиције у складу са потребама и интересима становништва, Министарство унутрашњих послова задржава овлашћење смењивања локалних начелника полиције у складу са Законом.

Четврта одредба датог споразума⁷⁰⁵ се односи на сузбијање дискриминације етничких заједница на локалном и националном нивоу, те тежњи њихове равномерне заступљености у складу са Уставом и законом. Ова одредба споразума се примењује уз поштовање начела недискриминације и праведне заступљености у области запошљавања у органима јавне управе и јавним фондовима за финансирање и развој пословања. Охридски оквирни споразум овом одредбом предвиђа запошљавање у јавној управи у складу са мерама за обезбеђивање правичне заступљености заједнице у свим државним органима и локалној самоуправи на свим нивоима у складу са Законом и поштовањем принципа који се односе на надлежност и интегритет јавне администрације. Државни органи су дужни да обезбеде исправљање тадашње постојеће неравнотеже заступљене у јавној управи кроз запошљавање припадника недовољно заступљене етничке заједнице. Једна трећина мањинских етничких заједница мора бити именована у области судија Уставног суда Републике Северне Македоније, Судског већа и Омбудсмана.

Пети део споразума⁷⁰⁶ укључује посебне парламентарне процедуре за етничке заједнице у законодавном телу Републике Северне Македоније, Собрању. Ова одредба предвиђа принцип двотрећинског доношења одлука, по коме одређени Уставни амандмани у складу са Анексом А и Законом о локалној самоуправи не могу бити усвојени без двотрећинске већине припадника заједница које нису већина становништва Републике Северне Македоније. Истом принципу одлучивања припадају и Закони који директно утичу на културу, употребу језика, образовање, личну документацију и употребу симбола. Такође, претходно поменутој процедури припадају и Закон о локалним финансијама, локалним изборима, граду Скопљу и границама општина.

Образовање и употреба језика за етничке заједнице се остварује шестим делом датог споразума⁷⁰⁷, по коме је неопходно обезбедити основно, средње и високошколско образовање на језику и подједнаким стандардима и програмима за све етничке заједнице истраживаног простора. Према овој одредби споразума, држава обезбеђује средства за универзитетско образовање на језику најмање 20% становништва Републике Северне Македоније. За становнике који не припадају већинској етничкој заједници истраживаног простора примењује се принцип позитивне дискриминације. Званични језик у Републици Северној Македонији је македонски, док је други службени језик онај који користи најмање 20% становништва, што је на истраживаном простору албански. У општинама где је најмање 20% становништва део етничке заједнице, службено се користе оба језика, и македонски и језик припадника етничке заједнице. Лична документа ће се у складу са посебним законом уређивати на македонском и језику припадника етничке заједнице. У судским поступцима по било

---

⁷⁰⁵ Ibid.

⁷⁰⁶ Ibid.

⁷⁰⁷ Ibid, p. 3.

ком основу, било кривичним или грађанским, држава обезбеђује превод свих поступака и докумената у складу са званичним документима Савета Европе.

Седми део Охридског оквирног споразума⁷⁰⁸ се односи на изражавање идентитета, који се односи на употреба националних симбола етничких заједница у срединама где представљају већину. У складу са датом одредбом споразума и другим међународним одредбама, претходно поменути симболи етничких заједница се могу излагати на јавим установама поред званичних обележја Републике Северне Македоније.

Осми део датог споразума⁷⁰⁹ се односи на примену Уставних амандмана садржани у анексима А-Ц. Амандмани и анекси датог споразума морају бити примењени према одређеним парламентарним процедурама уз поштовање датих временских рокова. Поменута Одредба прописује да се Анекс А одмах представи Скупштини и да се амандмани усвоје у року од 45 дана од потписивања Охридског оквирног споразума. Анексом Б се указује на законске измене, које ће бити усвојене у складу са предвиђеним временским распоредом у њему. Стране потписнице споразума су позвале међународну заједницу да сазове састанак међународне финансијске подршке и рехабилитације у подручјима захваћених сукобом.

Девети део датог споразума садржи три анекса⁷¹⁰:

1. Анекс А: уставни амандмани;
2. Анекс Б: легислативна модификација и списак закона (Закон о локалној самоуправи, Закон о локалним финансијама; Закон о општинским границама, Закон о локалним полицијским снагама, Закон о сервису грађана и локалној администрацији, Закон о изборним јединицама, Закон о службеној употреби језика, Закон о Омбудсману);
3. Анекс Ц: мере за спровођење споразума и изградњу поверења између етничких заједница.

Завршне одредбе Охридског оквирног споразума⁷¹¹ представљају његов последњи, десети део. Завршним одредбама је предвиђено да Охридски оквирни споразум ступа на снагу даном потписивања и одређује се да верзија на енглеском језику представља једину аутентичну верзију споразума.

Поједине одредбе Охридског оквирног споразума садрже цензус по коме је неопходно да за поједина питања права националних заједница, број њихових припадника износи 20% укупног броја становника Републике Северне Македоније. Поједини аутори виде као ману претходно поменуту одредбу, која се може реализовати до успостављања одређених привилегија за припаднике етничке заједнице Албанаца и до дискриминације осталих мањина. Успостављање Охридског оквирног споразума даје могућност спровођења реформе македонског друштва.⁷¹²

---

⁷⁰⁸ Ibid.

⁷⁰⁹ Ibid, p. 3-4.

⁷¹⁰ Ibid, p. 4.

⁷¹¹ Ibid.

⁷¹² Ђукановић Драган, „Постојеће политичке прилике и међуетнички односи у Македонији“, *op. cit.*, стр. 405.

Након доношења Охридског оквирног споразума долази до расформирања ОНА. Након њеног расформирања долази до успостављања странке ДУИ. До данас, ДУИ представља највећу албанску странку на истраживаном простору и део је владајуће коалиције.⁷¹³ У годинама након доношења Охридског оквирног споразума, његово спровођење је наилазило на отежавајуће факторе. Један од њих је интервју представника самопроглашене АНА са истраживаног простора, Гафуром Адилијем у дневнику Коха Диторе. Адиле је том приликом истакао да не прихвата Охридски оквирни споразум, те да на може бити никаквог договора са земљом која је окупатор албанске земље. Недуго затим АНА спроводи напад на просторије ДУИ у Гостивару. Безбедносне снаге Републике Северне Македоније на челу са тадашњим саветником за безбедност премијера у Републици Северној Македонији, Лазаром Китановским истичу да се у областима Скопске Црне Горе, Тетова, Кичева и Гостивара налазе припадници АНА. На истраживаном простору, упоредо са АНА делује и тзв. Армија Републике Илириде, која је оспаравала Охридски оквирни споразум и заговарала решавање албанског питања издвајањем западног дела Републике Северне Македоније.⁷¹⁴

Одредбе Охридског оквирног споразума су имале за циљ прекид непријатељства две стране у сукобу, уз потпуно разоружавање албанских оружаних снага на добровољној основи и успостављање децентрализоване управе. Одредбе су се односиле на гаранцију политичких и културних права за обе стране уз уставне одредбе које се остварују уз помоћ амандмана. Потпуно онемогућавање друштва да реши прошлост сукоба се приписује не постојању државних уставних, правних и институционалних промена уведених Охридским споразумом и утврђивање периода који је претходио сукобу. Из тог разлога, недостатак националног дискурса о оружаном сукобу, што даље води ка невидљивости наслеђа оружаног сукоба и утиску да је поглавље сукоба из 2001. године заувек затворено за Републику Северну Македонију. Ипак, наслеђе сукоба из 2001. године на истраживаном простору несумњиво и даље утиче и обликује друштвене односе између некадашњих страна у сукобу, македонске и албанске етничке заједнице, и присутност различитих и одвојених наратива обе заједнице. Постојећи наративи се најчешће ослањају на узроке и разлоге сукоба и суштину и последице тумачења сукоба из 2001. године.⁷¹⁵ Парламентарни избори су спроведени 15. септембра 2002. године у складу са одредбама Охридског оквирног споразума и новим изборним законодавством. Избори су спроведени под надзором високо бројне посматрачке мисије ОЕБС-а. Подаци Републичке изборне комисије показују да су резултати парламентарних избора у Републици Северној Македонији бројали 73% уписаних гласача који су изашли на изборе. Највећи број гласова у износу од 40,5% и 60 од 120 посланичких места у Собрању осваја коалиција „За Македонију заједно“, која је била састављена од СДСМ и Либерално-демократске партије Македоније са шест партија, односно Демократским савезом Бошњака, Уједињене партије Рома у Македонији, Демократске партије Срба, Демократске партије Турака, Демократског савеза Влаха, Радничке земљорадничке партије, Социјалистичке хришћанске партије Македоније и Зелене партије Македоније. Од преосталих посланичких мандата, 33 мандата, односно 24,4% гласова осваја коалиција ВМРО-ДПМНЕ и Либерална партија Македоније. Код албанских гласача је највећи број гласова ишао за ДУИ, односно 11,9% гласова и 16 посланичких мандата.

⁷¹³ Марушић Синиша Јаков, „Последица сукоба у Северној Македонији осећају се и након двадесет година“, *op. cit.*

⁷¹⁴ Ђукановић Драган, „Постојеће политичке прилике и међуетнички односи у Македонији“, *op. cit.*, стр. 410.

⁷¹⁵ Ставревска Елена, „Деценија сећања (6)-Северна Македонија: На државном нивоу игнорисање или минимизирање“, *op. cit.*

Демократска партија Албанаца је освојила 5,2% и 7 посланичких мандата. Партија за демократски просперитет и Народна демократска партија остварују један мандат. Након спроведених избора, Република Северна Македонија и даље остаје етнички подељена земља. Албанско бирачко тело постаје приклоњено ДУИ, док се маргинализују Демократска партија Албанаца, Партија за демократски просперитет и Народна демократска партија.⁷¹⁶

Борис Трајковски, некадашњи председник Републике Северне Македоније о Охридског оквирном споразуму говори као споразуму, који тежи заштити територијалног интегритета Републике Северне Македоније, индивидуалних права, покретању државе ка моделу модерних европских држава и обезбеђивању образовања за све грађане и већу децентрализацију државе. Негативне оцене Охридског оквирног споразума долазе од стране македонских националистичко оријентисаних интелектуалних кругова, који наводе да се Охридским оквирним споразумом покреће тема федерализације истраживаног простора и пут етничке поделе. Негативним оценама македонских националистичко оријентисаних кругова доприноси сличан став Македонске православне цркве. Питање оправданости и значаја Охридског оквирног споразума не треба тражити у њему самом, већ у његовој имплементацији и погрешном тумачењу од стране политичке елите истраживаног простора. Неуспех стварања нацрта плуралног друштва од стране Охридског оквирног споразума долази од чињенице да су обе стране сукоба, дакле и Македонци и Албанци изоловани у посматрању својих интереса, не обраћајући пажњу на интересе других етничких заједница.⁷¹⁷

Нови Устав Републике Северне Македоније, донет након потписивања Охридског оквирног споразума потврђује демократски, мултикултурални и грађански карактер. За разлику од претходног потенцирања на значају македонског идентитета, постконфликтне политичке елите и коалиције, нови Устав врши позитивну дискриминацију македонских и албанских етничких заједница и искључује маргинализацију мањих етничких заједница на истраживаном простору.⁷¹⁸ Измена Преамбуле Устава је гласила „грађани Македоније, македонски народ, као и сви грађани који живе унутар граница Македоније и припадници албанског народа, преузимају на себе одговорност за садашњост и будућност своје домовине“⁷¹⁹. Средином новембра 2001. године, Собрање Републике Северне Македоније усваја петнаест уставних амандмана утврђених Охридским споразумом. Подршку усвајању амандмана дају странке које су потписале споразум, док противљење њихових усвајања долазе од стране посланика ПДП и Демократске алтернативе, Нове демократије, ВМРО и Либералне партије.⁷²⁰

Истраживање на тему одрживости демократског модела након доношења Охридског оквирног споразума, као његовој дугорочности стабилизацији демократског развоја македонског друштва показује да је потписивање споразума изазвало осећај забринутости и низ негативних осећања међу етничким Македонцима. Јавно мњење је

⁷¹⁶ Ђукановић Драган, „Постојеће политичке прилике и међуетнички односи у Македонији“, *op. cit.*, стр. 407-408.

⁷¹⁷ Арнаудов Митко, „Охридски споразум-инструмент за креирање бинационалне државе уместо интегрисаног демократског друштва“, *op. cit.*, стр. 147.

⁷¹⁸ *Ibid*, стр. 150.

⁷¹⁹ Ђукановић Драган, „Постојеће политичке прилике и међуетнички односи у Македонији“, *op. cit.*, стр. 406.

⁷²⁰ *Ibid*, стр. 406.

било манипулисано од стране политичара са македонске стране уз стварање страха да ће споразум угрозити национални идентитет. Страх је долазио из личне перцепције да ће Охридски оквирни споразум дати велику моћ албанској етничкој заједници и да ће то условити захтев за отцепљењем западног дела Републике Северне Македоније и успостављање потпуне контроле у тим општинама. Успостављање већих права албанске етничке заједнице на тржишту рада је пропорционално посматрању македонске етничке заједнице у смањењу њихових права на тржишту рада у јавним органима. Са друге стране, албанска етничка заједница је остваривала личну перцепцију скептицизма за остварење свих одредби Охридског оквирног споразума у дело. Осам година након потписивања споразума, резултати истраживања показују да је његова подршка заступљена код 24% етничких Македонаца, док је код Албанаца подршка долазила у 83% испитаног становништва истраживаног простора.⁷²¹

Реформа државних органа, која је предвиђена Охридским оквирним споразумом је подразумевала одређене промене у Влади, парламенту, правосудју, безбедносним органима и јавној управи. Најмање промене је претрпела Влада Републике Северне Македоније, јер су реформе у подели власти биле неизоставни елемент од стицања независности Републике Северне Македоније. Парламент Републике Северне Македоније је претрпео реформе у сегменту увођења принципа двоструке већине. Правосудје је претрпело реформе у сегменту принципа двоструке већине и измене одредби о избору заштитника грађана, чланова Државног савета судства и судија Уставног суда. У области безбедносних органа и јавне управе реформе су спроведене одредбама о правичној и пропорционалној заступљености и одсуству дискриминације других етничких заједница.⁷²²

Охридски оквирни споразум наилази на оспоравања и македонске и албанске стране. Услед одсуства задовољених интереса обе стране, Охридски оквирни споразум може узроковати појаву нових сукоба у будућности. Охридски оквирни споразум треба посматрати као први и основни корак ка успостављању мира између македонске и албанске етничке заједнице, али и као прилику за надоградњу и појаву нових споразума у будућности, који ће додатно учврстити и побољшати постојећи однос између поменутих етничких заједница. Охридски оквирни споразум је испунио првобитни циљ, односно прекид сукоба између македонске и албанске етничке заједнице. Ипак, свеобухватно сагледавање ефикасности Охридског оквирног споразума⁷²³ захтева спровођење истраживања да ли је омогућио спречавање угрожавања функционисања демократског система у целини, да ли је пружио стабилан и здрав развој демократског друштва или је пружио само привремено решење проблема и да ли постоји могућност даљег раздвајања друштва и евентуалне сецесије у будућности.

Данас, а несумњиво и у будућности, Охридски оквирни споразум представља синоним сећања на креирање демократског и грађанског друштва у Републици Северној Македонији. Имплементација Охридског оквирног споразума се претворила у бројке и надметање македонске и албанске политичке елите у његовом тумачењу. Придржавање

---

⁷²¹ Aleksovska Marija, "Trust in changing institutions: The Ohrid Framework Agreement and institutional trust in Macedonia", *East European Quarterly*, 1/2015, pp. 63-64.

⁷²² Ibid, pp. 64-65.

⁷²³ Ibid, p. 56.

одредби Охридског оквирног споразума не сме бити и ићи ка циљу партијско политичких интереса.⁷²⁴

---

⁷²⁴ Арнаудов Митко, „Охридски споразум-инструмент за креирање бинационалне државе уместо интегрисаног демократског друштва“, *op. cit.*, стр. 155-156.

8.7. Последице сукоба из 2001. године у Републици Северној Македонији

Геополитички, геостратешки и геоекономски положај Републике Северне Македоније уз њену историјску перспективу континуираних тензија између етничког и религијског сегмента њеног становништва чини важан део одржавања мира и стабилности земље. Раније поменути фактор исламистичког екстремизма се показао као изразито важан фактор дестабилизације истраживаног простора. Уз то, поменути фактор чини погодан аспект манипулације и злоупотребе спољних центара моћи, у циљу успостављања утицаја и контроле у Републици Северној Македонији у одређеним тренуцима конфликтног потенцијала и криза, чиме остварује геополитички, геостратешки и геоекономски интерес. Истраживањем утицаја спољних фактора на истраживаном простору могуће је уочавање да се јачање етничке компоненте муслимана и идеологија супротних верској компоненти ислама базирају на манипулацији и злоупотреби. Ови центри моћи се најчешће позивају на међународно право, људске слободе и права, попут права на самоопредељење. Тежње ка сепарацији албанског становништва у Републици Северној Македонији и њеном региону се заснива на претензијама европских, евроатлантских и међународних институција које охрабрују исламистички екстремизам у циљу остваривања сопствених геополитичких интереса.⁷²⁵

Прикривеним наративом се пружа подршка исламистичко екстремистичкој компоненти ислама и ојачава национални идентитет муслимана истраживаног простора, што даље несумњиво води ка радикалном исламу, исламистичком екстремизму и крајњем тероризму.

Верује се да је од 2001. године становништво Републике Северне Македоније кренуло путем напретка, али се не сме заборавити да је код оних који су учествовали и/или преживели сукоб лична перцепција сукоба остала унутар њих самих. Трауме које су проживљене због губитка чланова породице, рођака и/или пријатеља, који су изгубили имовину, па били привремено или још увек интерно и екстерно расељени присутне код дела становништва Републике Северне Македоније и данас.

Као што је раније поменуто, попис становништва из 2002. године, који је спроведен након доношења Охридског оквирног споразума показује да је у Републици Северној Македонији укупно становништво чинило 2.022.547 становника. Међу њима, македонско становништво је чинило 1.297.981 становника, а албанско 509.083 становника. Овим пописом је приказано да је неколико општина истраживаног простора било насељено са преко 10.000 Албанаца. Најзаступљеније општине истраживаног простора са Албанским становништвом су Скопље, Тетово, Гостивар, Чаир, Струга и Сарај. Остале општине са албанским становништвом су Боговиње, Куманово, Липково, Желино, Врапчиште, Теарце, Гази Баба, Студеничани, Дебар, Зајас, Арачиново и Осломеј. У односу на укупно становништво Републике Северне Македоније, албанско становништво у Скопљу, Куманову, Осломеју и Струги чини мањину према попису становништва спроведеном 2002. године. У Танушевцима и општини Сандево је према попису становништва спроведеном 2002. године било

⁷²⁵ Trifunović Darko, "The impact of the creation of the Islamic caliphate in terrorist circles of Balkan Islamists", *op. cit.*, pp. 78-80.

заступљено око 400 становника, од којих су Албанци чинили већину, односно 98% укупног становништва овог дела истраживаног простора. Већинска вероисповест овог становништва је ислам.

Последњи попис у Републици Северној Македонији је спроведен 2021. године, који обухвата 1.836.713 становника и 258.932 нерезидената. Међу резидентним становништвом Републике Северне Македоније је 58% Македонаца, 24% Албанаца и 18% осталих. Са друге стране, међу нерезидентним становништвом 24,55% се изјашњава као Македонци, 66,42% као Албанци и 9,08% остали. Посматрајући укупно становништво Републике Северне Македоније према спроведеном попису становништва из 2021. године, укупно становништво истраживаног простора, убрајајући и резиденте и нерезиденте чини 54% Македонаца и 29% Албанаца. У мешовитој вероисповести становништва Републике Северне Македоније, ислам исповеда 32,17% муслимана. Мешовита језичка слика спроведеног пописа из 2021. године показује да 61,38% пописаног становништва означава македонски језик као матерњи, 24,34% као албански и 14,28% други.

Највећа последица сукоба из 2001. године са простора Републике Северне Македоније је губитак 200 људских живота и расељавање око 200 хиљада људи, а међу њима највише становника из Тетова, Куманова и делова Скопља.⁷²⁶ Верује се да је број страдалих далеко већи, а до данас није утврђен егзактан број. Према званичним подацима, страдали у сукобу су 72 македонска војника и полицајца, 10 македонских цивила, а број жртава албанских снага до данас није званично објављен. Поједини подаци показују да је број убијених бораца ОНА између 100 и неколико стотина.⁷²⁷

Смрт 10 албанских цивила у селу Љуботену код Скопља је званично процесуирана, те су тадашњи министар унутрашњих послова Љуба Бошковски и телохранитељ Јохан Тарчуловски осуђени на затворске казне од стране Хашког суда. До тренутка истраживања, случај из Љуботена је једини процесуиран случај од стране Хашког суда.

Поједини подаци показују да је током сукоба у Републици Северној Македонији у 2001. години расељено око 170 хиљада људи. У годинама после сукоба већина се вратила, али са друге стране, има појединаца који се до данас воде као расељени. Највеће расељавање становништва истраживаног простора је дошло током августа и септембра када је расељено 70 хиљада људи, од којих највише интерно расељених. Процењује се да је 60% укупно расељеног становништва чинило етничке Македонце. Својим кућама се вратило 95% укупно расељених лица до 2003. године.⁷²⁸

Тачан број расељених лица је веома тешко са прецизношћу утврдити због разлике у ставовима различитих страна у сукобу и њиховог гледишта. Отежавајућу околност утврђивања тачног броја страдалих и расељених лица доприносе медији, који нуде своје слике сукоба у зависности којој страни учесника у сукобу су наклоњенији.

---

⁷²⁶ Мароевић Раде, „Македонија, хронологија једног рата“, *op. cit.*

⁷²⁷ Марушић Синешић Јаков, „Последица сукоба у Северној Македонији осећају се и након двадесет година“, *op. cit.*

⁷²⁸ Трајановски Наум, *Сећање на оружани сукоб у Македонији 2001. године: модели комеморације и меморијализације*, *op. cit.*, стр.15.

МКСЈ (Међународни кривични суд за бившу Југославију) је након сукоба из 2001. године на истраживаном простору захтевао рад на четири случаја у вези са злочинима ОНА. Међутим, 2008. године, МКСЈ одбија подизање оптужнице и случајеве враћа правосудју Републике Северне Македоније на поступање. Изгласавање амнестије за ове случајеве је уследило током 2011. године од стране владајуће коалиције, односно странака ВМРО-ДПМНЕ и ДУИ. Амнестија је уследила уз образложење да су осумњичени испунили услове за помиловање. Међу оптужницама су биле присутне оптужбе на рачун ОНА због командне одговорности за наведене злочине. Побуњеници ОНА су се теретили за заробљавање и мучење грађевинских радника Републике Северне Македоније, за прекид водоснабдевања Куманова и отмицу и убиство 12 Македонаца и Бугара. Пред МКСЈ је осуђен командант полиције Јохан Тарчуловски због вођења полицијске јединице која је убила албанске цивиле и починила друге злочине у Љуботену током 2001. године. Јохан Тарчуловски је био осуђен на 12 година затвора, али је одслужио 8 година и 2013. године превремено пуштен. Након изласка из затвора, Јохан Тарчуловски је изабран за скупштинског посланика испред ВМРО-ДПМНЕ. Исти случај обухватао је и тадашњег министра унутрашњих послова Љубу Бошкоског, који је ослобођен оптужби.⁷²⁹

Да тензије између македонских и албанских етничких заједница не престају показује случај из 2012. године, када је страх од непријатељства поново пробуђен. Масакр код Смиљковског језера почињен 12. априла 2012. године се везује за петоро убијених. Оптужени за убиство су шесторица етничких Албанаца, а као мотив убиства је означено изазивање страха код грађана. Казна за починиоце убиства је доживотна казна затвора, коју је прописао суд у Скопљу. Пресуда за убиство је изазвала незадовољство код македонских Албанаца, што је даље проузроковало масовне протесте. На протестима је било могуће видети бројне транспаренте, међу којима су се издвајали захтеви за правдом, слободом и миром.⁷³⁰

Формирање сећања на сукоб из 2001. године у Републици Северној Македонији обликују стране у сукобу. Страна албанског сећања несумњиво полази од странке ДУИ као колекционара сећања, која преузима ову улогу одмах по окончању сукоба. Њено сећање полази од континуитета са регионалном паналбанском борбом кроз историју. Нова сећања промовишу искључиво наративе који су супротни званичној и другој страни сукоба, македонским колекционарима сећања на сукоб. Допринос сећању чији креатор је албанско становништво, сукоб посматра као етноцентричну историјску епизоду, чију главну улогу игра ОНА као основна војна снага сукоба. Македонска јавност одбија и негира албанске ставове на културу сећања сукоба из 2001. године. Упркос наведеном, до тренутка истраживања није присутно уклањање и/или уништавање албанских споменика сећања на борце ОНА. Са друге стране, од завршетка сукоба до данас, албанско становништво у Републици Северној Македонији спроводи неколико агресивних корака ка комеморацијама културних споменика сећања македонске стране. Култура сећања се не преклапа између македонске и албанске етничке заједнице, али се одржава кроз комеморације за жртве сукоба из 2001. године у географским просторима где је бројнија друга етничка заједница. Места комеморација представљају асиметричне односе моћи различитих друштвених и политичких актера,

⁷²⁹ Марушић Синиша Јаков, „Последица сукоба у Северној Македонији осећају се и након двадесет година“, *op. cit.*

⁷³⁰ Арнаудов Митко, „Охридски споразум-инструмент за креирање бинационалне државе уместо интегрисаног демократског друштва“, *op. cit.*, стр. 154-155.

омогућавају преговарање у односима између македонског и албанског становништва и мењају наративе о прошлим догађајима уз креирање будућих. Обележавање комеморација на местима заседа почињу 2002. године, међу којима најзначајније место заузимају комеморације код Тетова у местима Вејце и Карпалак. У 2003. години је дошло до уништавања постављених спомен плоча за погинуле припаднике македонских државних снага, што је изазвало јавне дебате о латентном етничком конфликту и постављање питања могућности међуетничког помирења. До 2018. године одржавање комеморативних скупова на местима спомен обележја за жртве сукоба из 2001. године протиче уз изазивање тензија са једне, или друге стране. Крајем 2018. године се одржава прва заједничка комеморација у Републици Северној Македонији на месту погинулих жртава у Липкову. Комеморацију су одржали Сојанче Ангелов, оснивач и председник ветеранског удружења Достоинство и Абедин Зимбери, бивши командант ОНА. Комеморација је одржана у циљу превазилажења тензија у међуетничким односима и њиховог побољшања у будућности. Комеморација са истим циљем је планирана и за места цивилних жртава македонске националности, али је отказана услед негативног публицитета претходно одржане комеморације. Поједини подаци из 2022. године показују да млади из Тетова, македонске и албанске националности осуђују насилне догађаје који су се десили након комеморације код Карпалака. Млади Републике Северне Македоније ове догађаје осуђују и означавају као исхитрене реакције младих радикалних група.⁷³¹

Данас, политичка сцена Републике Северне Македоније на челу са ВМРО-ДПМНЕ и СДСМ игнорише и минимизира све што се доводи у везу са сукобом из 2001. године и Републиком Северном Македонијом. Уједно, истичу да је поглавље сукоба из 2001. године затворено и да га не треба поново отворати и тиме будити колективна сећања. ДУИ најчешће одбија и игнорише комеморативне скупове жртвама македонских снага безбедности, сматрајући да би то признавање отворило поглавље кривице и покренуло скоро немогуће потребе за доказивањем одговорности и аутентичним тумачењем Закона о амнестији из 2001. године. Промене у политици сећања крећу од обележавања потписивања Охридског оквирног споразума, а укључују промене у институцијама које организују обележавање потписивања, приступ споразуму и његовом приказивању. Колективно сећање заједница укључује приступ обележавања неколико кључних догађаја из 2001. године уз премису етничког. Тачније, етничке заједнице делове истраживаног простора повезују са његовим етничким одвајањем и изолацијом. Република Северна Македонија спроводи комеморације уз поштовање неколико постулата⁷³²:

1. да се догађаји обележавају на простору где је већинска етничка заједница жртава, без обзира на стварно место њиховог страдања;
2. да се комеморација спроводи на језику и уз симболе страдалих жртава;
3. да се комеморација спроводи уз присуство званичника етничких заједница страдалих жртава.

Као што је раније споменуто, тензије између албанског и македонског становништва у Републици Северној Македонији постоје и данас, а о томе сведочи и култура сећања

⁷³¹ Трајановски Наум, *Сећање на оружани сукоб у Македонији 2001. године: модели комеморације и меморијализације*, *op. cit.*, стр. 24-27.

⁷³² Ставревска Елена, „Деценија сећања (6)-Северна Македонија: На државном нивоу игнорисање или минимизирање“, *op. cit.*

која наилази на међусобно неразумевање. До завршетка истраживања, званичници обе стране учесника у сукобу из 2001. године најављују успостављање званичних спомен обележја као поштовања културе сећања. Министарство одбране Републике Северне Македоније је најавило изградњу три спомен обележја погинулим војницима током 2001. године на локацијама које су представљале фронт сукоба, попут Тетова, Желина и Бутела. Истог дана, градоначелник Арачинова, као простора Републике Северне Македоније где је присутно већинско албанско становништво најављује изградњу меморијалног музеја бившим припадницима ОНА. Треба напоменути да је музеј ОНА је раније отворен у селу Слупчане, а током 2005. године у Арачинову.

Данас, након 23 године од завршетка сукоба, жртве и конфликти нису заборављени. Свака већа политичка криза у земљи доноси страх и призив прошлости међуетничких сукоба. На основу свега наведеног, намеће се закључак да су села Арачиново, Тераце, Танушевци и друга околна села синоними сукоба из 2001. године у Републици Северној Македонији.

9. Закључак

Од општег ка посебном, рад је сачињен од неколико логично повезаних делова. Истраживање започиње дефинисањем основних појмова исламистичког екстремизма, његових узрочника и сродних појава чиме се пружа допринос у сагледавању постојећих научних сазнања и уочавању евентуалних недостатака у научно стручној литератури о истраживаном феномену. Наставак даљег истраживања је немогућ и тежи неадекватном приступу, уколико се не савладају фундаменти истраживаног појма, које нуди прво поглавље дате теме. У циљу ефикасног и ефективног истраживања исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији, примењују се бројне методе истраживања. Потпуно сагледавање предмета рада истраживане теме се постигло коришћењем квалитативне методе истраживања, а затим и опште научних метода, попут аналитичко – дедуктивне, хипотетичко – дедуктивне, компаративне методе и методе моделовања. Истраживање укључује примену аналитичко основних метода, попут методе анализе, методе дедукције, методе специјализације и методе апстракције. У раду су примењене и синтетичко основне методе, попут методе синтезе, методе индукције и методе конкретизације. Најдоминантнија метода у истраживању је метода прикупљања података посредством анализе садржаја.

Коришћење појма исламистички екстремизам у истраживању води ка неопходности објашњења дистинкције исламистички и исламски. По основу овог дела рада, свеукупни закључак показује да коришћење префикса исламистички укључује муслимански живот као упорност ка настојању да се у што већем интезитету и обиму исламизују односи у друштву, неретко и уз употребу насиља.

Идентификација и научна експликација узрочника појаве исламистичког екстремизма пружају потврду научног значаја истраживања, док се са друге стране друштвени значај истраживања потврђује кроз утврђивање, разумевање истраживаних појмова и идентификовања најбоље праксе његовог савладавања. Даље истраживање потврђује проблеме у одређивању екстремизма, који настају из више разлога, а најчешће због његове појаве у различитим сферама друштва. Екстремизам представља друштвену појаву сачињену од разлика у културолошко религијском домену, те тако оно што је у једној религији и културама прихватљиво, у другој може бити окарактерисано као екстремизам. Временске разлике настанка екстремизма условљавају његово одређивање, из разлога што неке појаве које су прихватљиве у једном временском раздобљу не морају нужно бити прихватљиве у другом. Сагледавање исламистичког екстремизма у предложеном раду нуди закључак да се овај облик екстремизма везује за религију ислама. Ислам представља другу по величини монотеистичку религију, те отуда неопходност и значај истраживања његових негативних интерпретација кроз неравнотежу у тумачењу Курана. Треба напоменути, да се током истраживања дошло до закључка да поједина тумачења Курана упозоравају следбенике и строго забрањују прибегавање употреби насиља и указује на неопходност одржавања равнотеже духовног живота и заштите од деструктивног екстремизма.

Узроке исламистичког екстремизма у савременом друштву несумњиво треба тражити у личној перцепцији ислама његових следбеника. За разлику од традиционалног муслиманског друштва у коме је Бог одређивао добро и/или лоше, савремено муслиманско друштво најчешће одређује појединца који има улогу јединог исправног муслимана. Давање легитимитета таквом појединцу може водити ка наративима који

упућују на ислам који даље води ка исламистичком екстремизму као вратима ширења екстремизма под плаштом ислама. Свесни чињенице да овакво тумачење ислама и исламистичког екстремизма може водити ка исламофобији, односно страху од свега што је исламско, детаљно истраживање радикалних форми ислама пружа могућност адекватног разумевања феномена исламистичког екстремизма.

Сагледавање области дефинисања екстремизма неопходно укључује дистинкцију од сродних феномена, попут радикализма, тероризма, вахабизма, цихадизма, салафизма, фундаментализма, национализма и других. Дистинкцијом претходно поменутих феномена се пружа адекватно сагледавање њиховог односа са исламистичким екстремизмом и реакције на кризу коју производи савремени свет.

Исламистички екстремизам у Републици Северној Македонији је у корелацији са исламистичким екстремизмом земаља западног дела Балканског полуострва, што се у истраживању доказује извођењем аргумената у правцу релације исламистичког екстремизма Републике Северне Македоније са простором и становништвом Србије и Албаније. Уз то, корелација са простором и становништвом Турске показује да се исламистички екстремизам Републике Северне Македоније распростире и мимо граница западног дела Балканског полуострва. Посматрајући све заједно, истраживање пружа сагледавање корелације историјских претпоставки исламистичког екстремизма њихових територија, настанка и развоја идеологије вахабизма, однос становништва са посебним освртом на битисање муслиманског становништва, институционализацију исламске заједнице као кровног система муслиманског друштва у овим земљама и финансирање исламистичког екстремизма. Геополитичка и геостратешка позиција Републике Северне Македоније у односу на истраживане земље пружа садржајне историјске претпоставке исламистичког екстремизма. Његова широко распрострањена мрежа у Републици Северној Македонији и Србији одликује разгранатошћу, софистицираношћу и организованошћу. Историјске претпоставке успостављања исламистичког екстремизма у корелацији Републике Северне Македоније и Србије полазе од успостављања идеје тзв. Велике Албаније, које поред истраживаних простора укључују Албанију, Црну Гору и Грчку. Успостављање исламистичке мреже у западној Европи проналази корене у сарадњи македонских и српских са босанским и црногорским исламским регрутерима. У Србији кроз њен суверен део Косова и Метохије делује упориште вахабија у коме доминантну улогу преузимају проповедници ислама, који су студирали или још увек студирају у исламским земљама. Даље истраживање даје закључак да је кретање идеје исламистичког екстремизма на простору Републике Северне Македоније и Србије тешко предвидети услед повећане тежње појединих следбеника ислама ка радикалним идејама, повратка радикализованих следбеника са страних ратишта и индоктринације становништва. Ризик од исламистичког екстремизма у корелацији простора Републике Северне Македоније и Србије је могућ, али ограничен. Промена посматраног приступа долази услед друштвених и/или политичких криза на истраживаним просторима. Све наведено води ка закључку да је у будућности оправдано очекивано да Република Северна Македонија постане треће велико жариште исламистичког екстремизма, поред БиХ и Србије. Однос становништва Републике Северне Македоније и Србије у домену исламистичког екстремизма се може окарактерисати као груписање радикализованих појединаца који промовишу своје идеје уз употребу и примену насиља. Неретко, преливање конфликта међу територијама може постати посебна тема истраживања. Даље, формирању паравојних формација погодује близак географски положај истраживаних простора, што су показале ОВК, ОНА и АНА, као паравојне формације доминантне на обе територије у истраживаном периоду и логистичке базе убирања прихода кроз токове

криминала у циљу спровођења даљих исламистичко екстремистичких активности. Исламистички екстремисти у блиској географској повезаности Републике Северне Македоније и Србије виде потенцијал као одскочницу за даље ширење и спровођење исламистичко екстремистичких и у крајњем терористичких активности. Заједничко деловање исламистичких екстремиста из Републике Северне Македоније и Србије је присутно на страним ратиштима кроз терористичку организацију ХТШ. Институционализација Исламске заједнице у Србији утиче на превенцију исламистичког екстремизма на својој, а последично и на територији Републике Северне Македоније. Одсуство контроле Исламске заједнице може бити искоришћено од стране исламистичких екстремиста за радикализацију и регрутацију верника, чији смо сведоци били у протеклом периоду.

Корелација Републике Северне Македоније и Албаније са простором и становништвом полази од посматрање Албаније као земље у којој је ислам доминантан у свакој пори живота. Ислам као неизоставни део приватног и друштвеног живота сваког појединца у Албанији у домену негативних интерпретација може изнедрити политичке институције које су одговорне за ширење идеја исламистичког екстремизма. У раду се даје посебан осврт на сунитски облик ислама, такфиризам и вахабизам на простору Албаније, чији утицај се осетио и на простору Републике Северне Македоније. Охрабрујуће је да су у скоријој прошлости, званичници Албаније препознали опасност од исламофобије и приметно је драстично кретање државе у правцу превенције од исламистичког екстремизма. Преливање исламистичког екстремизма из Албаније ка Републици Северној Македонији је тешко предвидети, али је засигурно јер је Албанија као земља са већинским муслиманским становништвом подложна утицају исламистичког екстремизма. Основна карактеристика корелације Републике Северне Македоније и Албаније лежи у суседности, односно реалном очекивању да се латентни и манифестни сукоби проширују. Сагледавање корелације односа простора и становништва истраживаних појава према доступној литератури даје свеукупни закључак да се идеје исламистичког екстремизма могу лако преносити и проширивати, те се сходно наведеном може закључити да екстремизам и радикализам са простора Албаније на простор Републике Северне Македоније долази из подручја Поградеца, Елбасана, Либразхда, Булкиза, Церика, Кукеса, Дибера, Тиране и Драча. Основна карактеристика корелације Републике Северне Македоније са становништвом Албаније полази од етничког фактора. Положај етничке заједнице Албанаца у Републици Северној Македонији, унутрашњи сукоби и њихова учесталост могу постати снажно жариште у међусобном односу Републике Северне Македоније и Албаније. Остваривање идеје тзв. Велике Албаније несумњиво подстиче узајамну радикализацију становништва истраживаних простора.

Корени корелације Републике Северне Македоније са простором и становништвом Турске се могу посматрати од периода пре најезде Турака на простор Републике Северне Македоније. Долазак муслимана на простор Републике Северне Македоније почиње доласком Османског царства, а највише из правца Анадолије. Касније, велики број ових муслимана је асимилован у три лингвистичке групе, међу којима је присутна и турска. Узајамна забринутост за мањине на истраживаним просторима је оправдана, услед посматрања истраживаних простора и догађаја који указују да корелација простора и становништва постоји у области исламистичког екстремизма. Кључан однос становништва Републике Северне Македоније и Турске се проналази у одласку становништва Републике Северне Македоније на страна ратишта, где простор Турске представља транзиционо подручје.

Заједничко корелацији исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији са осталим истраживаним просторима се проналази у финансирању исламистичког екстремизма, чији токови долазе од многобројних међународних организација, а највише оних из Саудијске Арабије, Уједињених Арапских Емирата, Катара, Кувајта и Турске. Основна одлика претходно поменутих организација је размена кадрова и средстава у циљу реализације исламистичко екстремистичких активности и проналазак других организација са истим циљем ради остваривања заједничког деловања. Ове организације најчешће делују под панданом хуманитарних и невладиних организација, чиме доприносе ширењу екстремистичког и радикалног утицаја исламистичког екстремизма услед отежаног распознавања њихових стварних намера. Појава имама, који иступају независно од Исламске заједнице води ка директној радикализацији и алтернативној верзији ислама, који се удаљава од изворног. Ширењу исламистичког екстремизма доприноси утицај глобализације, несметано кретање литературе и проповедање исламистичког екстремизма путем савремених начина комуникације.

Свеукупни закључак показује да мултиетничка природа становништва Републике Северне Македоније и њеног региона представља изазов за радикализацију, исламистички екстремизам и у крајњем тероризам. Радикализација као сложен друштвени феномен претходи исламистичком екстремизму и представља његов саставни део у процесу усвајања и развијања исламистичко екстремистичке идеологије код појединца и/или групе. У истраживању се закључује да се процес радикализације не може предвидети, док њено манифестовање обавезно укључује континуитет. Спољни фактори радикализације становништва су вишеструки, попут друштвене дезоријентације услед промена и системске трансформације државе, промена економских и политичких услова, неразвијености заједнице, повећаног нивоа сиромаштва, повећане друштвена неједнакости и дискриминације, корупције, повећања неповерења у државне институције, урушавања секуларизације, слабљења образовног система и других. Посебан закључак се изводи из даљег истраживања по коме лична перцепција представља значајан елемент радикализације, а касније и исламистичког екстремизма.

На простору Републике Северне Македоније је присутна такфирска идеологија, чије ширење идеолошких база уз присуство других исламистичко екстремистичких идеја у земљи и региону представља важно подручје ширења исламистичког екстремизма. Услови који погодују развоју и даљем ширењу исламистичког екстремизма су многобројни, међу којима се могу издвојити декриминализација исламистичко екстремистичких активности, упитан легитимитет државних институција и утицај насилних исламистичко екстремистичких појединаца и група. Све већу пажњу на простору Републике Северне Македоније захтева регрутација младих ка салафизму, вахабизму, исламизму и такфиризму, која свој потпуни циљ проналази у њиховом одласку на страна ратишта. Регрутација македонског становништва може бити остварена у земљи и иностранству.

У истраживању се полази од претпоставке одласка муслиманског дела становништва из Републике Северне Македоније на страна ратишта, те да њихов повратак поспешује радикализацију муслиманског дела македонског становништва. Поменуто се потврђује детаљном анализом феномена страних бораца у Републици Северној Македонији. О узимању учешћа македонског становништва на страним ратиштима показују доступни подаци о онима који су отишли, вратили се или изгубили животе у борби за својом идеологијом. Свеукупно сагледавање страних бораца у истраживању пружа јаснију

слику о присутном процесу радикализације и њиховом ефикасном и ефективном сузбијању у Републици Северној Македонији. Свеопшти закључак истраживане појаве указује да је у Републици Северној Македонији присутна радикализација становништва у параџематима, затвореним круговима попут породице, рођака и/или пријатеља и путем Интернета кроз савремене начине комуникација. Радикализација која прераста у насилни исламистички екстремизам има далекосежне последице и нарушава универзална права и вредности целокупног друштва. Код оваквог начина радикализације су присутни салафистички наративи, што заједно води ка посебним безбедносним изазовима, ризицима и претњама ка Републици Северној Македонији, њеном региону и шире. Радикализација муслиманског становништва у Републици Северној Македонији се врши и кроз наратив повратника са страних ратишта. Правни систем Републике Северне Македоније инкриминише одлазак на страна ратишта, при чему одобрава примену неколико правних механизма кроз примену посебних истражних метода у циљу спречавања потенцијалног одласка на страна ратишта. Повратак исламистичких екстремиста са страних ратишта носи са собом претњу и ризик од регрутације других и предузимања исламистичко екстремистичких активности, у крајњем терористичких напада. Њихов повратак је неопходно сагледавати објективно и уз пуну пажњу свих безбедносних структура. Основни циљ сагледавања њиховог повратка је спречавање даље радикализације и активности које воде ка исламистичком екстремизму у Републици Северној Македонији, њеном региону и шире.

Немогућност традиционалних исламских заједница и државних органа да се супротставе идејама нелегалних исламских заједница, односно параџематима, директно води ка повећаној радикализацији и регрутацији становништва. На простору Републике Северне Македоније постоји много узрока и покретача њиховог настанка, међу којима се издвајају турско подручје, интеграциони проблеми, корупција, сиромаштво, незапосленост, ратови и различите друштвене и политичке нестабилности на истраживаном простору и у региону. Њихови предводници поседују радикалне идеје исламистичког екстремизма, који захтевају од следбеника да воде живот који је предодређен шеријатском праву. На истраживаном простору делује сунитска и шиитска школа ислама. Чланови формираних параџемата на истраживаном простору не заговарају директно исламистички екстремизам, али га практикују на начин који представља реалну претњу и базу радикалних и екстремистичких облика ислама. Сагледавањем ове области у истраживању долази се до свеобухватног закључка да су у Републици Северној Македонији реални изазови очувања интегритета легалних исламских заједница, њиховог интегритета, богомоља и верника, те је неопходно објективно сагледавање нелегалних исламских заједница у Републици Северној Македонији и њеном региону у циљу потпуне, ефикасне и ефективне примене механизма супротстављања исламистичком екстремизму.

Савремени економски, политички и безбедносни услови погодују развоју и ширењу исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији, што се аргументима ка сагледавању безбедносних импликација исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији и потврђује. Њихове основне одлике се утврђују при посматрању корелација исламистичког екстремизма и организованог криминала, ширења верске пропаганде и борбе за спречавање исламистичког екстремизма. Исламистички екстремизам је неодвојиви део организованог криминала, али се суштински ради о различитим друштвеним појавама. Утицај глобализације на истраживани феномен показује да је у међусобном приближавању и трансформисању исламистичког

екстремизма и организованог криминала присутан континуитет. У Републици Северној Македонији је присутно удруживање криминалних организација на локалном, регионалном и глобалном нивоу у циљу остваривања, проширивања деловања и увећавања финансијске користи ради даљих екстремистичких активности. Правни оквир Републике Северне Македоније не посматра одвојено везу исламистичког екстремизма и тероризма, али се могу пронаћи одредбе које посматрају однос тероризма и организованог криминала, те се закључује да правни оквир Републике Северне Македоније исламистички екстремизам у овом домену посматра као неодвојиви део одредби о тероризму. Упркос различитим мотивима и циљевима извршења кривичног дела, исламистички екстремизам и организовани криминал се приметно приближавају у методама, облицима деловању и сарадњи њихових група и организација. Директна сарадња исламистичко екстремистичких организација и организација организованог криминала је приметна у области пружања подршке од стране организација организованог криминала исламистичким екстремистима при куповини и/или продаји оружја, опасних материја и других средстава за извршење акција исламистичког екстремизма. У циљу прибављања финансијске користи, коју касније користе за извршење својих акција, исламистички екстремисти учествују у различитим криминалним делатностима попут трговине дрогом, оружјем, људима и људским органима, праћем новца, фалсификовањем новца, трговином опасним материјама, шверцом оружја и бројним другим нелегалним активностима. На простору Републике Северне Македоније се према Националној стратегији за период од 2023. до 2027. године као основни покретач организованог криминала означава корупција, што директно води ка упитном поверењу у институције за спречавање исламистичког екстремизма. У циљу даљег напретка Републике Северне Македоније у спречавању исламистичког екстремизма, неопходно је спречавати корупцију у сваком облику и посматрати је као негативну стихијску промену друштва.

Полазну тачку регрутног наратива ка исламистичком екстремизму у Републици Северној Македонији чини осећај отуђености, маргинализације и искључености у ширем друштву. На истраживаном простору ширење верске пропаганде почиње успоном Исламске државе. Дистрибуција пропагандног материјала исламистичких екстремиста у Републици Северној Македонији је присутна кроз идеолошку блискост са проповедницима вахабијских идеја и дистрибуцију материјала путем Интернета, најчешће друштвених мрежа и других онлајн платформи. У будућности је поред традиционалних облика ширења верске пропаганде, неопходно детаљније сагледавати однос нових технологија и медија. Интернет, као најмасовнији извор информација у односу исламистичког екстремизма може пружати негативне консеквенце по истраживани простор и његово друштво. Допринос претходном даје виртуелност комуникације, одсуство цензуре, непостојање географских граница за претраживани материјал и лаку доступност. На истраживаном простору је потврђено деловање неколико исламистичких екстремиста, који су користили друштвене мреже за дистрибуцију својих материјала. На основу спроведеног истраживања, намеће се закључак да је његовом спречавању неопходно приступити свеобухватно, уз неизоставну сарадњу државних и међународних организација, организација цивилног друштва и научних истраживача. Стварање нових група и затворених платформи за ширење пропагандног материјала, исламистички екстремисти виде као неопходност услед тежњи државних органа ка њиховом директном сузбијању. Поред наведеног, постојање материјала и група на тзв. дарк нету отежава државним органима ефикасно и ефективно сузбијање исламистичког екстремизма. У том циљу, неопходно је

успостављање детаљније и усмереније законске регулативе, спровођење програма едукације и борбе против исламистичког екстремизма на истраживаном простору.

Спречавање исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији је неопходно у циљу повећања мира и стабилности друштва у земљи, региону и шире. Отежавајуће околности у испуњавању претходно поменутог долазе услед недостатка превентивних активности, адекватних безбедносних процена и адекватне дерадикализације исламистичких екстремиста. Потпуно, ефикасно и ефективно супротстављање исламистичком екстремизму на истраживаном простору захтева сарадњу у свим сферама друштва, али и на регионалном и међународном плану. На основу истраживаног, намеће се свеукупан закључак да Република Северна Македонија примењује мере борбе против исламистичког екстремизма у складу са међународним правом, основним људским правима и слободама, мултиетничким и мултикултуралним идентитетом њеног друштва. Ипак, истраживање показује да борба против исламистичког екстремизма не проналази потпуну едукативну форму у образовном систему Републике Северне Македоније. У циљу ефикасног и ефективног супротстављања исламистичком екстремизму неопходно је успоставити потпунији програм рехабилитације и реинтеграције појединца, односно побољшати координацију и сарадњу различитих актера у примени програма. Приметно је да у Републици Северној Македонији не постоје адекватни модули и званични планови пружања помоћи у раду са појединцима и/или групама ради рехабилитације и реинтеграције. Поред наведеног, истраживање показује да непостојање посебних протокола за стручна лица који раде са повратницима са страних ратишта у значајној мери смањује ефикасност и ефективност спречавања исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији.

Поред негативног утицаја вештачке интелигенције услед злоупотребе од стране исламистичких екстремиста, безбедносни органи Републике Северне Македоније њен потенцијал могу искористити ка борби за спречавање исламистичког екстремизма. Као потенцијални механизам доприноса у борби против исламистичког екстремизма се може постићи у облику препознавања текстуалних записа и анализе садржаја на друштвеним мрежама и Интернету. У прошлости је приметна употреба вештачке интелигенције на друштвеним мрежама, попут Фејсбука, ИКС-а (некадашња друштвена мрежа Твитер), Гугла, Јутјуба и других платформи у спречавању говора мржње и ширења радикалних и екстремистичких наратива.

Фактори подстицања исламистичког екстремизма су низак ниво образовања, висока стопа незапослености, лоши економски услови живота, недостатак могућности за лични развој и корупција. У циљу смањења присутности исламистичког екстремизма на датом простору, неопходно је успоставити и прилагодити наставне програме и пружање знања о религијама, као и унапредити програме ваннаставних активности услед чијег недостатка се повећава ризик регрутације и даље радикализације ка исламистичком екстремизму. Висока стопа незапослености је један од основних фактора подстицаја ка исламистичком екстремизму, па је њено смањивање неопходно и нужно. За дати период истраживања је приметно опадање стопе незапослености, али са друге стране и стопе радно способног становништва. Потребно је успоставити адекватнији систем смањивања незапослености на истраживаном простору и нужно смањити запошљавање по основу политичког опредељења и непотизма. Стопа сиромаштва у Републици Северној Македонији за дати период истраживања варира.

Позитивно предвиђање је нестабилно, како у Републици Северној Македонији тако и за остатак света услед бројних глобалних изазова данашњице. Оправдано је очекивати да ће стопа сиромаштва расти у будућности, те ће пропорционално расти њена могућност искоришћавања као фактор подстицања на исламистички екстремизам. У циљу контролисања и спречавања корупције као фактора подстицања на исламистички екстремизам у Републици Северној Македонији неопходно је успоставити законске мере и координацију специјализованих државних органа за борбу против исламистичког екстремизма.

Финансирање исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији је деструктивна друштвена појава и чини саставни део исламистичког екстремизма. Активности исламистичког екстремизма на истраживаном простору се најчешће финансирају из Ирака, Ирана, Саудијске Арабије и Турске, других исламских и европских земаља. Финансирање исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији се остварује посредством приватних донација, донација НВО под панданом религијског и верског и вршењем активности организованог криминала. Као најдоминантнији облик финансирања исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији појављује се деловање присталица Фатулаха Гулена кроз ФЕТО организацију. О утицају ове организације на истраживаном простору показује деловање основних, средњих и високо образовних центара, компанија у области здравства, туризма, трговине и транспорта, НВО и телевизијских и медијских станица које су у директној или индиректној повезаности са Фатулахом Гуленом и ФЕТО организацијом. Из датог истраживања се закључује да је утицај присталица Фатулаха Гулена на истраживаном простору присутан са тенденцијом даљег раста и повећања деловања у корелацији са новим и постојећим организацијама, што даље потврђује почетну тачку истраживања да феномен исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији има своју специфичност због присуства Гуленових присталица на њеном простору и да може представљати значајан фактор подстицања, али и фактор спутавања пораста исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији.

Фактори спутавања исламистичког екстремизма су важан сегмент његовог спречавања на истраживаном простору. Обухватају социоекономску, политичку и културну област и независни су од просторног и временског одређења. Применом фактора спутавања исламистичког екстремизма се тежи откривању узрока и прихватања исламистичко екстремистичке идеологије код појединца и/или група.

Борба против исламистичког екстремизма свој основни циљ проналази у откривању узрока и фактора прихватања идеологије исламистичког екстремизма код појединца и група и приступу њиховог спречавања. Фактори спутавања могу бити снажан допринос у спречавању исламистичког екстремизма, који полазе од образовања становништа о штетним ефектима и последицама исламистичког екстремизма што укључује реформе постојећег образовног система на истраживаном простору. Сарадња локалне заједнице и државних органа у циљу остваривања и подстицања фактора спутавања је неопходна и може бити кључна у борби против исламистичког екстремизма. У истраживању је показано да НВО може бити снажан покретач фактора спутавања ка исламистичком екстремизму кроз подизање свести становништва о узроцима и заступљености исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији, њеном региону и шире. Исламска верска заједница представља темељ спречавања исламистичког екстремизма уколико одржавање верских проповеди у џамијама користи за указивање на феномен

исламистичког екстремизма и подиже свест борбе против овог негативног друштвеног феномена. Мере рехабилитације, ресоцијализације и реинтеграције појединца представљају средство борбе против исламистичког екстремизма данас, али и у будућности. На истраживаном простору је присутна примена овог програма путем превентивног државног органа у оквиру Савеза Македонаца исламске вероисповести. Увођење новог тела и унапређење програма превенције у будућности може пружити додатан и значајан корак у спречавању исламистичког екстремизма. Кривични законик Републике Северне Македоније препознаје репресивне мере у спречавању исламистичког екстремизма, али у оквиру дела изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости, тероризма, терористичке организације, финансирања тероризма, међународног тероризма и службе у непријатељској војсци. Прецизнија криминализација активности исламистичког екстремизма у правној регулативи Републике Северне Македоније је неопходна у скоријој будућности, како би се ефекат исламистичких екстремиста смањио најпре на истраживаном простору, а последично у региону и шире. Потпуни капацитет превенције исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији захтева детаљнији приступ, а њено унапређивање се може спровести кроз адекватнији и потпунији програм рехабилитације, реинтеграције и ресоцијализације повратника са страних ратишта. Организовањем скупова, трибина и пружања медијског простора о негативним последицама исламистичког екстремизма несумњиво води ка безбеднијем друштву истраживаног простора, његовог региона и шире. Факторе спутавања је неопходно примењивати у координацији образовних институција, државних органа, локалне заједнице, НВО и међународне заједнице.

Сprovedена студија случаја у оквиру датог истраживања указује на узроке сукоба у Републици Северној Македонији током 2001. године, његовој манифестацији, последицама, кључним снагама датог конфликта и Охридски оквирни споразум као темељ успостављања правно утемељеног основа за прекид сукоба. Приметно је да су узроци сукоба из 2001. године на истраживаном простору почели много раније, да је њихово тињање од прошлости до тренутка ескалације сукоба узрок разноврсних етничко сепаратистичких тежњи. Дестабилизација етничких односа македонског и албанског становништва је константно присутна као континуирана тежња ка аутономији од стране албанског дела становништва. Кључни мотиви и циљеви сукоба из 2001. године на истраживаном простору долазе као тежња за успостављање балканског калифата и стварања тзв. Велике Албаније као дела глобалне исламистичко екстремистичке мреже. Основни мотив за изазивање конфликта у Републици Северној Македонији током 2001. године долази као последица личне перцепције искључености и стигматизације албанске етничке заједнице. Последица немогућности артикулисања интереса албанског дела македонског друштва узрокује њену свест да легитимним путем не може остварити своје циљеве. У спровођењу сукоба са албанске стране је изнедрена ОНА као основна организација која је имала снажан утицај током трајања сукоба на истраживаном простору. У сарадњи са организацијама из региона, ОНА је бројала велики број радикализованих муслимана, међу којима су предњачили држављани Саудијске Арабије, Авганистана, Турске, Србије, БиХ и Албаније. Ипак, највећи број бораца у сукобу током 2001. године на истраживаном простору долази са простора Републике Северне Македоније. Манифестација сукоба из 2001. године у Републици Северној Македонији је била динамична и по све деструктивна. Последице сукоба из 2001. године се у Републици Северној Македонији осећају и данас. Свако нова политичка и/или друштвена тензија носе са собом призивак прошлости. На основу спроведеног истраживања може се објективно рећи да је Република Северна Македонија након 2001. године кренула путем напретка. Ипак, не сме се заборавити да

су у Републици Северној Македонији присутне повремене осцилације у миру и стабилности њеног простора кроз личну перцепцију дела албанске етничке заједнице. Не сме се заборавити ни да су трауме код учесника у сукобу, оних који су сукоб преживели, који су били или су још увек расељени и оних који су изгубили неког свог у сукобу и даље присутне код дела становништва Републике Северне Македоније.

Охридски оквирни споразум представља правни темељ за прекид сукоба из 2001. године између македонске и албанске етничке заједнице. Позитивне промене које са собом носи несумњиво утичу на промену положаја албанске етничке заједнице у позитивном смеру и њеног укључивања у сваки сегмент македонског друштва. Ипак, Охридски оквирни споразум буди забринутост и низ негативних осећања међу етничким Македонцима, што је утицало на дугорочну стабилност демократског развоја земље. Тако се потпуна имплементација Охридског оквирног споразума постиже много година касније од његовог усвајања, тачније тек 2019. године. Основни узрок претходно поменутог полази од личне перцепције македонског дела становништва Републике Северне Македоније да ће Охридски оквирни споразум и његово пружање већег учешћа албанској етничкој заједници у свим сферама друштва угрозити национални идентитет. Охридски оквирни споразум представља синоним креирања демократског и грађанског друштва у Републици Северној Македонији и не сме се посматрати као нумеричко надметање македонске и албанске политичке елите при његовом тумачењу.

Претходним целокупним извођењем низа аргумената у циљу дефинисања и сагледавања негативних ефеката исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији, потврђује се раније успостављена општа хипотеза истраживања да је Република Северна Македонија изложена високом ризику од исламистичког екстремизма. Његове даље негативне последице по друштво и стабилност Републике Северне Македоније зависе од низа фактора, међу којима најзначајнију улогу играју утицај глобализације на успостављање механизма његовог дефинисања, сагледавања и метода спречавања. Поред истраживаног простора у датом периоду, негативне ефекте исламистичког екстремизма и појаве његових нових и постојећих облика треба непрестано сагледавати у корелацији регионалног и међународног.

10. Литература

Монографије

1. Азиновић Владо, Јусић Мухамед, *Нови зов рата у Сирији и Босанскохерцеговачки контингент страних бораца*, Атлантска иницијатива, Сарајево, 2016.
2. Вајт Џонатан, *Тероризам*, Александриа Прес, Београд, 2004.
3. Грбић Зоран, Бориша Лечић, *Чувари Алахове воље*, Службени гласник, Београд, 2021.
4. Ћуровски Марјан, Марјан Николовски, Саше Герасимоски, *Безбедносни ризици и закани-третман, феноменологија и мапирање*, Фондација Конрад Аденауер во Република Северна Македонија, Факултет за безбедност - Скопје, Универзитет „Св. Климент Охридски” – Битола, Република Северна Македонија, 2020.
5. Дамњановић Ивана, *Политика и технологија-теоријски приступ*, Удружење наука и друштво, Београд, 2018.
6. Деспотовић Љубиша, *Српска геополитичка парадигма*, Каирос, Сремски Карловци, 2012.
7. Ђорић Марија, *Екстремна десница: међународни аспекти десничарског екстремизма*, Удружење Наука и друштво Србије, Београд, 2014.
8. Ђорић Марија, Кристина Брајовић Цар, Александра Марковић, *Насилни екстремизам-мултидисциплинарни приступ*, Институт за политичке студије, Београд, 2020.
9. Живаљевић Драган, *Радикализација друштва и тероризам*, Академија за националну безбедност, Београд, 2022.
10. Игњатовић Ђорђе, Шкулић Милан, *Организовани криминалитет*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2012.
11. Исеини Маир, Менај Петрит, Османи Руфи, *Избор текстови за конфликтот од 2001 година*, Фондација Институт отворено општество-Македонија, Република Северна Македонија, 2008.
12. Јевтић Мирољуб, *Савремени џихад као рат*, Нова књига, Београд, 1989.
13. Јевтић Мирољуб, *Џихад у Босни и време глобализације*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2013.
14. Мијалковић Саша, Младен Бајагић, *Организовани криминал и тероризам*, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 2012.
15. Милован Дрецун, *Алахови ратници – балканска база глобалног џихада*, Драслар партнер, Београд, 2008.
16. Нововска Благица, *20 години независна Македонија*, Државен завод за статистика, Скопје, 2011.
17. Потежица Оливер, *Вехабије између истине и предрасуда*, Филип Вишњић, Београд, 2007.
18. Роа Оливије, *Џихад и смрт*, Академска књига, Нови Сад, 2017.
19. Сандић Коста, *Финансирање тероризма путем прања новца*, Наука и друштво, Београд, 2011.

20. Селими Калтрина, Филип Стојковски, *Напорите на Р. Македонија во спротивставувањето на нацилниот екстремизам поглед на граѓанското општество*, Analytica, Република Северна Македонија, 2016.
21. Симеуновић Драган, *Нација и глобализација*, Просвета, Београд, 2014.
22. Симеуновић Драган, *Тероризам, општи део*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009.
23. Симеуновић Драган, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009.
24. Симовски Апостол, *Северна Македонија во бројки 2024*, Државен завод за статистика, Република Северна Македонија, 2024.
25. Скендер Пертеши, *Мерки во Западен Балкан за ресоцијализација и реинтеграција на НЕТП по нивното пуштање од затвор*, РАН, Луксембург, 2023.
26. Соколовић Џемал, *Нација против народа*, Библиотека XX век, Београд, 2006.
27. Суботић Милован, *Екстремизам под окриљем религије*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2015.
28. Тадић Љубомир, *Наука о политици*, Завод за уџбенике, Београд, 1996.
29. Трајановски Наум, *Сећање на оружани сукоб у Македонији 2001. године: модели комеморације и меморијализације*, Фонд за хуманитарно право, Београд, 2022.
30. Трифуновић Дарко, Горан Стојаковић, Милинко Врачар, *Тероризам и вахабизам*, Издавачко предузеће Филип Вишњић, Београд, 2011.
31. Фарес Валид, *Рат идеја-џихадизам против демократије*, Досије студио, Београд, 2018.
32. Холмер Џорџија, *Непритворска рехабилитација и реинтеграција во процесот на спречување и спротивставување на насилан екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам*, ОБСЕ, Беч, 2020.
33. Холмер Џорџија, *Улога цивилног друштва у превенцији и спречавању насилног екстремизма и радикализације који воде у тероризам-водич за Југоисточну Европу*, Организација за европску безбедност и сарадњу, Беч, 2018.
34. Afzal Upal Muhammad, Carole Cusack, *Handbook of Islamic sects and movements*, Brill, Netherlands, 2021.
35. Agon Demjaha, Lulzim Peci, *What happened to Kosovo Albanians: The impact of religion on the ethnic identity in the state building-period*, KIPRED, Priština, 2016.
36. Atkins Stephen, *Encyclopedia of Modern Worldwide Extremists and Extremist Groups*, Greenwood Press, London, 2004.
37. Azinović Vlado, *Between salvation and terror: Radicalization and the foreign fighter phenomenon in the Western Balkans*, The Atlantic Initiative, Sarajevo, 2017.
38. Bayrakli Enes, Farid Hafez, *European Islamophobia report*, Seta, Turkey, 2016.
39. Bećirević Edina, *Salafism vs. Moderate Islam*, Atlantic Initiative, Sarajevo, 2016.
40. Brunborg Helge, *Report on the size and ethnic composition of the population of Kosovo*, Helsinški odbor за људска права у Србији, Београд, 2009.
41. Clifford Bennett, Helen Powell, *Inside the English-Speaking Islamic State Ecosystem on Telegram*, The George Washington University, NW, 2019.
42. Coffey Thomas, *A better democratic model*, Trafford, Canada, 2003.
43. Daskalovski Zidas, *The Macedonia conflict of 2001: Between successful diplomacy, rhetoric and terror*, St. Francis Xavier University, Canada, 2004.
44. De Bolle Catherine, *European Union Terrorism Situation and Trend report*, European Union Agency for Law Enforcement Cooperation, European Union, 2021.

45. Delibas Kayhan, *The rise of political Islam in Turkey*, I.B. Tauris & Co, New York, 2015.
46. Deliso Christopher, *The Threat of Radical Islam to Europe and the West*, Praeger Security International, London, 2007.
47. Dukić Simeon, *Online extremism in North Macedonia*, Institute for Strategic Dialogue, North Macedonia, 2021.
48. Durkheim Emile, *The Elementary forms of Religious Life*, The Free Press, New York, 1995.
49. Ejodus Filip, Predrag Jureković, *Violent Extremism in the Western Balkans*, Federal Ministry of Defence and Sports, Austria, 2016.
50. Engjellushe Morina, Beatrix Austin, Tim Jan Roetman, Véronique Dudouet, *Перспективи на заедниците за спречување на насилан екстремизам*, Berghof Foundation, Germany, 2018.
51. Esposito John, *Islamska prijetnja mit ili stvarnost?*, UIO SELSEBIL, Živinice, 2001.
52. Farmer Brian, *Understanding Radical Islam: Medieval Ideology in the Twenty-first Century*, Peter Lang, New York, 2008.
53. Gellner Ernest, *Нације и национализам*, Политичка култура, Загреб, 1998.
54. Haleem Irm, *The Essence of Islamist Extremism (Recognition through Violence, Freedom through Death)*, Routledge, United Kingdom, 2014.
55. Hasan Usama, *The Balance of Islam in Challenging Extremism*, Quilliam, London, 2012.
56. Hoxha Bardhyl, *Military Review-Security and Defence Review Training and Doctrine Command*, Centre for Doctrine Publications Branch, Tirana, 2013.
57. Huntington Samuel, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1998.
58. Kim Julie, *Macedonia: Country Background and Recent Conflict*, CRS Reports, Washington, 2001.
59. Krasniqi Kole, *Islamist extremism in Kosovo and the countries of the region*, University Haxhi Zeka, Kosovo, 2019, pp. 18-26.
60. Kushi Sidita, *Combating shared meance: Terrorism as a security and social threat in the Wesern Balkans and beyond*, Aspen policy institute, New York, 2015.
61. Marinković Andrea, Viktor Szucs, Martina Valušiaková, *CEE Activities of the Muslim Brotherhood-Final Report: North Macedonia, Bosnia and Herzegovina, & Conclusions for the Region*, Globsec, Slovakia, 2020.
62. Merley Steven, *Turkey, the global muslim brotherhood and the Gaza flotilla*, Jerusalem Center for Public Affairs, Israel, 2011.
63. Nigel Thomas, Krunoslav Mikulan, *The Yugoslavia Wars (2)-Bosnia, Kosovo and Macedonia 1992-2001*, Osprey, USA, 2006.
64. Orçun Özgün Tefvik, Onur Koçak, *Turkey-Macedonia Relations from Cultural and Historical Perspective*, Eurasian Economists Association, Macedonia, 2014.
65. Rabasa Angel, Stephen Larrabee, *The Rise of Political Islam in Turkey*, Rand, California, 2008.
66. Richard Martin, *Encyclopedia of Islam and the Muslim World*, Macmillan Reference, USA, 2004.
67. Selimi Kaltrina, Filip Stojkovski, *Assessment of Macedonia's efforts in countering violent extremism, view from civil society*, Analytica, North Macedonia, 2016.
68. Shabani Samet, Amir Kadri, *Working towards Resilient Communities*, Analytica, Macedonia, 2018.

69. Shpend Kursani, *Report inquiring into the causes and consequences of Kosovo citizens' involvement as foreign fighters in Syria and Iraq*, Kosovar Center for Security Studies, Pristina, 2015.
70. Shtuni Adrian, *Dynamics of Radicalization and Violent Extremism in Kosovo*, US Institute of peace, Washington, 2016.
71. Sunier Thijl, Nico Landman, *Transnational Turkish Islam*, Palgrave Macmillan, New York, 2015.
72. Ternava Naim, *Islamic community of the Republic of Kosovo*, Iliri, Prishtine, 2013.
73. Weinberg Leonard, Ami Pedahzur, *Religious Fundamentalism and Political Extremism*, Frank Cass, London, 2004.
74. White Jonathan, *Terrorism & Homeland Security*, Cengage Learning, US, 2011.
75. Wilkinson Matthew, *The genealogy of terror (How to distinguish between Islam, Islamism and Islamist Extremism)*, Routledge, United Kingdom, 2019.
76. Zaimi Gerta, *Religious radicalization and violent Islamist1 extremism in Albania, Macedonia and Kosovo*, COE DAT (NATO), Turkey, 2017.

Научни чланци

1. Арнаудов Митко, „Охридски споразум-инструмент за креирање бинационалне државе уместо интегрисаног демократског друштва“, у зборнику: *Двадесет година од Дејтонског мировног споразума-трајни мир или трајни изазов?*, (ур. Драган Живојиновић, Стеван Недељковић, Милан Крстић), стр. 143-157.
2. Бјелајац Жељко, „Исламска држава: између мита и стварности“, *Међународни проблеми*, 1/2016, стр. 54-71.
3. Вукелић Милан, „Исламски екстремизам на Косову и Метохији – безбедносни изазов за Републику Србију“, *Војно дело*, 3/2022, стр. 74-86.
4. Вуковић Небојша, Зоран Милосављевић, „Политички облици екстремизма“, *Војно дело*, 4/2015, стр. 121-129.
5. Вукоичић Јелена, „Исламистички тероризам на Балкану“, у зборнику: *Регионална сарадња у сузбијању прекограничног криминала: савремени изазови тероризма и мигрантске кризе*, (ур. Предраг Ћеранић), стр. 103-117.
6. Глишин Вања, „Религија (ислам) као генератор политичког насиља на простору Балкана“, *Култура полиса*, 15/2018, стр. 165-178.
7. Глишин Вања, Љубиша Деспотовић, „Геополитички и безбедносни аспекти Косовско-Метохијског чвора“, *Војно дело*, 3/2022, стр. 3-16.
8. Ћуровски Марјан, „Реформи на безбедносниот систем на Република Македонија“, у зборнику: *Безбедност, регионална соработка и реформи*, (ур. доц. д-р Марјан Ћуровски), стр. 15-30.
9. Дамњановић Ивана, „Електронска демократија (e-democracy) као могућност демократизације“, *Српска политичка мисао*, 1/2009, стр. 85-97.
10. Деспотовић Љубиша, „Геополитичка судбина Косова и Метохије-између евроатлантске окупације и пројекта Велике Албаније“, *Политика националне безбедности*, 2/2017, стр. 75-87.
11. Дуканац Кристина, „Упоредна анализа исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији и Републици Албанији од 2001. године до данас“, *Национална безбедност*, 16/2022, стр. 39-55.
12. Ђорић Марија, „Глобализација и политички екстремизам“, *Годишњак Факултета политичких наука*, 5/2011, стр. 415-433.
13. Ђорић Марија, „Мигрантска криза као генератор десничарског и исламистичког екстремизма у Европи“, *Политичка ревија*, 1/2017, стр. 39-54.
14. Ђорић Марија, „Проблем дефинисања савременог десничарског екстремизма у политичкој теорији“, у зборнику: *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, (ур. Мирослав Лазић), стр. 201-215.
15. Ђорић Марија, „Теоријско одређење екстремизма“, *Култура полиса*, 17/2012, стр. 359-373.
16. Ђорић Марија, Тања Милошевић, „Злоупотребе вештачке интелигенције у екстремистичке и терористичке сврхе“, *Српска политичка мисао*, 1/2021, стр. 201-221.
17. Ђукановић Драган, „Западни Балкан: стални усуд европске периферије“, *Међународни проблеми*, 4/2015, стр. 349-364.
18. Ђукановић Драган, „Постојеће политичке прилике и међуетнички односи у Македонији“, *Међународни проблеми*, 3-4/2003, стр. 395-412.
19. Зорко Марта, „Сувремени фундаментализам“, *Међународне студије*, 1/2007, стр. 72-94.

20. Јавдан Амјад, „Религијски фундаментализам и модерна“, *Часопис за криминалистику, криминологију и сигурносне студије*, 1-2/2019, стр. 61-73.
21. Јевтић Мирољуб, „Идеја исламске трансформације света“, *Политичка ревија*, 4/2008, стр. 1429-1462.
22. Крстић Гордана, „Специјализација државних органа у сузбијању организованог криминала, тероризма и корупције са посебним освртом на однос између јавног тужилаштва и полиције“, *Наука, безбедност, полиција*, 3/2017, стр. 67-88.
23. Лалић Велибор, Миле Шикман, „Теоријски и практични аспекти концепта радикализације која води теоризму“, у зборнику: *Регонална сарадња у сузбијању прекограничног криминала, Бијељина Република Српска*, (ур. проф. др Биљана Симеуновић Патић), стр. 47-67.
24. Лончар Мирела, „Утицај ислама на политичку ситуацију у Републици Македонији“, *Култура полиса*, 37/2018, стр. 83-94.
25. Мијалковић Саша, Горан Амићић, „Екстремни национализам и безбедност савременог друштва“, *Социолошки преглед*, 3/2012, стр. 367-386.
26. Новаковић Александар, „Национализам и транзиција“, *Српска политичка мисао*, 2/2009, стр. 111-134.
27. Павић Радован, „Србија, Македонија и Космет према Албанији и Албанцима“, *Политичка мисао*, 1/1991, стр. 158-182.
28. Павлица Бранко, „Албанска мањина у Републици Македонији-од међуетничких сукоба до албанског тероризма: 1991-2001“, *Теме*, 4/2004, стр. 225-360.
29. Пантелић Небојша, „Генеза албанског екстремизма и тероризма на Косову и Метохији“, *Политичка ревија*, 1/2008, стр. 101-128.
30. Парезановић Марко, „Политички преврат и тероризам“, у зборнику: *Тероризам као глобална претња*, (ур. Жељко Бјелајац, Мина Зиројевић), стр. 17-39.
31. Потезица Оливер, „Вахабити придошлице на Балкану“, *Политикологија религије*, јан/2017, стр. 205-228.
32. Пророковић Душан, „Геополитички положај (БЈР) Македоније“, *Српска политичка мисао*, 2/2013, стр. 205-222.
33. Радаковић Грош Ђурица, „Узроци радикализације терориста“, *Полиц. сигур.*, 3/2018, стр. 324-348.
34. Радовановић Жељко, „Извори финансирања тероризма“, *Национална безбедност*, 3/2016, стр. 80-95.
35. Рмандић Бобан, „Веџизам и његов продор на Балкан“, *Војно дело*, 2/2017, стр. 392-401.
36. Симеуновић Драган, „Одређење екстремизма из угла теорије политике“, *Српска политичка мисао*, 2/2019, стр. 11-30.
37. Симеуновић Драган, „Проблеми појмовног одређења „homegrown“ (домаћег) тероризма и његове идентификације на Балкану“, у зборнику: *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања*, (ур. Ђорђе Игњатовић), стр. 141-160.
38. Станковић Пејновић Весна, „Постаје ли Македонија бинационална држава“, *Социолошки преглед*, 1/2010, стр. 231-246.
39. Стевановић Обрад, Саша Мијалковић, Дане Субошић, Драган Млађан, „Превенција етнички мотивисаног тероризма у Србији-студија случаја Бујановац, Прешево, Медвеђа“, *Теме*, 4/2012, стр. 1701-1717.
40. Стевчевић Стеван, „Генеза радикалног исламизма на Балкану“, *Теме*, 2/2016, стр. 613-626.
41. Суботић Милован, Милош Миленковић, „Екстремизација Косовско-метохијског простора као препрека дијалогу“, *Војно дело*, 3/2022, стр. 62-73.

42. Теофиловић Бојан, Татјана Теофиловић, Небојша Теофиловић, „Спрега тероризма и организованог криминала као безбедносни ризик“, *Правне теме = Legal issues : часопис Департмана за правне науке Универзитета у Новом Пазару*, 8/2016, стр. 171-181.
43. Ђеранић Предраг, Милица Сикимић, „Радикализација и насилни екстремизам који воде ка тероризму“, у зборнику: *Регионална сарадња у сузбијању прекограничног криминала, Бијељина, Република Српска*, (ур. проф. др Биљана Симеуновић Патић), стр. 33-46.
44. Умек Петер, Арех Игор, „Терористи: карактеристике, мотивација и деловање“, *Криминалистичке теме*, 1-2/2003, стр. 139-156.
45. Чичак Chand Ружица, „Ислам, етичност и држава: Балкан“, *Миграцијске теме*, 15/1999, стр. 263-287.
46. Шљиво Мехо, „Псеудорелигијско легитимизирање екстремизма и деконституализација ислама“, *Нови Муалим*, 65/2016, стр. 8-14.
47. Штитковац Ејуб, „Религија и политички екстремизам“, *Херетикус*, 2/2007, стр. 93-98.
48. Шупут Дејан, „Однос организованог криминала и тероризма“, *Наука, безбедност и полиција*, 2/2005, стр. 55-80.
49. Abbas Tahir, “Perspectives on Terrorism”, *Terrorism Research Initiative*, 3/2017, pp. 54-61.
50. Aleksovska Marija, “Trust in changing institutions: The Ohrid Framework Agreement and institutional trust in Macedonia”, *East European Quarterly*, 1/2015, pp. 55-84.
51. Andjelković Slobodan, Vuković Nebojša, Lazić Željko, “Genesis of the Islamic State and its reflections on the security of Western Balkan countries”, *Vojno delo*, 8/2016, pp. 42-53.
52. Arifi Besa, “Drivers to Violent Extremism in South Eastern Europe – the North Macedonian Context”, *Journal of Penal Law and Criminology*, 1/2019, pp. 27-51.
53. Babić Marko, “Two faces of Islam in the Western Balkans: Between Political Ideology and Islamist Radicalization”, *Perseverance of Terrorism: Focus on Leaders*, (eds. Marko Milosevic, Kacper Rekawek), pp. 126-137.
54. Bardos Gordon, “Containing Kosovo”, *Connections*, 4/2004, pp. 21-34.
55. Bilici Micahit, “The Fethullah Gülen Movement and Its Politics of Representation in Turkey”, *The Muslim World*, 1/2006, pp. 1-20.
56. Blumi Isa, “The Islamist challenge in Kosovo”, *Current History*, 662/2003, pp. 124-128.
57. Borum Randy, “Radicalization into Violent Extremism A Review of Social Science Theories”, *Journal of Strategic Security*, 4/2011, pp. 7-36.
58. Boussiga Nahil, Malek Ghdamsi, “The Corruption-Terrorism Nexus: A Panel Data Approach”, *International Journal of Economics and Finance*, 11/2016, pp. 111-117.
59. Caglar Ali, “Terrorism and Terror Organizations in Turkey: An Overall Evaluation”, *Democracy and Global Security*, 2006, pp. 326-347.
60. Chedia Anri, “Activities of the Turkish Maarif Educational Foundation in Confrontation with the Hizmet Movement”, *Vestnik RUDN. International Relations*, 4/2023, pp. 620-642.
61. Damnjanović Ivana, “Polity Without Politics? Artificial Intelligence Versus Democracy: Lessons From Neal Asher’s Polity Universe”, *Bulletin of Science, Technology & Society*, 3-4/2015, pp. 76-83.

62. Dikici Ali, "The Torbeshes of Macedonia: Religious and National Identity Questions of Macedonian-Speaking Muslims", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 1/2008, pp. 27-43.
63. Dimitrovska Ana, "Western Balkans as a Strategic Junction of International Terrorism: Regional Responses", *The Balkans and Europe between Integration and Particularism*, (ed. Maria Bakalova), pp. 242-256.
64. Dyrnishi Arjan, "Radicalization and the Governance of Islam in Albania", *Between salvation and terror: Radicalization and the foreign fighter phenomenon in the Western Balkans*, (ed. Peter Neumann), pp. 21-31.
65. Džuverović Nemanja, "Socio-economic roots of Extremism in the Region", *Violent Extremism in the Western Balkans*, (eds. Filip Ejodus, Predrag Jureković), pp. 25-37.
66. Đukanović Dragan, "North Macedonia and its Neighbours: Challenges and Perspectives", *Croatian International Relations Review*, 85/2019, pp. 90-114.
67. Fidair Berisha, "The Indoctrination of Religious Practitioners by the Takfir Ideology and the Current Situation According to Citizens' Survey in Pristina", *SSRN*, feb/2019, pp. 1-14.
68. Freytag Andreas, Jens Krüger, Daniel Meierrieks, Friedrich Schneider, "The origins of terrorism: Cross-country estimates of socio-economic determinants of terrorism", *European Journal of Political Economy*, 27/2011, pp. S5-S16.
69. Gangloff Sylvie, "The relations between Turkey and Macedonia: The incoherencies of a political partnership", *Turkish Review of Balkan Studies*, 6/2001, pp. 37-56.
70. Gibas Krzak Danuta, "Geopolitical determinants of Macedonia as part of the Balkan instability", *Politeja*, 4/2014, pp. 211-226.
71. Gözaydın İstar, "Diyanet and Politics", *The Muslim World*, 2-3/2008, pp. 216-227.
72. Hide Enri, "Violent Extremism and Religious Radicalism in Albania", *Violent Extremism in the Western Balkans*, (eds. Filip Ejodus, Predrag Jureković), pp. 95-109.
73. Holtzman Livnat, "Hanbalis", *Oxford Bibliographies in Islamic Studies*, (ed. Andrew Rippin), pp. 1-24.
74. Horgan John, Kurt Braddock, "Rehabilitating the Terrorists?: Challenges in Assessing the Effectiveness of De-Radicalization Programs", *Terrorism and Political Violence*, 2/2010, pp. 267-291.
75. Icevska Gordana, Ilir Ajdini, "Same World, Parallel Universes The Role of the Media in the Macedonian Conflict", *The 2001 Conflict in FYROM-Reflections*, (ed. James Pettifer), pp. 37-43.
76. Ilievski Aleksandar, Dobovšek Bojan, "Operation of the Albanian Mafia in the Republic of Macedonia", *Journal of Criminal Justice and Security*, 2/2015, pp. 190-202.
77. Jankuloska Gordana, "Policing, Violent Extremism in the Western Balkans", *Violent Extremism in the Western Balkans*, (eds. Filip Ejodus, Predrag Jureković), pp. 151-163.
78. Jazexhi Olsi, "Albania", *Islamic Leadership in the European Lands of the Former Ottoman and Russian Empires: Legacy, Challenges and Change* (eds. Egdūnas Račius, Antonina Zheļāzškova), pp. 45-67.
79. Kushi Sidita, "Balkanizing the War on Terror", *E-International Relations*, mar/2015, pp. 1-5.
80. Lami Blendi, "Turkish Geoeconomics and Its Influence in Albania", *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 1/2017, pp. 88-97.
81. Lemanto Eduardus, "Fundamentalism: a Religious Cognitive Bias? A Philosophical Discourse of Religious Fundamentalism", *Rudn journal of philosophy*, 1/2023, pp. 163-174.

82. Lin Christina, "Turkey's Double Standard on Terrorism: Accuses BBC of supporting PKK, backs other groups from China, Russia and US", *ISPSW Strategy Series: Focus on Defense and International Security*, 370/2015, pp. 1-5.
83. Maeva Mila, "The processes of labour mobility and emigration of Macedonian Muslims (Torbeshes) to central and western European countries", *Balkan migration culture: hirstorical and contemporary cases from Bulgarian and FYROM*, (ed. Petko Hristov), pp. 155-209.
84. Öztürk Erdi, Ahmet, Bahar Baser, "The transnational politics of religion: Turkey's Diyanet, Islamic communities and beyond", *Turkish Studies*, 5/2022, pp. 1-21.
85. Pavličević Predrag, "Rationality in the phenomenon of terrorism and counterterrorism strategy", *Law and politics*, 4/2017, 31-70.
86. Poposka Vesna, "Grassroots and inhibitors on radicalization in North Macedonia: towards a systemic approach", *Law and Politics*, 2/2019, pp. 173/184.
87. Popstefanov Gorgi, "Solving the Macedonian Question: Avoiding War in a Bi-Ethnic State", *Law School Student Scholarship*, 1/2013, pp. 1-27.
88. Rakić Marko, Dragiša Jurišić, "Wahhabism as a Milit ant Form of Islam on Europe's Doorstep", *Studies in Conflict & Terrorism*, 9/2012, pp. 650-663.
89. Rom Sheila, "Instability and Desperation: The Balkan Link to Terrorism", *Global Security Studies*, 3/2010,
90. Shtuni Adrian, "Ethnic Albanian Foreign Fighters in Iraq and Syria", *CTC Sentinel*, 4/2015, pp. 11-19.
91. Shtuni Adrian, "Western Balkans Foreign Fighters and Homegrown Jihadis: Trends and Implications", *CTC Sentinel*, 7/2019, pp. 18-25.
92. Simeunović Dragan, "Contemporary jihadism as ideology used by terrorist organisations", *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego*, 10/2016a, pp. 35-40.
93. Simeunović Dragan, "Islamistični ekstremizem na Zahodnem Balkanu", *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 2/2018, pp. 128-143.
94. Simeunović Dragan, Adam Dolnik, "Security Threats of Violent Islamist Extremism and Terrorism for South East Europe and Beyond", *Shaping South East Europe's Security Community for the Twenty-First Century*, (ed. Radovan Vukadinovic), 87-113.
95. Sinan Gizem, Kaan Kapan, "Makedonya'dan Türkiye'ye yapılan göçlerin mekânsal analizi", *1st Istanbul International Geography Congress Proceedings Book*, (eds. B. Gonencgil, T. A. Ertek, I. Akova ve E. Elbasi), pp. 431-445.
96. Spahiu Ebi, "Albanian Migrants and Risks of Radicalization", *Between salavation and terror: Radicalization and the foreign fighter phenomenon in the Western Balkans*, (ed. Peter Neumann), pp. 31-43.
97. Spahiu Ebi, "Foreign Fighters, Religious Radicalism and Violent Extremism in Albania and the Western Balkans", *Violent Extremism in the Western Balkans*, (eds. Filip Ejodus, Predrag Jureković), pp. 125-133.
98. Speckhard Anne, Ardian Shajkovci, "The Balkan Jihad Recruitment to Violent Extremism and Issues Facing Returning Foreign Fighters in Kosovo and Southern Serbia", *Soundings*, 2/2018, pp. 79-109.
99. Stefanova Radoslava, "Preventing violent conflict in Europe: The case of Macedonia", *The International Spectator*, 3-4/1997, pp. 99-120.
100. Steinberg Guido, "The Evolving Threat from Jihadist Terrorism in Turkey", *Análisis del Real Instituto Elcano*, 26/2009, pp. 1-10.
101. Svetieva Aneta, "On the migration of the Balkan Muslims and of the 'Nashinci-the Torbesh, Pomaks and other (Turks) in Turkey", *Ethno Anthro Zoom*, 6/2009, pp. 39-67.

102. Šutarov Vasko, "The Threat Posed by Foreign Terrorist Fighters to the Republic of Macedonia and the Western Balkans", *Between salvation and terror: Radicalization and the foreign fighter phenomenon in the Western Balkans*, (ed. Peter Neumann), pp. 103-125.
103. Tee Caroline, "The Gülen Movement: Between Turkey and International Exile", in: *Handbook of Islamic Sects and Movements*, (eds. Muhammad Afzal Upal, Carole Cusack), pp. 86-109.
104. Trifunović Darko, "The impact of the creation of the Islamic caliphate in terrorist circles of Balkan Islamists", *The Review of International Affairs*, 1158-1159/2015, pp. 72-95.
105. Vukelić Milan, "Civilization Jihad by Muslim Brotherhood in the United States of America", *Politology of Religion: A Biannual Conference 2021-Conference Proceedings*, (eds. Miroljub Jevtić, Marko Veković), pp. 45-57.
106. Wither James, "Salafi – Jihadists: a Threat to the Western Balkans?", *Violent Extremism in the Western Balkans*, (eds. Filip Ejodus, Predrag Jureković), pp. 39-57.
107. Yilmaz Ihsan, Omer Erturk, "Pro-Violence Sermons of a Secular State: Turkey's Diyanet on Islamist Militarism, Jihadism and Glorification of Martyrdom", *Religions*, 12/2021, pp. 1-17.

Правна документа

1. Закон за здруженија и фондации, „Службен весник на Република Македонија, бр. 52/2010, 135/2011 и 55/2016, <https://rcgo.mk/wp-content/uploads/2018/10/Zakon-za-zdruzenija-i-fondacii.pdf>, (19/10/2024).
2. Закон за спречување перење пари и финансирање на тероризам, „Службен весник на Република Македонија, бр. 151, <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ufr.gov.mk/wp-content/uploads/2020/05/ZSPPFNov-2022.pdf>, (27/08/2024).
3. Кривичен законик, „Службен весник на Република Македонија“, број 37/96, <https://jorm.gov.mk/wp-content/uploads/2016/03/законик-пречистен-текст.pdf>, (07/07/2024).
4. Национална стратегија за спречување насилан екстремизам 2023 – 2027, „Владата на Република Северна Македонија“, https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/strategii/eng_national_cve_strategy_2023-2027.pdf, (27/08/2024).
5. Национална Стратегија на Република Македонија за борба против тероризам (2018-2022), „Владата на Република Македонија“, https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/bpt_nacionalna_strategija_2018.pdf, (27/08/2024).
6. Службен весник на Република Македонија, „Владата на Република Северна Македонија“, број 98, <https://www.slvesnik.com.mk/Issues/396f0f904d6a4151aa9595d441b6a903.pdf>, (16/07/2024).
7. Устав на Република Македонија, „Собрание на Република Македонија“, <https://www.sobranie.mk/content/Odluki%20USTAV/UstavSRSM.pdf>, (24.04.2022).
8. Устав Републике Србије, „Службени гласник РС“, https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html, (15.11.2023).
9. Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures North Macedonia, *Moneyval*, Council of Europe, Strasbourg, 2023, p. 104.

Интернет извори

1. Агенција за национална безбедност, „Надлежности“, 03.08.2021., <http://www.anb.gov.mk/zaAgen.html>, (16/07/2024).
2. Андоновски Дарко, „Македонија тоне у сиромаштво“, Билтен, 09.08.2022., <https://www.bilten.org/?p=42541>, 17/08/2024.
3. Влада Републике Србије, „Албански тероризам и организовани криминал на Косову и Метохији“, 07.06.2012., <https://www.scribd.com/doc/96277601/Bela-Knjiga-2003-Srpski>, (29/02/2024).
4. Влада Републике Србије, „Мартовски погром 2004. године“, 28.09.2020., <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/19988>, (05/11/2023).
5. Вујичић Игор, „Земље Западног Балкана под притиском да процесуирају финансијере тероризма“, Атлантска иницијатива, 15.03.2021., <https://atlantskainicijativa.org/zemlje-zapadnog-balkana-pod-pritiskom-da-procesuiraju-finansijere-terorizma/>, 27/08/2024.
6. Вукелић Милан, „Косово и Метохија — регрутни центар Исламске државе у срцу Балкана“, Балканист, 19.05.2020., <https://balkanist.rs/kosovo-i-metohija-regrutni-centar-islamske-drzave-u-srcu-balkana/>, (30/09/2023).
7. Д. Љ. Јоксич, „Патни пут од ОНА до Сирије“, Vesti online, 15.10.2014., <https://arhiva.vesti-online.com/Vesti/Srbija/441035/Ratni-put-od-ONA-do-Sirije>, (25.10.2024).
8. Државен завод за статистика Република Северна Македонија, „Индикатори“, 30.06.2015., <https://www.stat.gov.mk/KlucniIndikatori.aspx>, (17/08/2024).
9. Државен завод за статистика Република Северна Македонија, „Клучни показатели од областа: Животен стандард“, 25.06.2012., <https://www.stat.gov.mk/IndikatoriTS.aspx?id=13>, (18/08/2024).
10. Државен завод за статистика Република Северна Македонија, „Клучни показатели од областа: Образование и наука“, 25.06.2012., <https://www.stat.gov.mk/IndikatoriTS.aspx?id=5>, (18/08/2024).
11. Државен завод за статистика Република Северна Македонија, „Попис на населението“, 15.09.2011., <https://www.stat.gov.mk/OblastOpsto.aspx?id=31>, (22/01/2024).
12. Државен завод за статистика Република Северна Македонија, „Вкупното резидентно население на Република Северна Македонија изнесува 1 836 713 жители“, 30.03.2022., <https://popis2021.stat.gov.mk>, (18/11/2023).
13. ДТЗ, „Македонија на штрек по нападот на вахабист во регионот“, DW, 01.07.2024., <https://www.dw.com/mk/severna-makedonija-na-strek-po-napadot-vo-srbija-vahabisti-gi-razbudija-stravuvanata-za-terorizam-vo-regionot/a-69525009>, (20/08/2024).
14. ДТЗ, „Црна листа на македонски државјани кои војувале во Сирија“, DW, 05.10.2022., <https://www.dw.com/mk/crna-lista-na-15-makedonski-drzavjani-koi-se-borele-za-isis/a-63340488>, (20/08/2024).

15. Кузмановски Благоја, „Северна Македонија испоручује гуленисте Турској“, Радио слободна Европа, 11.04.2019., <https://www.slobodnaevropa.org/a/29874760.html>, (21/02/2024).
16. Мароевић Раде, „Македонија, хронологија једног рата“, РТС, 30.03.2021., <https://www.rts.rs/lat/vesti/region/4313411/makedonija-hronologija-jednog-rata.html>, (25.10.2024).
17. Марушић Синиша Јаков, „Последица сукоба у Северној Македонији осећају се и након двадесет година“, БИРН, 22.01.2021., <https://balkaninsight.com/sr/2021/01/22/posledice-sukoba-u-severnoj-makedoniji-osecaju-se-i-nakon-dvadeset-godina/>, (26.10.2024).
18. Марушић Синиша, „Македонија ће можда затворити школе повезане са Гуленом“, BalkanInsight, 25.08.2016., <https://balkaninsight.com/2016/08/25/macedonia-hints-closing-gulen-organizations-upon-turkish-request-08-25-2016/>, (29/08/2024).
19. Министерство за внатрешни работи, „Меѓуресорска соработка во справување со насилан екстремизам и борба против тероризам“, 28.10.2019., <https://mvr.gov.mk/vest/10296>, (16/07/2024).
20. „ОНА изнела своје политичке циљеве“, Б92, 10.03.2001., <https://b92.tv/svi-komentari/22397>, (30.10.2024).
21. Ријасет Исламске заједнице Србије, „Шта је ислам?“, 10.05.2023, <https://rijaset.rs/2023/05/10/sta-je-islam/>, (11/01/2023).
22. Совет на ЕУ „Иницијативи за борба против тероризмот на ЕУ Западен Балкан: интегративен план за работа“ 04.12.2015. <http://www.statewatch.org/news/2015/dec/eu-council-western-balkans-antiterrorism-13887-15.pdf>, (16/07/2024).
23. Ставревска Елена, „Деценија сећања (6)-Северна Македонија: На државном нивоу игнорисање или минимизирање“, Форум, 14.02.2024., <https://portalforum.rs/decenija-secanja-6-severna-makedonija-na-drzavnom-nivou-ignorisanje-ili-minimiziraje/>, (30.10.2024).
24. Управа за извршување на санкции, „За нас“, 16.06.2021., <https://uis.gov.mk/za-nas/>, (20/08/2024).
25. Abdulkader Yeler, “Shi’ism in Turkey“, Harvard divinity school, 22.10.2020., <https://rpl.hds.harvard.edu/faq/shi'ism-turkey>, (20/02/2024).
26. Altun Tuğba, “FETO izvori objavili da je umro vođa terorističke organizacije Gulen“, АА, 21.10.2024., <https://www.aa.com.tr/ba/svijet/feto-izvori-objavili-da-je-umro-vođa-terorističke-organizacije-gulen/3368738>, (05.04.2025).
27. ASK, “Treguesit kryesorë“, 27.05.2015., <https://ask.rks-gov.net/>, (18/11/2023).
28. Central Intelligence Agency, “The World Factbook“, 17.06.2016., <https://web.archive.org/web/20160629220626/https://www.cia.gov/library/publication/s/the-world-factbook/fields/2122.html#kv>, (18/11/2023).
29. Charter of the Organisation of Islamic Cooperation (OIC), “Organisation of Islamic Cooperation“, 11.07.2024., efaidnbmnmbnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.oicoci.org/upload/documents/charter/en/oic_charter_2018_en.pdf, (06/12/2023).
30. Connekt, “A Horizon 2020 EU-funded project“, 09.08.2020., <https://h2020connekt.eu/>, (09/08/2024).

31. Diyanet işleri başkanlığı, “Erbaş, the President of Religious Affairs, meets with the people of Gostivar”, 18.06.2021., <https://www.diyamet.gov.tr/en-us/Content/PrintDetail/32483>, (02/03/2023).
32. Diyanet işleri başkanlığı, “The President of Religious Affairs Erbaş receives the President of North Macedonia Islamic Union Fetahu“, 22.03.2023., <https://diyanet.gov.tr/en-US/Content/PrintDetail/35304>, (02/03/2024).
33. Fazlagikj Admir, Dzihat Aliju, “FETÖ'nün Kuzey Makedonya'daki yapısı ve işleyişi meclisin gündeminde”, 30.03.2021., <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fetonun-kuzey-makedonyadaki-yapisi-ve-isleyisi-meclisin-gundeminde/2192531>, (07/06/2024).
34. Forumi Rinor Islam, “Rreth nesh”, 03.12.2006., <https://fri.org.mk/>, (09/08/2024).
35. Ganev Dimitar, Fazliu Eraldin, Kartali Sofia-elvida, “Unsafe Haven: Balkans Sees Rise in Turkish Asylum Requests”, BIRN, 21.10.2019., <https://balkaninsight.com/2019/10/21/unsafe-haven-balkans-sees-rise-in-turkish-asylum-requests/>, (31/08/2024).
36. Gazetesi Birlik Yeni, “FETÖ Yeni Lideri Mustafa Özcan mı Abdullah Aymaz mı?”, YB, 25.10.2024., <https://www.gazetebirlik.com/genel/feto-yeni-lideri-mustafa-ozcan-mi-abdullah-aymaz-mi/195024>, (05.04.2025).
37. Idriz Adnan, Furkan Abdula, “FETO terror group faces dire straits in North Macedonia”, 07.03.2019., AA <https://www.aa.com.tr/en/europe/feto-terror-group-faces-dire-straits-in-north-macedonia/1412054>, (07/06/2024).
38. Jakupi Adem Zylfije, „Muftija Naim Ternava izabran po peti put na čelo Islamske zajednice Kosova“, Balkan, 21.10.2023., <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/muftija-naim-ternava-izabran-po-peti-put-na-%C4%8Delo-islamske-zajednice-kosova/3028475#>, (18/11/2023).
39. Jonuzi Destan, “Islamist Extremists in North Macedonia Keep Up Online Propaganda“, BIRN, 28.12.2022., <https://balkaninsight.com/2022/12/28/islamist-extremists-in-north-macedonia-keep-up-online-propaganda/>, (07/07/2024).
40. Legis, “About us“, 09.12.2021., <https://legis.mk/>, (09/08/2024).
41. Marusić Sinisa Jakov, “Turkey Pressures North Macedonia Over Extradition of ‘Gulenists’”, 15.07.2021., <https://balkaninsight.com/2021/07/15/turkey-pressures-north-macedonia-over-extradition-of-gulenists/>, (07/06/2024).
42. Michaletos Ioannis, “Muslim Brotherhood network in Balkans through Istanbul”, RIMSE, Radical Islam Monitor in Southeast Europe, 10.08.2013., <https://www.rimse.gr/2013/08/muslim-brotherhood-network-in-balkans.html?m=1>, (01/03/2024).
43. Office of International Religious Freedom, “International Religious Freedom Report for 2021 United States Department of State“, 03.06.2022., <https://www.state.gov/reports/2021-report-on-international-religious-freedom/turkey/>, (21/02/2024).
44. Organization for Security and Co-operation in Europe, „Framework agreement“, 2001., <https://www.osce.org/files/f/documents/2/8/100622.pdf>, (08.11.2024), p. 1.

45. Pringle Robert, "Balkanization", Britannica, 15.10.2024., <https://www.britannica.com/topic/Balkanization>, (04/04/2025).
46. Republic of North Macedonia State Statistical Office, "Total population, households and dwellings According to the territorial organization of The Republic of Macedonia, 2004, 2002", 09.06.2011., <https://www.stat.gov.mk/Publikacii/knigaXIII.pdf>, (22/01/2024).
47. Republic of Turkey Ministry of Culture and tourism, "The President of the Islamic Union of the Republic of Northern Macedonia and the accompanying delegation visited our director general Mr. Sinan Aksu", 20.03.2023., <https://www.vgm.gov.tr/news/the-president-of-the-islamic-union-of-the-republic-of-northern>, (02/03/2024).
48. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, "High Board of Religious Affairs", 01.01.2014., <https://www.diyanet.gov.tr/en-US/Organization/Detail//10/high-board-of-religious-affairs>, (02/03/2024).
49. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, "Kurumsal Tarihçe", 28.05.2013., <https://www.diyanet.gov.tr/en-US/Institutional/Detail//1/establishment-and-a-brief-history>, (03/03/2024).
50. The Muslim forum of Albania „Our Aims“, 19.02.2007., <https://forumimusliman.org/english/qellimi.html>, (23/01/2024).
51. The Muslim forum of Albania, „About us“, 19.02.2007., <https://forumimusliman.org/english/kush.html>, (23/01/2024).
52. Transparency International Macedonia, "Our work in North Macedonia", 24.07.2023., <https://www.transparency.org/en/countries/north-macedonia>, (25/08/2024).
53. Türkiye cumhuriyeti anayasası, "Resmî Gazete", <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>, (21/02/2024).
54. United Nations Security Council, „Benevolence International Foundation“, 04.07.2019., https://www.un.org/securitycouncil/sanctions/1267/qa_sanctions_list/summaries/entity/benevolence-international-foundation, (25/01/2024).
55. Unpredep background contents, "UN Department of Public Information", https://peacekeeping.un.org/mission/past/unpred_b.htm, (09.11.2024).
56. Westrop Sam, "Islamic Relief: Charity, Extremism & Terror", Middle East Forum, 20.06.2018., <https://www.meforum.org/7403/islamic-relief-charity-extremism-terror>, (02/03/2024).

Остало

1. Fuga Altin, "A discourse analysis of the Albanian political thought during the period 1990- 1999", master's thesis, University of Oslo, 2007.
2. Љубиша Конотар, „Узроци и модели исламистичког естремизма и тероризма на Западном Балкану“, докторска дисертација, Факултет за студије безбедности, Универзитет Едуконс, Сремска Каменица, 2020.
3. Малбашић Зоран, „Албански и мађарски сепаратизам као генератор политичког насиља у Југоисточној Европи“, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Београд, 2019.
4. Трајкоски Пецо, „Геополитичка и безбедносна анализа на радикалниот ислам на Балканот“, магистерски труд, Филозофски факултет, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Скопје, 2018.
5. Avduqi Ibrahim, „Генеза и организациона структура ФНУА и АНА“, 07.08.2014., <https://www.scribd.com/document/26749667/Terrorizam-Jug-Srbije>, power point, (03/03/2024).

Биографија ауторке

Кристина Дуканац је рођена 28. новембра 1995. године у Чачку, где завршава основно и средње образовање. Академско усавршавање започиње 2014. године у Београду уписом основних академских студија на Академији за националну безбедност, које завршава 2018. године са високом просечном оценом и звањем дипломирани менаџер безбедности. Досадашње образовно искуство употпуњује мастер академским студијама на Академији за националну безбедност, које уписује 2018. године. Предвиђеним планом и програмом завршава мастер академске студије 2019. године са високом просечном оценом. Даље научно академско усавршавање наставља уписом докторских академских студија на Факултету политичких наука током 2020. године у оквиру програма на студијама политикологије. Области научног интересовања су јој политичко насиље, тероризам, исламистички екстремизам и међународни односи.

Паралелно са наведеним академским образовањем и тежњом ка научном истраживању, остварује професионално ангажовање при Влади Републике Србије на пословима безбедности од 2021. године.

Ауторка је до сада објавила следеће радове:

- “Comparative analysis of European legislation of prevention terrorism financing through cryptocurrencies”, Наука и друштво, Београд, бр. 2/2020, стр. 86-103.
- „Финансирање тероризма посредством криптовалута“, Национална безбедност, Београд, бр. 11/2020, стр. 97-109.
- „Улога независних регулаторних тела у борби за спречавање прања новца и финансирања тероризма на простору Републике Србије“, Национална безбедност, Београд, бр. 14/2021, стр. 103-119.
- „Упоредна анализа исламистичког екстремизма у Републици Северној Македонији и Републици Албанији од 2001. године до данас“, Национална безбедност, Београд, бр. 16/2022, стр. 39-55.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Кристина Д. Дуканац

Број индекса 23/2020

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Исламистички екстремизам у Републици Северној Македонији од распада СФРЈ до данас“

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Кристина Д. Дуканац

Број индекса: 23/2020

Студијски програм: студије политикологије

Наслов рада: **„Исламистички екстремизам у Републици Северној Македонији од распада СФРЈ до данас“**

Ментор: проф. др. Ивана Дамњановић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Исламистички екстремизам у Републици Северној Македонији од распада СФРЈ до данас“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA) (Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

.

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.